

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

İSLAM HUKUKUNA GÖRE EMEKLİLİK SİSTEMİ

Doktora Tezi

ZEKERİYA ABDULAZİZOĞLU

İSTANBUL, 2025

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

İSLAM HUKUKUNA GÖRE EMEKLİLİK SİSTEMİ

Doktora Tezi

ZEKERİYA ABDULAZİZÖĞLU

Tez Savunma Jürisi

1. Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Hasan HACAK
2. Üye	: Prof. Dr. Kemal YILDIZ
3. Üye	: Prof. Dr. Osman AYDINLI
4. Üye	: Doç. Dr. Muhammed Usame ONUŞ
5. Üye	: Doç. Dr. Abdulmuid AYKUL

İSTANBUL, 2025

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Zekeriya Abdulazizoğlu
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Programı : İslam Hukuku
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Hasan Hacak
Tez Türü ve Tarihi : Doktora-Nisan 2025
Anahtar Kelimeler : Fıkıh, Emeklilik Sistemi, Sosyal Güvenlik, Sosyal Sigorta, Sosyal Risk, Tenâsur, Maslahat.

ÖZET

Bu çalışma, temelde bir risk paylaşım yöntemi olan emeklilik sisteminin mahiyetini incelemeyi, İslâm medeniyetindeki benzer kavram ve kurumlarla olan ilişkisini ele almayı, İslâm'ın temel ilkeleri ile fıkıhın prensipleri ve kabulleri ışığında söz konusu sistemin fikhî zeminini değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

İnsanoğlu her dönemde karşılaşılabileceği sosyal risklere yönelik tedbir alma ihtiyacı hissetmiştir. Mahiyeti ve yöntemleri değişse de her dönemde bunun için farklı organizasyonlar geliştirmiştir. Önceleri bireysel tasarruflar ve aile içi yardımlaşmalar şeklinde devam eden bu süreç sanayi devrimi ve şehirleşmenin ortaya çıkardığı modern riskler karşısında aciz kalmıştır. İşte emeklilik sistemi de günümüz insanını sosyal ve ekonomik tehlikelere karşı himaye etmeyi amaçlayan modern bir risk paylaşım yöntemidir. Ancak risk paylaşımı kavramı modern bir konu değildir. Dolayısıyla İslam medeniyetinin toplumu tehdit eden sosyal risklere karşı dayanışma ve risk paylaşımı anlamı taşıyan belli başlı kavramlarının ve hukuki müesseselerinin var olup olmadığını sorgulamak, eğer varsa bunların klasik doktrinde algılanış biçimlerini ele almak, daha sonra da bu kavram ve kurumların emeklilik sisteminin mahiyeti ve amacıyla ilişkisini kurmak fıkıhın emeklilik kurumuna yaklaşımını tutarlı bir şekilde değerlendirebilmek için zorunludur.

Klasik fıkıhta emeklilik sistemiyle fonksiyonel benzerlikleri olan tenâsur, âkile, velâ, hilf, nafaka ve vakıf gibi birçok kavram ve kurum olmakla birlikte doğrudan özdeşlik kurabileceğimiz bir sistem bulunmamaktadır. Muasır çalışmalarda da emeklilik sistemini doğrudan ele alan müstakil eserler oldukça azdır. Var olan çalışmalarda ise emeklilik sistemine daha ziyade sigorta sistemi bağlamında değinildiği görülmektedir.

Emeklilik sistemi ile ilgili fikhî tartışmaların çoğunun ödenen primler ile sistem tarafından sağlanacak faydaların niteliği bir başka ifadeyle emeklilik sisteminin konusu noktasında yoğunlaştığı görülmektedir. Primlerin, sosyal sigorta himayesinden faydalanmak amacıyla sisteme zorunlu olarak yapılan, vergi ya da ücret gibi doğrudan bir müesseseye bağlanması gerekmeyen, ivaz ve teberru karakterini birlikte taşıyan, kamu hukukuna dayalı, kendine özgü bir yükümlülük ve ödeme türü olduğu anlaşılmaktadır. Emeklilik sistemini ise Kitab, Sünnet ve klasik fıkıh literatüründe doğrudan yer almayan, tenâsur, muâvaza ve teberrû özelliklerini birlikte bünyesinde barındıran, İslam'ın temel ilkeleriyle uyumlu, nev'i şahsına münhasır bir himaye sistemi olarak değerlendirmek isabetli görünmektedir.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname : Zekeriya Abdulazizoğlu
Field : Basic İslamic Studies
Programme : İslamic Jurisprudence
Supervisor : Professor Hasan Hacak
Degree Awarded and Date : Phd-April 2025
Keywords : Islamic Law, Retirement, Social Security, Social Insurance, Social Risk, Tenâsur, Maslaha.

ABSTRACT

This study aims to examine the nature of the retirement system, which fundamentally serves as a method of risk sharing, to explore its relationship with similar concepts and institutions within Islamic civilization, and to evaluate the jurisprudential foundations of this system in light of the fundamental principles of Islam and the core tenets and assumptions of fiqh.

Human beings have always felt the need to take precautions against the social risks they may face. Although the nature and methods have evolved, various organizations have been established for this purpose in each era. This process, which has previously relied on individual savings and mutual aid within family, has been rendered inadequate in the face of the modern risks brought about by the industrial revolution and urbanization. The retirement system is a modern method of risk sharing designed to protect individuals from social and economic hazards. However, the concept of risk sharing is not a modern phenomenon. Therefore, it is essential to explore whether there are concepts and legal institutions in Islamic civilization that embody solidarity and risk sharing in response to social risks that threaten society, to examine how they were understood in the classical doctrine if such concepts exist, and, subsequently, to establish the relationship between these concepts and institutions and the nature and purpose of the retirement system in order to evaluate the approach of fiqh to the retirement institution in a coherent and consistent manner.

Although there are many concepts and institutions in classical fiqh that share functional similarities with the retirement system, such as tanasur, aqilah, wala, khilf, nafaqa, and waqf, there is no system with which we can establish a direct equivalence. In contemporary studies, studies that directly address the retirement system are relatively rare. In the existing studies, the retirement system is primarily discussed in the context of the insurance system.

Most of the jurisprudential debates on the retirement system revolve around the nature of the premiums paid and the benefits to be provided by the system—in other words, the core subject matter of the retirement system. It is understood that premiums are a distinct type of obligation and payment based on public law, made compulsorily to the system in order to benefit from social insurance protection that do not need to be directly linked to an institution such as taxes or wages, and possess the dual character of iwaz and tabarru. It seems appropriate to view the retirement system as a unique protection system that is not explicitly mentioned in the Qur'an, the Sunnah, or classical fiqh literature, yet incorporates the features of tanasur, mu'awaza, and tabarru together, and aligns with the fundamental principles of Islam.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada yeni bir sözleşme türü olan emeklilik sisteminin mahiyetinin ortaya konulması amaçlanmış, söz konusu sistem İslam medeniyetindeki benzer kavram ve kurumlarla ilişkisi açısından sorgulanmış, İslam'ın temel prensip ve gayeleri, fıkıhın ilkeleri ve kabulleri, modern çağın ihtiyaç ve gerekleri ışığında değerlendirilerek şerî hükmü belirlenmeye çalışılmıştır.

Uzun bir çaba ve emeğin sonunda çalışmamı bitirmeye muvaffak kılan Cenâb-ı Hakka sonsuz hamdû senalar olsun. Çalışma konusunun ve kapsamının belirlenmesi, içeriğinin zenginleştirilmesi ve takibi hususunda değerli görüş ve katkılarıyla rehberlik eden başta danışman hocam Prof. Dr. Hasan Hacak'a, tez izleme komisyonu üyeleri Prof. Dr. Kemal Yıldız ve Prof. Dr. Osman Aydınli'ya, bu süreçte fikir ve görüşlerinden faydalandığım diğer bütün hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç biliyorum.

Eğitim hayatım boyunca ilimlerinden istifade ettiğim kıymetli hocalarıma, küçük yaşlarımdan itibaren beni ilme yönlendiren babama, manevi desteğini daima yanımda hissettiğim anneme medyûn-u şükranım. Ayrıca çalışmamın başlangıcından itibaren ilgi ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen eşime, bu süreçte hak ettikleri vakit ve ilgiyi kendilerine sunamadığım evlatlarım Muhammet Akif ve Zeynep Ceyda'ya anlayışlarından ötürü minnettarım.

Zekeriya Abdulazizoğlu

Ankara 2025

İÇİNDEKİLER

GENEL BİLGİLER	i
ÖZET	i
GENERAL INFORMATION.....	iii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
I. KONU VE AMAÇ.....	1
II. YÖNTEM	3
III. KAYNAKLAR	4

BİRİNCİ BÖLÜM

EMEKLİLİK SİSTEMİ VE İLİŞKİLİ KAVRAMLAR

I. EMEKLİLİK SİSTEMİ	9
A. TANIMI, MAHİYETİ VE AMACI	9
B. EMEKLİLİK SİSTEMİNİN TÜRK HUKUK SİSTEMİ İÇİNDEKİ YERİ.....	12
1. Temel Bazı Özellikleri.....	13
2. Emeklilik Sisteminde Sağlanan Yardımlar.....	18
II. İLİŞKİLİ KAVRAMLAR.....	26
A. SOSYAL RİSK	26
1. Tanımı ve Mahiyeti	26
2. Türleri	28
B. SOSYAL GÜVENLİK.....	30
1. Tanımı, Mahiyeti ve Amacı	30
2. Tarihi Gelişimi	35
3. Sosyal Güvenliğin Yöntemleri.....	40
C. SOSYAL SİGORTA	53
1. Tanımı, Mahiyeti ve Amacı	53
2. Sosyal Sigorta Türleri	56
III. DEĞERLENDİRME.....	61

İKİNCİ BÖLÜM

KLASİK FIKIHTA VE İSLAM TARİHİNDE RİSK PAYLAŞIMINA YÖNELİK BAZI KAVRAMLAR VE KURUMLAR

I.	KLASİK FIKIHTA RİSK PAYLAŞIMI İLE İLGİLİ KAVRAMLAR VE KURUMLAR	64
A.	İNFÂK VE SADAKA	64
B.	ZEKÂT.....	65
C.	FİTİR SADAKASI.....	69
D.	KURBAN VE ADAK	70
E.	MALÎ KEFÂRETLER.....	70
F.	VASIYET, MEHİR VE NAFKA	71
G.	VAKIFLAR.....	73
H.	ÂKİLE: YARDIMLAŞMA VE DAYANIŞMA BAĞI.....	76
1.	Tanımı ve Mahiyeti	76
2.	Âkile'nin Yapısı.....	77
İ.	KASÂME: YERLEŞİM YERLERİNİN KENDİ BAŞLARINA ÂKİLE OLUŞTURMASI	86
J.	VELÂ KURUMU VE MUVÂLÂT AKDİ	89
1.	Âzat Olmaktan Doğan Velâ (Velâü'l-Atâka, Velâü'l-Itk).....	91
2.	Muvâlât Akdinden Doğan Velâ	92
3.	Muvâlât Akdine Hanefî ve Şafiîlerin Yaklaşımı	93
K.	HİLF: SÖZLEŞME BAĞI İLE ÂKİLE OLUŞTURULMASI	96
1.	Hilfü'l-fudûl.....	97
2.	Ensar-Muhacir Kardeşliği (Muâhât).....	97
3.	Medine Sözleşmesindeki Bazı Düzenlemeler	98
4.	Hilf ile Âkile Oluşturulması Hakkında Hanefî ve Şafiî Mezheplerinin Yaklaşımları	100
L.	BİR SOSYAL SİGORTA KURUMU OLARAK BEYTÜLMÂL.....	104
II.	İSLAM TARİHİNDE RİSK PAYLAŞIMINA YÖNELİK BAZI KAVRAMLAR VE KURUMLAR	109
A.	FÜTÜVVET ANLAYIŞI.....	109
B.	AHİLİK MÜESSESESİ VE ESNAF SANDIKLARI	111
1.	Ahîlik Müessesesi	111
2.	Esnaflık Sandıkları	113
C.	LONCA TEŞKİLATI VE ORTA SANDIKLARI	115
1.	Lonca Teşkilatı	115
2.	Orta Sandıkları	117
D.	ARPALIK.....	120

E. AVÂRİZ VAKIFLARI	122
F. TEKAÛT SANDIKLARI	123
G. SOSYAL HİZMET KURUMLARI.....	133
1. Islahhane	134
2. Dârüleytâm	134
3. Dârülaceze	135
III. DEĞERLENDİRME.....	135

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EMEKLİLİK SİSTEMİNİN FIKIH KURALLARI VE İSLÂMİN TEMEL İLKELERİ AÇISINDAN ANALİZİ

I. EMEKLİLİK SİSTEMİNİN FIKIH KURALLARI AÇISINDAN ANALİZİ	138
A. ÇAĞDAŞ İSLÂM HUKUKÇULARININ EMEKLİLİK SİSTEMİNE GENEL OLARAK YAKLAŞIMI	139
1. Emeklilik Sistemini Caiz Görmeyenler ve Gerekçeleri	140
2. Emeklilik Sistemini Caiz Görenler ve Gerekçeleri	145
B. EMEKLİLİK SİSTEMİNİN NİTELİĞİ VE KONUSU	149
C. EMEKLİLİK SİSTEMİNİN FİNANSMANI VE PRİMLERİN NİTELİĞİ	150
1. Emeklilik Sisteminin Finansmanı	150
2. Primlerin Niteliği.....	154
D. EMEKLİLİK SİSTEMİNİN TEBERRU AKDİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	157
E. EMEKLİLİK SİSTEMİNİN İVAZLI AKİTLER BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	159
1. Sosyal Sigorta Primi-Emeklilik Maaşı	160
2. Sosyal Sigorta Primi-Güven	166
3. Sosyal Sigorta Primi/Yaşlılık-Malullük Himayesi	168
II. EMEKLİLİK SİSTEMİNİN İSLÂM'IN TEMEL İLKELERİ AÇISINDAN ANALİZİ	170
A. TENÂSUR	172
B. GÜVEN	175
C. MASLAHAT.....	177
D. SOSYAL ADALET	180
E. DEVLET HİMAYESİ	183
III. DEĞERLENDİRME.....	187
SONUÇ	194
KAYNAKÇA	197

KISALTMALAR

AAOIFI	Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu
AFAM	Avrupa Fetva ve Araştırma Meclisi
bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
DIYK	Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı
ed.	Editör
HEKU	Hey'etü Kibâri'l-Ulemâ
Kanun	Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu
Kurum	Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı
s.a.s	Sallallahü Aleyhi ve Sellem
SSGSSK	Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
SYDTF	Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
thk.	Tahkik eden
ts.	Tarihsiz
vb.	ve benzeri
vd.	ve devamı

GİRİŞ

I. KONU VE AMAÇ

Emeklilik sistemi, “kanunlara göre belirli bir müddet çalıştıktan sonra bireyin iş ile ilgisinin kesilip kendisine aylık bağlandığı dönem”¹ olarak tanımlanan emeklilik süresi boyunca kişilerin elde ettikleri sosyal güvenlik ve sosyal sigorta kapsamındaki düzenlemelerin tümünü ifade etmektedir. Emeklilik, insanın manevi ve sosyal desteklerin yanında maddi desteğe de en fazla ihtiyaç duyduğu dönem olarak kabul edilmektedir. Emeklilik sistemleri belli şartları taşıyan ve belirli yükümlülükleri yerine getirenlere işte bu desteği sunmaktadır.

İnsanoğlu her dönemde kendisini ve ailesini ekonomik açıdan tehdit eden risklerden koruma ve geleceğinden emin olma arzusunda olmuştur. Mahiyeti değişse de bu gayeyi gerçekleştirmek amacıyla çeşitli organizasyonlar geliştirmiştir. Önceleri bireysel tasarruflar, aile ve kabile içi yardımlaşmalar, dayanışma sandıkları şeklinde devam eden bu süreç daha sonraları sanayi devrimi ve şehirleşmenin ortaya çıkardığı ağır riskleri karşılamada yetersiz kalmıştır. Sanayileşme ve şehirleşmenin artması ile birlikte toplumların sosyal yapıları değişmiş, aile yapıları küçülmüş, bireysellik artmış ve artık geleneksel yöntemlerle sosyal güvenlik ihtiyacının karşılanmasının mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Bu durum geleneksel tedbirlerden farklı yeni kavram ve müesseselerin geliştirilmesinin ve modern sosyal güvenlik sistemlerinin kurulmasının zorunluluğunu ortaya koymuştur.

Günümüzdeki uygulama biçimiyle emeklilik sistemi modern bir risk paylaşım kurumudur. Ancak risk paylaşımı kavramı modern bir konu değildir. Dolayısıyla sosyal güvenlik ve emeklilik sistemleri ele alınırken süreci sadece son birkaç yüzyılda yaşanan gelişmeler

¹ İbrahim Can, *Türkiye’de Yaşlılık Sigortası; 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’nun Getirdiği Yenilikler* (Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013), 11; Cem Angin, “Sosyal Güvenlik Reformu, Kamu Personeli ve Emeklilik”, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)* 9/3 (29 Kasım 2019), 430; Haluk Nuri Ballı - Mustafa İlhan Necmi, “Emeklilik Sendikacılığının Hukuki Süreci / Emekli Sendikasının Meşruiyeti”, *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi* 7/12 (01 Ocak 2020), 45; Bülent Okumuş, *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 14; Hatice Duygu Özer, *Türk Sosyal Güvenlik Hukukunda Yaşlılık Aylığına Hak Kazanma Koşulları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 7.

üzerinden okumak yanıltıcı olabilir. Fıkıhın emeklilik kurumuna yaklaşımını tutarlı bir şekilde değerlendirebilmek için öncelikle İslâm medeniyetinin toplumu tehdit eden sosyal risklere karşı dayanışma ve risk paylaşımı anlamı taşıyan temel kavramlarının ve hukukî müesseselerinin var olup olmadığının sorgulanması, eğer varsa bunların klasik doktrinde algılanış biçimlerinin ele alınması, ardından ise bu kavram ve kurumların emeklilik sisteminin mahiyeti ve amacıyla ilişkisinin kurulması gerekir.

İslâm medeniyetinde toplumsal dayanışmayı temin etmek amacıyla birçok kavram ve kurum geliştirilmiştir. İnfak, sadaka, zekât, fitre, fidye, diyet, kefâret, vakıf, divan, âkile, velâ, mehir, nafaka, kasâme ve hilf gibi kavram ve kurumlar hep bu gayeye matuftur. Temel gaye baki kalmak kaydıyla ihtiyaç halinde her dönemde yeni kavramlar ve kurumlar geliştirilmiştir. Ne var ki asr-ı saadet dönemiyle başlayan ve Hz. Ömer döneminde şartlara bağlı olarak geliştirilen ve özellikle Hanefî fakihlerin çabalarıyla ihtiyaca cevap verme işlevini sürdüren toplumsal dayanışma yöntemleri daha sonraki dönemlerde dinamizmini yitirmiştir. Şu hususu özellikle belirtmek gerekir ki tezimizde klasik fıkıhta ve İslâm medeniyetinde risk paylaşımına yönelik kavram ve kurumlara yer vermemizin sebebi onlarla emeklilik sistemi arasında doğrudan kıyas yapmak değildir. Amacımız risk paylaşımı adına öne çıkan bu kavram ve kurumların temel ilke, amaç ve işlevlerini ortaya koymak, bu ilke ve amaçlar çerçevesinde emeklilik sisteminin fikhî temellendirmesini yapmaktır.

Bugünkü yaygın şekliyle ilk olarak sanayi devriminden sonra Batıda ortaya çıkan ve günümüzde hemen hemen bütün dünya ölçeğinde uygulama alanı bulan emeklilik sisteminin dinî bakımdan meşruiyeti fıkıh literatüründe tartışılmış ve hükmü belirlenmeye çalışılmıştır. Buna göre emeklilik sistemi, bir yanda kamu otoritesinin bulunması, sisteme katılımın zorunlu olması, zaruret ve ihtiyaç gibi gerekçelerle fakihlerin çoğunluğu tarafından caiz görülmüştür. Bununla birlikte İslâm hukukunun “Kitâbu’l-buyû” bölümlerine hâkim olan akit nazariyesi çerçevesinde emeklilik sistemine yaklaşıp akdi sakatlayan garar, cehalet, faiz ve kumar barındırdığı düşüncesiyle farklı görüşler ileri sürenler de olmuştur.

Emeklilik sisteminin hükmüne dair yapılan tartışmaların fikhî zemini dikkate alındığında klasik fıkıh eserlerinde konuyla ilgisi kurulabilen kavramların yanı sıra sanayileşme ve onun yol açtığı şehirleşme ile birlikte geleneksel aile kurumunun terk edilip çekirdek aile yapısının yaygınlaşması sonucunda ortaya çıkan toplumsal gerekliliklerin de nazar-ı itibara alınması gerekmektedir. Emeklilik sistemi, devletin himaye ve gözetiminde karşılıklı birçok edimi beraberinde getiren, çoğunlukla kanuni zorunluluğu olan, nevi şahsına münhasır özellikleri

bulunan yeni bir sözleşme türü üzerine bina edilen oldukça kapsamlı bir sistemdir. Bu sistemin yalnızca devletin vatandaşlarına yönelik bir yardımı görülerek veya ihtiyaç ve zaruret gibi gerekçelerle meşru görülmesi yöntem açısından doğru olmayabileceği gibi konunun sadece klasik akit nazariyesi çerçevesinde ele alınması ve buradan hareketle garar, cehalet, faiz ve kumar gibi kavramlarla ilişkilendirilerek hükmünün belirlenmeye çalışılması da eksik ve neticede hatalı değerlendirmelere sebebiyet verebilir. Bütüncül bakıştan uzak ve parçacı bir yaklaşımla varılacak hüküm, sonuçları itibarıyla isabetli olsa bile hükmün yöntemi ve dayanakları bakımından eksik kalacaktır. Bu çalışmada, İslâm medeniyetinde emeklilik sistemiyle gaye bakımından benzerlik taşıdığı düşünülen kavram ve kurumlar ile bunların arkasındaki dinamikler, emeklilik sistemiyle ilgi kurulabilecek yönleri ön plana çıkarılarak incelenmiştir. Emeklilik sisteminin özü itibarıyla ne olduğu ve fikhî zemindeki yeri, İslâm hukuku ve İslâm'ın temel ilkeleri açısından değerlendirilmiştir.

II. YÖNTEM

Emeklilik sistemleri, kamu otoritelerinin uyguladığı zorunlu emeklilik türlerinden mesleki grupların kendi aralarında oluşturdukları özel dayanışma gruplarına ve ilave sosyal güvenlik tedbirlerine kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Söz konusu sistemlerin her birini ayrı ayrı ele alıp değerlendirmek çalışmamızın kapsamının çok üzerindedir. Dolayısıyla bu tez, genellikle devletler tarafından belli koşullarla zorunlu tutulan ve ülkemiz açısından 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunuyla çerçevesi çizilen günümüz yaygın emeklilik sistemi mefhumu ile sınırlandırılmıştır.

Emeklilik sistemi, sosyal güvenlik, hukuk ve iktisat alanlarıyla da sıkı bir ilişki içinde olup belki her bir yönünün ayrı çalışmalara konu edilmesi gerekmektedir. Ancak bu çalışmada söz konusu alanlar bütün boyutlarıyla ele alınmamış, İslâm hukukuyla ilişkisi kurulabilen ve konumuz açısından önem arz eden yönlerine vurgu yapılmaya özen gösterilmiştir.

Tez, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, emeklilik sistemi ve ilişkili kavramlar ele alınmıştır. Bu kapsamda emeklilik sistemi, sosyal risk, sosyal güvenlik ve sosyal sigorta konularına yer verilmiştir.

İkinci bölümde, klasik fıkıhta ve İslâm tarihinde temel gayesi yanında risk paylaşımı özelliği de taşıyan kavram, kurum ve uygulamalar incelenmiştir. Bu meyanda infak, sadaka, zekât, fitre, kurban, adak, malî kefâretler, vasiyet, mehir, nafaka, vakıf, âkile, kasâme, velâ, hilf,

beytül mâl, fütüvvet anlayışı, ahîlik müessesesi, esnaf sandıkları, lonca teşkilatı, orta sandıkları, arpalık, avâriz vakıfları, tekaüt sandıkları gibi gerçekleştirmek istedikleri hedefler bakımından emeklilik sistemiyle benzer özellikler taşıyan kavram ve kurumlar değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde fıkıh kuralları ve İslâm'ın temel ilkeleri bağlamında emeklilik akdinin mahiyeti ve çağdaş İslâm hukukçularının söz konusu akde yaklaşımları analiz edilmiştir. Söz konusu akdin mevzuu, finansmanı, toplanan primlerin niteliği, “garar”, “faiz”, “kumar” vb. kavramlarla ilişkisi tartışılmıştır. Bu bölümde ayrıca tenâsur, güven, maslahat, sosyal adalet ve devlet himayesi gibi İslâm'ın genel ilkeleri ile emeklilik sistemi arasındaki bağ irdelenmiştir. Bölüm sonunda da geniş bir değerlendirmeye yer verilmiştir.

Sonuç bölümünde ise emeklilik sisteminin fikhî niteliğiyle ilgili bu çalışma neticesinde ulaşılan kanaatlerin hasılası serdedilmiştir.

III. KAYNAKLAR

Emeklilik sistemi, mevcut uygulama biçimi açısından İslâm hukuk tarihinin erken dönemlerine kadar uzanmamaktadır. Dolayısıyla tezimizde doğrudan emeklilik sistemiyle alakalı klasik dönem fıkıh eserlerine yer verilememiştir. Ancak yardımlaşma ve dayanışma hukukunun temeli olan risk paylaşımı yönüyle klasik fıkıhta yer verilen ve emeklilik sistemiyle fonksiyonel benzerlik taşıyan kavram ve müesseseler bağlamındaki tartışmalarla ilgili olarak ihtiyaç duyuldukça ilk dönem fıkıh kaynaklarına ulaşılmaya özen gösterilmiştir.

Emeklilik sistemini fikhî bakımdan derinlemesine ele alan müstakil eserler oldukça azdır. Nitekim araştırmamız esnasında konuyu fikhî bakımdan ele alan lisansüstü çalışmaların çok sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte tezimizle yakın ilişkisi bulunan sosyal güvenlik, sosyal güvenlik hukuku, sigorta ve emeklilik sistemiyle ilgili çalışmaların ilgili bölümlerinden istifade edilmiştir. Öte yandan fıkıh kaynaklarının konuyla ilişkisini kurabildiğimiz özellikle âkile, velâ, dîvan, meslek örgütü ve hilf ile ilgili bölümlerinden yararlanılmıştır. Bunun yanında ilk dönem siyer ve tarih kaynaklarından, İslâm medeniyeti ile müesseseler tarihi kitaplarından faydalanılmıştır. Bunlara ilave olarak konuyla doğrudan olmasa da bir yönüyle ilişkisi bulunan tezlerden de istifade edilmiştir. Ayrıca başta 5510 sayılı *Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu* olmak üzere Türkiye’de bu alanda çıkarılan kanun, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi, yönetmelik, genelge ve talimat gibi mevzuat düzenlemelerinden istifade edilmiştir.

Emeklilik sistemi, ilişkili kavramlar ve tarihi sürecin ele alındığı birinci bölümde; sosyal güvenlik, sosyal sigorta, emeklilik sistemi ile bu kavram ve kurumların gelişim süreçlerini ele alan eserlerden faydalanılmıştır. Bu bölümde emeklilik sisteminin mahiyeti incelenirken özellikle 5510 sayılı *Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu* esas alınmıştır. Kimlerin sosyal sigortalı kapsamında sayılacağı, işverenlerin sorumlulukları, kısa ve uzun vadeli sigorta hükümleri, yaşlılık sigortasından sağlanan haklar ve yararlanma şartları, isteğe bağlı sigorta hükümleri, genel sağlık sigortası ve primlerle ilgili hükümler bağlamında söz konusu kanuna sıklıkla atıflar yapılmıştır.

Ali Güzel-Ali Rıza Okur-Nurşen Caniklioglu tarafından kaleme alınan *Sosyal Güvenlik Hukuku* isimli eser de yine bu bölümde başvurduğumuz kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu eser sosyal güvenlik kavramı ve tarihsel gelişimi, sosyal güvenlik hukukunun kaynakları ve hukuk sistemi içindeki yeri, Türk sosyal güvenlik hukukunda sosyal sigortalar, sosyal sigorta türleri, yaşlılık sigortası, işsizlik sigortası gibi konuları ele almaktadır.

Birinci bölümde sıklıkla atıf yaptığımız kaynaklardan biri de A. Can Tuncay-Ömer Ekmekçi'ye ait olan *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri* başlıklı kapsamlı çalışmadır. Bu çalışma sosyal güvenliğin genel esasları ve tarihi süreci ile sosyal sigortaların kapsamı, özellikleri, finansmanı yanında Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin genel niteliklerine yer vermekte ayrıca bu alanda yabancı hukuk sistemlerindeki sosyal güvenlik ve sosyal sigortaların gelişim süreçleri de mukayeseli bir şekilde değerlendirilmektedir.

M. Refik Korkusuz-Suat Uğur tarafından hazırlanan *Sosyal Güvenlik Hukuku* ile Yusuf Alper tarafından kaleme alınan *Sosyal Sigortalar Hukuku* isimli eserler de sosyal güvenlik, Türk Sosyal Sigorta sistemi, sosyal sigorta hukuku, sosyal yardımlar, sosyal hizmetler konularını mer'î mevzuat kapsamında ele alıp değerlendirmeleri yönüyle daima göz önünde bulundurduğumuz kaynaklar arasında yer almaktadır.

Emeklilik sisteminin klasik fıkıhta ve İslâm medeniyetindeki izdüşümlerini incelediğimiz ikinci bölümde klasik-modern fıkıh ve hadis eserlerinin yanı sıra siyer, tarih, kurumlar tarihi ve İslâm medeniyeti tarihi eserlerinden faydalanılmıştır. Bu bağlamda bize göre yardımlaşma ve dayanışma anlayışının en temel unsurları arasında yer alan “tenâsur” kavramının asr-ı saadetten itibaren gaye ve uygulama şekillerinin görülmesi bakımından Serahsî'nin *el-Mebsût* ve Zeylaî'nin *Tebyînü'l-hakâ'ik* isimli eserleri öne çıkmaktadır. Söz konusu eserlerde emeklilik sistemiyle fonksiyonel açıdan benzerliği bulunan âkile ve velâ prensiplerinin gerisinde yatan dinamiğin

“tenâsur” kavramı olduğu ortaya konmakta ve ilk dönemden itibaren bu kavramın geçirdiği merhaleler ile ilgili naklî ve aklî delillere yer verilmektedir.

Emeklilik sistemiyle gaye bakımından benzerlik taşıyan kavram ve uygulamaların izinin sürülmesi açısından İbn Hişâm’ın *es-Sîretü’n-nebevî*, Ebû Yusuf’un *Kitâbu’l-Harâc*, Ebu Ubeyd’in *Kitâbü’l-Emvâl*, Belâzûrî’nin *Futûhu’l-buldân* isimli eserleri ulaşabildiğimiz ilk dönem kaynakları arasında yer almaktadır. Çağdaş araştırmacılardan Muhammed Hamidullah’ın *el-Vesâiku’s-siyâsiyye* isimli çalışmasında yer verilen bilgiler de ilk dönem risk paylaşım kavram ve müesseseleri ile günümüz sosyal sigorta kurumları arasında kurulan ilişki bakımından dikkat çekicidir.

Konumuz olan emeklilik sistemiyle ilgili ilk dönemden itibaren İslâm medeniyetinin inşa ettiği kavramlar ve kurumları ele alan çalışmalar bakımından Celal Yeniçeri’nin *İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti* isimli eseri oldukça önemli bir yere sahiptir. Söz konusu çalışma İslâm’ın ilk dönemlerinden itibaren geliştirilen ve emeklilik sistemine de mesned teşkil eden infâk, zekât, sadaka, kurban, emek yardımlaşması, vakıf, âkile, kasâme gibi birçok kavram ve uygulamayı yeni bir bakış açısıyla ele almakta, söz konusu kavram ve uygulamaların ana gayelerini göz ardı etmeden günümüz sosyal sigorta yöntemlerine yönelik yeni perspektifler ve teklifler sunmaktadır.

Emeklilik sistemini fıkıh kuralları ve İslâm’ın temel ilkeleri bağlamında analiz ettiğimiz üçüncü bölümde ise klasik dönem fıkıh kaynaklarının ilgili bölümlerine müracat edilmiş, ayrıca modern çalışma ve yaklaşımlar da göz önünde bulundurulmuştur. Bu meyanda özellikle İbn Âbidîn’in *Mecmûatü resâili İbn Âbidîn* ve *Reddû’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr* isimli eserleri doğrudan emeklilik sistemiyle ilgili olmasa da sigorta konusunun ilk defa gündeme gelmesi ve söz konusu bu yeni risk paylaşım yönteminin ilk tasavvur biçimlerinin görülmesi açısından önemlidir.

Emeklilik sistemiyle ilgili yaklaşımları bize göre en kapsamlı ve tutarlı şekilde elen alan çalışmalardan biri Mustafa Ahmed ez-Zerkâ’nın *Nizâmu’t-te’mîn* isimli çalışmasıdır. Bu çalışmada çağdaş fıkıh âlimlerinin sigorta ve emeklilik sistemiyle ilgili yaklaşımları delilleri ile birlikte geniş bir şekilde tartışılmıştır. Söz konusu çalışma gerek sigorta gerekse emeklilik sistemini yalnızca isimli akitler bağlamında değil klasik akitlerin dışında yeni bir sistem olarak ele alması ve İslâm’ın genel ilke ve prensipleri çerçevesinde değerlendirmesi bakımından öne çıkmaktadır. Faysal Mevlevî’nin *Nizâmu’t-te’mîn*, İsa Abduh’un *et-Te’mîn beyne’l hilli ve’t-tahrîm*, Ali Hafif’in *et-Te’mîn*, Abdülatif Mahmut Âl Mahmut’un *et-Te’mînu’l-ictima’î fî dav’iş-*

şerîati'l-İslâmiyye, Vehbe Zuhaylî'nin *Akdü't-te'mîn* isimli eserleri de ele aldıkları temel konular sigorta olmakla birlikte satır aralarından emeklilik sistemi bağlamında istifade ettiğimiz çalışmalar arasında yer almıştır.

Ülkemizde sosyal güvenlik alanında yapılan çalışmalardan biri Faruk Beşer'in *İslâm'da Sosyal Güvenlik* isimli doktora tezidir. İslâm'ın sosyal güvenlik alanındaki kavram ve kurumlarının ele alındığı çalışmada kısmen de olsa emeklilik sistemine değinilmiştir. Tez sahibinin doktora tezinde günümüzdeki uygulanış biçimiyle emeklilik sistemi hakkındaki değerlendirmeleri ile daha sonra çeşitli vesilelerle kaleme aldığı çalışmalar arasındaki fikrî değişim, İslâm hukukçularının söz konusu sistemle ilgili ilk baştaki tasavvurlarının gelişim süreçlerini göstermesi bakımından oldukça ilgi çekicidir. Nitekim *İslâm'da Sosyal Güvenlik* isimli çalışmasında emeklilik sistemine birçok gerekçeyle karşı çıkan Prof. Dr. Faruk Beşer daha sonra emeklilik sisteminin caiz olduğu görüşüne meyletmiştir.²

Muhammed b. Fahd b. Sa'd ed-Devserî'nin, *el-Râtibü't-tekâudî* isimli çalışması doğrudan emeklilik sistemiyle ilgili olarak ulaşabildiğimiz nadir eserlerden biridir. Söz konusu çalışmada emeklilik sistemi ve türleri ile ilgili bilgi verilmekte, çağdaş fakihlerin emeklilik sistemine yaklaşımları ayrıntılı bir şekilde ele ele alınmakta, herbir yaklaşım gerekçeleriyle birlikte tartışılıp değerlendirilmekte ve müellif tarafından tercihe şayan bulunan görüş ayrıca belirtilmektedir. Nizar Ahmed İsa Uveyzat tarafından kaleme alınan *Ahkamü'r-revâtib ve meâşâtü't-tekâud fi'l-fıkhi'l-İslami* isimli doktora tezi de yine emeklilik sistemini doğrudan konu edinen bir diğer çalışmadır. Söz konusu çalışmada önce ecîr-i âm ve ecîr-i has konuları ile enflasyonun emekli maaşları üzerindeki etkisi konusuna yer verilmektedir. Ardından ise sigorta türleri ile emeklilik sistemi ile ilgili görüşler serdedilmekte ve anahatlarıyla değerlendirilmektedir.

Tezimizde fikri planda en fazla istifade ettiğimiz çalışmalardan ikisi İslâm hukukçusu Hasan Hacak'a aittir. *İslâm Hukukunda Sigorta ve Fıkıh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirilmesi* başlıklı makale doğrudan emeklilik sistemiyle ilgili olmasa da emeklilik sisteminin oturduğu fikhî zeminin doğru tespit edilebilmesi bakımından son derece önemlidir. Hasan Hacak'ın bir diğer çalışması olan *İslâm Hukuku Açısından Sigorta Akdinin Konusu* başlıklı tebliği ise görebildiğimiz kadarıyla yeni ortaya çıkan fikhî meselelerin temel

² Faruk Beşer, *İslâm'da Sosyal Güvenlik* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1988), 247-251; Faruk Beşer, "İslâm Şeriatı Açısından Sigorta", V. Oturum / Sigorta (I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Konya: Kombad Yayınları, 1997), 858-866.

problemi olan “akdin mevzuu” hususunda izlenmesi gereken yöntemi oldukça sistematik bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tezimizde ayrıca fetva kurullarının emeklilik sistemiyle ilgili görüşlerine de müracaat edilmiştir. Bu kapsamda Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları ile Mecma‘u‘l-Fıkhî‘l-İslâmî ed-Düvelî’nin *Karârâtü ve tavsiyyatü Mecma‘il-Fıkhî‘l-İslâmî ed-Düvelî*, Râbîta’ya bağlı el-Mecma‘u‘l-Fıkhîyyü‘l-İslâmî’nin *Karârâtü‘l-Mecma‘ı‘l-Fıkhîyyi‘l-İslâmî*, el-Meclisü‘l-Ûrubbî li‘l-İftâ‘i ve‘l-Buhûs’un (AFAM) *el-Karârât ve‘l-fetâvâ es-sâdira ‘anil‘l-Meclisi‘l-Ûrubbî li‘l-İftâ‘i ve‘l-buhûs*, Hey’et-ü Kibâri‘l-Ulemâ’nın (HEKU) *el-Karârât* başlıklı fetva çalışmalarının sigorta ve emeklilik sistemiyle ilgili kısımları tezimizin hazırlanması esnasında daima göz önünde bulundurulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

EMEKLİLİK SİSTEMİ VE İLİŞKİLİ KAVRAMLAR

Tarih boyunca birey ve toplumların hayatını tehdit eden birçok sosyal risk ortaya çıkmıştır. Buna mukabil insanoğlu da daima “gelecekte emin olma” arzusu içinde olmuş ve bu amaçla, muhtemel sosyal risklerden korunmak için birçok yöntem geliştirmiştir. Bu yöntemler, sosyal yapı, ihtiyaçlar ve ekonomik güce bağlı olarak sürekli bir değişkenlik göstermiş ve güncellenmiştir. İlk önceleri bireysel tasarruflar, aile veya kabile içi yardımlarla başlayan sosyal güvenlik arayışı, zamanla mesleki dayanışma örgütleri, yardımlaşma sandıkları, sigorta faaliyetleri ve en sonunda sosyal sigorta kurumları ile daha sistemli hale gelmiştir.

Çalışmamızın konusu olan emeklilik sistemi özellikle sanayileşme ve şehirleşme sonrasında, mevcut sosyal güvenlik araçlarının işlevini kaybetmesi veya ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalması sebebiyle geliştirilen bir risk paylaşımı ve sosyal güvenlik yöntemidir. Bu yöntem sayesinde kişilerin, genellikle çalışma ve iktisadî güçlerinden mahrum kaldıkları yaşlılık dönemlerinde gelir eksilmesi, kazanç kaybı ve diğer sosyal risklerin ortaya çıkaracağı belirsizliklere karşı bir ölçüde korunmaları hedeflenmiştir. Bu açıdan bakıldığında emeklilik sisteminin sosyal risk, sosyal güvenlik ve sosyal sigorta kavramlarıyla çok sıkı bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla tezimizin bu bölümünde emeklilik sistemini detaylı bir şekilde ele almadan önce sosyal risk, sosyal güvenlik ve sosyal sigorta kavramları hakkında bilgi vermek, emeklilik sisteminin tarihi ve teorik zeminini temellendirme açısından faydalı olacaktır.

I. EMEKLİLİK SİSTEMİ

A. TANIMI, MAHİYETİ VE AMACI

Emeklilik, “kanunlara göre belirli bir müddet çalıştıktan sonra bireyin iş ile ilgisinin kesilip kendisine aylık bağlandığı zaman dilimi”³ olarak tanımlanmaktadır. Hastalık, yaşlılık,

³ Can, *Türkiye’de Yaşlılık Sigortası; 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’nun Getirdiği Yenilikler*, 11; Angin, “Sosyal Güvenlik Reformu, Kamu Personeli ve Emeklilik”, 430; Ballı - Necmi, “Emeklilik Sendikacılığının Hukuki Süreci / Emekli Sendikasının Meşruiyeti”, 45; Okumuş, *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde*

işsizlik gibi sebeplerle çalışma gücünden yoksun kalan veya işinden ayrılmak zorunda kalanlara bu yolla katkı sunulmaktadır.⁴ Emeklilik sistemi, insan haysiyetine yaraşır bir asgari seviyeyi garanti eden bir müessese veya müesseseler olarak tanımlanan ve gelir kesilmesi ya da gelir eksikliği olarak adlandırılan tehlikelerin risklerinden bireyi kurtarmayı hedefleyen sosyal güvenliğin⁵ en önemli ayaklarından birini oluşturmaktadır.⁶ Çalışanlar, emekli olmak suretiyle devletin sosyal güvenlik şemsiyesi altında himaye edilmeye devam etmektedirler.⁷

Emeklilik sisteminde zararların paylaşılması hedefiyle bir araya gelerek bir grup oluşturma, ortaya çıkabilecek zararları ödenen primlerden karşılama prensibi bulunmaktadır. Her sigortalıdan kişisel rizikosuna göre değil, gelir durumuyla orantılı bir şekilde prim alınmaktadır. Bu itibarla emeklilik sisteminin, sigortalılar arasında yeniden gelir dağılımını sağlayarak toplumda oluşabilecek sosyal dengesizliğin giderilmesinde önemli bir fonksiyon icra ettiğini söylemek mümkündür.⁸

Emeklilik terimi, sosyal güvenlik hukukunda çoğu zaman “yaşlılık” kavramıyla aynı anlamda kullanılmaktadır. Yaşlılık doğal bir durum iken, emeklilik bu durumun bir sonucu görünümündedir. Ancak, emeklilik genellikle primli sosyal güvenlik sistemine dâhil olan çalışanlar için kullanılan bir terim olup, primsiz sistemden faydalananlar için bu terim kullanılmamaktadır.⁹ Sosyal güvenlik sistemleri, sosyo-ekonomik ve insani gerekçelerle belirli bir

Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi, 14; Özer, *Türk Sosyal Güvenlik Hukukunda Yaşlılık Aylığına Hak Kazanma Koşulları*, 7.

⁴ İsmâ Abduh, *et-Te'mîn beyne'l hilli ve't-tahrîm* (Daru'l-İ'tisâm, ts.), 20, 26; Mustafa Ahmed Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 115; Abdüllatif Mahmûd Âlû Mahmûd, *et-Te'mînü'l-ictimâ'î fî dav'i ş-şer'i'ati'l-İslâmiyye* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1994), 47.

⁵ Turan Yazgan, *Sosyal Güvenlik Ders Notları* (İstanbul, 2011), 31.

⁶ Nurgün Kul Parlak, “Emeklilik Sistemlerinin Reformu ve Geleceği: Güney Avrupa ve Türkiye”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 71 (28 Aralık 2017), 68.

⁷ Can, *Türkiye’de Yaşlılık Sigortası; 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’nun Getirdiği Yenilikler*, 11; Angin, “Sosyal Güvenlik Reformu, Kamu Personeli ve Emeklilik”, 430; Ballı - Necmi, “Emeklilik Sendikacılığının Hukuki Süreci / Emekli Sendikasının Meşruiyeti”, 45; Okumuş, *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi*, 2020, 14; Özer, *Türk Sosyal Güvenlik Hukukunda Yaşlılık Aylığına Hak Kazanma Koşulları*, 7.

⁸ Ahmet Yıldız, *Türkiye’deki Sosyal Sigortalar Kurumlarının Primli Rejimlerinde Yaşlılık Sigortası Uygulaması ve Eleştirisi* (Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006), 38.

⁹ Can, *Türkiye’de Yaşlılık Sigortası; 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’nun Getirdiği Yenilikler*, 11; Özer, *Türk Sosyal Güvenlik Hukukunda Yaşlılık Aylığına Hak Kazanma Koşulları*, 7.

kronolojik yaşı emeklilik yaşı olarak kararlaştırmıştır. Ancak bu yaşa ulaşp faal çalışma hayatından çekilen bireylere, yaşlılık sigortasından yaşlılık aylığı bağlamak veya farklı bir sosyal yardım sağlamak tercih edilmiştir.¹⁰ Yukarıda belirtildiği üzere yaşlılık sigortası uygulamalarında genellikle belirli bir takvim yaşı esas alınmakta ve bu yaşı aşan bireyler, biyolojik olarak çalışma gücüne sahip olsalar da yaşlı kabul edilip, yaşlılık sigortası kapsamına alınmaktadır. Ancak bu yaştın belirlenmesi oldukça güçtür. Bu zorluk en başta takvim yaşı, biyolojik yaş ve istihdam yaşı arasındaki farklardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu konunun, biyolojik yaşa bağlı fiziksel ve zihinsel çalışma gücü kaybını ölçebilecek somut ve objektif göstergelerin eksikliği, sağlık ve çalışma koşullarının yetersizliği, kadınların iş gücüne katılım oranlarının artması, istihdam fırsatları ve politik görüşlerle de sıkı bir ilişkisi bulunmaktadır.¹¹

Emeklilik sistemleri, sistemde yer alan kişilerin hizmet yılı, yaş ve prim gün sayısı gibi belli şartları yerine getirmeleri koşuluyla, emekli olduklarında düzenli bir gelire hak kazanmalarını sağlamak amacıyla oluşturulmaktadır.¹² Zira kişinin yaşlı olarak kabul edildiği dönem, onun fizyolojik durumunda ortaya çıkan biyolojik değişiklikler sebebiyle çalışma gücünün önemli ölçüde azalmasına ya da bütünüyle kaybolmasına sebep olan bir sosyal güvenlik riskidir.¹³ İnsanlar çoğu zaman belli bir yaştan sonra, çalışma gücünü kısmen veya tam olarak kaybederek, çalışma hayatından çekilmek zorunda kalırlar. Bu durum, gelir kaybına ve sağlık harcamalarının artması nedeniyle giderlerin yükselmesine yol açan uzun vadeli fizyolojik bir riski beraberinde getirmektedir. Emeklilik sistemiyle, bu tür gelir kayıplarının telafi edilmesi amaçlanmaktadır. Bu nedenle emeklilik kavramı bir ülkenin sosyal güvenlik sisteminde tartışmasız bir şekilde çok önemli bir yer tutmaktadır. Kamusal sosyal güvenlik sistemlerinde, bütçedeki en büyük gider kalemi genellikle emeklilik sistemine ait olmaktadır.¹⁴

Emeklilik hakkından yararlanabilmek için ille de çalışma gücünde yaşlılığa bağlı olarak azalma olması aranmamaktadır.¹⁵ Emeklilik, kişinin uzun yıllar süren çalışmalarıyla topluma yaptığı ekonomik katkının karşılığı olarak kabul edilmekte ve bu sistemle devletin, vatandaşını

¹⁰ Aziz Can Tuncay, “Geciken Yaşlılık ve Zorunlu Emeklilik Üzerine”, *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi* 2/2 (01 Haziran 2012), 85; Ballı - Necmi, “Emeklilik Sendikacılığının Hukuki Süreci / Emekli Sendikasının Meşruiyeti”, 45.

¹¹ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 527.

¹² Tuna Genç, *İkinci Sütun Emeklilik Sistemleri ve Türkiye Uygulaması* (Sosyal Güvenlik Kurumu, 2009), 15.

¹³ Yusuf Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku* (Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım, 2022), 313.

¹⁴ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 517.

¹⁵ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 526.

yaşlılık döneminde yalnız bırakmayıp, ona maddi destek sağlaması hedeflenmektedir.¹⁶ Bir başka ifadeyle emeklilik sisteminin temel gayesi, belirli bir yaşa ulaşan ve çalışma gücü azalan sigortalıya, iş hayatından çekilerek dinlenme ve çalışmadan yaşamını sürdürebilme imkânı sunmaktır. Çünkü yaşlılık, bireyin çalışma kapasitesini kaybetmesine ve gelir kaybına yol açarak, sigortalıyı ve ailesini ekonomik zorluklar ve geçim sıkıntıları ile karşı karşıya bırakabilen bir sosyal risk oluşturmaktadır.¹⁷ Sigortalının artık çalışamaması nedeniyle ortaya çıkan gelir kaybı, emeklilik sistemi yoluyla yapılan yardımlarla giderilmiş olmaktadır.¹⁸ Ancak ister çalışma gücünde azalma isterse zamanını dinlenerek geçirme nedenine dayansın, yaşlılık sigortasından yararlanmak için sigortalının yaşlanmış olması gerekmektedir.¹⁹ Ancak sosyal sigortalar hukukunda “yaşlılık” kavramı tıbbi yönüyle değil, gelir kazanma gücüne yaptığı olumsuz etkiler yönüyle değerlendirilmektedir.²⁰

B. EMEKLİLİK SİSTEMİNİN TÜRK HUKUK SİSTEMİ İÇİNDEKİ YERİ

Sosyal güvenlik, devletin yerine getirmesi gereken temel bir kamu hizmeti olarak kabul edilmektedir. Anayasa’nın 60. maddesine göre devlet, bütün vatandaşlarına sosyal güvenlik sağlamak için gerekli tedbirleri almak ve bu amaçla gerekli yapı ve kurumları oluşturmakla yükümlüdür.²¹ Bu düzenleme, sosyal güvenliğin bir kamu hizmeti olarak önemini vurgulamaktadır. Bunun sonucu olarak, kamu otoriteleri, sosyal güvenlik sistemlerinin kurulması ve gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, sosyal sigortaların yönetimini üstlenen kuruluşlar, genellikle kamu otoritelerine ait birçok yetki ve ayrıcalıklarla güçlendirilmiştir.²²

Bazı bakımlardan özel hukuk özellikleri göstermesine rağmen, sosyal güvenlik hukuku kapsamında oluşturulan sosyal sigortalılık kavramının kamu hukukuyla çok sıkı bir ilişkisi bulunmaktadır.²³ Bu ilişki, kanun gereği kendiliğinden oluşur; sigortalı olma zorunluluğu, sigortalının isteğinden bağımsız olarak, kanunun zorunlu hükümleri doğrultusunda meydana gelir.

¹⁶ Tuncay, “Geciken Yaşlılık ve Zorunlu Emeklilik Üzerine”, 86.

¹⁷ Can, *Türkiye’de Yaşlılık Sigortası; 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’nun Getirdiği Yenilikler*, 13.

¹⁸ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 526.

¹⁹ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 526.

²⁰ Can, *Türkiye’de Yaşlılık Sigortası; 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu’nun Getirdiği Yenilikler*, 13.

²¹ TBMM, “Anayasa” (15 Aralık 2020), md. 60.

²² Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 68.

²³ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 110.

Sigortalı olma hakkı ve yükümlülüğü zorunluluk arz etmektedir. Kanun ile oluşturulan sigortalılık ilişkisinde işverenin de yerine getirmesi gereken bazı zorunluluklar bulunmaktadır. Sigortalıları Kuruma bildirmek ve primleri ödemek, bu yükümlülüklerden bazılarıdır.²⁴ Kanun, sigortalı olmak hak ve yükümlülüğünden kaçınılamayacağını, akitlere sigorta desteği ve yükümlerini azaltmak veya başkasına devretmek yolunda hükümler konulamayacağını hükme bağlamıştır.²⁵ Öte yandan SSGSSK md. 98, özel sigortalara ilişkin kanunlardaki hükümlerin, sosyal sigortalar hakkında uygulanmayacağını belirtmekle; sosyal güvenlik hukukunun ve dolayısıyla emeklilik sisteminin kamu hukuku niteliğini vurgulamış bulunmaktadır.²⁶ Nihayet günümüzde sosyal devletlerin en temel kamu görevlerinden biri haline gelmiş olması, bu hukuk dalına kamu hukuku özelliği kazandırmak için yeterli görülmektedir. İdare hukuku ise, kamu hukukunun bir dalıdır. İdarenin yapısı, faaliyetleri, bireylerle olan ilişkileri ve onlara kamu hizmeti sunulması ile ilgili kurallar bütünü, idare hukukunun kapsamına girmektedir. Bu çerçevede, sosyal sigortalı, işveren ve sigorta kurumu arasında üçlü bir kamu hukuku ilişkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla sosyal sigortalar hukuku bir kamu hizmetinin yürütülmesini düzenlemesi sebebiyle idare hukukunun bir parçasını teşkil etmektedir.²⁷ Devlet tarafından organize edilen emeklilik sistemi de sosyal sigorta hukukunun bir sonucu olması yönüyle tıpkı sosyal sigorta hukuku gibi kamu ve idare hukuku kapsamında değerlendirilmektedir.

1. Temel Bazı Özellikleri

Emeklilik sisteminin bazı temel özellikleri şunlardır:

a. Zorunluluk İlkesi

Zorunlu emeklilik sistemlerinde bireyler, çalışma hayatında yer almak ya da bazen vatandaşlık sahibi olmak veya belirli bir bölgede ikamet etmek gibi durumlar sonucunda devletin düzenlemeleriyle doğrudan emeklilik sisteminin kapsamına alınmaktadır.²⁸ Zorunlu esaslara dayanan sistemler, hem sosyal güvenlik hem de sosyal sigorta biçiminde kurulabilmektedir. Hatta

²⁴ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 77.

²⁵ Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu), 5510 Tertip: 5 Cilt: 45 (31 Mayıs 2006), md. 92.

²⁶ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 98; Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 68.

²⁷ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 77.

²⁸ Hatice Duygu Özer, *Türk Sosyal Güvenlik Hukukunda Yaşlılık Ayılığına Hak Kazanma Koşulları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 76; Âlû Mahmûd, *et-Te'mînü'l-ictimâ'î fî dav'î ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 64.

bazı ülkelerde her iki sistem aynı anda uygulanabilmektedir. Sosyal güvenlik sistemi olarak bilinen yapılarda, tüm yaşlılara gelirlerinden bağımsız bir şekilde eşit tutarda yaşlılık maaşı ödenmektedir. Sosyal sigorta sisteminde ise, çalışanlara kazançlarına göre ve prim ödedikleri süreyle bağlantılı olarak yaşlılık maaşı verilmektedir.²⁹

Sosyal sigortaların özel sigortalardan en temel farkı, sosyal sigortaların zorunlu olmasıdır. Bu sistemde zorunluluk ilkesine dayalı olarak, işveren, sigortalı birey ve ilgili kurum arasında zorlayıcı kurallarla şekillenen bir hukukî bağ kurulmaktadır.³⁰ Sigortalı olmak, birey için sadece bir hak değil, aynı zamanda bir sorumluluk görünümündedir. Diğer bir deyişle, sigortalı olup olmama kararı kişisel tercihlere bağlı değildir. Belirli şartlar gerçekleştiğinde kişi sigortalı olmak zorundadır. Sigortalı statüsü kazanıldıktan sonra, bu statünün getirdiği haklar ve sorumluluklar kabul edilmek durumundadır ve bunlardan feragat edilemez. Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun 92. maddesi bu hususu şöyle açıklamaktadır: "Kısa ve uzun vadeli sigorta kapsamındaki kişilerin sigortalı ve genel sağlık sigortalısı olması zorunludur. Bu kanunda yer alan sigorta hak ve yükümlülüklerini ortadan kaldırmak, azaltmak, vazgeçmek veya başkasına devretmek için sözleşmelere konulan hükümler geçersizdir."³¹ Diğer taraftan, kanunun 7. maddesine göre, sigortalılık, yasada belirtilen şekilde işe başlamayla ya da belirli bir statüye geçmekle doğrudan devreye girmektedir.³² Bu düzenlemeden anlaşılacağı üzere, sigortalı olmak için herhangi bir onay ya da red beyanı yapılması gerekmemektedir. Sigortalılık, bir mahkeme kararına ya da Kurum müdahalesine de bağlı değildir. Kanunun 4., 5. ve 7. maddelerinde belirtilen şartları sağlayan kişiler doğrudan sigortalı olarak kabul edilmektedirler.³³

b. İsteğe Bağlı Sosyal Sigorta ve Emeklilik

Yukarıda belirtildiği üzere, sosyal sigortalar zorunluluk temeline dayanır. Bireyler, sosyal sigorta kapsamındaki bir işe başladıklarında, sigortalılık durumu kendiliğinden gerçekleşmektedir. İsteğe bağlı sigorta ise bireylerin kendi tercihleriyle prim ödeyerek uzun vadeli sigorta kollarına ve genel sağlık sigortasına katılmalarını sağlayan bir sigorta türüdür.³⁴ Bu sayede zorunlu sosyal sigorta kapsamına girmeyen veya bu kapsamda yer alma niteliklerini kaybeden kişiler, kendi

²⁹ Özer, *Türk Sosyal Güvenlik Hukukunda Yaşlılık Aylığına Hak Kazanma Koşulları*, 76.

³⁰ Ali Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku* (İstanbul: Beta Yayın, 2012), 172-173.

³¹ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 92.

³² Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 7.

³³ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 173.

³⁴ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 50.

istekleriyle prim ödeyerek uzun vadeli sigorta kollarına ve genel sağlık sigortasına dâhil olmaktadır. Aslında isteğe bağlı sigortalılık, bir sosyal sigorta türü değildir. Sigortalının kendi isteğine dayalı olarak sağlanan bu imkân, zorunlu sigortalılık sisteminin istisnasını oluşturmaktadır. Genellikle, bu tür sigortalılık uzun vadeli sigorta kolları (malullük, yaşlılık, ölüm) için geçerlidir. Böylece, bir süre sigortalı olarak çalışan ancak sonradan sigortalılık statüsünü kaybeden kişiler ya da bunların hak sahipleri, uzun vadeli sigorta kollarından sağlanan yardımlardan yeniden faydalanma imkânına kavuşmaktadırlar.³⁵ Bu kapsamda olanların, kendi tercihlerine göre sigortalılıklarını sürdürmelerine ve emeklilik için belirlenen prim ödeme gün sayısını tamamlamalarına imkân sağlanmaktadır.³⁶

5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun 50. maddesi ile 1080 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortası primi ödeme zorunluluğu kaldırılmış, yeni bir prim oranı belirlenmiş, isteğe bağlı sigortalılığın başlangıç ve bitiş koşulları açıklığa kavuşturulmuş ve hangi durumlarda isteğe bağlı sigortalılığın geçerli sayılacağı belirlenmiştir.³⁷ Buna göre isteğe bağlı sigortalı olabilmek için, Türkiye'de ikamet etmek, 5510 sayılı yasaya göre zorunlu sigortalı olmayı gerektiren bir işte çalışmamak veya sigortalı çalışmakla birlikte ay içinde 30 günden daha az süreyle çalışmak ya da tam zamanlı çalışmamak, kendi sigortalılığı nedeniyle aylık bağlanmamış olmak, 18 yaşını tamamlamak ve isteğe bağlı sigortalı olma talebiyle ilgili Kuruma başvurmak gerekmektedir.³⁸

c. Hizmet Borçlanması

Sigortalıların, kendi isteği ve iradesi dışında sigorta ilişkilerinin sona ermesi durumunda, bu kesilen sürelerin primlerinin ödenerek sigortalılık süresine eklenmesine hizmet borçlanması denilmektedir.³⁹ SSGSSK 41. maddede, sigortalıların borçlanabilecekleri hizmet süreleri ile ilgili hükümler yer almaktadır.⁴⁰ Bu yolla, emekli olmak isteyen fakat sigortalı olarak çalışma günleri eksik olanların, mevzuatta belirtilenlerle sınırlı olmak üzere daha önceki belli sürelerinin primlerini ödemeleri koşuluyla emekli olmaları sağlanmaktadır. Sigortalının, sigortalılık ilişkisi

³⁵ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 317.

³⁶ "İsteğe Bağlı Sigortalılık", *sgk.gov.tr* (Erişim 09 Mart 2021), 1.

³⁷ Kuruca - Özdamar, *Tüm Yönleriyle Emeklilik*, 204.

³⁸ "İsteğe Bağlı Sigortalılık", 1; Kuruca - Özdamar, *Tüm Yönleriyle Emeklilik*, 2013, 204-205; Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 319-322.

³⁹ Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku*, 328; Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 566.

⁴⁰ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 41; Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 566.

bulunmayan her dönemi borçlanması mümkün değildir. Borçlanılabilecek süreler, Kanunda belirlenmiş olup, bu sürelerin dışında kalan dönemler için hizmet borçlanması yapılması mümkün değildir.⁴¹

Genel olarak ifade etmek gerekirse, doğum ve analık, askerlik, aylıksız izin süreleri, doktora veya tıpta uzmanlık eğitimi süreleri, avukatlık stajı, tutukluluk ve gözaltı halleri, grev ve lokavt dönemleri, hekimlerin fahri asistanlık yaptığı süreler, seçimlere katılmak için istifa eden kamu görevlilerinin açıkta geçirdiği süreler, fakülte ya da yüksekokullarda kendi adına eğitim aldıktan sonra Türk Silahlı Kuvvetleri veya Emniyet Genel Müdürlüğü'nde geçen süreler, kısmi süreli çalışmalarda eksik kalan dönemler ve 1416 sayılı Kanun çerçevesinde yurt dışında geçirilen eğitim süreleri bu kapsamda sayılmaktadır.⁴²

Hizmet borçlanması yapıldığında, borçlanılan süreye karşılık gelen gün sayısı sigortalının prim ödeme süresine eklenmektedir. Eğer borçlanılan süre, sigortalılığın başlangıcından önceki bir döneme aitse, sigortalılığın başlangıç tarihi, borçlanılan gün sayısı kadar geriye çekilmektedir.

d. Yurtdışı Hizmet Borçlanması

Sigortalılara borçlanma hakkı kapsamında sağlanan en önemli kolaylıklardan biri de yurtdışı hizmet borçlanmasıdır. Bu borçlanma ile Türk vatandaşlarının yurtdışında çalıştıkları ya da ev hanımı olarak geçirdikleri sürelerin, Türkiye'de sigortalı olarak geçmiş gibi sayılması hedeflenmektedir.⁴³

1980'li yıllara doğru, çalışmak amacıyla yurtdışına giden vatandaşlarımızın Türkiye'ye dönme eğilimlerinin artmasıyla birlikte, bu kişilerin sosyal güvenliklerinin temin edilmesi ve tüm hizmet sürelerinin birleştirilmesine yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Uzun yıllar yurtdışında çalışan bireyler, çalıştıkları ülkede yaşlılık aylığına hak kazanamadan yurda döndüklerinde, bazen yurt içindeki çalışma süreleri kendilerine aylık bağlanması için yeterli olmamaktaydı. Bu ise, kişinin sosyal güvenlikten mahrum kalmasına neden oluyordu. Bu durumu ortadan kaldırmak amacıyla, 30.05.1978 tarihli ve 2147 sayılı “Yurt Dışında Çalışan Türk Vatandaşlarının Yurt Dışında Çalışma Sürelerinin Sosyal Güvenlikleri Bakımından Değerlendirilmesi Hakkında Kanun” kabul edilerek, yurtdışındaki çalışma sürelerinin borçlanılarak değerlendirilmesine imkân

⁴¹ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 600.

⁴² Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 41; Özer, *Türk Sosyal Güvenlik Hukukunda Yaşlılık Aylığına Hak Kazanma Koşulları*, 285-325.

⁴³ Özer, *Türk Sosyal Güvenlik Hukukunda Yaşlılık Aylığına Hak Kazanma Koşulları*, 327.

sağlanmıştır.⁴⁴ 2147 sayılı Kanun, 1985 yılında yürürlüğe giren ve yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarının yurt dışında geçirdikleri sürelerin hangi koşullarda borçlanabileceğini düzenleyen 3201 sayılı “Yurt Dışında Bulunan Türk Vatandaşlarının Yurt Dışında Geçen Sürelerinin Sosyal Güvenlik Bakımından Değerlendirilmesi Hakkında Kanun” ile yürürlükten kaldırılmıştır.⁴⁵ Günümüzde 5754 sayılı Kanun ile değişik 3201 sayılı Kanun, yurtdışında geçirilen sürelerin kimler tarafından ve hangi şartlarla borçlanabileceğini, ayrıca borçlanma şartlarını ayrıntılı bir şekilde belirlemektedir.⁴⁶ Bu kapsamda, ülkemizle sosyal güvenlik antlaşması imzalamış ya da imzalamamış ülkelerde çalışan Türk vatandaşları, 18 yaşını doldurduktan sonra yurtdışında geçirdikleri çalışma sürelerini ve ev hanımlığı sürelerini, primlerini Kuruma ödemek suretiyle Türkiye’de geçirilen sigortalılık süreleri gibi saydırabilmektedirler.⁴⁷

3201 sayılı Kanuna göre; sigortalılık süreleri (yurtdışında sigortalı olarak çalışılan ya da ikamet dışında çalışmaya denk kabul edilen süreler, isteğe bağlı prim ödeme süreleri, çocuk yetiştirme süreleri, işsizlik ödeneği süreleri vb.), işsizlik süreleri (sigortalılık süreleri arasında veya sonunda bir yıla kadar olan yurtdışındaki işsizlik süreleri) ve ev hanımı olarak geçirilen süreler (medeni durumu ne olursa olsun, kadınların sigortalılık süreleri dışında yurtdışında geçirdikleri süreler) borçlanılabilmektedir.⁴⁸ Borçlanma sonucunda malullük, yaşlılık veya emekli aylığı alabilmek için ise; yurda kesin dönüş yapmış olmak, aylık almak için gerekli asgari süre/gün kadar ödeme yapmış olmak, aylık bağlanması için gerekli sigortalılık süresi ve yaş gibi diğer şartları yerine getirmiş olmak ayrıca yazılı başvuru yapmak gerekmektedir.⁴⁹

⁴⁴ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 585.

⁴⁵ Yurt Dışında Bulunan Türk Vatandaşlarının Yurt Dışında Geçen Sürelerinin Sosyal Güvenlikleri Bakımından Değerlendirilmesi Hakkında Kanun (Yurt Dışında Bulunan Türk Vatandaşlarının Yurt Dışında Geçen Sürelerinin Sosyal Güvenlikleri Bakımından Değerlendirilmesi Hakkında Kanun), 3201 Tertip : 5 Cilt : 24 (08 Mayıs 1985).

⁴⁶ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 586.

⁴⁷ Yurt Dışında Bulunan Türk Vatandaşlarının Yurt Dışında Geçen Sürelerinin Sosyal Güvenlikleri Bakımından Değerlendirilmesi Hakkında Kanun, md. 1, 3, 4, 5, 6/A; “Yurtdışındaki Vatandaşların Sosyal Güvenlik Hakları ve Yurtdışı Borçlanma”, *sgk.gov.tr* (09 Mart 2021), 21.

⁴⁸ “Yurtdışındaki Vatandaşların Sosyal Güvenlik Hakları ve Yurtdışı Borçlanma”, *sgk.gov.tr* (Erişim 09 Mart 2021), 22.

⁴⁹ “Yurtdışındaki Vatandaşların Sosyal Güvenlik Hakları ve Yurtdışı Borçlanma”, 43.

2. Emeklilik Sisteminde Sağlanan Yardımlar

a. Kişinin Kendisine Sağlanan Yardımlar

1) Yaşlılık Aylığı

Ülkemizde sigortalılara yaşlılık sigortası kapsamında sağlanan yardımlar, 5510 sayılı Kanunun 28. maddesinde yer almaktadır. Sosyal sigorta kapsamında emekli olan bir kişiye sağlanan en önemli yardım, yaşlılık aylığının bağlanmasıdır.⁵⁰ Ancak aylık bağlanma şartlarını yerine getirmeyen kişilere, sigortalı işlerinden ayrıldıkları takdirde, ödedikleri malullük, yaşlılık ve ölüm sigortası primleri, talep etmeleri halinde toplu olarak geri ödenebilmektedir.⁵¹

a) Yaşlılık Aylığından Yararlanma Koşulları

i. Belirli Bir Yaşa Ulaşmış Olmak

Birçok ülkede 65 yaş, yaşlılık başlangıcı olarak kabul edilmektedir. 65 yaşın, yaşlılık başlangıcı olarak benimsenmesi, Almanya’da Bismarck dönemi politikalarına dayanmakta olup diğer ülkeler tarafından da takip edilmiştir. Bu dönemde birey, çalışma hayatını sonlandırmakta, sağlık hizmetlerine ve çeşitli sosyal yardımlara daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Ancak 65 yaş, bir kişinin tüm yönleriyle yaşlanıp yaşlanmadığının bir göstergesi değildir. Yaşlılık algısı, toplumsal, zamansal, eğitimsel ve ekonomik faktörlere göre değişebileceği gibi cinsiyet, fizyolojik ve psikolojik durumlara göre de farklılık gösterebilir. Çünkü bazı toplumlarda yaşlılık doğal bir süreç olarak görülürken bazı toplumlarda bu durum bir sorun olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, yaşlılık için net bir sınır belirlemek oldukça zordur. Dünya Sağlık Örgütü, 1970’li yıllardaki raporlarında 60 yaşını yaşlılık sınırı olarak kabul ederken, son zamanlarda yayımladığı raporlarda bu sınırı oldukça ileri çekmiştir.⁵²

Ülkemizde, iş sözleşmesiyle çalışanlar için ilk olarak 1980 yılında, kadın ve erkek için emeklilik yaşı 60 olarak belirlenmiştir. Ancak 506 sayılı Kanun ile yapılan düzenlemeyle, emeklilik yaşı önce kadınlar için 55’e, ardından 50’ye, erkekler için ise 55’e düşürülmüştür. Daha sonra 1989 yılında yapılan köklü bir değişiklikle yeni işe başlayanlar için emeklilik yaşı ve prim

⁵⁰ Nergis Şimşek, *SSK ve Bağ-Kur’da Emeklilik* (Ankara: Yaklaşım Yayıncılık, 2012), 165; Âlû Mahmûd, *et-Te’minü’l-ictimâ’i fî dav’i’ş-şerî’ati’l-İslâmiyye*, 67.

⁵¹ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 528.

⁵² İhtar Cengiz, “Türk Sosyal Güvenlik Sistemi İçerisinde Yaşlılara Yönelik Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetler”, *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi* 8/2 (10 Aralık 2018), 24, 25.

ödeme gün sayısı artırılmıştır.⁵³ Son olarak, özel hükümler hariç olmak üzere, genel olarak 5510 sayılı Kanuna göre ilk defa sigortalı sayılanlar için; kadınların 58, erkeklerin ise 60 yaşını doldurmuş olmaları ve en az 9000 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortası primi ödemiş olmaları koşuluyla yaşlılık aylığı bağlanması öngörülmüştür.⁵⁴ Bununla birlikte emeklilik yaşının 2048 yılına kadar kademeli olarak yükseltilmesi ve 2048 yılında hem kadınlar hem de erkekler için eşit şekilde 65 yaş olarak uygulanması kararlaştırılmıştır.⁵⁵

ii. Belirli Bir Süre Prim Ödemiş Olma ve Belli Sigortalılık Süresini Tamamlamak

5510 sayılı Kanunun 28. maddesi uyarınca, 30.04.2008 tarihinden sonra ilk defa sigortalı olanlardan 4/1-a kapsamında sigortalı olanlar, 7200 gün, 4/1-b ve 4/1-c kapsamında sigortalı olanlar ise 9000 gün uzun vadeli sigorta primi ödedikleri takdirde yaşlılık aylığı almaya hak kazanabilmektedir.⁵⁶

5510 sayılı Kanun öncesinde, yaşlılık aylığına hak kazanabilmek için belirli bir sigortalılık süresi şartı getirilmişti ve bu süre, bazı istisnai durumlar dışında genel olarak kadınlar için 20 yıl, erkekler içinse 25 yıl olarak belirlenmişti, Ancak 5510 sayılı Kanun ile yaşlılık aylığına hak kazanmak için yalnızca belirli bir prim ödeme gün sayısının tamamlanması ve belirli bir yaşa ulaşılması yeterli kılınmış, sigortalılık süresinin tamamlanması şartı kaldırılmıştır.⁵⁷

iii. İşten Ayrılma ve Kuruma Başvuru

Sosyal güvenlik sistemimizde, 4/1'in (a) ve (b) bentlerine tabi sigortalılar için zorunlu emeklilik uygulanmamaktadır. Bu kişilere, ilgili mevzuattaki genel ve özel şartları yerine getirdiklerinde kendi istekleri dışında Kurum tarafından doğrudan aylık bağlanmamaktadır.⁵⁸ Devlet memurları için ise re'sen emeklilik ve yaş haddinden emeklilik durumlarında, sigortalının Kuruma başvuruda bulunmasına gerek kalmaksızın doğrudan aylık bağlanması mümkündür.⁵⁹ Bununla birlikte, asgari şartları sağlayan bir kamu görevlisi, yaş şartını beklemeden kendi isteğiyle

⁵³ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 530.

⁵⁴ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 28.

⁵⁵ Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku*, 315; Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 536.

⁵⁶ Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku*, 315.

⁵⁷ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 2021, 537; Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 534.

⁵⁸ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 556.

⁵⁹ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 558.

emekliye ayrılabilir. Yani kanunî şartları yerine getirenlerin emekli olup olmama kararı kendi tercihlerine bağlıdır. Bu nedenle emeklilik bir hak olarak da kabul edilmektedir.⁶⁰

iv. Özel Durumlar

Yaşlılık aylığına hak kazanabilmek için yaş şartı genel olarak yukarıda açıklanan şekilde belirlenmiş olsa da, bazı istisnaî durumlar ve kolaylaştırıcı hükümler de mevcuttur. Buna göre 5510 sayılı Kanunun 28/4. maddesine göre “sigortalı olarak ilk defa çalışmaya başladığı tarihten önce 25 inci maddenin ikinci fıkrasına göre malul sayılmayı gerektirecek derecede hastalığı veya engellilik durumu bulunan ve bu nedenle malullük aylığından yararlanamayan sigortalılara, en az onbeş yıldan beri sigortalı bulunmak ve en az 3960 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi bildirilmiş olmak şartıyla yaşlılık aylığı bağlanmaktadır.”⁶¹ Bu düzenleme ile ilk kez sigortalı olduklarında zaten malul durumda olan ve bu nedenle malullük aylığı bağlanamayan sigortalılara, daha kolay şartlarla yaşlılık aylığı bağlanması imkânı tanınmıştır. Söz konusu maddede yaşlılık aylığına hak kazanabilmek için belirli bir yaş şartı öngörülmediğinden bu kişiler, belirlenen sigortalılık süresi ve prim gün sayısını tamamladıklarında, başka hiçbir koşul aranmaksızın yaşlılık aylığı almaya hak kazanmaktadırlar.⁶²

Engellilik durumu bulunan ancak bu durum malullük aylığı almaya hak kazanmak için yeterli olmayan kişiler için, 5510 sayılı Kanunun 28/5. maddesi kapsamında belirli koşullar altında yaş şartı aranmaksızın aylık bağlanabilmektedir.⁶³ Buna göre sigortalı olarak ilk defa çalışmaya başladığı tarihten önce malul sayılmayı gerektirecek derecede engelliliği bulunan ve bu nedenle malullük aylığından yararlanamayan sigortalılara, en az onbeş yıldan beri sigortalı bulunmak ve en az 3960 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi bildirilmiş olmak şartıyla yaşlılık aylığı bağlanabilmektedir.⁶⁴ Ayrıca Bakanlık tarafından belirlenen maden işletmelerinin yeraltı işlerinde en az 20 yıl süreyle sürekli ve vardiyalı olarak çalışan sigortalılar için yaş şartı 55 olarak belirlenmiştir.⁶⁵

⁶⁰ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 538.

⁶¹ Korkusuz - Uğur, *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 333, 334; Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku*, 320; Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 547.

⁶² Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 547.

⁶³ Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku*, 321.

⁶⁴ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 28/5.

⁶⁵ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 28; Korkusuz - Uğur, *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 333.

5510 sayılı Kanunda belirtilen genel yaş şartından muaf tutulan bir diğer grup, erken yaşlanan sigortalılar ve sürekli bakıma muhtaç ağır engelli çocuğu olan kadın sigortalılardır. 5510 sayılı Kanunun 28/7. maddesi uyarınca, tıbben yaşlandığı belgelenen sigortalılar, kadın ya da erkek fark etmeksizin yaş dışındaki diğer şartları yerine getirdikleri takdirde 55 yaşında yaşlılık aylığı almaya hak kazanmaktadırlar.⁶⁶

5510 sayılı Kanunun 28/8. maddesi uyarınca, emeklilik veya yaşlılık aylığı başvurusunda bulunan kadın sigortalılardan, başkasının sürekli bakımına muhtaç ağır engelli çocuğu bulunanların, Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonra ödedikleri prim gün sayılarının dörtte biri, toplam prim ödeme günlerine eklenmekte ve bu süreler emeklilik yaş sınırından da düşürülmektedir.⁶⁷

Çalışma koşullarının zorlayıcı ve yıpratıcı olması nedeniyle bazı işlerde veya sektörlerde çalışan sigortalılara, diğer sigortalılara göre daha erken yaşta aylık bağlanabilmesi amacıyla fiili hizmet süresi zammı uygulanmaktadır.⁶⁸ Kanun koyucu, yıpratıcı bazı işlerde çalışanların fiili hizmet sürelerinin, eklenen itibari hizmet süreleriyle artırılmasını düzenlemiş, böylelikle söz konusu çalışanların daha erken dönemde yaşlılık aylığı almalarını sağlamayı amaçlamıştır. Çünkü bazı işler, çalışanların hem iş yaşamlarını hem de sağlıklarını olumsuz bir şekilde etkileyebilmektedir.⁶⁹

b) Yaşlılık Aylığının Hesaplanması

Kanun'un 4. maddesinin birinci fıkrasının a ve b bentleri ile c bendi kapsamında, ilk defa 5510 sayılı kanun çerçevesinde çalışmaya başlayan sigortalıların yaşlılık aylığı, bu kişilerin geçmiş yıllarda kazandıkları ortalama aylık gelirleri ile aylık bağlama oranının çarpılmasıyla hesaplanan tutar üzerinden belirlenmektedir.⁷⁰ Ortalama aylık kazanç, sigortalının her yıl için prime esas kazancının, ilgili yıldan itibaren aylık talep tarihine kadar geçen süre zarfında her yıl uygulanan güncelleme katsayısı ile güncellenerek bulunan kazançlar toplamının, itibari hizmet süresi ve fiili hizmet süresi zammı hariç, toplam prim ödeme gün sayısına bölünmesiyle elde edilen

⁶⁶ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 28/7; Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku*, 322.

⁶⁷ Korkusuz - Uğur, *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 335; Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku*, 322.

⁶⁸ Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku*, 324, 325.

⁶⁹ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 600.

⁷⁰ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 29; Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 608.

ortalama günlük kazancın otuz katı olarak hesaplanmaktadır.⁷¹ Aylık bağlama oranı, sigortalının uzun vadeli sigorta kolları kapsamında geçen toplam prim ödeme gün sayısının her 360 günü için %2 oranında belirlenmektedir.⁷² Sigortalıya bağlanacak aylık, çalışma sürelerinin her yılı için, talep edilen yılın Ocak ayında belirlenen ortalama aylık kazancın en az %35'i olmalıdır. Eğer sigortalının bakmakla yükümlü olduğu eşi veya çocuğu varsa, bu oran %40'a çıkmaktadır.⁷³ Kanunda böyle bir alt sınırın belirlenmesi doğru bir yaklaşım olarak görülmektedir.⁷⁴

5510 sayılı Kanuna göre, sigortalılar ve hak sahiplerinin gelir, aylık ve ödenekleri devredilemez veya temlik edilemez. Ayrıca, 88'inci maddeye göre takip ve tahsil edilmesi gereken alacaklar ve nafaka borçları hariç, gelir, aylık ve ödenekler haczedilemez. Haczi yasaklanan bu gelir, aylık ve ödenekler ancak borçlunun rızasıyla haczedilebilir.⁷⁵

2) Yaşlılık Toptan Ödemesi

Aylık bağlama şartlarını yerine getiremeyen kişilere, ödedikleri primler toptan ödeme şeklinde geri ödenmektedir.⁷⁶ 5510 sayılı Kanun, sigortalının malullük, yaşlılık veya ölüm sigortasından aylık bağlanmaya hak kazanamaması durumunda, ödenen uzun vadeli sigorta primi miktarını toptan ödeme olarak geri iade etmektedir.⁷⁷ 5510 sayılı Kanuna göre, 4/1-a maddesi kapsamında sigortalı çalışanlar ile 4/1-c maddesine tabi kamu görevlileri kendi adlarına bildirilen primler, 4/1-b maddesi kapsamında serbest çalışanlar ise ödedikleri malullük, yaşlılık ve ölüm sigorta primlerinin her yıl için güncellenmiş tutarıyla, toptan ödeme olarak iade almaktadırlar. Bu ödeme, “yaşlılık toptan ödemesi” olarak isimlendirilmektedir.⁷⁸ Unutulmamalıdır ki sosyal sigortalarda asıl olan aylık bağlama olup, toptan ödeme istisnaidir ve yalnızca bir kerelik bir işlemdir. Toptan ödeme, yaşlılık sigortası yardımı olarak da nitelendirilmemelidir. Zira bu ödeme

⁷¹ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 29; Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 557; Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 608.

⁷² Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 29; Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 2021, 557; Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 609.

⁷³ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 55.

⁷⁴ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 621.

⁷⁵ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 559.

⁷⁶ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 31.

⁷⁷ Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku*, 337.

⁷⁸ Korkusuz - Uğur, *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 340, 341; Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 638.

yalnızca yaşlılık değil, iş kazası, malullük, ölüm veya evlenme gibi durumlar için de geçerlidir.⁷⁹ Toptan ödeme aynı zamanda sigortalının hizmet süresinin sonlandırılması anlamına gelmekte olup sigortalı hizmetlerinin tasfiyesini ifade etmektedir.⁸⁰

3) Sağlık Yardımları

Yaşlılık sigortasından aylık bağlananlara ayrıca sağlık yardımı yapılmaktadır.⁸¹ Yaşlılık aylığı alan kişiler, herhangi bir prim ödemek zorunda kalmadan ve ayrıca genel sağlık sigortası kaydı yapılmasına gerek olmadan genel sağlık sigortalısı olarak kabul edilmektedirler.⁸² Bu durumda, Kurum'dan yaşlılık aylığı alanlar ve onların bakmakla yükümlü oldukları kişiler, 5510 sayılı Kanun kapsamında sağlık hizmetlerinden faydalanabilmektedirler.⁸³ Bakmakla yükümlü olunan kişiler, genel sağlık sigortalısının sigortalı sayılmayan veya isteğe bağlı sigortalı olmayan, kendi sigortalılığı nedeniyle gelir veya aylık bağlanmamış olan eşini; 18 yaşını, lise veya dengi bir okulda eğitim gören, aday çıraklık ve çıraklık eğitimi gören kişilerde 20 yaşını; yükseköğrenim görenlerde ise 25 yaşını tamamlamamış ve evlenmemiş çocuklarını; ayrıca yaşına bakılmaksızın bu kanuna göre malul olduğu belirlenen evlenmemiş çocuklarını ve geçimini genel sağlık sigortalısından sağlayan, Kurumca belirlenen şartlara uygun ana ve babasını kapsamaktadır.⁸⁴

İlgili kanun çerçevesinde, genel sağlık sigortasından sağlanacak sağlık hizmetleri ve diğer haklardan yararlanmak, genel sağlık sigortalısı ve bakmakla yükümlü olduğu kişilere tanınan bir hak olup, Kurum'un bu hizmetlerin finansmanını sağlamak yükümlülüğü bulunmaktadır. Sağlık hizmetleri ve diğer haklar, genel sağlık sigortalıları ve bakmakla yükümlü oldukları kişilere sağlanmaktadır. Bu kanun kapsamında verilen sağlık hizmetleri ile alınan primler arasında herhangi bir ilişki kurulmamaktadır.⁸⁵ Kısa ve uzun vadeli sigortalar ile genel sağlık sigortası için bu kanunda belirtilen tüm ödemeler ve yönetim masraflarını karşılamak amacıyla Kurum prim almakla yükümlüdür. Buna mukabil ilgili kişiler de prim ödemek zorundadır. Kurum tarafından

⁷⁹ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 31; Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 560.

⁸⁰ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 31; Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku*, 338.

⁸¹ Kuruca - Özdamar, *Tüm Yönleriyle Emeklilik*, 52.

⁸² Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 60.

⁸³ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 562; Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 640.

⁸⁴ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 3; Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 200.

⁸⁵ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 62.

tahsil edilen genel sağlık sigortası primleri, tahsil edildikten sonra doğrudan Kurum bütçesindeki genel sağlık sigortası kalemine aktarılmaktadır.⁸⁶

4) Emekli İkramesi

Emekli ikramiyesi, 5434 sayılı Kanun kapsamında yer alan 4/1-c sigortalılarına, aylık bağlanması veya toptan ödeme yapılması durumunda sağlanan bir sosyal güvenlik hakkıdır. Çoğunlukla yaşlılık aylığına hak kazanılmasıyla birlikte verildiğı için bu ödeme, emeklilik ikramiyesi olarak da adlandırılmaktadır.⁸⁷

5) Bayram İkramesi

5510 sayılı Kanun ve ilgili düzenlemelere göre, yaşlılık aylığı alan kişilere, bayramın yer aldığı ayda aylıklarının almaları koşuluyla, Ramazan ve Kurban bayramlarında her bir bayram için belli miktarda bayram ikramiyesi verilmektedir.⁸⁸ Kanun, bu tür ödemelerden herhangi bir kesinti yapılmasını veya haczedilmesini yasaklamıştır.⁸⁹

b. Hak Sahiplerine Sağlanan Yardımlar

Sosyal güvenliğin amacı yalnızca sigortalıyı korumakla sınırlı kalmamaktadır. Zira aksi durum sosyal güvenliğin toplumu bütünüyle kapsama amacına ters düşmektedir. Bu nedenle, modern sosyal güvenlik sistemleri, sigortalıların yanı sıra onların yakın aile üyelerine de belirli bir güvence sunmayı hedeflemektedirler. Sigortalının ailesinin sosyal sigorta kapsamına dâhil edilmesi, sigortalının hayatta olup olmamasına göre farklılık arz etmektedir. Bu durum, sigortalının aile üyelerinin “bakmakla yükümlü olunan kişi” ve “hak sahibi” olarak tanımlanmasına yol açmaktadır.⁹⁰

5510 sayılı Kanun’da, sigortalının veya sürekli iş göremezlik geliri ile malullük, vazife malullüğü veya yaşlılık aylığı alan bireylerin vefat etmesi durumunda, gelir veya aylık bağlanması ya da toptan ödeme yapılması hakkına sahip olan eş, çocuk, anne ve baba, “hak sahibi” olarak tanımlanmıştır.⁹¹ Ölüm sigortası kapsamında sağlanan haklar arasında ise ölüm aylığı bağlanması,

⁸⁶ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 79.

⁸⁷ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 28; Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku*, 390.

⁸⁸ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. Ek. 18; Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 627.

⁸⁹ Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku*, 378.

⁹⁰ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 200.

⁹¹ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 3; Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 202.

ölüm nedeniyle toptan ödeme yapılması, aylık alan kız çocuklarına evlenme yardımı verilmesi ve cenaze masrafları için ödenek sağlanması yer almaktadır.⁹²

1) Ölüm Aylığı

Ölen sigortalının hak sahipleri, yazılı talepte bulunduklarında ölüm aylığı almaya hak kazanmaktadırlar.⁹³ Ölüm aylığı, kanunda sayılan dul eş, anne, baba ve çocuklar gibi hak sahiplerine hisseleri oranında paylaştırılmaktadır.⁹⁴

2) Ölüm Toptan Ödemesi

Eğer ölen sigortalının hak sahiplerine ölüm aylığı bağlanamazsa, ölüm tarihi dikkate alınarak 31. maddenin birinci fıkrasına göre hesaplanan tutar, 34. madde hükümleri doğrultusunda hak sahiplerine toptan ödeme olarak verilmektedir.⁹⁵

3) Evlenme Ödeneği

Gelir veya aylıkları evlenmeleri sebebiyle kesilmesi gereken kız çocuklarına, evlenmeleri ve istekte bulunmaları halinde, aldıkları aylık veya gelirlerinin iki yıllık tutarı, bir defaya mahsus olarak evlenme ödeneği şeklinde peşin olarak ödenmektedir. Evlenme ödeneğini alan hak sahibinin aylığı kesildikten sonra, iki yıl içinde yeniden hak sahibi olması durumunda, bu iki yıl süresince yeniden gelir veya aylık bağlanmamaktadır. Bu durumda olan kişiler, 60. maddenin birinci fıkrasının (f) bendine göre genel sağlık sigortalısı kabul edilmektedir.⁹⁶

4) Cenaze Ödeneği

İş kazası, meslek hastalığı, sürekli iş göremezlik geliri, malullük, vazife malullüğü veya yaşlılık aylığı almakta iken veya en az 360 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortası primi bildirilmiş bir sigortalının vefat etmesi durumunda, hak sahiplerine cenaze ödeneği, Kurum Yönetim Kurulu'nun belirlediği ve Bakan tarafından onaylanan tarife göre ödenmektedir. Bu ödenek, öncelikle sigortalının eşine, eş bulunmazsa çocuklarına, çocukları da yoksa anne ve babasına, onlar da yoksa kardeşlerine verilmektedir.⁹⁷

⁹² Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 32.

⁹³ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 32.

⁹⁴ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 34.

⁹⁵ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 36.

⁹⁶ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 37.

⁹⁷ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 37.

II. İLİŞKİLİ KAVRAMLAR

A. SOSYAL RİSK

1. Tanımı ve Mahiyeti

Sosyal güvenlik, sosyal sigorta ve emeklilik sistemi ihtiyacını doğuran sebeplerin tümüne birden risk (tehlike) denilmektedir.⁹⁸ Risk, gerçekleşmesi halinde zarara yol açabilecek potansiyel bir durum olup⁹⁹ hem sosyal güvenlik düşüncesinin hem de sosyal güvenlik ve sosyal sigorta sistemlerinin dolayısıyla da emeklilik sisteminin varoluş sebebidir.¹⁰⁰ Zira sosyal güvenlik sistemlerinin varlık sebebi, sosyal risklerin kişiler ve toplumlar üzerinde oluşturabileceği ekonomik etkileri azaltma gayesidir.¹⁰¹

Belirli olaylar kişilerin hem fiziki hem de sosyal açıdan bir takım sıkıntılara girmesine sebep olmaktadır. Bu anlamda risk, “insanın iradesi dışında başına gelen, belirsiz ve başa gelince onu çalışma gücünden ve dolayısıyla kazançtan mahrum eden hadiselerdir.”¹⁰² Burada söz konusu hadisenin olumlu veya olumsuz olması arasında fark yoktur. Karşılaşılan hadiseler olumlu olabildiği gibi (doğum, evlenme vb.), olumsuz da (kaza, ölüm, işsizlik...) olabilir. Bu olayların her ikisinde de giderlerde artma veya gelirlerde azalma ya da her ikisinde de değişme söz konusu olmaktadır. Bu kapsamda oluşan riskler sosyal risklerdir.¹⁰³ Buna göre insan hayatıyla doğrudan ilgisi bulunan, gerçekleştiğinde onun gelir ve kazançlarında azalmaya yol açan belli sayıdaki risklere sosyal riskler denilmektedir.¹⁰⁴

Tarihten günümüze risk kavramının birçok toplumda farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Zaman içerisinde anlam bakımından değişime uğrayan risk kavramı daha ziyade “belirsizlik”, “güven” ve “tehlike” kavramlarının kesişim noktasında bulunmaktadır. Günümüzde risk kavramı, ekonomi, finans, teknoloji ve sigorta tekniği üzerinden geleceğin planlanmasını içeren bir kavram haline dönüşmüştür. Hatta bizzat risk kavramı, sözleşmeler yoluyla alım satıma

⁹⁸ Yazgan, *Sosyal Güvenlik Ders Notları*, 23; Mehmet Aykanat, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 19.

⁹⁹ Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn*, 1994, 105.

¹⁰⁰ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 2012, 3.

¹⁰¹ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 2.

¹⁰² Muzaffer Koç, *Sosyal Güvenlik Sisteminin Makro Ekonomik Büyüklüklerle İlişkisi Ve Türk Sosyal Güvenlik Sistemi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000), 18.

¹⁰³ Koç, *Sosyal Güvenlik Sisteminin Makro Ekonomik Büyüklüklerle İlişkisi Ve Türk Sosyal Güvenlik Sistemi*, 18.

¹⁰⁴ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 2021, 9.

konu olabilen bir içerik kazanmıştır.¹⁰⁵ Nitekim bazı İslâm hukukçuları emeklilik sistemini prim karşılığında güven, damân, sosyal himaye ya da gelecek himayesi alışverişi gibi değerlendirmektedir.

Günümüz sosyal güvenlik müesseseleri, kişilerin hayatını menfi yönde değiştiren risklerin tamamını değil, iktisadî bakımdan olumsuz etkileyebilecek sosyal riskleri kapsamlarına almaktadır.¹⁰⁶ Sosyal riskler (hastalık, iş kazası, yaşlılık, sakatlık, işsizlik, ailevi yükümlülükler), kişilerin iktisadî durumunu olumsuz yönde değiştirme gibi ortak özellik taşımaktadır. O halde sosyal güvenlik ve sosyal sigortaların, yukarıda ifade edilen tehlikelerden yola çıkarak kişilere iktisadî bakımdan bir güvence sunmayı hedefledikleri söylenebilir.¹⁰⁷ Bir başka ifadeyle sosyal risk yönetiminin temel gayesi, muhtemel tehlikeleri belirlemek, önceden öngörülebilir risk ve tehlikelerin zararlarını en aza indirmek veya tümüyle ortadan kaldırmak, bu amaçla içinde bulunulan dönemin ihtiyaç ve koşullarına uygun farklı yöntemler geliştirmektir.¹⁰⁸ Nitekim riski azaltma, sigortalama ve krizlere karşı önlem alma gibi vasıtalar, bu hedefi gerçekleştirmeye yönelik olarak geliştirilen yöntemlerden bazılarıdır.

İşsizlik ve malullük gibi bazı sosyal risklerin gerçekleşmesi kesin değildir. Buna mukabil yaşlılık ve ölüm gibi risklerin gerçekleşmesi ise neredeyse kesin gibidir.¹⁰⁹ Gerçekleşme zamanı kesin olarak bilinmemekle birlikte gelecekte meydana gelmesi kesin veya muhtemel olan ve gerçekleştiğinde muhatabının gelirlerinde azalmaya sebep olacak olan tehlike anlamında kullanılan sosyal risk kavramının¹¹⁰ bu niteliği itibarıyla tehlike kavramından daha dar bir anlamı bulunmaktadır. Başka bir anlatımla sosyal güvenlik insanın yaşamı boyunca karşı karşıya kalabileceği bütün tehlikelere karşı ona bir güvence sunmamaktadır. Söz gelimi sel, çığ, yıldırım ve deprem gibi doğal afetler, soygun, hırsızlık, savaş ve yangın gibi tehlikeler sosyal risk kapsamında olmadıklarından dolayı sosyal güvenlik kapsamına da alınmamaktadırlar. Şu kadar

¹⁰⁵ Suat Soydemir, *Risk Kavramının Sosyal Yansıması: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 182-183.

¹⁰⁶ Nergis Şimşek, *SSK ve Bağ-Kur'da Emeklilik* (Ankara: Yaklaşım Yayıncılık, 2012); Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 3, 4.

¹⁰⁷ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 4, 5.

¹⁰⁸ Soydemir, *Risk Kavramının Sosyal Yansıması: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma*, 82.

¹⁰⁹ Aykanat, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar*, 22.

¹¹⁰ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 2013; Soydemir, *Risk Kavramının Sosyal Yansıması: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma*, 75.

var ki söz konusu tehlikelerin bir sonucu olarak işsizlik, hastalık, sakatlık ve ölüm gibi sosyal risklerin ortaya çıkması halinde bu tehlikeler, sosyal güvenliğin konusu olabilmektedirler.¹¹¹

Sonuç olarak risk kavramı, sosyal güvenlik, sigorta ve emeklilik gibi işlemlerin ana unsurları içinde bulunmakta, bütün sigorta türlerinde uygulanan politikaların belirlenmesinde en önemli planlama aracı olarak yer almaktadır. Bireylerin aynı türdeki risklerle karşılaşmamaları ve baştan belli olmayan ekonomik kayıp ihtimallerini belirli hale getirebilmek için bedel karşılığında elde edebilecekleri yaşlılık veya gelecek himayesine ihtiyaçları bulunmaktadır. Sosyal sigorta ve emeklilik sistemi yoluyla kişilere işte bu güvence sunulmakta, söz konusu risk birçok bireye dağıtılarak sisteme katılanlar arasında çoğu zaman zorunlu bir dayanışma sisteminin oluşturulması sağlanmaktadır.¹¹²

2. Türleri

Sosyal riskleri mesleki riskler, fizyolojik riskler ve sosyo-ekonomik riskler şeklinde üçe ayırmak mümkündür.

a. Mesleki Riskler

İş kazalarını ve meslek hastalıklarını kapsayan riskler, mesleki riskler olarak isimlendirilmektedir.¹¹³ Mesleki risklerin, çalışılan iş veya mesleklerle doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Bu tür riskler belli bir zamanı kapsayabileceği gibi devamlılık arz eden gelir azalmalarına ya da tümünden gelir kayıplarına yol açabilir. Çalışanların mesleki risklere karşı güvence altına alınmasına yönelik arayışların başlangıcı, sosyal güvenlik sistemlerinin ilk oluşum tarihiyle aynıdır. Günümüzde mesleki risklerin sosyal güvenceye kavuşturulması gerektiği hususu artık tartışma konusu olmaktan çıkmıştır.¹¹⁴

b. Fizyolojik Riskler

Fizyolojik riskler, bireyin kendi bünyesinde meydana gelen ve bununla birlikte mesleki riskler kapsamında olmayan hastalık, analık, sakatlık, yaşlılık, ölüm gibi risklerdir. Söz gelimi hastalık, geçici bir iş göremezlik sebebidir. Analık da geçici olması ve tedavisinin bulunması

¹¹¹ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 8.

¹¹² Soydemir, *Risk Kavramının Sosyal Yansıması: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma*, 86.

¹¹³ Nergis Şimşek, *SSK ve Bağ-Kur'da Emeklilik* (Ankara: Yaklaşım Yayıncılık, 2012), 20-21; Koç, *Sosyal Güvenlik Sisteminin Makro Ekonomik Büyüklüklerle İlişkisi Ve Türk Sosyal Güvenlik Sistemi*, 19-20; Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 8-9.

¹¹⁴ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 9.

açısından hastalığa benzemekte ve yine geçici süreyle iş görememe haline yol açmaktadır. Sakatlık (maluliyet) ise analık ve hastalığın aksine devamlı bir iş görememe ve bunun bir sonucu olarak devamlı bir gelir azalmasına veya tümünden gelir kaybına neden olmaktadır. Hatta bu durum bazı hallerde ömür boyu sürebilmektedir ki bu yönüyle oluşturduğu sosyal riskler bakımından yaşlılığa benzetilmesi mümkündür. Sosyal güvenlik ve sosyal risk bağlamında yaşlılık; yaşın ilerlemesi sebebiyle çalışanların aktif iş hayatından çekilmesini ve bunun sonucunda gelirlerinde azalma olmasını ifade etmektedir. Bu durumda olan kişinin yani yaşlının karşılaştığı sosyal risklerin güvenceye kavuşturulması zorunlu bir durumdur. Yaşlılığın güvence altına alınması fikri, artık iş görememesi dolayısıyla uğrayacağı gelir kaybı için bir güvence temin etme ve kişinin uzun seneler boyunca çalışarak sosyal ve iktisadî hayata sunduğu hizmeti mükâfatlandırma hedefine dayanmaktadır. Ölüm ise her insan için en temel gerçeklerden biridir. Burada özellikle ailenin geçimini sağlayan kişinin ölümü konumuz açısından daha bir önem kazanmaktadır. Zira ailenin geçimini sağlayan bireylerin vefatıyla birlikte aile üyeleri ekonomik destekten mahrum hale gelmektedirler. Bu sebeple kişinin eşi, çocukları ve bazı hallerde ana bababası da sosyal güvenlik ve sosyal sigorta bakımından belli oranda güvence altına alınmaktadır.¹¹⁵

c. Sosyo-Ekonomik Riskler

Aile, toplum ve çalışma hayatında oluşan risklere sosyo-ekonomik riskler denilmektedir. İşsizlik, aile ödenekleri ve konut ihtiyacı sosyo-ekonomik riskleri oluşturmaktadır.¹¹⁶ İşsizlik, sosyal güvenlik sistemine en son dâhil olmakla birlikte güvenceye kavuşturulması yönünde yoğun uğraşı ve çabaların olduğu bir sosyo- ekonomik risktir. Bireylerde çalışma iradesi olmakla birlikte çalışma ve maaş koşullarına uygun bir iş bulunamama halini ifade eden geçici nitelikteki bir gelir kaybı halini ifade etmektedir. Evlilik ve çocuk sahibi olmak da, bireylere ekonomik açıdan ek külfetler yükleyen, sosyal ve iktisadî bakımdan oldukça önemli bir dönemdir. Bu tür durumlarda bireylerle sosyal açıdan dayanışma içinde bulunmak, onlara yardım etmek toplumsal bir görevdir. Aile yardımları ile aileye yönelik ödemeler, toplumların en temel yapı taşları olan ailelere destek olma düşüncesine dayanmaktadır. Konut ise bekâr veya evli olup olmadığı fark etmeksizin bütün insanların her dönemde ve dünyanın her yerinde en temel ihtiyaçlarından biri olarak kabul edilmektedir. Konut yardımları, bazı durumlarda kira desteği yoluyla olabileceği gibi özellikle alt

¹¹⁵ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 9, 10.

¹¹⁶ Şimşek, *SSK ve Bağ-Kur'da Emeklilik*, 2012, 20-21; Koç, *Sosyal Güvenlik Sisteminin Makro Ekonomik Büyüklüklerle İlişkisi Ve Türk Sosyal Güvenlik Sistemi*, 19-20; Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 8-9.

gelir grubu içinde yer alanlara yönelik sosyal konut edindirme, bu meyanda ev alma amacıyla uzun vadeli kredi imkânı sunma şeklinde de olabilmektedir.¹¹⁷

B. SOSYAL GÜVENLİK

1. Tanımı, Mahiyeti ve Amacı

Sosyal güvenlik; hastalık, doğum, iş kazası, işsizlik, iş göremezlik, yaşlılık, ölüm gibi sebeplerle meydana gelebilecek ekonomik ve sosyal riskler karşısında toplumun bir dizi idarî tedbirler alması ve grup dayanışması içinde kendini güvenceye kavuşturması demektir. Sosyal güvenlik uygulamalarının temelinde ekonomik, sosyal ve fizyolojik risklerin kişi ve toplumlar üzerinde oluşturabileceği olumsuz tesirleri en aza indirme veya tümünden yok etme amacı bulunmaktadır.¹¹⁸

Sosyal güvenliğin herkes tarafında kabul edilen bir tanımı yoktur. Bununla birlikte “Kişileri, iradeleri dışında uğradıkları fiziki veya iktisadî tehlikelerin zararlarından kurtarmayı veya bu tehlikelerin zararlarını azaltmayı, kişiye bu zararlar karşılığında insan onuruna yaraşır asgari bir yaşam düzeyi sağlamayı amaçlayan sosyal devletin görevleri arasında yer alan bir insan hakkı, bu alanda kurulan kurumların ve alınan önlemlerin tümü” şeklinde geniş bir tanım yapmak mümkündür.¹¹⁹ Başka bir ifadeyle sosyal güvenlik, herhangi bir mesleki veya sosyal riskten dolayı geliri veya kazancı azalan ya da tümünden yok olan kişilerin, başkalarından yardım istemelerine ihtiyaç kalmaksızın geçimlerini idame ettirmeleri ve nafakalarını karşılamalarını sağlayan bir sistemdir.¹²⁰ Sosyal güvenlikle ilgili yapılan farklı tanımların ortak noktası, belirli sayıdaki sosyal risklerin neden olabileceği kazanç kayıpları ve artan harcamalar karşısında bireylere iktisadî bakımdan güvence sunmaktır.¹²¹ Bu açıdan bakıldığında sosyal güvenliğin bir sosyal programlar bütünü olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü sosyal güvenlik yalnızca bireylerin gelecekteki hayatlarını güvence altına almaya yönelik hukukî kurallardan ibaret olmayıp bu amaçla geliştirilen sosyal tedbirleri, yöntemleri ve sistemleri de içermektedir. Söz konusu gaye, bireyleri sosyal riskler

¹¹⁷ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 10, 11.

¹¹⁸ Cemal Hüseyin Güvercin, “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi”, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 57/2 (2004), 89.

¹¹⁹ Kenan Tunçomağ, *Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Sigortalar* (İstanbul: Beta Basım Yayın, 1991), 5; Koç, *Sosyal Güvenlik Sisteminin Makro Ekonomik Büyüklüklerle İlişkisi Ve Türk Sosyal Güvenlik Sistemi*, 15; Angin, “Sosyal Güvenlik Reformu, Kamu Personeli ve Emeklilik”, 429.

¹²⁰ Cahit Talas, “Sosyal Güvenlik Meselemiz”, *Journal of Social Policy Conferences* 7 (20 Ekim 2010), 85.

¹²¹ Angin, “Sosyal Güvenlik Reformu, Kamu Personeli ve Emeklilik”, 429.

karşısında iktisadî bakımdan korumayı hedeflemekle birlikte bu amaçla hayata geçirilen prensipleri, ilkeleri, yöntemleri, tedbirleri ve önlemleri de içermektedir.¹²² Sosyal güvenliğin büyük ölçüde bir devlet görevi olarak görülmesi yanında ideal manada toplumun bütün fertlerini kapsaması, kişilerin iradelerine bağlı olmaksızın meydana gelebilecek bütün riskleri güvence altına almayı amaçlaması, insan onuruna yaraşır asgari bir hayatı garanti etmeyi hedeflemesi, zorunlu olması ve salt yardım anlamı taşımayıp fertlere talep hakkı vermesi de yine onun temel özellikleri arasında yer almaktadır.¹²³

Sosyal güvenlik ihtiyacını doğuran sebeplere ise kısaca tehlike denilmektedir. Tehlike, iradesi dışında insanın başına gelen, onu çalışma kuvvetinden ve maddi kazanç elde etmekten geçici olarak veya sürekli bir şekilde mahrum bırakan hadise anlamında kullanılmaktadır.¹²⁴ Tehlikelerle karşı karşıya kalan ve gelir kaybına uğrayan kişilere asgari seviyede de olsa ekonomik güvence sağlamak sosyal güvenliğin ortaya çıkışının en temel sebebidir.¹²⁵ Nitekim tarihin her döneminde insanoğlu farklı türlerde sosyal güvenlik tedbirlerine ihtiyaç duymuş ve bu amaçla birçok yöntem geliştirmiştir. İlk zamanlarda şahsi, daha sonraki dönemlerde ise karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma esasına dayalı olarak uygulanan söz konusu yöntemler, günümüz modern sosyal güvenlik kurumlarının da nüvesini oluşturmuştur.¹²⁶

Sosyal güvenlik yardımları muhteva açısından; hastalık, işsizlik, yaşlılık, kaza gibi nedenlerle meydana gelen iş göremezlik, uzun süren rahatsızlık, sürekli maluliyet nedeniyle düzenli bir gelirden mahrum kalanlara ve bunların geçindirmekle yükümlü olduğu aile bireylerine sağlanan geçim himayesi ile çok çocuklu ailelere, dullara ve yetimlere ödenen ivazlar, doğum ve cenaze masraflarını karşılamaya matuf desteklerdir. Bunların dışında özellikle ücretlilerin tıbbi bakım masraflarının bedelsiz veya düşük bedellerle karşılanması da sosyal güvenliğin alanına dâhildir. Ayrıca kazalar veya rahatsızlıklar sebebiyle eski işlerine devam etme imkânı olmayanların rehabilitasyonu ile iş usul ve tekniklerinde meydana gelen değişimler sebebiyle haiz

¹²² Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 3.

¹²³ Faruk Beşer, *Sosyal Riskler Sigorta ve İslam* (İstanbul: Nün Yayıncılık, 2016), 14.

¹²⁴ Turan Yazgan, “Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin Yeniden Gelir Dağılımına Etkisi”, *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları* 23 (12 Mart 2012), 75.

¹²⁵ Kuruca - Özdamar, *Tüm Yönleriyle Emeklilik*, 2013, 38.

¹²⁶ Güvercin, “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi”, 89; Metehan Şahin, “Osmanlı Emeklilik Sistemi’nde Arpalık Uygulaması”, *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi* 10/1 (2020), 186.

oldukları vasıfları mevcut veya müstakbel talebe uymayan kimselerin yeniden eğitime tabi tutulması da sosyal güvenlik sisteminin sorumluluk sahasına girmektedir.¹²⁷

Günümüz hukuk sistemleri hem sosyal risklerin kişiler üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya gayret etmekte hem de toplumun bütün bireylerini ekonomik açıdan belli oranda himaye altına almayı hedeflemektedir. Bu açıdan bakıldığında sosyal risklerin yol açtığı olumsuzlukların neticelerini gidermek, sosyal güvenliğin hedeflerinden yalnızca biridir. Sosyal güvenlik sistemleri bunun yanında kişilerin iktisadî güvencelerini sağlamaya yönelik olarak gelirin yeniden dengeli bir şekilde dağılımını da gaye edinmekte ve bunun hukukunu da oluşturmaktadır.¹²⁸ Nitekim “Her şahsın, cemiyetin bir üyesi olmak itibariyle, sosyal güvenliğe hakkı vardır; haysiyeti için ve şahsiyetinin serbestçe gelişmesi için zaruri olan ekonomik, sosyal ve kültürel hakların milli gayret ve milletlerarası işbirliği yoluyla ve her devletin teşkilatı ve kaynaklarıyla mütenasip olarak gerçekleştirilmesine hakkı vardır” diyen İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin 22. maddesi, sosyal güvenlik kavramının yukarıda ifade ettiğimiz anlamını esas almaktadır.¹²⁹

Sosyal güvenliğin kapsam ve konu bakımından uluslararası alanda ilk çıkış noktası, Uluslararası Çalışma Örgütünün 1952 tarihli ve 102 sayılı “Sosyal Güvenliğin En Az Normları Sözleşmesi”dir.¹³⁰ Bu sözleşmenin amacı, imzacı devletlerin sosyal ve ekonomik gelişmelerine göre sosyal güvenlik alanında yerine getirmeye zorunlu oldukları temel normları belirlemektir. 102 sayılı sözleşme, sosyal güvenliğin dokuz temel dalını hastalık (sağlıkla ilgili giderler), hastalık (gelir kaybına yol açan risklerin karşılanması), işsizlik, yaşlılık, iş kazası ve meslek hastalıkları, analık, malullük, ölüm ve aile yardımları şeklinde sıralamaktadır.¹³¹

Sosyal güvenliğin kapsamı hem kişiler, hem de sosyal riskler açısından devamlı bir gelişim seyri göstermektedir. 1942 tarihli Beveridge Raporuna göre mesleki faaliyetleri fark etmeksizin toplumun bir üyesi olması vasfıyla her bireyin sosyal güvenlik imkânlarından faydalanma hakkı bulunmalıdır. Bu raporla birlikte sosyal güvenlik hakkında faydalanabilmek

¹²⁷ J. Henry Richardson, *İktisadi ve Mali Yönüyle Sosyal Güvenlik*, çev. Turan Yazgan (İstanbul, 1970), 21, 22; Beşer, *İslam'da Sosyal Güvenlik*, 1988, 63; Talas, “Sosyal Güvenlik Meselemiz”, 86-92.

¹²⁸ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 2012, 5; Talas, “Sosyal Güvenlik Meselemiz”, 85.

¹²⁹ “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”, *hsk.gov.tr* (20 Ekim 2022), 5; Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 7.

¹³⁰ “102 No’lu Sosyal Güvenlik (Asgari Standartlar) Sözleşmesi | International Labour Organization” (18 Haziran 2015).

¹³¹ Abdurrahman Ayhan, “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Güvenlik İlkeleri”, *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi* 2/1 (2012), 52; Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 2012, 3; Mustafa Kuruca - Murat Özdamar, *Tüm Yönleriyle Emeklilik* (Ankara: Yaklaşım Yayıncılık, 2013), 40.

için mesleki faaliyet kriterinden vazgeçilerek sosyal güvenlik hakkının toplumun bütün bireylerine şamil hale getirilmesi amaçlanmıştır. Bu yaklaşım İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 22. maddesiyle resmi bir hüviyete bürünmüştür. Buna göre, toplumun bir üyesi olması vasfıyla herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Ülkemizde 1961 Anayasası da sosyal güvenlik hakkını herkes için anayasal bir hak olarak düzenlemiştir.¹³² Aynı hüküm 1982 tarihli T.C. Anayasasının 60. maddesinde “Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar.” ifadeleriyle tekrar edilmiştir.¹³³ Söz konusu ilkeler, himaye edilmeye en çok ihtiyacı bulunan insanları kendi başlarına bırakmamayı, toplumun bütün fertlerini sosyal güvenlik kapsamına almayı hedeflemektedir.¹³⁴

Türk sosyal güvenlik sistemi, temel olarak zorunlu sosyal sigorta sistemine dayanmaktadır. Kamu tarafından sağlanan emeklilik sistemine ilave olarak kişilere sosyal güvenlik sağlamayı amaçlayan İLKSAN, OYAK, Amele Birliği gibi çeşitli yardımlaşma vakıf ve sandıkları tamamlayıcı emeklilik programları olarak kabul görmektedir. Ancak bu programların yalnızca belli görevlerde bulunan kişilere ilave sosyal güvenlik hakkı sağlamak amacıyla kurulmuş olmaları nedeniyle kapsam alanları oldukça sınırlı kalmaktadır. Sosyal sigorta sistemine ilave olarak 2001 yılında Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu kabul edilmiş ancak bu sistem de daha ziyade belli bir gelir düzeyinin üstündeki kişilere hitap etmesi nedeniyle sosyal güvenlik sistemini tamamlama rolünü tam olarak yerine getiremediği şeklinde eleştirilmektedir.¹³⁵

Günümüzde evrensel bir ilkeye dönüşen sosyal güvenlik kavramı, insanoğlunun karşılaşılabileceği ve yaşamı için tehlike oluşturabilecek hadiselerle karşı bir güvence arayışının sonucudur.”¹³⁶ Toplumun bütün bireylerine ekonomik güvence sağlama fikrinin yanında kişilerin iktisadî durumunu olumsuz yönde etkileyen olayların kaynağı ve çeşidi veya primli ya da primsiz oluşu fark etmeksizin onlara sosyal güvenlik ve sosyal sigorta sistemleriyle ekonomik açıdan bir güvence sunmak, günümüz sosyal güvenlik sistemlerinin en temel gayesidir.¹³⁷ Sosyal güvenlik, güven duygusuna yönelik tehlikeleri önlemeyi, kişileri kazanç kaybına karşı korumayı, çalışma gücünü muhafaza etmeyi, beden ve ruh sağlığını devam ettirmeyi, insana yaraşır bir ekonomik

¹³² Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 51.

¹³³ Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), “Anayasa” (15 Aralık 2020), md. 60.

¹³⁴ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 51.

¹³⁵ Genç, *İkinci Sütun Emeklilik Sistemleri ve Türkiye Uygulaması*, 76.

¹³⁶ Güvercin, “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi”, 89; Şahin, “Osmanlı Emeklilik Sistemi’nde Arpalık Uygulaması”, 186.

¹³⁷ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 2012, 52; Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 536.

seviyeyi sağlamayı hedeflemektedir.¹³⁸ Nitekim sosyal devleti gerçekleştirmenin temel vasıtası olan sosyal güvenlik kavramı bütün boyutlarıyla değerlendirildiğinde sosyal güvenlik uygulamalarının temel sâikinin “gelecekte emin olma isteği” olduğu görülmektedir.¹³⁹ Sosyal güvenlik diğer yandan da sağlık önlemleri ile kişiyi faal yaşama ve aktif iş hayatına geri döndürmeye çalışmaktadır.¹⁴⁰

Sosyal güvenliğin, öngörülemeyen durumlar karşısında ortaya çıkması muhtemel zararlar için garanti sağlamak (sigorta), insanların gelecekte daha iyi bir hayat standardına sahip olmak ve daha yüksek gelir elde etmek amacıyla bugünkü tüketimden vazgeçmelerini teşvik etmek (tasarruf), yüksek gelirlilerden görece daha az gelir sahibi olanlara doğru bir gelir aktarımı sağlamak gibi fonksiyonları bulunmaktadır.¹⁴¹ Bu açıdan bakıldığında sosyal güvenlik, herhangi bir sebeple çalışma gücünü kaybeden ve bunun sonucu olarak kazanç kaybına uğrayan, muhtaç hale gelen veya çalışma gücünden tümüyle yoksun kalan kişilere insan onuruna uygun asgari bir geçim seviyesi sağlamak için gerekli desteği sunmaktadır. Hastalık veya sakatlık sebebiyle çalışma ve gelir elde etme imkanından kısmen ya da tümüyle yoksun kalanlara sağlık desteği vermek, iyileşmeleri için gerekli yardımları sağlamak, sakat kalanların tekrar çalışma hayatına dönmeleri için rehabilitasyon hizmetleri sunmak da sosyal güvenliğin amaçları arasında yer almaktadır. Sosyal güvenlik sistemleri, risklerin gerçekleşmesinden önce çeşitli tedbirler almayı da hedeflemektedir. Bu amaçla muhtemel kazalara engel olmak için çeşitli önlemler geliştirmektedir. İşsizliğin olumsuz tesirlerini azaltmaya, çalışanlara işsiz kaldıkları süre boyunca gelir desteği sunmaya, özellikle dar gelirli bireylerin konut ve mesken ihtiyaçlarını uygun ödeme koşullarında oluşturulan projelerle desteklemeye gayret göstermektedir. Ailelere ek maddi külfetler yükleyen evlenme, doğum, çocukların eğitim ihtiyacı gibi olaylar karşısında aile bireylerine yardımcı olmaya çalışmaktadır. Öte yandan toplumun varlıklı olan kesiminden vergi ve sigorta primi adıyla alınan katkıların dar gelir sahibi kesime aktarılması yoluyla kamu bütçelerinin üst gelir gurubundan alt gelir grubuna doğru yeniden dağıtılmasına yardımcı olmaktadır. Bu sayede toplum içinde oluşabilecek ekonomik uçurumlar bir ölçüde azaltılmış ve toplumda sosyal adaletin yaygınlaşmasına önemli bir katkı sunulmuş olmaktadır. Nitekim sosyal güvenlik sistemlerinin en

¹³⁸ Faruk Beşer, *İslam’da Sosyal Güvenlik* (İstanbul, 1988), 61; Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 5.

¹³⁹ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 2012, 2, 3; Talas, “Sosyal Güvenlik Meselemiz”, 84.

¹⁴⁰ Cahit Talas, “Türkiye’de Sosyal Güvenlik ve Karşılaşılan Sorunlar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 31/1 (1975), 4.

¹⁴¹ Genç, *İkinci Sütun Emeklilik Sistemleri ve Türkiye Uygulaması*, 4, 5.

temel gayelerinden biri de gelirlerin adaletli bir şekilde ve alt gelir grubunun lehine olacak şekilde yeniden dağıtılmasıdır.¹⁴²

2. Tarihi Gelişimi

a. Geleneksel Sosyal Güvenlik Tekniklerinin Hâkim Olduğu Dönem

Sosyal güvenliğe ihtiyaç insanlıkla birlikte doğmuştur.¹⁴³ İnsanoğlu yaşadığı her dönemde kendisini fakirliğe sevk eden, kendisinin ve ailesinin geleceklerini tehdit eden olaylardan ve risklerden korunma duygusu içinde ve yarından emin olma arzusunda olmuştur.¹⁴⁴ Farklı kültürlerde mahiyeti ve türleri değişse de aynı amacın gerçekleşmesi için her dönemin kendi şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun organizasyonlar geliştirmiştir.¹⁴⁵ Bu bağlamda sosyal risklere karşı güvende olma hissi sosyal güvenlik fikrinin doğmasına yol açmıştır. Söz konusu düşünce zamanla toplumun her bireyinin sahip olduğu temel bir sosyal hak haline gelmiş ve kanunlarla güvence altına alınmıştır. Nitekim sosyal güvenlik sistemleri sadece prim ödeyenleri değil toplumunun tamamını kuşatma yönünde bir eğilim göstermiştir.

Geleneksel Batı toplumlarında hastalık, sakatlık, işsizlik, fakirlik ve yaşlılık gibi sosyal güvenlik riskleriyle karşı karşıya kalan bireyler ile bakıma ihtiyaç duyan çocukların ve büyüklerin himayesi bugünkü anlamda bir sistem ve kanuna dayalı olmaksızın büyük ölçüde aile veya kabilenin diğer üyeleri tarafından sağlanmıştır.¹⁴⁶ Bu süreç yaklaşık 19. asra kadar devam etmiştir. Fransız İhtilali ve beraberinde getirdiği fert-toplum, toplum-devlet anlayışındaki değişiklikler ile sanayi devrimi ve şehirleşme eski sosyal güvenlik kurumlarını yıkmış ve daha ağır riskleri ortaya çıkarmıştır.¹⁴⁷ Bu riskleri ortadan kaldırmak amacıyla öncekilerden farklı yeni müesseselerin geliştirilmesi kaçınılmaz olmuştur.

¹⁴² Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 5, 6.

¹⁴³ Sait Dilik, “Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 43/01 (01 Ocak 1988), 41.

¹⁴⁴ Koç, *Sosyal Güvenlik Sisteminin Makro Ekonomik Büyüklüklerle İlişkisi Ve Türk Sosyal Güvenlik Sistemi*, 21-22.

¹⁴⁵ Hadi Sağlam, “Günümüzdeki Sosyal Güvenlik Kurumunun Tarihsel Kökeni Hakkında Özet Bir Tahlil”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1 (15 Haziran 2016), 131.

¹⁴⁶ Doç Dr Osman Bayrı, “Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sisteminin Kurum ve Kapsam Olarak Gelişimi ve Sosyal Güvenlik Adaleti”, *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi* 3/2 (01 Haziran 2013), 19.

¹⁴⁷ Abdülcebbar Kavak, *İslam Hukukunda Emeklilik* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1992), 4.

b. Sanayileşme ve Şehirleşme Sonrası Dönem

Risk paylaşım kurumlarının tarihsel gelişimi incelendiğinde sanayileşmenin bu süreçte önemli bir dönüm noktası olduğunu ve günümüz sosyal güvenlik ve sosyal sigorta sistemlerinin ilk adımlarının bu dönemde atıldığını söylemek mümkündür. Bunun en temel sebebi günümüz sosyal güvenlik sistemlerini doğuran risklerin çoğunun sanayileşme sonucunda ortaya çıkan yeni sosyal riskler olması ve önceki dayanışma yöntemlerinin söz konusu riskleri karşılamada görece yetersiz kalmasıdır.¹⁴⁸ İlk önce sanayileşmenin ve buna bağlı olarak şehirleşmenin yaygınlaşmaya başladığı İngiltere’de başlayıp diğer Avrupa ülkelerini etkisi altında alan liberal ekonomi düşüncesi, bütün ortaçağ boyunca işçi ve işveren arasındaki münasebetleri düzenleyen kabile yardımlaşması, lonca ve meslek teşekkülleri gibi dayanışma sistemlerinin işlevini azaltmıştır. Sanayi ve makinelerin oluşturduğu seri üretime dayalı büyük fabrikaların kurulmasının bir sonucu olarak uzun yıllar boyunca toplumda sosyal güvenlik yöntemi olarak işlev gören lonca sistemi etkisini kaybetmiş hatta tümüyle ortadan kalkmaya yüz tutmuştur. Topluma sosyal güvenlik himayesi sağlayan diğer geleneksel müesseseler de benzer şekilde işlevini büyük ölçüde yitirmiştir.¹⁴⁹

Sanayileşme ve şehirleşme ile birlikte toplumun sosyal yapısı değişmiş, aileler küçülmüş, bireysellik artmış ve sosyal güvenlik himayesinin geleneksel yollarla karşılanma imkânı kalmamıştır. Bu sebeple öncelikli olarak sanayileşmenin ilk adımlarının atıldığı Batıda plan, program ve kanunlara dayalı modern sosyal güvenlik yöntemlerinin geliştirilmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır.¹⁵⁰ Nitekim sanayileşme ile birlikte toplum, üretim araçlarını elinde bulunduranlar ve emek gücü olan işçiler şeklinde adeta ikiye ayrılmıştır. İşçilerin içinde bulunduğu zor ve kötü çalışma koşulları, yoksulluk, iş kazaları, hastalıklar, uzun çalışma süreleri, iş güvenliği, gelecek garantisinin olmaması ve işten çıkarma gibi hususlar belli dönemlerde işçileri huzursuzluk ve taşkınlıklara yöneltmiştir. Özellikle sanayileşme ile yeni teşekkül etmiş şehir mahallelerinde oturan insanların farklı yerlerden gelmeleri, değişik kültürel değerlere ve hayat standartlarına sahip olmaları ve birbirleriyle komşuluk ilişkilerini dahi kuramamaları nedeniyle daha çok insanların

¹⁴⁸ Güvercin, “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi”, 90; İrfan Türkoğlu, “Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik”, *Akademik İncelemeler Dergisi* 8/3 (23 Temmuz 2014), 277.

¹⁴⁹ Dilik, “Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi”, 69, 70.

¹⁵⁰ Bayrı, “Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sisteminin Kurum ve Kapsam Olarak Gelişimi ve Sosyal Güvenlik Adaleti”, 01 Haziran 2013, 19; Angin, “Sosyal Güvenlik Reformu, Kamu Personeli ve Emeklilik”, 427; Soydemir, *Risk Kavramının Sosyal Yansıması: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma*, 86.

birbirini tanımalarına dayalı sosyal yardım müesseseleri Avrupa’da tesirini hemen hemen yitirmiştir. Dolayısıyla yeni şartlara uygun sosyal yardım müesseselerinin peşine düşülmesi bir zaruret halini almıştır.¹⁵¹

İlk kez Alman devlet adamı Bismarck, çalışanlar ve işverenler tarafından finanse edilen ve devlet katkılarıyla da desteklenen bir sosyal sigorta sistemi oluşturma yönünde çok önemli bir adım atmıştır. Bu adım daha sonra aynı amaçla yapılan çalışmalar için de esin kaynağı olması bakımından son derece önemlidir. Bu kapsamda ilk önce Almanya’da uygulanmaya başlanan sosyal sigortalar, öncelikle hastalık (1883), iş kazası (1884), yaşlılık ve sakatlık (1889) sigortalarını içermiştir.¹⁵² Bismarck modeli olarak bilinen bu sistemin temel fonksiyonu sosyal sigortalıların yaşlılık, hastalık, iş kazası, maluliyet, meslek hastalığı, işsizlik, aile yardımı, analık ve ölüm gibi sosyal risklere maruz kalmaları halinde onları himaye edecek bir sosyal güvencenin prim-fayda modeli ekseninde ve gelirin yeniden dağıtımı yoluyla gerçekleştirilmesidir. Bismarck modeliyle toplumun bütün bireylerinin sosyal güvenlik himayesi altına alınamamış olması, söz konusu modelin yetersiz olduğu yönünde eleştirilmesinin de en temel nedenlerinden biridir. Bunun sebebi, söz konusu sisteme ancak çalışanların dâhil olabilmesidir. Bir başka ifadeyle toplum bireylerinin bu sisteme dâhil olabilmesi ancak belli bir mesleği icra etmeleriyle mümkün olabilmekte, toplumun diğer fertleri bu sistemden faydalanma hakkından mahrum bırakılmaktadır. Bismarck modelinin en temel koşulu, çalışanların muhakkak prim ödeme yoluyla sisteme dâhil olmaları yani sosyal sigorta kapsamı içinde yer almalarıdır. Bismarck modeli, sosyal yardımlarının zayıf olması yönüyle süreç içinde eleştirilmiş ve toplumun tamamını kuşatma amacıyla olan yeni risk paylaşımı yöntemlerinin araştırılmasına zemin hazırlamıştır.¹⁵³

Alman sistemi bütün dünyada olağanüstü bir başarı olarak değerlendirilmiştir. Nitekim 1895 yılından itibaren Avrupa’nın diğer bölgelerinde de bu modelin etkisiyle yeni sosyal sigorta kanunları düzenlenmiş ve yürürlüğe konmuştur. Lüksemburg, Hollanda, Avusturya, Norveç, İsveç, İtalya ve Belçika gibi birçok ülkede farklı tarihlerde yürürlüğe giren sosyal sigorta kanunlarının temel sâikinin Alman sistemi olduğunu söylemek mümkündür.¹⁵⁴

¹⁵¹ Beşer, *İslam’da Sosyal Güvenlik*, 68-69.

¹⁵² Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK), “Tarihçe” (Erişim 10 Aralık 2020); Angin, “Sosyal Güvenlik Reformu, Kamu Personeli ve Emeklilik”, 430; Tuncay, “Geciken Yaşlılık ve Zorunlu Emeklilik Üzerine”, 86; Soydemir, *Risk Kavramının Sosyal Yansıması: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma*, 87.

¹⁵³ Okumuş, *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi*, 2020, 100-101.

¹⁵⁴ Dilik, “Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi”, 80; Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 2012, 19.

1929 yılında yaşanan ekonomik kriz ile birlikte Amerika’da işsizlik geniş alanlara yayılmış ve bu durum toplumun hemen tamamını yoksullukla karşı karşıya bırakmıştır. Geleneksel sosyal güvenlik yöntemleri ile sosyal güvenlik ihtiyacını karşılamamanın artık mümkün olmaması ve halkın sosyal tehlikelere karşı himaye edilememesi 1932 yılında Refah Devleti Doktrini’nin (LE Doctrine Du Welfare Stute) hazırlanmasına yol açmıştır. Bu doktrinde sosyo-ekonomik problemlerin çözüme kavuşturulması ve refah devletinin oluşturulması hedeflenmiştir. Ardından 16 Haziran 1933 tarihli Ulusal Endüstri Düzeltme Kampı (National Industrial Recovery Act) ile 14 Ağustos 1935 tarihli sosyal Güvenlik Kanunu (Social Security Act) yürürlüğe konulmuştur. Böylece sosyal güvenlik, dünyada ilk defa yeni bir kavram olarak tarih sahnesine çıkmış ve pozitif hukukun konusu olmaya başlamıştır.¹⁵⁵

1942 yılında yayımlanan ve vergi gelirleriyle sosyal güvenliğin finansmanının sağlanmasını içeren “Beveridge Raporu”¹⁵⁶ ile birlikte sosyal güvenlik sistemi oldukça farklı boyutlar kazanmış ve günümüz sosyal güvenlik sistemleri fikrinin olgunlaşmasına önemli ölçüde katkı sunmuştur.¹⁵⁷ Beveridge Raporunda öngörülen sosyal güvenlik sisteminin temel düşüncesi yoksulluğun çağdaş bir toplumda bulunmaması gerektiği ve bu problemin ancak toplumun tamamını kuşatan geniş kapsamlı ve sistematik bir sosyal güvenlik yöntemiyle ortadan kaldırılabileceğidir. Bu rapora göre toplumun bütün bireyleri sosyal güvenlik kapsamına alınmakta, daha önce dağınık halde olan sosyal sigorta müesseselerinin tamamı tek bir kamu hizmeti içinde birleştirilmekte ve vergilerle sisteme katkıda bulunma prensibi tercih edilmektedir.¹⁵⁸ Böylece devletin, bütün bireylerine asgari bir gelir sunması ve vatandaşların eşit olmayan sosyo-ekonomik seviyelerinin birbirine yaklaştırılması amaçlanmıştır. Bu ilke ile birlikte dünyada çağdaş sosyal güvenlik düşüncesi fikri iyice belirginleşmeye başlamıştır.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 22.

¹⁵⁶ Beveridge Planı, fertlerin bütün ömürleri boyunca geçim kaynaklarını emniyet altına almak esasına dayanmaktadır. Lord Beveridge içtimai emniyet de denen geçim teminatını; işsizlik, hastalık veya kaza yüzünden kesilen kazancın yerini tutacak, ihtiyarlıkta tekaütlüğü mümkün kılacak, ferdi bir başka şahsın ölümü yüzünden yardımsız kalma haline karşı koruyacak, doğum, evlenme ve ölüm gibi durumlarda oluşabilecek olağanüstü masrafları karşılayacak bir gelirin teminat altına alınması olarak ifade etmektedir. Muslih Fer, “Beveridge İçtimai Emniyet Planı”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 1/03 (1943), 4.

¹⁵⁷ SGK, “Tarihçe”; Soydemir, *Risk Kavramının Sosyal Yansıması: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma*, 87.

¹⁵⁸ Genç, *İkinci Sütun Emeklilik Sistemleri ve Türkiye Uygulaması*, 8; Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 24, 25.

¹⁵⁹ Ayhan, “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Güvenlik İlkeleri”, 42; Beşer, *İslam’da Sosyal Güvenlik*, 72; Bülent Okumuş, *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 102.

İkinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı sosyo-ekonomik problemlerin çözülmesi gayesiyle Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 10 Mayıs 1944 tarihinde Philadelphia'da yaptığı 26. dönem toplantısında, sosyal güvenlik kavramıyla ilgili birçok tavsiye kararı alınmıştır.¹⁶⁰ Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı sosyal etkilerini azaltma amacıyla birçok devlet belli prensipler çerçevesinde anlaşmış ve geniş kapsamlı bir sosyal güvenlik sistemi oluşturma yönünde önemli adımlar atmıştır. Artık sosyal güvenlik, uluslararası hukukî belgelerde ve modern anayasalarda en temel haklardan biri olarak görülmeye başlanmış ve “ekonomik ve sosyal haklar” başlığı altında birçok düzenleme yapılmıştır. Böylece toplumun bütün kesimlerini kuşatma iddiasında olan sosyal güvenlik artık en temel insan haklarından biri olma özelliği elde etmiştir.¹⁶¹

Sosyal güvenlik kavramı 10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabul edilen “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”nde de yer alarak evrensel bir nitelik kazanmıştır. Nitekim İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 22. maddesi; “Her kişinin toplumun üyesi olarak, sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu” ifadesine yer vermektedir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 25. maddesine göre, “Her kişinin gerek kendisi gerekse ailesi için yiyecek, mesken, tıbbi yardım ve gerekli sosyal hizmetler dâhil olmak üzere, sağlık ve refahını sağlayacak bir yaşam düzeyine ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık hallerinde veya geçim olanaklarından iradesi dışında yoksunluk yaratacak diğer bütün durumlarda sosyal güvenliğe hakkı vardır. Doğum yapan kadın ve çocuklarının özel bakım ve yardım görmek hakları vardır. Bütün çocuklar, her türlü sosyal yardımlardan yararlanmak hakkına sahiptirler.”¹⁶² Görüldüğü üzere beyannamenin bu maddesi, kişilere hem asgari bir hayat standardı hem de belli risklere karşı koruma hakkı sağlanmasını amaçlamaktadır.

Sosyal güvenlikle ilgili en önemli adımlardan biri de 1952 yılında 35. Uluslararası Çalışma Konferansı tarafından kabul edilmiş olan “Sosyal Güvenliğin Asgari Normlarına İlişkin 102 Sayılı Sözleşme”dir. Bu sözleşmede başlıca dokuz risk sayılmaktadır. Bunlar; hastalık (sağlık yardımı), hastalık (gelir kaybını karşılayan ödemeler), işsizlik, yaşlılık, iş kazası ve meslek hastalığı, analık, sakatlık, ölüm ve ailevi sorumluluklardır. Sözleşmeyi onaylamak isteyen her devlet bu risklerden en az üçüne karşı bir koruma sağlamak durumundadır. Ancak söz konusu bu

¹⁶⁰ Beşer, *İslam'da Sosyal Güvenlik*, 73; Ayhan, “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Güvenlik İlkeleri”, 42, 43.

¹⁶¹ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 49.

¹⁶² “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi” (20 Ekim 2022), 5, 6; Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 38, 39.

üç riskten birinin, işsizlik, yaşlılık, iş kazası ve meslek hastalığı, sakatlık veya ölüm risklerinden olması gerekmektedir.¹⁶³

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün sosyal güvenlik alanında yaptığı bir diğer sözleşme ise Sosyal Güvenlikte Vatandaşlarla Vatandaş Olmayanlara Eşit Davranma hususundaki 118 Sayılı Sözleşmedir. 06.06.1962 tarihinde kabul edilen ve 1964 yılında yürürlüğe giren bu sözleşme, üye devletlere sosyal güvenlik ve sosyal güvenliğin sağladığı yardımlardan faydalanma bakımından ülkelerinde bulunan yabancılara kendi vatandaşlarıyla eşit muamele yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Ülkemizde 29.07.1971 tarih ve 1453 sayılı yasa ile TBMM'de onaylanan sözleşme, Bakanlar Kurulunca 05.07.1973 tarih ve 7/6217 sayılı kararname ile kabul edilmiştir.¹⁶⁴ Böylece sosyal güvenliğin kapsam alanı ülke içinde yaşayan hemen herkesi kuşatacak bir niteliğe bürünmüştür.

3. Sosyal Güvenliğin Yöntemleri

Sosyal güvenliğin sağlanmasında günümüzde birçok yöntemden yararlanılmaktadır. Bu yöntemlerin ayrımında temel kriter sosyal gelirlerin sağlanış yöntem ve biçimleridir. Sosyal güvenliğin finansman biçimleri ise ikinci derecede bir kriteri teşkil etmektedir. Bununla birlikte uygulamada hangi yöntemin tercih edileceği konusunda finansman problemleriyle ilgili hususlar rol oynamaktadır.¹⁶⁵ Sonuç olarak temel amaç sosyal güvenliği sağlamak ve toplumun tamamına yaymak olup sosyal sigortalar ve bunların yetmediği yerlerde de sosyal yardımlar, bu amacın gerçekleştirilmesine yönelik uygulanan yöntemlerdir.¹⁶⁶

a. Bireysel Yöntemler

Başlangıçta insanoğlu elde ettiği gelirlerin bir kısmını gelecekte uğrayabileceği sosyal tehlike ve risklere karşı biriktirip tasarruf etmek için gayret göstermiştir. Tasarruf, gelecekteki herhangi bir harcama için bugünkü harcamaları kısmaktır. Bir diğer ifadeyle tasarruf kavramında tehlikeye maruz kalınmayan dönemlerdeki birikimin tehlikeye maruz kalınan döneme aktarılması, yani, “zamana bağlı bir gelir transferi” söz konusudur.¹⁶⁷ Tasarruf, insana sosyal güvence sağlama

¹⁶³ “102 No’lu Sosyal Güvenlik (Asgari Standartlar) Sözleşmesi | International Labour Organization” (18 Haziran 2015); Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 2012, 39.

¹⁶⁴ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 40.

¹⁶⁵ Sait Dilik, “Sosyal Güvenliğin Yöntemleri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 26/04 (01 Nisan 1971), 73.

¹⁶⁶ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 7.

¹⁶⁷ Koç, *Sosyal Güvenlik Sisteminin Makro Ekonomik Büyüklüklerle İlişkisi Ve Türk Sosyal Güvenlik Sistemi*, 21-22; Özer, *Türk Sosyal Güvenlik Hukukunda Yaşlılık Aylığına Hak Kazanma Koşulları*, 39.

hususunda kullanılan ilk yöntemlerden biri olup bu anlamda tasarrufun tarihi neredeyse insanlıkla yaşıttır.¹⁶⁸ Bugün dahi tasarruf, hemen herkes tarafından az veya çok başvurulan sosyal güvenlik yöntemlerinden biridir.¹⁶⁹ Nitekim günümüzde yaygın olarak başvurulan bireysel emeklilik sistemi de yine bireysel sosyal güvenlik yöntemleri arasında sayılmaktadır.¹⁷⁰

Tasarruf tekniğinin birçok yararı olmakla birlikte ekonomik güvence açısından etkinliği, tasarruf edilen miktarın yeterli bir seviyeye ulaşmasıyla sıkı bir ilişki içindedir. Gelirlerinin hemen hemen tamamını zaruri ihtiyaçları için sarf etmek zorunda kalanların sosyal tehlikeler karşısında bütün ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda tasarruf sağlamaları oldukça zordur. Öte yandan biriktirilen paraların gelecekteki harcamaları kısmen de olsa karşılayabilmesi paranın değerini yitirmemesi şartına bağlıdır. Dolayısıyla tasarruf tekniği, para değerinin istikrarlı olması koşuluyla belli ölçüde gelir düzeyine sahip kimselerin güvenceleri açısından bir anlam kazanabilmektedir. O halde, emek gelirleri ile geçinmek durumunda olup, sosyal güvenceye en fazla ihtiyaç duyanlar için tasarrufun fazla bir önemi kalmamaktadır.¹⁷¹ Diğer yandan insanlar genellikle mevcut ihtiyaçlarına gelecekteki ihtiyaçlarından daha fazla kıymet biçmektedirler. Buna ilave olarak insanı tehdit eden sosyal tehlikelerin ortaya çıkaracağı ihtiyaçlar, çoğu zaman önceden öngörülebilir ve buna uygun olarak çeşitli programlarla tedbir alınabilen mahiyette olmamaktadır. Sosyal güvenliğin kişilerin bizzat kendilerinin yapacağı özel tasarruf yöntemiyle sağlanması yönteminde sigorta gruplarında olduğu gibi risklerin bütün bir gruba dağıtılması ve bu sayede risklerin denkleştirilmesi de mümkün değildir. Şu halde, ortaya çıkacak ihtiyaçlar yalnızca tasarruf sahibinin omuzlarında kalacağından ve karşılaşılabilecek riskler başlangıçta bilinemediğinden dolayı bireysel tasarruf sahiplerinin oldukça yüksek miktarlarda tasarruf yapmaları gerekmektedir.¹⁷² Bütün bu sebeplerden ötürü sosyal riskler çoğaldıkça ve bunların nitelik ve mahiyeti değiştikçe insanlar bireysel tasarruflar yerine daha farklı sosyal güvenlik yöntemleri arayışında olmuşlar ve birçok farklı risk paylaşım yönteminin doğmasını ve gelişmesini hızlandırmışlardır.

¹⁶⁸ Hz. Yûsuf'un yedi bolluk yılında gıda maddelerini özel yöntemlerle stokladığı ve darlık yıllarında da bunları insanlara dağıtarak riski azalttığı bilinmektedir. O, bu yolla harcamalar ile tasarruf arasındaki dengeyi kurarak kıtlık yıllarında en azından asgari yaşam standardını korumayı hedeflemiştir. Ali Şafak, *İslam Dini ve Sosyal Adalet* (Ankara: DİB Yayınları, 1992), 39; Dilik, "Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi", 43; Nihat Dalgın, "Sigorta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/161.

¹⁶⁹ Koç, *Sosyal Güvenlik Sisteminin Makro Ekonomik Büyüklüklerle İlişkisi Ve Türk Sosyal Güvenlik Sistemi*, 21-22; Özer, *Türk Sosyal Güvenlik Hukukunda Yaşlılık Aylığına Hak Kazanma Koşulları*, 39.

¹⁷⁰ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 12.

¹⁷¹ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 9.

¹⁷² Dilik, "Sosyal Güvenliğin Yöntemleri", 86, 87.

b. Kolektif Yöntemler

1) Yardım

Fakirlere, hastalara, sakatlara ve muhtaçlara yardımcı olmak, çoğu zaman dinî veya ahlakî bir duygudan, iyilik fikrinden veya geleneklerden kaynaklanmaktadır. Aile ve akraba içi dayanışma; komşu ve arkadaşlar arasındaki yardımlaşma, ilk çağlardan itibaren oldukça bilinen ve yaygın uygulama alanı bulan bir yöntemdir.¹⁷³ Eski çağlardan itibaren aşiret ve aile üyeleri arasında yardımlaşma ve dayanışma sosyal güvenliğin ilk ve doğal yöntemleri olmuştur.¹⁷⁴ Muhtaç halde bulunan ve karşılaştığı sosyal risklerin olumsuz etkilerinin üstesinden tek başına gelemeyenlere aile veya aşiret üyeleri tarafından destek sağlanması tarihin her devrinde görülen bir uygulamadır. Dinî ve ahlakî değerler ile örf ve adetler, aile üyeleri arasındaki dayanışma bağlarının güçlenmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Toplumsal yardımlaşma ve dayanışma fikri, özellikle iktisadî bakımdan geniş imkân sahibi olanların, dinî sâikler ve merhamet duygusunun da etkisiyle, hasta, engelli veya yaşlı gibi dezavantajlı kesimlere yönelik yardım faaliyetlerinde bulunmalarına zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte, bireysel destek ve yardımların yanında kamu otoriteleri de tarihsel süreç içerisinde yoksullara yönelik çeşitli kurumsal mekanizmalar geliştirmiştir.¹⁷⁵ Ancak, bu tür yardım yöntemleri çoğunlukla gönüllülük esasına dayalı olması, yardım alan bireyler açısından bazı durumlarda onur kırıcı sayılması ve sistematik bir yapıya sahip olmaması nedeniyle, modern sosyal güvenlik sistemleri bağlamında yetersiz kabul edilmektedir. Bu çerçevede, günümüz sosyal politikalarının temel hedeflerinden biri, kişilerin asgari yaşam standartlarını güvence altına alacak sürdürülebilir, hak temelli ve kurumsallaşmış sosyal güvenlik mekanizmalarının tesis edilmesi olmuştur.¹⁷⁶

2) Yardımlaşma/Dayanışma Sandıkları

Yardımlaşma ve dayanışma sandıkları, sosyal güvenlik sistemlerinin erken modellerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu sandıklar, ticari bir amaç gütmeyen ve sigorta tekniklerinden farklı olarak herhangi bir aracı kurum içermeyen yapılar olarak öne çıkmaktadır. Sosyal risklere karşı korunma ihtiyacı duyan ve benzer sosyo-ekonomik koşullara sahip bireyler tarafından oluşturulan bu yapılar, dayanışma esasına dayalıdır. Yardımlaşma sandıkları, üyelerinden topladıkları katılım payları ile belirli bir fon oluşturmakta olup bu fon, üyelerden

¹⁷³ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 13.

¹⁷⁴ “Soydemir - 2013 - Risk Kavramının Sosyal Yansıması Sosyal Güvenlik .pdf”, ts., 41.

¹⁷⁵ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 10.

¹⁷⁶ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 14.

herhangi birinin karşılaştığı riskin malî yükünü diğer üyeler arasında dağıtmak suretiyle kullanılmaktadır. İdaresi, üyelerin temsilcileri aracılığıyla gerçekleştirilen bu kurumlar, toplu tasarruf ve dayanışma mantığına dayanmaktadır. Bu bağlamda, yardımlaşma sandıkları, bireylerin sosyal ve ekonomik güvencelerini artırmayı hedefleyen kolektif bir korunma mekanizması olarak değerlendirilmektedir.¹⁷⁷

Milattan önceye ait sosyal dayanışma ve yardımlaşma örnekleri, insanlık tarihinin sosyal yapılarının temelini anlama hususundan bize önemli bir ışık tutmaktadır. Bu tür yardımlaşma uygulamaları, erken toplumların, üyeleri arasındaki riskleri paylaşırma ve sosyal güvenliği sağlama çabalarının yansıtmaktadır. Örneğin M.Ö. 4500’lü yıllarda Mısır’da taş yontucularının oluşturduğu sandıklar, bir kişinin vefat etmesi durumunda geriye kalanların iş gücü kaybını telafi etmek amacıyla kurulan bir dayanışma sistemini temsil etmektedir.¹⁷⁸ Bu örnek, iş gücü kaybının dahi sadece bireysel değil sosyal bir sorun olarak görüldüğünü ve bu sorunun üstesinden gelme amacıyla sosyal bir dayanışma ağı kurulmasının benimsendiğini göstermektedir.

M.Ö. Çinli tacirlerin ticaret esnasında karşılaştıkları kazalar ve ticari kayıpların batması durumunda riski birlikte üstlenme ve birbirlerine yardım etme uygulamaları sosyal yardımlaşma ve dayanışma anlamında bir diğer örnektir. Tacirlerin söz konusu sosyal riskleri birlikte üstlenmeleri, dayanışmanın ve sosyal güvenliğin en erken biçimlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Antik Yunan ve Mısır’da M.Ö. 2000’li yıllarda muhtaçlara yardım etmek amacıyla çeşitli derneklerin kurulduğu bilinmektedir.¹⁷⁹

Mısır’da M.Ö. 2200-1800 yılları arasında toplumun yönetiminde söz sahibi olan ruhanî sınıf ve varlıklı dinî kesim, dul ve yetimler gibi düzenli gelirden mahrum kalanlara destek olunması ve sosyal refahın sağlanmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir.¹⁸⁰ Antik Yunan’da, M.Ö. 2000 yıllarında şehirlerde ticaretin gelişmesiyle birlikte, yoksul ve muhtaç kişilere yönelik yardım sağlayan derneklere rastlanılmaktadır. Söz konusu dernekler, toplumsal sorumluluk anlayışıyla hareket ederek, sosyal dayanışma pratiğinin gelişmesine katkı sağlamıştır.¹⁸¹ Bu ülkelerde uzun

¹⁷⁷ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 10, 11.

¹⁷⁸ Nihat Dalgın, “Sigorta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/161.

¹⁷⁹ Güvercin, “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi”, 90; Dalgın, “Sigorta”, 2009, 37/161.

¹⁸⁰ Dilik, “Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi”, 42.

¹⁸¹ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 14.

yıllar boyunca devam eden savaşlar sonucunda fakirleşen toplum üyelerine, yaşlılara, hastalara, yaralıları, özürlülere yardımlaşma birliklerince nakdî ve aynî yardımlarda bulunulmuştur.¹⁸²

Roma'da küçük esnafın karşılıklı yardım sandıkları oluşturdukları yönündeki bilgilerden yola çıkarak daha o devirde günümüz ifadesiyle karşılıklı sigorta denilen sigorta yönteminin temellerinin atıldığını söylemek mümkündür.¹⁸³ Söz gelimi hastalık sandıklarında ilk girişle birlikte sürekli prim ödenmekteydi. Katkı payı mahiyetindeki bu ödemelerin ihmal edilmesi halinde ise birlik tarafından sağlanan desteklerden istifade etme hakkı da ortadan kalkıyordu. Ölüm sandıkları ise ölen kişinin cenaze masraflarını karşılama, ölenin geride bıraktığı yakınlarına belli bir oranda gelir desteği sunma gibi gayeler taşımaktaydı. Bütün bu yardımlara karşılık olarak birliğe dâhil olma veya ölüm hallerinde belli bir oranda katkı payı ödeme zorunluluğu bulunmaktaydı.¹⁸⁴

Arap toplumlarında hata sonucu işlenen cinayetlerde, maktûlün yakınlarına ödenecek olan yüklü kan parasının karşılanmasında, belirli yakınlıktaki akraba gruplarının birbirlerine yardımda bulunmalarının zorunlu bir uygulama olarak kabul edildiği bilinmektedir. Bu tür yardımlaşma, aynı zamanda Medine döneminde Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından hazırlanan ve bazı araştırmacılar tarafından “Medine Anayasası” olarak isimlendirilen hukukî sözleşmede, kabileler arası maddi dayanışmayı teşvik eden düzenlemelerle de desteklenmiştir. Bu uygulamalar, erken dönem İslâm toplumlarında sosyal güvenlik ve dayanışma anlayışının bir yansıması olarak, bir tür zorunlu sosyal sigorta modeli olarak değerlendirilmektedir.¹⁸⁵

12. yüzyıl ve sonrasında Selçuklu İmparatorluğunda ve akabinde 18. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli işlevleri bulunan derbent teşkilatı,¹⁸⁶ mesleki yardımlaşma fikrine dayalı dayanışma müesseseleri, esnaf yardım sandıkları ve loncalar¹⁸⁷ sosyal güvenlikle

¹⁸² Dilik, “Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi”, 43, 44.

¹⁸³ Dalgın, “Sigorta”, 2009, 37/161.

¹⁸⁴ Dilik, “Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi”, 44, 45.

¹⁸⁵ Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Kitabevi, ts.), 66-72; Dalgın, “Sigorta”, 2009, 37/191; Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: İmaj, 2003), I, 192.

¹⁸⁶ Derbent: Selçuklu ve Osmanlılarda önemli geçit noktalarına kurulan, yolların ve geçitlerin emniyetini koruyan, yolcuların ihtiyaçlarını gideren, genellikle dört tarafı duvarla çevrili, yanında han, cami, mektep ve dükkanlar bulunan küçük kale. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı* (İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti, 1990), 9-11.

¹⁸⁷ Lonca; Osmanlı ülkesindeki bir merkezde, aynı mesleği icra eden esnaf ve sanatkarın, mesleki dayanışma amacıyla oluşturdukları, devlet kontrolündeki organizasyon ve bu organizasyonun bulunduğu yere verilen isim. Nesimi Yazıcı,

ilgili ihtiyaçlara kendi dönemlerinde katkı sunma amaçlı kurulan müesseseler olarak kabul edilmektedir.¹⁸⁸

13. yüzyıldan itibaren, Avrupa ve Anadolu'daki esnaf sınıfları, kurdukları loncalarla uzun süre önemli hizmetler sunmuşlardır. Bu dönemde Anadolu'da ortaya çıkan ahîlik teşkilatı, belirli bir meslek grubuna ait esnaf arasında kardeşlik ve dayanışma ilkelerine dayanmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki esnaf loncaları ise, “orta sandığı” veya “teâvün sandığı” adı verilen dayanışma sandıkları kurarak, meslektaşları arasında yardımlaşma sağlamayı hedeflemişlerdir. Temel amaçları meslektaşlar arasında yardımlaşmayı yaygınlaştırmak olan bu sandıklar, zamanla büyümüş ve gelişmiştir.¹⁸⁹ Söz konusu sandıkların en başta gelen gelir kalemleri ise usta ve kalfaların gelir durumlarına göre haftalık ya da aylık olarak verdikleri katkı paylarından oluşmaktaydı.¹⁹⁰

Dayanışma sandıkları işçiler arasındaki dayanışma ruhunun güçlenmesinde büyük rol oynamıştır. Fransa'da “mutualite”, İngiltere'de “Friendly Societies” ve Almanya'da “Bruderschaften” olarak bilinen bu sandıklar, aynı zamanda üretim ve tüketim kooperatifleri kurarak; doğum, iş kurma, evlenme, hastalık, kaza, sakatlık, yaşlılık ve ölüm gibi birçok sosyal riske karşı işçilere belli bir oranda maddi destek sağlamışlardır.¹⁹¹ Bazı durumlarda, söz konusu dayanışma sandıkları, banka, meslek odaları ve sigorta şirketleri gibi kuruluşlar yoluyla bir ülkede kamuya ait sosyal sigorta kurumlarının işlevini yerine getirecek kadar önemli hale gelmiş ve hukukî düzenlemelerle şekillendirilmiştir.¹⁹² Günümüzde, yardım sandıkları sosyal güvenliğin tek aracı olarak hemen hiçbir ülkede uygulanmamaktadır. Ancak bazı ülkelerde, zorunlu sosyal güvenlik sistemlerinin yanında, özellikle hastalık ve yaşlılık sigortası alanlarında ek destek sağlayan kurumlar olarak faaliyet göstermeye devam etmektedir.¹⁹³

Ülkemizde, 506 sayılı Kanunun geçici 20. maddesi çerçevesinde, bankalar, sigorta ve reasürans şirketleri, ticaret ve sanayi odaları, borsalar ve bunların oluşturduğu birlikler, çalışanlarının sosyal güvencelerini sağlamak amacıyla vakıf veya dernek şeklinde yardım

“Lonca Sisteminin İşsizlik Sigortasıyla İlgisi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXXV/1-4 (ts.), 156.

¹⁸⁸ Dalgın, “Sigorta”, 2009, 37/161.

¹⁸⁹ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 15.

¹⁹⁰ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 11.

¹⁹¹ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 11; Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 15.

¹⁹² Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 16.

¹⁹³ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 11, 12.

sandıkları kurmuşlardır. Bazı banka ve sigorta şirketlerinde bu sandıklara ek olarak “munzam” (ek) sandıklar da oluşturulmuştur. Bu sandıklar, karşılıklı yardımlaşma sisteminin tipik örneklerini oluşturmakta olup, üyelerine emeklilik durumunda bir defaya mahsus olarak “emeklilik ikramiyesi” veya “son yardım” adı altında toplu ya da ek aylık ödemeler yapmaktadır. Karşılıklı yardımlaşma sandıklarının bir diğer örneği ise 3 Ocak 1961 tarihinde kabul edilen 205 sayılı Kanun ile kurulan Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) olup, bu kurum da üyelerine sakatlık, ölüm ve yaşlılık durumlarında ek yardımlar sunmaktadır.¹⁹⁴

3) Sigorta

Günümüzde sosyal risklere karşı en etkili korunma ve güvence sağlayan aracın sigorta olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Sigorta kavramı, hukuk, ekonomi ve sigorta teknikleri açısından çeşitli şekillerde tanımlanabilmektedir. Ancak her sigorta türünü kapsayan tek bir tanım yapmak oldukça zordur. Hukukî boyutuna odaklanarak sigorta şu şekilde tanımlanabilir: “Sigorta akdi, sigortacının sigorta himayesini ve sigorta ettirenin de prim ödeme borcunu üzerine aldığı karşılıklı borç doğuran bir akittir.”¹⁹⁵ Fıkıh literatüründe ise ilk defa İbn Âbidîn tarafından “sevkere” kelimesiyle sigortadan bahsedilmiştir.¹⁹⁶ Arap dilinde yazılan günümüz araştırmalarında ise bu kavram “güven telkin etmek ve güvence vermek” anlamlarına gelen “te’min” terimiyle ifade edilmektedir.¹⁹⁷

İlk olarak İtalya’da görülen “deniz ödöncü” uygulamasının ticari sigortanın ortaya çıkışında çok önemli rolünün olduğu ifade edilmektedir.¹⁹⁸ Prim esasına dayalı ticari sigorta sistemi ilk önce Venedik, Pizza ve Floransa’da ortaya çıkmış, 14. yüzyılda İtalya’da ilk defa sigorta poliçesi uygulanmaya başlanmıştır.¹⁹⁹ Kara sigortacılığının ortaya çıkışı ise deniz

¹⁹⁴ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 12.

¹⁹⁵ Hasan Hacak, “İslam Hukukunda Sigorta ve Fıkıh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (2006), 24; Sigorta ile ilgili tanımlar için ayrıca bk. Ali Muhammed el-Hafif, *et-Te’min* (Kahire, ts.), 7-12.

¹⁹⁶ İbn Abidin, *Reddü’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr* (Beyrut: Darü’l-Fikr, 1992), IV, 169, 170 Sigorta ile fonksiyonel benzerlik taşıyan âkile müessesesi ve süftece muamelesi hakkında geniş bilgi için bk. Fahri Demir, “Sigorta (Akile Müessesesi ve Süftece Muamelesi Işığında Bir Tedkik)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLIII/2 (2002), 174-175.

¹⁹⁷ Nihat Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular 2* (Samsun: Etüt Yayınları, 2010), 538; Dalgın, “Sigorta”, 2009, 37/150; Ahmet Yılmaz, “İslam Hukuku Açısından Sigorta”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1997), 135.

¹⁹⁸ Abdülaziz Beki, *İslam’da Modern Ticari Meseleler* (Kayseri, ts.), 275.

¹⁹⁹ Faysal Mevlevî, *Nizâmu’t-te’min* (Beyrut, 1996), 15.

sigortacılığından daha geç bir dönemde olup²⁰⁰ bu tür sigortacılık 1666'da İngiltere'de meydana gelen Büyük Londra Yangını'nın ardından faaliyete geçmiştir. Kara sigortacılığı, İngiltere'den sonra Almanya ve Amerika'ya yayılmış, Fransa'da ise ancak 18. yüzyılda tam anlamıyla yerleşmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde sigorta sektörü, 1874 yılında ilk sigorta şirketinin kurulmasıyla başlamıştır. Osmanlı Umum Sigorta Şirketi, 1893'te kurulan ilk Türk sigorta şirketi olup, ardından diğer sigorta şirketleri de faaliyete geçmiştir. Türkiye ve diğer İslâm ülkelerinde ticari sigortacılığın 19. yüzyıla kadar gecikmesinin sebeplerinden biri, Müslüman toplumlarda dinî ve sosyal yardımlaşma kurumları ve vakıflar gibi müesseseler aracılığıyla dayanışmanın Avrupa'ya göre uzun süre daha etkinliğini devam ettirmesidir. Ayrıca, İslâm bilginlerinin ticari sigorta şirketlerinin kurulmasına karşı çıkması, Müslüman toplumlarda ticari sigortacılığın yaygınlaşmasını engellemiş ve halkın sigorta şirketlerine katılımını sınırlamıştır. Bu durum da Müslüman toplumlarda sigorta sektörünün gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir.²⁰¹

Sigortacılığın temel prensibi, risklerin paylaşılması veya bir diğer deyişle birçok kişiye dağıtılmasıdır. Sigorta, benzer tehlikelerle karşı karşıya olan kişilerin, karşılaşacakları zararları dengelemek amacıyla bir araya gelerek bir sigortalı grubu oluşturmalarını sağlamaktadır. Bir zarar meydana geldiğinde, o zarar nedeniyle ortaya çıkan ihtiyaçlar, grup üyelerinin tamamı tarafından ödenen primlerle karşılanmaktadır. Ancak her sigortalının ödediği prim, kişinin sigorta grubuna taşıdığı risk miktarına, yani kişisel risk seviyesine bağlı olarak farklılık göstermektedir.²⁰² Bu sayede kişilerin karşı karşıya kaldığı zararlar, grup üyelerinin tamamının desteğiyle karşılanmakta ve adeta bir risk transferi sağlanmaktadır.²⁰³ Aynı risklere maruz kalan bireyler arasında istatistiksel veriler, olasılık hesaplamaları ve büyük sayılar kanunu sayesinde teknik ve rasyonel bir şekilde karşılıklı yardımlaşma sistemi oluşturulmakta, meydana gelen zarar bütün topluluk üyelerine dağıtılmaktadır.²⁰⁴ Görüldüğü üzere sigortanın temelinde, olmasından endişe edilen tehlikenin gerçekleşmesi durumunda ortaya çıkacak zararın ortaklaşa üstlenilmesi anlayışı bulunmaktadır. Sigorta, benzer tehlikelerle karşılaşma ihtimali olan bireylerin birbirleriyle

²⁰⁰ Mustafa Ahmed Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn* (Beyrut, 1994), 43.

²⁰¹ Dalgın, "Sigorta", 2009, 37/161.

²⁰² Dilik, "Sosyal Güvenliğin Yöntemleri", 79.

²⁰³ Aydın Asaf, *Türkiye'de ve Dünya'da Bireysel Emeklilik Sistemi* (Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008), 4; Soydemir, *Risk Kavramının Sosyal Yansıması: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma*, 85.

²⁰⁴ Hasan Hacak, "İslam Hukukunda Sigorta ve Fıkıh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (2006), 24.

dayanışma içinde olmalarını sağlayarak, tek başlarına üstesinden gelemeyecekleri büyük risklere karşı korunmalarına imkân tanımaktadır.

Sigorta kavramı genellikle sigortalılar ile sigorta şirketleri arasında belli bir prim ödeme karşılığında organize edilen bir yardımlaşma ilişkisi kurmayı ifade etse de, sigortalılar arasında yardımlaşma organize ederek ticari kazanç elde etmeyi amaçlayan ticari sigortalar bu anlamda farklılık arz etmektedir. Sigortalar, sadece prim ödeme yükümlülüğü bulunan üyelerine maddi destek sağlama özelliğiyle de diğer yardım dernekleri ve vakıflardan ayrılmaktadır.²⁰⁵

Sigorta sistemleri işleyiş bakımından başlıca üç kısma ayrılmaktadır:

a) Özel Sigortalar

Özel sigortalar, bireylerin özel menfaatlerini çeşitli risklere (yangın, hırsızlık vb.) karşı koruma amacı güden ve isteğe bağlı olarak yapılan sigortalardır. Bu tür sigorta ilişkisi, bir sigorta sözleşmesinin yapılması ile meydana gelmektedir.²⁰⁶ Özel sigorta türleri arasında en yaygın sınıflandırma, zarar sigortaları ve meblağ (can) sigortaları şeklinde yapılan ayrımdır. Zarar sigortası, sigorta edilen riskin yol açtığı somut zararın tazminini, yani sigortalının finansal durumunu zarar öncesi seviyeye geri getirmeyi amaçlamaktadır. Örneğin, yangın sigortasında yangının meydana gelmesi durumunda, sigorta ettiren kişinin yaşadığı zarar, poliçede belirtilen tutar miktarınca karşılanmaktadır.²⁰⁷

Meblağ sigortasında ise sigorta konusu ölüm, hastalık veya kaza riskleri gibi bir kişinin hayatıyla ilgilidir. Sigorta şirketi, sigorta ettirenin hayatında meydana gelen belirli riskler nedeniyle, sigorta sözleşmesinde belirtilen bir meblağı lehtara ödemektedir. Meblağ sigortalarının başlıca türleri hayat sigortası ve kaza sigortasıdır. Bu sigortalarda, bireyin hayatı ve bedeni sigortalanmaktadır. Bu tür sigortalarda risk, kişinin ekonomik menfaatleriyle ilgili olmayıp, doğrudan kendi sağlığı ve hayatıyla ilişkilidir.²⁰⁸

²⁰⁵ Dalgın, “Sigorta”, 2009, 37/160.

²⁰⁶ Nihat Dalgın, “Kaza, Hayat Ve İşsizlik Sigortalarına Yeni Bir Yaklaşım”, *V. Oturum / Sigorta* (Konya: Kombad Yayınları, 1997), 913.

²⁰⁷ Hacak, “İslam Hukukunda Sigorta ve Fıkıh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi”, 25.

²⁰⁸ Hacak, “İslam Hukukunda Sigorta ve Fıkıh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi”, 25.

b) Sosyal Sigorta

Sosyal sigortalar, devletlerin kâr amacı gütmeyen kurduğu ve genellikle zorunlu olan yardımlaşma sistemleridir.²⁰⁹ Bu sigorta türünde bireyler, yasal düzenlemelerle çerçevesi çizilen iş kazaları, hastalık, yaşlılık gibi risklere karşı korunma altına alınmaktadırlar. Devlet tarafından organize edilen bu sistemde, sosyal sigortalıların ödedikleri primlerin yanı sıra, işverenler ve devlet de sisteme katkı sağlamaktadır.²¹⁰ Tezimizin ana konusu olan emeklilik sistemiyle çok yakın ilişkisi bulunan sosyal sigorta konusu ayrı bir başlık altında ele alınacağından tekrara girmeme adına burada bu kadarıyla iktifa ediyoruz.

c) Tekâfül Sigortası

“Dayanışma” anlamına gelen tekâfül, Arapça kökenli bir kelime olup “kefalet” kelimesinden türemiştir.²¹¹ Tekâfül; ortak risk paylaşımı, karşılıklı sorumluluk ve koruma, üyeler arasında dayanışma gibi temel prensiplere dayanmaktadır. Bu prensipler, tekâfülü geleneksel sigortacılıktan ayıran en belirgin özellikler arasında yer almaktadır.²¹² Fıkıh kurulları, tekâfül sigortasının belli şartlar çerçevesinde caiz olduğu görüşündedir.²¹³

Tekâfül sigortası, herhangi bir alanda sigorta hizmeti almak isteyen kimselerin, kanuni bir mecburiyet olmaksızın, bir araya gelerek, karşılaşacakları belirli riskler sonrasında mal varlıklarında ya da vücutlarında oluşacak maddi hasarı gidermek için karşılıklı olarak yardımlaşmayı taahhüt etmeleridir. Bu sistemde sigortalılar dışında sigortacı diye bilinen bir aracı bulunmamaktadır. Bu sigortalar bireylerin birbirleriyle yardımlaşmalarını temin etmek ve müşterek maslahatlarını gözetmek²¹⁴ esasına göre kurulduğundan, “karşılıklı sigorta”, “karşılıklı üyelik sigortası” ya da “yardımlaşma sigortası” olarak bilinmektedir.²¹⁵ Görüldüğü üzere tekâfül

²⁰⁹ Enver Osman Kaan, *İktisadın Fıkıhtaki Yeri ve Yapısı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 217.

²¹⁰ el-Hafif, *et-Te'mîn*, 15, 16.

²¹¹ İlker Dilek, “Türkiye’de Tekâfül (Katılım Sigortacılığı) ve Uygulanabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi* 13 (24 Aralık 2019), 46.

²¹² Hakan Aslan, “Türkiye’de Tekâfül (İslami Sigorta) Uygulamaları: Problemler ve Çözüm Önerileri”, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 1/1 (01 Kasım 2015), 98; Kaan, *İktisadın Fıkıhtaki Yeri ve Yapısı*, 219; Farklı tarifler için bkz. Âlû Mahmûd, *et-Te'mînü'l-ictimâ'î fî dav'î's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 83-86.

²¹³ Meclisü'l-ûrubbî li'l-iftâ ve'l-buhûs, *El-Karârât ve'l-fetâvâ es-sâdira 'ani'l-Meclisi'l-ûrubbî li'l-iftâ ve'l-buhûs* (Beyrut, 2013), 137 (Karar no: 75).

²¹⁴ Âlû Mahmûd, *et-Te'mînü'l-ictimâ'î fî dav'î's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 86.

²¹⁵ Nihat Dalgın, “İslam Hukuku Açısından Karşılıklı Sigortalar”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 16/4 (2003), 615-617.

sigortası, İslâm medeniyetinde yaygın olarak bilinen ve uygulama alanı bulan loncalar ile esnaf ve yardım sandıklarına benzemektedir.

Günümüzde finans literatüründe tekâfûl, İslâmî sigortacılığı ifade etmek için kullanılmaktadır. AAOIFI'nin belirttiği 26 nolu standartta tekâfûl sigortası, “fıkha uygun biçimde çalışma iradesi bulunan sigortacılık konusunda uzman bir şirketin yönetiminde her türlü rizikoya karşı yardımlaşmayı içeren sigorta”²¹⁶ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu anlaşma çerçevesinde, şahıslar teberra yükümlülüğünü üstlenerek katkı payı ödemektedirler. Söz konusu ödemeler kendine has bir tüzel kişiliği ve müstakil malî-hukukî sorumluluğu bulunan sigorta fonunu ortaya çıkarmaktadır. Bu fon ise sigortalıların maruz kaldığı sigortaya konu risklerden doğan zararları karşılamaktadır.²¹⁷ Toplanan fonların bir kısmı yatırım amacıyla kullanılmak istenmesi durumunda ise yalnızca İslâmî usullere uygun yatırım araçlarına yönlendirilmesi gerekmektedir. Tekâfûl sistemi, mudarebe, vekâlet, vakıf, vakıf-vekâlet ve karma modeller gibi farklı şekillerde uygulanabilmektedir.²¹⁸

4) Sosyal Yardımlar

Sosyal yardımlar, sosyal güvenliğin temininde kullanılan en eski yöntemlerden biridir. Bu yöntemle, kişilere sosyal gelir sağlanması, onların muhtaçlık durumuna bağlıdır. Ayrıca, verilecek yardımın türü, her bireyin muhtaçlık seviyesine göre değişkenlik göstermektedir.²¹⁹

İnsanlık tarihiyle başlayan sosyal yardımlar; aile bağları, komşuluk ilişkileri ve dinî kurallar doğrultusunda gelişen yardımlaşma ve dayanışma prensiplerine dayanmaktadır. Dinî müesseseler, muhtaç ve yoksul bireylere dini kurallara uygun olarak çeşitli sosyal yardımlar sunmuştur. Bugün ise sosyal yardımlar, dini kurumların yanı sıra kamu kuruluşları, çeşitli yardım organizasyonları ve gönüllü kuruluşlar tarafından sağlanan, düzenli, sistematik ve belirli kurallara dayalı olarak yürütülen hizmetlerdir.²²⁰ Sosyal yardımların muhtaç olma koşuluna bağlı bulunması bu kavramın da açıklığa kavuşturulmasını gerekli kılmaktadır. Muhtaç kavramı “kendisinin ve bakma zorunda olduğu kişilerin, yeterli ölçülere göre geçimini, kendi kaynaklarıyla hiç ya da yeterli derecede sağlama durumunda olmayan ve geçim kaynaklarını başka bir taraftan, özellikle

²¹⁶ “Faizsiz Finans Standartları” (İstanbul: TKBB Yayınları, ts.), 684, 685 (26 nolu standart, Ek-3 Tanımlar).

²¹⁷ “Faizsiz Finans Standartları”, 666 (26 nolu standart).

²¹⁸ Dilek, “Türkiye’de Tekâfûl (Katılım Sigortacılığı) ve Uygulanabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme”, 46, 47.

²¹⁹ Dilik, “Sosyal Güvenliğin Yöntemleri”, 74, 75.

²²⁰ Türkoğlu, “Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik”, 281.

(nafaka ödeme yükümü taşıyan) akrabalarından elde edemeyen kişidir” şeklinde tanımlanmaktadır.²²¹

Sosyal yardımlar, sosyal güvenlik alanındaki bazı önemli boşlukları doldurmaları yönüyle mevcut sosyal güvenlik sistemlerinin tamamlayıcısı mahiyetinde görünmektedirler.²²² Bu sayede yoksulluk yaşayan bireylere olağanüstü durumlarda, sosyal güvenlik kapsamında olmamaları ya da sosyal güvenliğe dâhil olsalar dahi emeklilik veya işsizlik gelirlerinin yetersizliği nedeniyle gelir desteği sağlanmaktadır. Sosyal yardımlar, yardım alan kişilerin sistemin finansmanına katkıda bulunmadığı bir yapıya sahiptir. Yardımlar daha ziyade genel bütçe kaynaklarıyla yapılmaktadır.²²³ Çoğunlukla vergilerle finanse edilen sosyal yardımlar ve hizmetler; gaziler için emeklilik yardımları, ihtiyaç duyan yaşlılar ve engelliler için asgari gelir desteği, engelli bakım hizmetleri, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik eden fonlardan yapılan yardımlar, belediyeler, vakıflar ve dernekler tarafından sağlanan sosyal yardımlar ve hizmetler, kimsesiz çocukların korunması için yapılan sosyal hizmetler, yaşlılar için bakım hizmetleri gibi çeşitli alanlarda sunulmaktadır.²²⁴

Sosyal yardımlardan faydalanmak isteyen bireylerin, muhtaçlık durumlarını kanıtlamak amacıyla resmi mercilerden belge almaları gerekmektedir. Bu durumun onların adeta vasiyet altına alınmaları anlamına geldiği, yardıma ihtiyaç duyan kişiler için genellikle küçültücü ve onur kırıcı olarak kabul edildiği, aynı zamanda olumsuz psikolojik etkilere yol açabildiği ileri sürülmektedir. Ancak bazı araştırmacılar, bu olumsuz etkileri kabul etmekle birlikte, cömert ve anlayışlı yaklaşımlarla bu hususun hafifletilebileceğini savunmaktadır.²²⁵ Ülkemizde 1976 yılında kabul edilen “65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun”da, kanun koyucunun yaşlı bakımının birincil sorumluluğunu aileye yüklediği açıkça görülmektedir.²²⁶ Bu kanun kapsamında, muhtaçlık durumunu il ve ilçe idare kurumlarından alınacak belge ile kanıtlayan vatandaşlara, hayatta oldukları sürece kanunda

²²¹ Dilik, “Sosyal Güvenliğin Yöntemleri”, 75.

²²² Dilik, “Sosyal Güvenliğin Yöntemleri”, 78, 79.

²²³ Kuruca - Özdamar, *Tüm Yönleriyle Emeklilik*, 2013, 40; Türkoğlu, “Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik”, 280.

²²⁴ Osman Bayrı, “Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sisteminin Kurum ve Kapsam Olarak Gelişimi ve Sosyal Güvenlik Adaleti”, *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi* 3/2 (2013), 26.

²²⁵ Dilik, “Sosyal Güvenliğin Yöntemleri”, 77.

²²⁶ 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun (65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun), 2022 Tertip: 5 Cilt: 15 (01 Temmuz 1976).

belirtilen şartlara uygun olarak aylık bağlanmaktadır. 2006 yılından önce bu aylıklar Emekli Sandığı tarafından ödenirken, 20 Mayıs 2006 tarihinden itibaren Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) tarafından ödenmeye başlanmıştır.²²⁷

5) Sosyal Hizmetler

Son yıllarda sosyal yardımların yanı sıra sosyal hizmetler de önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Toplumdaki bireylerin, insana yaraşır bir şekilde yaşamalarını sağlayacak koşulları oluşturmaya, sosyal ve ekonomik sorunlarını çözmeye yönelik faaliyetler sosyal hizmetler olarak tanımlanmaktadır. Sosyal hizmetler; bedelsiz ya da piyasa fiyatlarının altında sunulan gıda, sağlık, barınma, eğitim, çocuk bakımı, muhtaç çocukların korunması, yaşlı, hasta ve engelli bireylere yönelik bakım ve yardım gibi pek çok hizmeti kapsamaktadır.²²⁸

Dünyada ve son yıllarda Türkiye’de ortalama hayat süresinin giderek arttığı göz önüne alındığında, Türkiye’de yaşlılara yönelik kamusal sosyal hizmetler öncelikli olarak Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından sağlanmaktadır. “Huzurevleri ile Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri”, “Özel Huzurevleri ile Yaşlı Bakım Merkezleri” ve “Yaşlı Hizmet Merkezleri Gündüzlü Dayanışma Hizmetleri” gibi kurumlar aracılığıyla muhtaç ve kimsesiz yaşlı bireylere sosyal hizmetler sunulmaktadır. Yaşlıların kurumsal sosyal hizmet aldığı başlıca yerler ise “Huzurevleri” ve “Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri”dir.²²⁹

6) İlave Sağlık ve Sosyal Yardım Programları

Sosyal güvenlik sisteminin bir diğer aşamasını, kanunlarla ya da bazı bankalar, meslek örgütleri ve devlet kurumları tarafından kurulan vakıf veya dernekler aracılığıyla işletilen ek sağlık ve sosyal yardım sistemleri oluşturmaktadır. Örneğin, Polis Bakım ve Yardım Sandığı, Amele Birliği Biriktirme ve Yardımlaşma Sandığı, İlkokul Öğretmenleri Sağlık ve Sosyal Yardım Sandığı (İLKSAN) ve Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) gibi programlar bu kapsama girmektedir. Temel sosyal sigorta sistemlerinin yanı sıra, üyelerine daha geniş bir sosyal koruma ve sağlık yardımı sunan bu programlardan bazılarında sisteme katkı yapmak zorunlu iken, bazılarında ise isteğe bağlıdır. Ayrıca bu programların bazıları tamamen üyelerinin katkılarıyla finanse edilirken, bazıları ise hem üyelerinin katkıları hem de vergilerle desteklenmektedir. Bireysel emeklilik programlarının ise temel sosyal güvenlik programı mı yoksa ek sosyal güvenlik programı mı

²²⁷ Cengiz, “Türk Sosyal Güvenlik Sistemi İçerisinde Yaşlılara Yönelik Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetler”, 36.

²²⁸ Kuruca - Özdamar, *Tüm Yönleriyle Emeklilik*, 40.

²²⁹ Cengiz, “Türk Sosyal Güvenlik Sistemi İçerisinde Yaşlılara Yönelik Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetler”, 36.

olduğu hususu doktrinde tartışılmıştır. Çünkü bireysel emeklilik programına katılmak için herhangi bir temel sosyal güvenlik programına katılma zorunluluğu yoktur. Bu durumda, genel bir sosyal sigorta programına katkı yaparken bireysel emeklilik programına da dâhil olan kişiler için bireysel emeklilik programlarının ek sosyal güvenlik programı olarak kabul edilmesi mümkündür. Ancak sadece bireysel emeklilik programlarına katkı yapanlar için bu programlar, temel sosyal güvenlik programı olarak kabul edilebilir ve SGK kapsamındaki isteğe bağlı sosyal sigorta sistemlerinin alternatifi olarak düşünülebilir.²³⁰

7) Devletçe Bakılma Yöntemi

Devlet tarafından sağlanan yardım yöntemi, belirli bir sosyal gelir hakkının toplumdaki her bireye prim ödemeksizin ve başka bir finansal katkı yapmaksızın, önceden belirlenmiş kurallar çerçevesinde kanunlarla tanınmasıdır. Bu yaklaşımda, sosyal risklere karşı asgari güvenlik sağlanırken, sosyal yardımların aksine gelir dağılımı durumu veya bireylerin özel yaşam standartlarına dair herhangi bir araştırma da gerekmemektedir. Bu yöntem, genellikle insan onurunu incitmeyen ve kişiyi küçültmeyen bir etki oluşturmasıyla öne çıkmaktadır.²³¹

Devletçe bakılma yöntemi bazı yönlerden eleştirilmektedir. Söz gelimi bu sistemde, bireylerin sosyal güvenlik hakkını herhangi bir katkı yapmaksızın elde etmeleri, sorumluluk duygusunun azalmasına neden olabilir. Ayrıca bir ülkede finansal katkı olmaksızın asgari güvenlik sağlanabilmesi için, toplumda ya çok yüksek bir refah seviyesi ya da toplumun bütün kesimlerinde derin kökleri olan bir sosyal ahlak ve dürüstlük anlayışının bulunması gerektiği ifade edilmektedir.²³²

C. SOSYAL SİGORTA

1. Tanımı, Mahiyeti ve Amacı

Sosyal yardım müesseselerinin genellikle belirsiz ve garantisiz olan destekleri, sanayi devriminden sonra önemli ölçüde toplumsal ihtiyaçları karşılayamaz hale gelmiştir. Zira sanayileşme, toplumların sosyal yapısını değiştirmiştir. Sosyal sigortalar, şehirleşmenin ve sanayileşmenin yol açtığı fakirlik ve sefaletin önlenmesi amacıyla kurulan mecburi sosyal

²³⁰ Bayri, “Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sisteminin Kurum ve Kapsam Olarak Gelişimi ve Sosyal Güvenlik Adaleti”, 01 Haziran 2013, 27-28.

²³¹ Dilik, “Sosyal Güvenliğin Yöntemleri”, 83.

²³² Dilik, “Sosyal Güvenliğin Yöntemleri”, 83, 84.

güvenliğin modern ve müessir bir yöntemi olmuştur.²³³ Bu sistem, aslında kamu hukukundan doğan zorunlu bir sigorta türü olup, bireyler, sosyal sigorta sistemine dâhil olup olmama noktasında herhangi bir serbestliğe sahip değildir.²³⁴

Sosyal sigorta, ücretli kesim ve ailelerini işsizlik, emeklilik, vefat, hastalık gibi durumlarda himaye etmeyi amaçlayan ve genellikle devletçe kurulup idare edilen bir sistemdir.²³⁵ Gelir düzeyi veya muhtaçlık testine tabi olmadan belli risklerin ortaya çıkması durumunda sağlanan yararları kapsamaktadır.²³⁶ Günümüz refah devletlerinde geniş halk kitlelerine sosyal güvenlik himayesi temin etmek ve kamu yararını güvence altına almak amacıyla oluşturulmuş bir sigorta türüdür. Sosyal sigorta kapsamındaki sigorta ilişkisi, herhangi bir sigorta sözleşmesi yapılmasına gerek kalmaksızın doğrudan kanuni düzenlemelerle kurulmaktadır.²³⁷ Sanayi ve hizmet sektörlerinde çalışan işçiler, tarım işçileri, serbest meslek sahipleri, isteğe bağlı sigortalılar, askeri-sivil memurların zorunlu sosyal sigorta ve sağlık sigortası programlarının yönetiminden sorumlu olan kurum ise Sosyal Güvenlik Kurumu'dur.²³⁸

Sosyal sigortalar, sosyal güvenlik yöntemlerinin en gelişmiş tekniklerinden biridir. Bu sistem, primli sosyal güvenlik rejimi kapsamında nitelendirilmektedir.²³⁹ Bu kapsamda, öncelikle çalışanların asgari yaşamlarını sürdürebilme güvencesi öne çıkmaktadır. Bu yöntem, çalışanların karşılaşılabilecekleri ve geçimlerini olumsuz etkileyebilecek risklerin yine kendilerinden alınan primlerle telafi edilmesi düşüncesine dayanmaktadır.²⁴⁰ Bu açıdan bakıldığında, sosyal sigorta, sosyal politikanın uygulama aracı olan sosyal güvenliğin primle finanse edilen bir yöntemi olarak karşımıza çıkarken, sosyal yardım ise primsiz bir sosyal güvenlik yöntemi görünümündedir. Bu iki yöntem, birbirlerini tamamlayıcı niteliktedir. Sosyal sigorta sisteminde katılım zorunludur, kurumsal özerklik bulunmaktadır, gelirin yeniden dağıtımı gerçekleştirilmektedir ve finansman

²³³ Yazgan, *Sosyal Güvenlik Ders Notları*, 27.

²³⁴ Yıldız, *Türkiye'deki Sosyal Sigortalar Kurumlarının Primli Rejimlerinde Yaşlılık Sigortası Uygulaması ve Eleştirisi*, 38.

²³⁵ Âlû Mahmûd, *et-Te'mînü'l-ictimâ'î fî dav'i ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 47.

²³⁶ Tülay Arın, *Kriz, Devlet, İktisat ve Sosyal Güvenlik Politikaları* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, 2013), 238.

²³⁷ Hacak, "İslam Hukukunda Sigorta ve Fıkıh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi", 25.

²³⁸ Bayri, "Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sisteminin Kurum ve Kapsam Olarak Gelişimi ve Sosyal Güvenlik Adaleti", 27.

²³⁹ Serdal Baytar, *Türk İdari Teşkilatında Sosyal Sigortalar Kurumu ve İşlevi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004), 91.

²⁴⁰ Faruk Beşer, "İslam Şeriatı Açısından Sigorta", *V. Oturum / Sigorta* (Konya: Kombad Yayınları, 1997), 849.

yalnızca sigortalılarla sınırlı kalmamaktadır. Hem devlet hem de işverenler sisteme katkı sağlamaktadır. Ayrıca, bu sistemde kendi kendine yardım anlayışı geçerli olup sigortalı kapsamı sadece çalışanlarla sınırlı değildir. Sosyal sigorta sistemi, yukarıda belirtilen prensipler doğrultusunda, daha yüksek gelir gruplarından daha düşük gelir gruplarına doğru bir gelir transferi sağlama işlevini de yerine getirmektedir. Buradaki temel amaç, sosyal risklerin toplumda geniş bir tabana yayılmasını mümkün kılabilmesidir. Bununla birlikte sigortalılara ödenen sosyal gelirler, çoğu durumda ödenen primlere göre değişiklik gösterdiğinden, bu durum sigortalılar arasında gelir dağılımı ve sosyal dengenin sağlanmasında sınırlı bir etki oluşturmaktadır.²⁴¹

Sosyal sigortaların diğer bir önemli özelliği de devlet garantisi altında olması ve bu sistemde kâr amacı güdülmemesidir. Her ne kadar ödenen primlerle sağlanan yardımlar arasında bir bağ olsa da²⁴² riskler ile katkı düzeyine bakılmaksızın sosyal tehlikelere karşı koruma sağlanmaktadır.²⁴³ Sosyal güvenliğin bu genel ilkesi, 1936 tarihli İş Kanununun 101. maddesinde açıkça ifade edilmiştir. Buna göre işyerlerine alınmalarıyla birlikte işçiler doğrudan sigortalı olmaktadır. Aynı ilke yürürlükteki 505 sayılı Kanunun 6. maddesinde de açıkça ifade edilmektedir.²⁴⁴ Sosyal yardım ve sosyal hizmetlerde ise böyle bir zorunluluk yoktur. Sistemin bir diğer özelliği ise prim gelirleriyle kendi kendini finanse etmesini sağlayacak aktüeryal denge mantığına dayanmasıdır.²⁴⁵

Sosyal sigortalılara sağlanan sosyal gelirler, sosyal yardımlardan farklı olarak, bu kişilerin herhangi bir maddi kaynak ya da mal varlığına sahip olmama şartına bağlı değildir.²⁴⁶ Görülüyor ki sosyal sigortalarda da bir tür kendi kendine yardım söz konusudur. Ancak sosyal sigortalar kapsamındaki kendi kendine yardım ilkesi özel sigortalardakine göre bazı farklılıklar taşımaktadır. Sosyal sigortalarda kendi kendine yardım sistemine katılım kişinin kendi isteğine bırakılmamış, kamu otoritelerince çoğu zaman kanunlar yoluyla zorunlu tutulmuştur. Sigortalılarca bu şekilde zorunlu olarak sosyal sigortalara ödenen primler, sigortacılık ilkesini bir tür zorunlu tasarruf ilkesine yaklaştırmaktadır. Sosyal sigortalardaki kendi kendine yardım ilkesi sigortalılar yanında işveren ve devletin de finansmana katılmasıyla kısıtlı bir şekilde uygulanmakta

²⁴¹ Soydemir, *Risk Kavramının Sosyal Yansıması: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma*, 88.

²⁴² Aykanat, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar*, 18.

²⁴³ Kuruca - Özdamar, *Tüm Yönleriyle Emeklilik*, 40.

²⁴⁴ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 32.

²⁴⁵ Kuruca - Özdamar, *Tüm Yönleriyle Emeklilik*, 40.

²⁴⁶ Dilik, “Sosyal Güvenliğin Yöntemleri”, 80.

ve bir tür dışardan yardım ilkesine dönüştürülmektedir.²⁴⁷ Bu da sosyal sigortaların saf sigortacılık tekniği yanında devletçe bakılma tekniğinden hatta belirli ölçüde sosyal yardım yöntemlerinden bazı unsurlar almış olduğunu göstermektedir. Bu nedenle bazıları sosyal sigortaları, saf sigortacılık yöntemleri, devletin müdahalesi ve belli bir ölçüde sosyal yardım yöntemlerinin birleşiminden oluşan karma bir sistem olarak tanımlamaktadırlar.²⁴⁸

2. Sosyal Sigorta Türleri

Sosyal sigortalar kısa ve uzun vadeli sigorta türleri olmak üzere başlıca iki kısımda ele alınmaktadır.

a. Kısa Vadeli Sigorta Türleri

Kısa vadeli sigorta yardımlarından faydalanabilmek için özel hükümler bir yana bırakılırsa sadece sigortalı olmak genelde yeterli görülmektedir. Kısa vadeli sigorta türleri şunlardır:

1) İş Kazası ve Meslek Hastalığı Sigortası

İş kazası ile meslek hastalığı, iş kazasının ani bir olay sonucu, meslek hastalığının ise tedrici olarak ortaya çıkması açısından birbirinden farklıdır. Ancak her ikisinin de mesleki risk sayılması ve bazı ortak özellikler taşımaları sebebiyle mevzuatta iş kazası ve meslek hastalığı sigortaları birbirini tamamlar nitelikte birlikte düzenlenmiştir.²⁴⁹

İş kazası ve meslek hastalıkları ile ilgili programlar, bütün resmi sosyal güvenlik sistemleri içinde belki de en eski ve en yaygın olanlarıdır.²⁵⁰ Ülkemizde önce 1945 yılında 4772 sayılı İş Kazaları ile Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu ile kurulmuş, 1965 tarihinde yürürlüğe konulan 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu kapsamında iş sözleşmesi ile çalışanlar için daha kapsamlı biçimde yeniden düzenlenmiştir. Nihayet 2008 yılında yürürlüğe giren 5510 sayılı Kanunla iş sözleşmesi ile çalışanlar ve bağımsız çalışanlar birlikte kısa vadeli sigorta kolları kapsamında tekrar düzenlenmiştir.²⁵¹

²⁴⁷ Dilik, “Sosyal Güvenliğin Yöntemleri”, 80.

²⁴⁸ Dilik, “Sosyal Güvenliğin Yöntemleri”, 81, 82.

²⁴⁹ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 400.

²⁵⁰ Korkusuz - Uğur, *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 267.

²⁵¹ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 399, 400.

İş kazasının birbirinden farklı birçok tanımı bulunmaktadır.²⁵² Bununla birlikte şu şekilde geniş bir tanım yapmak mümkündür: “İş kazası, sigortalının işverenin otoritesi altında bulunduğu bir sırada gördüğü iş veya işin gereği dolayısıyla aniden ve dıştan meydana gelen bir etkenle onu bedence ya da ruhça zarara uğratan olaydır.”²⁵³ “Meslek hastalığı ise sigortalının çalıştığı veya yaptığı işin niteliğinden dolayı tekrarlanan bir sebeple veya işin yürütüm şartları yüzünden uğradığı geçici veya sürekli hastalık, bedensel veya ruhsal engellilik halleridir.”²⁵⁴ Türkiye’de iş kazası ve meslek hastalığı sigortasından faydalanabilmek için 5510 sayılı Kanunda belirli şartlar yer almaktadır. Bunlar arasında, sigortalı olma, iş kazasına uğrama, hastalık ya da sakatlığın çalışılan iş nedeniyle ortaya çıkması, uygun bir illiyet bağının varlığı ve sigortalının bedensel veya ruhsal bir zarara uğraması gibi bazı hususlar yer almaktadır.²⁵⁵

İş kazası veya meslek hastalığı da dâhil olmak üzere kısa vadeli sigorta kolları tarafından sağlanan yardımlar 5510 sayılı Kanun ile birlikte genel sağlık sigortası kapsamına alındığından²⁵⁶ kısa vadeli sigorta kolları, yalnızca geçici veya sürekli gelir kaybına uğrayan sigortalı kişilere ya da onların yakınlarına yapılacak maddi yardımları kapsamaktadır. İş kazası veya meslek hastalığı sonucu sağlanan maddi yardımlar ise, sigortalıya geçici iş göremezlik ödeneği ödenmesi, sürekli iş göremezlik geliri bağlanması, sigortalının vefat etmesi durumunda hak sahiplerine gelir bağlanması, gelir alan kız çocuklarına evlenme ödeneği verilmesi ve ölen sigortalı için cenaze ödeneği sağlanması gibi destekleri içermektedir.²⁵⁷

2) Hastalık Sigortası

Hastalık, sosyal sigortalar açısından geçici özellikte tam iş görememe halidir.²⁵⁸ Hastalık sigortası yardımlarının ödenebilmesi, fizyolojik risk adı verilen hastalık durumunun meydana gelmesi şartına bağlıdır.²⁵⁹ 5510 sayılı Kanun, hastalık durumunu, iş sözleşmesiyle çalışan

²⁵² Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku*, 248.

²⁵³ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 2020, 377, 378.

²⁵⁴ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 14; Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku*, 261; Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 2021, 431.

²⁵⁵ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 405-442.

²⁵⁶ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 63-67.

²⁵⁷ Korkusuz - Uğur, *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 276; Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 442.

²⁵⁸ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 472.

²⁵⁹ Korkusuz - Uğur, *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 281.

sigortalılar ile bağımsız çalışan sigortalıların, iş kazası ve meslek hastalığı dışında kalan ve iş göremezliğe yol açan sağlık sorunları olarak tanımlamaktadır.²⁶⁰

Hastalık sigortasında kişilere sağlık yardımı ile birlikte geçici iş göremezlik ödeneği sağlanmaktadır.²⁶¹ Hastalık ile ilgili tedavi nitelikli katkılar ise genel sağlık sigortası çerçevesinde düzenlenmiştir.²⁶² Bu nedenle hastalık sigortası kapsamında sigortalıya ödenecek nakdi yardım, yalnızca geçici iş göremezlik ödeneğidir. Zira hastalık durumunda, işverenin işe gidemeyen sigortalıya genellikle ücret ödeme yükümlülüğü yoktur. Sigortalının ücret kaybı, geçici iş göremezlik ödeneği ile telafi edilmekte ve iş göremezliğin sürdüğü her gün için belli bir miktar ödeme yapılmaktadır.²⁶³

3) Analık Sigortası

Analık durumu, sigortalı kadının veya erkeğin sigortalı olmayan eşinin doğum yapması sonucu gelir kaybına uğramasına veya harcamalarında artışa neden olan bir sosyal risktir. Doğum hadisesi; doğum öncesinde, doğum sırasında ve doğum sonrasında olağandışı bazı masraflara neden olmakta ve sigortalı annenin bir süre çalışamaması nedeniyle gelir kaybına neden olmaktadır. 5510 sayılı yasal düzenleme, analık sigortasını genel sağlık sigortası kapsamında değerlendirirken, sınırlı durumlar için sosyal sigorta kapsamında verilecek bazı hizmetlere de yer vermiştir.²⁶⁴ Analık sigortası kapsamında yapılan başlıca yardımlar, sigortalı kadına veya sigortalı erkeğin sigortalı olmayan eşine geçici iş göremezlik ödeneği ve emzirme ödeneği verilmesidir.²⁶⁵

b. Uzun Vadeli Sigorta Türleri

Uzun vadeli sigorta kollarının tamamında, yardımlardan yararlanabilmek için belirli bir süre sigortalı olma ve belirli bir süre prim ödenmiş veya bildirilmiş olma koşulu aranmaktadır. 5510 sayılı Kanun, malullük aylığına hak kazanabilmek için Kuruma bildirilmesi gereken malullük, yaşlılık ve ölüm sigortası primlerinin miktarını, sigortalının durumuna göre belirlemiştir.²⁶⁶

²⁶⁰ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 15; Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 2020, 460, 461.

²⁶¹ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 461, 462.

²⁶² Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku*, 268.

²⁶³ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 476.

²⁶⁴ Korkusuz - Uğur, *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 283.

²⁶⁵ Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku*, 268; Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 16.

²⁶⁶ Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku*, 302.

1) Malullük Sigortası

Malullük durumu, uzun vadeli sigorta kolları kapsamında ele alınan ilk sosyal risktir.²⁶⁷ Malullük, iş göremezlik durumunun süreklilik arz etmesi ve kişinin eski işini bir daha yapamayacak durumda olması anlamına gelmektedir.²⁶⁸ Malullük, yaşlılık ve ölüm gibi kalıcı ve sürekli etkiler oluşturduğundan, bu kapsamda sağlanan yardımlar da sürekli dir. Malullük nedeniyle aylık bağlanması nın amacı, çeşitli sebeplerle çalışma gücünü kısmen veya bütünüyle kaybeden ve bu sebeple ekonomik olarak zor duruma düşen sigortalıya maddi destek sağlamaktır. Sigortalının malul sayılabilmesi için, iş kazası veya meslek hastalığı sonucunda meslekte kazanma gücünü en az %60 oranında kaybetmesi gerekmektedir.²⁶⁹ Buna göre sigortalı veya işverenin talebi üzerine, Kurumca yetkilendirilen sağlık hizmeti sağlayıcılarının sağlık kurullarınca düzenlenen raporlar ve tıbbi belgelerin incelenmesi sonucu çalışma gücünün veya iş kazası ya da meslek hastalığı nedeniyle çalışma gücünün en az %60'ını kaybettiği Kurum Sağlık Kurulu tarafından belirlenen sigortalılar malul kabul edilmektedir.²⁷⁰

Sigortalılara malullük sigortasından sağlanan başlıca hak, malullük aylığı bağlanmasıdır.²⁷¹ Malul hale gelen ve çalışamayan, dolayısıyla gelir kaybına uğrayan sigortalıya, kaybettiği bu gelir uzun vadeli sigorta kolları aracılığıyla sağlanmakta ve malullük durumu devam ettiği süre boyunca ödenmeye devam etmektedir. Bu sigorta dalından malullük aylığı alabilmek için, yaşlılık aylığı bağlanabilmesinde gerekli olan sigortalılık süresi ve prim ödeme gün sayısından daha kısa bir süre yeterli olmaktadır.²⁷²

2) Ölüm Sigortası

Sigortalının iş kazası, meslek hastalığı veya başka bir nedenle vefat etmesi durumunda geride kalan yakınları sürekli bir gelir kaybına uğramaktadır. Sigortalının ölümünden dolayı, normal geçim kaynaklarını kaybeden eşe, çalışmaya başlamamış çocuklarına ve sigortalının desteğiyle geçinen ana babasına, kaybettikleri gelirlerini telafi edecek şekilde yardım sağlanması gerekmektedir. İşte ölüm sigortası da, sigortalının ölümünden sonra geride kalan aile bireylerinin geleceğini güvence altına almayı hedeflemektedir. Bu nedenle, bütün modern sosyal güvenlik

²⁶⁷ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 484.

²⁶⁸ Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku*, 298.

²⁶⁹ Korkusuz - Uğur, *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 322, 323.

²⁷⁰ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 25.

²⁷¹ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 26.

²⁷² Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 484.

sistemlerinde ölüm sigortası bulunmakta ve bu sigorta, ölen kişinin geride bıraktığı aile üyelerinin korunmasını sağlamaktadır. Ölüm, uzun vadeli sigorta kolları arasında yer almaktadır. Ancak ölüm sigortasının sosyal sigortalar uygulamasındaki özelliği, sigortalının iş kazası veya meslek hastalığı dışında bir nedenden ötürü ölmesi halinde geride kalanlara gelir bağlanması ve bazı yardımlar yapılması ile alakalıdır.²⁷³ 5510 sayılı Kanuna göre, kendilerine ölüm sigortası yardımı yapılacak, bu bağlamda aylık bağlanacak olanlar, ölen sigortalının eşi, çocukları ve anne-babası ile sınırlandırılmıştır.²⁷⁴

Ölüm aylığına hak kazanabilmek için sigortalının kesin olarak ölümünün gerçekleşmesi, belli bir dönem sigortalı olması ve prim ödemesi veya Kurumla ilişkisinin devam etmesidir. Ayrıca sigortalının hak sahiplerinin bulunması şartının da gerçekleşmiş olması gerekmektedir.²⁷⁵ Bunun yanında dul eşi, çocuklara, ana babaya ilişkin bazı özel şartlar da bulunmaktadır.²⁷⁶

Ölüm sigortasının en temel desteği ölüm aylığıdır.²⁷⁷ Bunun yanında ölüm toptan ödemesi ve ihyâ, evlenme ödeneği, cenaze giderleri, kamu görevlilerine özgü emeklilik ikramiyesi ve sağlık yardımı gibi destekler de sunulmaktadır.²⁷⁸

3) Yaşlılık Sigortası

İnsanlar genellikle belli bir yaşa geldikten sonra çalışma gücünü kısmen ya da tamamen kaybederek iş hayatından çekilmek zorunda kalmaktadırlar. Bu durum, geçimlerini sağlamakta güçlük çekmelerine ve sağlık harcamalarının artmasıyla birlikte giderlerinin artmasına yol açan uzun vadeli bir fizyolojik risk oluşturmaktadır. Yaşlılık sigortasının amacı, yaşlanma nedeniyle çalışma gücünün azalması veya tamamen kaybolması sonucu dinlenmeye (emekliliğe) ihtiyaç duyan sigortalıya, iş göremeyeceği geride kalan yaşamı için maddi destek sağlamak ve geçimini sürdürebileceği düzenli bir gelir temin etmektir. Bu bağlamda, yaşlılık bir durum iken emeklilik ise bu durumun doğal bir sonucudur.²⁷⁹

²⁷³ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 567.

²⁷⁴ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 648.

²⁷⁵ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 568-574.

²⁷⁶ Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku*, 348, 349; Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku*, 340.

²⁷⁷ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 647.

²⁷⁸ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 578-588.

²⁷⁹ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 517, 518.

Yaşlılık sigortası, tezimizin konusu olan emeklilik sistemi ile aynı anlamda kullanıldığından ayrı bir başlık altında detaylı olarak ele alınması yerinde olacaktır.

III. DEĞERLENDİRME

Tarih boyunca insanoğlu sosyal riskleri en aza indirme arayışında olmuş, bu amaçla mahiyeti ve nitelikleri farklı olsa da birçok organizasyon geliştirmiştir. Önceleri bireysel tasarruflar, aile içi yardımlar şeklinde devam eden bu süreç, sosyolojik yapı ve sosyal ihtiyaçlar çerçevesinde bireysellikten çıkarak daha organize yapılara doğru evrilmiştir.

Risk paylaşımı kurumlarının tarihsel gelişimi göz önüne alındığında, sanayileşmenin bu süreçte önemli bir dönüm noktası oluşturduğu ve modern sosyal güvenlik sistemlerinin bu dönemin ardından şekillendiği söylenebilir.²⁸⁰ Buna göre sanayileşme ve kentleşme ile birlikte sosyal güvenlik ihtiyacının geleneksel yollarla karşılanması hemen hemen imkânsız hale gelmiştir.²⁸¹ Dolayısıyla yeni şartlara uygun toplumsal dayanışma müesseselerinin oluşturulması bir zorunluluk halini almıştır.²⁸²

Günümüz sosyal güvenlik sistemlerinin esasında iki ana tedbirden oluştuğu görülmektedir. Bunlardan biri sosyal sigortalar, diğeri ise sosyal yardımlardır. Sosyal güvenlik; bir ülkenin bütün nüfusunu uygulama alanı içine almaya yönelmiştir. Sosyal sigortalar ise benzer tehlikelerle karşılaşma ihtimali olanların ödediği primlerle, tehlikenin gerçekleşmesi sonucunda bilfiil zarara uğrayanların zararının karşılandığı bir sistem mahiyetindedir. Bu sistem, benzer tehlikelerle karşı karşıya olan kişiler arasında yardımlaşma ve söz konusu yardımların istatistiksel veriler, olasılık hesapları ve büyük sayılar kanunu kullanılarak teknik ve mantıklı bir şekilde organize edilmesi fikrine dayanmaktadır. Amaç, gerçekleşmesi muhtemel tehlikelerin etkisini azaltmak ve riskin meydana gelmesi durumunda ortaya çıkan zararları ortaklaşa üstlenmektir.

Sosyal sigortalar, sosyal güvenlik amacının gerçekleşmesinde bir araç görünümündedir. Bu bakımdan sosyal güvenlik bir sistem olarak üst kavram, sosyal sigorta ise bu amaçla kullanılan

²⁸⁰ Güvercin, “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi”, 90; Türkoğlu, “Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik”, 277.

²⁸¹ Bayri, “Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sisteminin Kurum ve Kapsam Olarak Gelişimi ve Sosyal Güvenlik Adaleti”, 19; Angin, “Sosyal Güvenlik Reformu, Kamu Personeli ve Emeklilik”, 427; Soydemir, *Risk Kavramının Sosyal Yansıması: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma*, 86.

²⁸² Beşer, *İslam’da Sosyal Güvenlik*, 68-69.

yöntemlerden biridir.²⁸³ Bu açıdan değerlendirildiğinde, sosyal sigorta, sosyal güvenliğin primle finanse edilen bir yöntemi iken, sosyal yardım ise primsiz bir güvenlik yöntemi olup her ikisi de sosyal güvenliğı tamamlayıcı mahiyettedir.

Sosyal risk; sosyal güvenlik, sigorta, sosyal sigorta ve emeklilik sistemlerinin azaltmayı ya da tümüyle ortadan kaldırmayı hedeflediğı bir durumdur. Yani sosyal güvenliğı ve toplumsal dayanışmayı sağlamaya yönelik bütün kurumların ve düzenlemelerin temel gayesi, kişilerin tek başına üstlenemeyeceğı tehlikeleri, aktüeryal denge kanunu çerçevesinde benzer risklerle karşı karşıya olan kişiler arasında paylaşmaktır. Konuya emeklilik bağlamında yaklaşıldığında emekliliğin bir yönüyle kişinin genelde çalışma ve ekonomik gücünü kaybettiğı düşünölen başta yaşlılık, malullük ve hastalık olmak üzere belli sosyal risklerin yol açacağı ekonomik riskleri öngörme ve bu riskleri geniş bir topluluğa yayarak en aza indirme çabasının bir sonucu olduğı söylenebilir. Her ne kadar emeklilik hakkı elde edilebilmesi için çoğı zaman kişinin çalışamayacağı düşünölen kronolojik bir yaş belirlenmiş olsa da ilgili kanun istisnai hükümler koyarak daha erken dönemde emeklilik için de bazı düzenlemeler yapmıştır. Söz konusu düzenlemelerin, emeklilik için belli bir kronolojik yaş belirlenmesinin yol açabileceğı sosyal riskleri ortadan kaldırma amacına yönelik olduğı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, insanları toplumsal hayatın her alanında karşılaşabileceğı tehlikelerin zararlarından korumak ve muhtemel riskleri geniş bir topluluğa dağıtmak suretiyle azaltıp sosyal güvenliğı sağlamak temel amaçtır. Emeklilik sistemi ise bu amacı gerçekleştirmeye yönelik olarak sosyal sigorta üst başlığı altında geliştirilen günümüz primli risk paylaşımı yöntemlerinden biridir.

²⁸³ Ayhan, “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Güvenlik İlkeleri”, 52, 53.

İKİNCİ BÖLÜM

KLASİK FIKIHTA VE İSLAM TARİHİNDE RİSK PAYLAŞIMINA YÖNELİK BAZI KAVRAMLAR VE KURUMLAR

Emeklilik sistemi esasında modern bir risk paylaşım kurumudur. Ancak risk paylaşımı kavramı ve uygulamaları yeni değildir. Klasik dönemde risk paylaşımı daha çok kabile gibi bilfiil mevcut kurumlara dayanılarak oluşturulmuş, kabile kurumu etkisini yitirince yavaş yavaş farklı kavram ve kurumlar geliştirilmiş, hatta sözleşme ile dayanışma grubu kurulması yönünde bir eğilim oluşmuştur. Risk paylaşımı ve grup dayanışması (tenâsur) ile ilgili kavram ve teoriler ilk dönemden itibaren fukahâ tarafından yeterince işlenmiş olmasına rağmen sonraki dönemlerde aynı ilgiyi görememiştir.²⁸⁴ Ülkemizde sosyal bilimler büyük ölçüde Batı kaynaklarına dayalı olarak ele alındığı için dinî, milli ve sosyal müesseselerimiz bazen göz ardı edilebilmektedir.²⁸⁵ Dolayısıyla emeklilik sisteminin İslâm hukuku açısından neliğini incelemekten önce klasik fıkıh doktrininde ve İslâm tarihinde risk paylaşımına yönelik geliştirilen kavram ve kurumların var olup olmadığını sorgulamak oldukça önemlidir.

Sosyal güvenlik ve emeklilik kavramlarını sadece sanayileşme dönemi ile birlikte Batıda yaşanan süreçler üzerinden değerlendirmek isabetli görünmemektedir. Yapılması gereken toplumu tehdit eden sosyal risklere karşı özellikle İslâm medeniyetinin risk paylaşımı amacıyla oluşturduğu kavram ve kurumları bütüncül bir bakış açısıyla ele almaktır. Ardından da bu kavram ve kurumların günümüz emeklilik sistemlerinin mahiyeti ve uygulama biçimleriyle ilişkisini kurmaktır. Ancak bu sayede fıkıhın ve İslâm'ın temel ilkelerinin emeklilik sistemiyle ilgili yaklaşımını tutarlı bir şekilde değerlendirmek mümkün olabilecektir.

Tezimizin bu bölümünde İslâm medeniyetinin risk paylaşımı amacıyla oluşturduğu kavram ve kurumlara yer vermemizin sebebi onlarla emeklilik sistemi arasında doğrudan kıyas yapma arayışı değildir. Amacımız risk paylaşımı adına öne çıkan bu kavram ve kurumların temel ilke, amaç ve işlevlerini ortaya koyarak emeklilik sistemiyle ilgi kurulabilecek yönlerine işaret etmektir.

²⁸⁴ Hasan Hacak, “İslam Hukuku Açısından Sigorta Akdinin Konusu”, *Sigorta Sistemleri Çalıştayı*, ed. Seracettin Yıldız - Mehmet Akkuş (Ankara: DİB Yayınları, 2022), 127, 128.

²⁸⁵ Turan Yazgan, *Sosyal Güvenlik Açısından Zekât* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 2.

I. KLASİK FIKİHTA RİSK PAYLAŞIMI İLE İLGİLİ KAVRAMLAR VE KURUMLAR

A. İNFAK VE SADAKA

İslâm medeniyetinde yardımlaşma, dayanışma ve paylaşmayı yani tenâsuru gerçekleştirmeye yönelik en üst ve en geniş iki kavram “infak” ve “sadaka”dır. Nafaka vermek, bir malı uygun bir yere harcamak,²⁸⁶ Allah rızasını kazanmak için ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunmak²⁸⁷ anlamlarına gelen infak, zekât ibadetinin yanı sıra “fitre” (sadaka-i fitır) gibi vacip, “sadaka” ve “hayrat” gibi sünnet ve nafile ibadetleri de kapsamaktadır.²⁸⁸ Infak, bazen adakta olduğu gibi kişinin kendi iradesiyle malî değeri olan bir şeyi mükellefiyeti haline getirmesidir. Bazen de kefâretlerde olduğu gibi ibadet yönü de olan bir ceza şeklinde terettüp etmektedir.²⁸⁹

İnfak’ın temel amacı Allah’ın kullarına ikram ettiği maldan O’nun rızasını kazanmak için harcamaktır. “*Mallarında (yardım) isteyen ve (iffetinden dolayı isteyemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır*”²⁹⁰, “*Her biri ürün verdiğinde ürününden yiyin; hasat günü de hakkını verin*”²⁹¹, “*Allah’ın size verdiği maldan da onlara verin*”²⁹², “*Şüphesiz ki sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar ve Allah’a güzel bir borç verenler var ya, (verdikleri) onlara kat kat ödenir. Ayrıca onlara çok değerli bir mükâfat da vardır*”²⁹³, “*Onlar, kendileri sevip istedikleri halde yoksula, yetime ve esire de yemek verirler*”²⁹⁴ vb. birçok ayet müminleri infak etmeye teşvik etmektedir. Öte yandan Hz. Peygamber’in (s.s.s) “Yanı başında komşusu açken tok yatan kimsenin kâmil mümin olmadığı”²⁹⁵ şeklindeki uyarısı ve bu minvaldeki diğer hadisleri infak etmenin önemini açık bir şekilde vurgulamaktadır. Bu hadis, infak etmenin İslâm’ın adeta gerek şartlarından biri

²⁸⁶ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul, 1998), 198.

²⁸⁷ Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Darüsadır, 1414), X, 358; Fikret Karaman vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (DİB Yayınları, 2010), 317.

²⁸⁸ Karaman vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 317; Celal Yeniçeri, *İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2013), 44.

²⁸⁹ Yeniçeri, *İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 61.

²⁹⁰ *Kur’an-ı Kerim*, çev. Ali Özek vd. (Medine: Hadimü'l-Haremeyni's-Şerifeyn Kral Fehd Mushaf-ı Şerif Basım Kurumu, 1412), Zâriyât 51/19.

²⁹¹ En'âm 6/141.

²⁹² Nûr 24/33.

²⁹³ Hadîd 57/18.

²⁹⁴ İnsân 76/8.

²⁹⁵ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim İbn Ebû Şeybe, *Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, ed. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), İman ve Rüya, 6 (No. 30359).

olduğunu ifade etmektedir.²⁹⁶ Böylece infak anlayışı ile kişinin yakınlarından başlayarak en dış halkalara kadar bütün bir toplumun birbirine bağlanmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır.²⁹⁷

İnfak terimine yakın bir anlam taşıyan “sadaka” terimi ise en genel anlamıyla malî olsun veya olmasın herhangi bir şeyi Allah’a yaklaşmak maksadıyla ihtiyacı olan kişiye vermek, ona yardımcı olmak, iyilik ve ihsanda bulunmaktır.²⁹⁸ Kur’an-ı Kerim’de zekâtla eş anlamlı olarak da kullanılan bu terim İslâmî literatürde mutlak olarak kullanıldığında belirli bir vecibe tarzında olmayan gönüllü bağışları ifade etmektedir.²⁹⁹ Nitekim söz konusu kavram sonraki dönemlerde daha çok bu anlamda kullanılmıştır.

Hiz. Peygamber döneminden itibaren infak ve sadaka, Müslümanlar açısından sosyal riskleri azaltmaya yönelik en temel kavramlardan olmuştur. İnfak ve sadaka günümüzde her ne kadar Hiz. Peygamber (s.a.s) dönemindeki müesseseleşmiş haliyle olmasa da bireysel olarak veya vakıflar yoluyla işlevini yine belli bir ölçüde devam ettirmektedir. Bu kavramların önceden olduğu gibi kurumsallaşması, sosyal riskleri azaltmaya yönelik etkilerinin de güçlü bir şekilde devamını sağlayacaktır.

B. ZEKÂT

Zekât müessesesi, İslâm’ın beş şartından ve en temel ibadetlerinden biri olmasının yanında³⁰⁰ varlıklı olandan ihtiyaç sahiplerine doğru zorunlu gelir transferi sağlamaya yönelik en yaygın ve bilinen kurumlardan biridir.³⁰¹ Zekât, bir bakıma din, bir bakıma ekonomi, bir bakıma da sosyal kurumdur³⁰² ve bazı araştırmacılar tarafından İslâm’da sosyal sigorta düzeninin çok

²⁹⁶ Nihat Temel, *Kur’an’da Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak İnfak* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001), 23, 24.

²⁹⁷ Ahmet Tabakoğlu, *İslâm İktisadı’na Giriş* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008), 70.

²⁹⁸ Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân* (Beyrut: Darü’l-Kalem, 1412), 480; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 390; Karaman vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 568; Yeniçeri, *İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 44; Temel, *Kur’an’da Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak İnfak*, 129.

²⁹⁹ Şafak, *İslam Dini ve Sosyal Adalet*, 20.

³⁰⁰ Ebü’l-Fazl Mevdüddin Abdullah b Mahmûd b Mevdud el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîli’l-Muhtâr* (Kahire: Halebi Matbaası, 1356), I, 99.

³⁰¹ Qazi Masood Ahmad, *İslam İktisadında Sosyal Adalet*, ed. Lütfi Sunar, çev. Zeynep Özbek - Firdevs Bulut (İstanbul: İktisat Yayınları, 2017), 15.

³⁰² Sezai Karakoç, *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü* (İstanbul: Diriliş Yayınları, 1976), 26.

önemli bir parçası olarak görülmektedir.³⁰³ Zekât nazari olarak bir sadaka değildir. Zenginlik vazifesi, fakirin de hakkıdır.³⁰⁴

İslâm'a göre fakirlik içtimaî bir yaradır ve tedavi edilmelidir. Bu itibarla malî sorumluluk alanında Müslümanların dikkatleri önce bu yöne çekilmiş, ardından mevzu aşama aşama işlenerek, yer yer teşvik ve korkutma ile de takviye edilip mallarında fakir ve kimsesizlerin hakkı olduğu şuuru Müslümanların gönüllerine iyice yerleştirilmiştir.³⁰⁵ Kur'an'da tıpkı namaz ve oruç gibi zekâtın da geçmiş bütün ümmetlere farz kılındığı haber verilmektedir.³⁰⁶ Paylaşma ve dayanışmanın toplumsal tezahürü olan zekât ibadeti her dönemde uygulanma imkânı bulmuş, son kitap Kur'an-ı Kerim ile de İslâm'ın beş temel esası olarak tescil edilmiştir.

Zekâtın sarf yerleri ile ilgili Tevbe sûresinin 60. ayeti, genellikle fakirleri, miskinleri ve muhtaçları işaret etmektedir. Bu durum zekâtın özellikle sosyal tehlikeye uğrayanları korumayı esas aldığını ve bizim de gerçek bir sosyal sigorta kavramıyla karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir.³⁰⁷ Zekât, muhtelif fikhî tariflere göre her ne kadar servetler üzerinden verilen, yüzde nisbeti belli bir vergi gibi görünse de³⁰⁸ hakikatte o, sosyal adaleti umumileştirmeyi hedefleyen mütakâmil bir iktisadî nizamdır.³⁰⁹ Nitekim ayetlerde zekât ve diğer malî yardımların ibadet özellikleri yanında toplumsal güvence ve huzuru sağlama boyutuna da dikkat çekilmektedir. Bütün iktisadî, idarî ve siyasî faaliyetlerin temelde açlığa maruz kalmama ve her çeşidiyle korkulara karşı güvenlik altında olma gibi iki ana hedefi bulunmaktadır. İlgili ayetlerde; açlıktan kurtulup doyma ve korkulardan güvenlik içinde olma³¹⁰ biçiminde dile getirilen bu iki hedef

³⁰³ Yunus Vehbi Yavuz, *İslamda Zekât Müessesesi* (Bursa: Feyiz Yayınları, 2008), 108; Sosyal sigortalardan ivaz alanların sadece kuruma belli bir primle ortak olanlar olduğundan hareketle zekâtın sosyal sigorta yerine sosyal yardımlara benzetilmesi gerektiği hakkında bkz. Beşer, *İslam'da Sosyal Güvenlik*, 1988, 131.

³⁰⁴ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, 313; Sabahaddin Zaim, *Modern İktisat ve İslam* (İstanbul, 1969), 15.

³⁰⁵ Mehmet Erkal, *Zekât: Bilgi ve Uygulama* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2008), 40; Mehmet Erkal, *İslâm'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları* (İstanbul: İSAM, İslam Araştırma Merkezi, 2009), 45.

³⁰⁶ Enbiyâ 21/73; Meryem 19/31, 55.

³⁰⁷ Yazgan, *Sosyal Güvenlik Açısından Zekât*, 18.

³⁰⁸ Şemsüddin Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l ma'rife, 1993), II, 149, 130; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-i-Muhtâr*, I, 99, 100; Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî Mâverîdî, *el-Hâvî'l-kebîr* (Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîye, 1999), III, 71.

³⁰⁹ Mahmud Ebu's-Suûd, *İslami İktisadın Esasları*, çev. Ali Özek (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1983), 27, 28.

³¹⁰ Kureyş 106/4; Nahl 16/112; Bakara 2/155.

zekâtın harcama yerlerini düzenleyen ayet-i kerimede de yerini korumuştur.³¹¹ Bu anlamda zekât, başlı başına sosyal bir düzenleyici olup sınıflar arasında uçurum oluşmasının önündeki en büyük engellerden biridir.³¹² Zengin, zekât vererek servet bakımından yoksula doğru, yoksul da aldığı zekâtla birlikte zengine doğru yaklaşmakta ve böylece toplumda sosyal adalet belli bir ölçüde yaygınlaştırılmış olmaktadır.³¹³

Kur'an'a göre zekâtın kullanım alanı sosyal yardımlardır³¹⁴ ve zekâtın ihtiyaç sahiplerinin tamamını kapsayan bir yönü vardır. Kur'an'da zekâtın fakirlere, miskinlere,³¹⁵ zekât amillerine, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlara, kölelere, borçlulara, Allah yolunda cihad edenlere ve yolda kalmış yolculara verileceği belirtilmiştir.³¹⁶ Zekâtın sarf yerlerine bakıldığında toplumun önemli bir kesimini kapsayacak ölçüde geniş ve özellikle alt gelir diliminde bulunanların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olduğu görülmektedir.³¹⁷ Bu yönüyle zekât, sosyal risklerin muhtemel zararlarından bireylerin ve toplumun korunmasında önemli bir işlev görmektedir.³¹⁸

Zekât sistemi, risk paylaşımını ve sosyal güvenliği sağlayan adeta bir servet vergisi olarak belli bir malî çizginin (nisabın) üzerinde bulunanlardan, bu seviyenin altında olanlara bir gelir transferini öngörmektedir.³¹⁹ Bir başka ifadeyle zekât sayesinde mal, mülk ve paranın üst gelir diliminden alt gelir dilimi yönünde dengeli bir dağılımı gerçekleştirilmektedir. Buna “dikey yeniden gelir dağılımı” denilmektedir. Bu bakımdan zekât ve fitrenin, devletin yaptığı gelir aktarmalarına (yeniden dağıtma) nazaran önemli bir farkı bulunmaktadır. Çünkü fitre ve zekâta dağıtım daima yukarıdan aşağıya doğrudur. Hâlbuki devletin yaptığı hizmetlerden hatta ucuza sattığı mal ve hizmetlerden yararlananların daima alt gelir gruplarına dâhil vatandaşlar olduğunu

³¹¹ Tevbe 9/60; Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 104, 105.

³¹² Karakoç, *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, 25.

³¹³ Abdülbaki Gölpınarlı, *Sosyal Açıdan İslam Tarihi* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2015), 253.

³¹⁴ Dilik, “Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi”, 56.

³¹⁵ Fakir, asli ihtiyaçlarını gidirmekle birlikte nisap miktarından fazla bir mala sahip olmayan kimsedir. Miskin ise hiç bir şeye malik olmayıp asli ihtiyaçlarını dahi gideremeyen veya anı zamanda hastalıklı ola fakir kimsedir. Hz. Ömer'in tatbikatına göre ise miskin Müslüman olmayan fakirlerdir. Ahmet Debbağoglu, *İslam İktisadına Giriş* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1979), 378, 379.

³¹⁶ Tevbe 9/60; Yunus Vehbi Yavuz, *Çağdaş Fıkıh Problemleri* (Bursa: Feyiz Yayınları, 2008), 291.

³¹⁷ Yavuz, *İslamda Zekât Müessesesi*, 109; Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd Belâzûrî, *Fütûhu'l-büldân*, çev. Mustafa Fayda (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ts.), 185; Celal Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi* (İstanbul, 1984), 197.

³¹⁸ Erkal, *Zekât*, 43; Ebu's-Suûd, *İslami İktisadın Esasları*, 32.

³¹⁹ Şafak, *İslam Dini ve Sosyal Adalet*, 22.

söylemek mümkün değildir. Devletin sosyal sigorta ödemelerinde kanuni zorunlulukları yerine getiren herkes sosyal sigorta geliri alabilmekte ve bu şekilde olanların tamamının alt gelir gruplarına dâhil olmaları şartı aranmamaktadır. Hâlbuki fitre ve zekâtta verenin mutlaka üst, alanın da mutlaka alt gelir ve varlık grubunda olması gerekmektedir.³²⁰ Bu yönüyle yani yardımlaşma ve dayanışma gayesinin gerçekleşmesi bakımından zekâtın, günümüzdeki risk paylaşım uygulamalarının da oldukça ilerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Batıda sosyal güvenlik alanında ortaya çıkan “menfi gelir vergisi” adı altındaki yönelimlerin ilham kaynağı, zekât ve fitredir. Menfi gelir vergisi, bir asgari gelir seviyesi çizmekte ve bu çizginin üstünde geliri olanların devlete, devletin de bu çizginin altında geliri olanlara gelir vergisi ödemesi esasına dayanmaktadır.³²¹ Adil gelir dağılımını sağlayıcı ve antienflasyonist özellikleri olan bu sistemin gelecekte sosyal güvenliğin yerini alacağı ileri sürülmektedir.³²²

Zekât müessesesini yaygın anlamıyla gönüllü bağışlar yani sadaka gibi de düşünmemek gerekir. Zira zekâtın ödenmesi cibrîdir, miktarı muayyendir ve ödeme dönemleri önceden gösterilmiştir.³²³ Ayrıca İslâm, zekât vermeyi emrederken sadece karın tokluğunu sağlayacak bir oranı değil ihtiyaç sahiplerinin hayatlarını normalleştirecek bir şekilde zekâtın verilmesini emretmektedir.³²⁴ Bu açıdan bakıldığında zekâtla bir yandan yoksullar sürekli bir gelire kavuşturulurken diğer yandan da zekât kurumunun kendi içinde bir işsizlik güvencesi oluşturması ve bu yolla işsizlere kabul edilebilir bir düzeyde işsizlik maaşı bağlanması mümkündür.³²⁵ Bunun yanında zekât almaya müstehak olanlara bu fondan belli proje ve desteklerle iş imkânı oluşturularak onların da sonrasında zekât müessesesinin veren tarafında olmaları ve bu sayede iktisadî risk paylaşımına yani tenâsurun daha güçlü bir şekilde devamına katkı sağlanabilir. Benzer şekilde zekât gelirlerinden belli şartları taşıyan yaşlılara ve diğer ihtiyaç sahiplerine maaş bağlanabilir ki böyle bir yaklaşım günümüzdeki emeklilik sistemlerinin amacıyla da büyük ölçüde örtüşecektir.

³²⁰ Yazgan, *Sosyal Güvenlik Açısından Zekât*, 51.

³²¹ Yazgan, *Sosyal Güvenlik Açısından Zekât*, 53, 54.

³²² Ahmet Tabakoğlu, *İslam ve Ekonomik Hayat* (Ankara: DİB Yayınları, 2020), 126.

³²³ Muhammed Hamîdullah, *Modern İktisat ve İslam*, çev. Salih Tuğ - Yusuf Ziya Kavakçı (İstanbul: Yağmur Yayınları, 1969), 17.

³²⁴ Temel, *Kur'an'da Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak İnfak*, 26, 27; Seyyid Kutup, *İslam'da Sosyal Adalet*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Arslan Yayınları, 1982), 219.

³²⁵ Celal Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 106-107.

C. FITİR SADAKASI

Fıtır sadakası, Ramazan bayramına ulaşan ve asli ihtiyaçlarının dışında en az nisap miktarı mala sahip bulunan Müslümanların kendileri ve aile fertleri için ifa etmekle mükellef oldukları bir ibadettir.³²⁶ Fitre de zekât gibi bir sosyal sigorta müessesesi mahiyetinde olup³²⁷ kendisinde tenâsur gayesi mündemiçtir.

Zekâtтан farklı olarak fitre büyük küçük, kadın erkek, hür köle herkes için ödenmektedir.³²⁸ Hanefiler dışındaki çoğunluk fukaha, fitrede nisap miktarını şart koşmazlar. Temel ihtiyaçları hariç bayram günü ve gecesi için kâfi miktarda gıda maddesi olan herkesin fitre ödemekle mükellef olduğunu ifade ederler.³²⁹ Öte yandan fıtır sadakası, belli gıda maddeleri yanında nakit olarak da verilebilmektedir ki fakirin ihtiyacını giderme hususunda bu daha uygun bir yöntem olarak görülmektedir.³³⁰

Fıtır sadakasında, zekât vermeye muktedir olanlarla birlikte o dereceye ulaşamasa bile belli bir ekonomik seviyede bulunanlardan daha alt ekonomik gruplara doğru bir gelir transferi söz konusudur. Zekâtтан farklı olarak çok daha geniş bir kesimin yerine getirmekle sorumlu olduğu fıtır sadakası sayesinde müminler arasında karşılıklı sevgi ve saygı bağlarının güçlenmesi yanında toplumsal kaynaşma, dayanışma ve paylaşma ortamının güçlendirilmesi sağlanmış olur. Fitrenin iki ana gayesini İbn Abbas (r.a) şöyle özetlemiştir: “Allah Resûlü fitreyi oruçluyu yaptığı boş şeylerden ve çirkinliklerden temizlemesi ve yoksullara bir doyumluk olması için farz kılmıştır.”³³¹ Görüldüğü üzere zekât gibi fitrenin de biri manevi diğeri içtimai olmak üzere iki yönü bulunmaktadır.³³²

³²⁶ Serahî, *el-Mebsût*, III, 101; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 112; Karaman vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 568, 569.

³²⁷ Yazgan, *Sosyal Güvenlik Açısından Zekât*, 29.

³²⁸ Hanefilere göre köle fitre ile mükellef değildir. el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-l-Muhtâr*, I, 123.

³²⁹ Beşer, *İslam'da Sosyal Güvenlik*, 162; Erkal, *İslâm'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, 172.

³³⁰ Abdullah Nasîh Ulvân, *et-Tekâfulü'l-ictimâîyyü fi'l-İslâm (İslam'da Sosyal Güvenlik Sistemi)*, çev. Nizameddin Saltan (Erzurum: Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, 2001), 87.

³³¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen* (Dârü ihyai'l-kütübi'l-Arabiyye, ts.), “Zekât”, 21.

³³² Beşer, *İslam'da Sosyal Güvenlik*, 165.

D. KURBAN VE ADAK

Kurban, ibadet maksadıyla, belirli şartları taşıyan hayvanı usulüne uygun olarak kesmeyi ve bu amaçla kesilen hayvanı ifade etmektedir.³³³ Müslüman, âkıl, bâliğ, hür, mukim ve kurban nisabına malik olan kişilerce yerine getirilir.³³⁴ Temel maksadı Allah'a yaklaşma olan kurban ibadetinde de yukarıda ifade ettiğimiz kavramların hedeflediği gayeler bulunmaktadır. Kurban etlerinin komşularla ve özellikle fakirlerle paylaşılmasına yönelik Hz. Peygamber'in tavsiyeleri,³³⁵ alt gelir grubunun ekonomisine katkı, dayanışma ve paylaşma medeniyetini tahkim amaçlı olarak değerlendirilmektedir. Nitekim günümüzde vekâlet yoluyla kesilip dünyanın dört bir köşesine ulaştırılan kurban etleri vasıtasıyla nice yoksul ve ihtiyaç sahibi ailelerin bir nebze de olsa et ihtiyaçları giderilmektedir.³³⁶

Müslümanların Allah Teâlâ'ya tazim için mubah olan bir fiili yerine getirmeyi üstlenmesi,³³⁷ dinen sorumlu olmadığı halde farz veya vacip bir ibadeti yapacağına yönelik Allah'a söz vermesi,³³⁸ mal ve benzeri şeylerden adakta bulunması anlamına gelen nezir de risk paylaşımına dönük finansman kurumlarından biri olarak düşünülebilir.³³⁹ Adakla birlikte bunun yerine getirilmesi artık kişi için vacip olmaktadır. Adak kurbanından adak sahibinin, belli derecedeki yakınlarının ve zenginlerin yiyemeyeceğine yönelik hükümler, adak kavramının içinde de dayanışma gayesinin mündemiç olduğunu göstermektedir. Böylece kişi, bir taraftan Rabbine karşı sorumluluğunu ifa ederken diğer taraftan da yine varlıklı olandan ihtiyaç sahibine doğru bir dayanışma gerçekleşmekte, sosyal ve ekonomik risk ve tehlikeler azaltılmaktadır.

E. MALÎ KEFÂRETLER

Kefâret, bir Müslümanın belli yasakları işlemesi halinde, köle âzat etmek, oruç tutmak ve yemek yedirmek gibi bazı yükümlülüklerin üzerine vacip olmasıdır.³⁴⁰ İslâm, risk paylaşımı

³³³ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 8, 9; Karaman vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 388.

³³⁴ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 254, 255.

³³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh* (Darü tavki'n-necât, 1422), Kitâbü'l-Edhiye, 16.

³³⁶ Ulvân, *et-Tekâfulü'l-ictimâiyyü fi'l-İslâm (İslam'da Sosyal Güvenlik Sistemi)*, 87.

³³⁷ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 368.

³³⁸ Karaman vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 5.

³³⁹ Ulvân, *et-Tekâfulü'l-ictimâiyyü fi'l-İslâm (İslam'da Sosyal Güvenlik Sistemi)*, 85.

³⁴⁰ Refik Yunus el-Mısırî, *İslam İktisat Metodolojisi*, çev. Hüseyin Arslan (Şam-Beyrut: Birleşik Yayıncılık, 1989), 255.

düşüncesini kefâret kurumu ile de desteklemiştir.³⁴¹ İslâm'da bazı günahların malî cezası olan birçok kefâret türünde yoksullar lehine bir gelir transferi söz konusu olmaktadır. Söz gelimi oruç ve zıhar kefâretinde altmış fakirin sabah akşam doyurulması emredilmiştir. Yemin kefâretinde on fakirin doyurulması veya giydirilmesi hükümlerine yer verilmiştir. İhram yasaklarının ihlali halinde kurban kesmenin yanında sadaka da verilmektedir.³⁴² Hiç şüphesiz kefâretlerden sağlanan gelirin yoksul kesimlere yardımda ve sosyal dayanışma projelerinin yaygınlaştırılmasında çok büyük faydası bulunmaktadır.³⁴³ Bütün bunlar, Şâri Teâlâ'nın her vesile ile toplumda tenâsuru yaygınlaştırmayı hedeflediğini, alt gelir seviyesinde olanların ekonomik risklerini azaltıcı tedbirler inşa ederek Müslümanlar arasında dayanışma ve paylaşma ruhunu tahkim ettiğini göstermektedir.

Sürekli hastalık, güçsüzlük ve yaşlılık sebebiyle Ramazan orucunu tutamayanların ödemekle mükellef oldukları fidye³⁴⁴ ise bu konuda asıl olan oruç için bedel bir ibadettir.³⁴⁵ Belli şartlar dâhilinde geçerli olan bir ibadetin ifasının mümkün olmadığı durumlarda bunun yerine fakirlere belirli oranda yardım edilmesine yönelik bu hüküm İslâm'ın her vesileyle güçlüden zayıfa doğru bir imkân aktarımını hedeflediğini göstermektedir. Fidyeye yoluyla da yine varlıklı olandan ihtiyaç sahibine doğru bir gelir transferi gerçekleşmekte ve Müslümanlar arasında zorunlu bir dayanışma ve yardımlaşma bağı oluşturulmaktadır.

F. VASIYET, MEHİR VE NAFKA

Vasiyet, bir kimsenin vefatından sonraya bağlı olmak üzere bir malı veya menfaatini bir veya birkaç kişiye ya da hayır işlerine teberra yoluyla yani meccanen bağışlaması anlamına gelmektedir.³⁴⁶ Müslümanların ölmeden önce mallarının bir kısmını (üçte biri) mirasçıları dışında hayır yerlerine vasiyet edebilmesi, risk paylaşımına yönelik İslâm'ın ön gördüğü finansmanlar arasında önemli bir yer tutmaktadır. Böylelikle servet sadece zenginler arasında el

³⁴¹ Temel, *Kur'an'da Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak İnfak*, 132; Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, 230.

³⁴² Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986), V, 95.

³⁴³ Ulvân, *et-Tekâfulü'l-ictimâiyyü fî'l-İslâm (İslam'da Sosyal Güvenlik Sistemi)*, 86.

³⁴⁴ Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî Mergînânî, *el-Hidâye* (Beyrut, ts.), I, 143; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, II, 97; Temel, *Kur'an'da Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak İnfak*, 33.

³⁴⁵ Bakara 2/284, 285; Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 61.

³⁴⁶ Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), III, 206; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 477; Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 683.

değiştirmeyecek, varlıklılardan yoksullara doğru bir aktarma söz konusu olacaktır. Toplum bireyleri arasında ekonomik denge sağlanacaktır.³⁴⁷

Erkeğin evlenirken eşine verdiği veya daha sonra vermeyi taahhüt ettiği para veya mal anlamına gelen mehri de³⁴⁸ yine İslâm'ın risk paylaşım kurumları içerisinde nitelendirmek mümkündür. Mehir özellikle evlilik sonrası dönemde kadınların hayat standardına önemli ölçüde katkı sunan bir işleve sahiptir.³⁴⁹ Nitekim fakihler, mehrin kadının evlilik sonrası hayatıyla ilgili olarak güven ve güvence duygusunu pekiştiren bir yönü olduğu görüşündedirler. Kadının talebine bağlı olarak evliliğin ilerleyen aşamalarında ödenen müeccel mehri, genellikle ayrılık veya vefat durumlarında tahsil edilmektedir. Böylece gerek boşanma gerekse vefat sonrasında kadının elde ettiği mehri ona oldukça önemli bir ekonomik destek sağlamaktadır.³⁵⁰

İslâm'da sosyal risk paylaşımına yönelik kavramlardan bir diğeri de nafakadır. “İnsanın temel ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla yapılması gereken zaruri harcamalar”³⁵¹ şeklinde tarif edilen nafakada da belli bir sistem içinde karşılıklı sorumluluk anlayışına dayalı olarak tenâsuru gerçekleştirme amacı vardır. Nafaka; beslenme, giyinme, barınma ve tedavi harcamalarını kapsamaktadır.³⁵² Öncelikle koca, baba, yakın akrabalar ve bunların olmadığı durumlarda da devlet, muhtaçların nafakalarını maruf ölçüler içinde karşılayacaktır. Aile üyeleri ve yakın akraba karşılıklı olarak nafaka konusunda birbirlerine destek olmakla sorumludur.³⁵³

İslâm boşanmış olan kadına, kocasının malından nafaka verilmesini, iddet bitinceye kadar da barınak sağlanmasını öngörmektedir.³⁵⁴ Evlilikten doğan nafakada öncelikli olarak kadının bundan faydalanma hakkı vardır. Akrabalık sayesinde oluşan nafakanın sebebi ise nafaka mükellefi ile nafakaya hak sahibi olan arasındaki yakınlık bağıdır. Aralarında evlenme yasağı bulunacak kadar yakın olan akrabalar arasında karşılıklı nafaka yükümlülüğü söz konusudur. Çok yakın akrabalar dışında söz konusu nafakadan faydalanabilmenin temel ölçütü nafaka alacak kişinin iktisadî seviyesidir. Akrabaların, kendisine sadaka verilebilecek seviyede fakir olan

³⁴⁷ Ulvân, *et-Tekâfulü'l-ictimâiyyü fi'l-İslâm (İslam'da Sosyal Güvenlik Sistemi)*, 90, 91.

³⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, V, 184; Mergînânî, *el-Hidâye*, I, 198.

³⁴⁹ Aykanat, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar*, 151.

³⁵⁰ Aykanat, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar*, 152.

³⁵¹ Celal Erbay, “Nafaka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/282.

³⁵² Temel, *Kur'an'da Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak İnfak*, 133; Tabakoğlu, *İslâm İktisadî'na Giriş*, 230.

³⁵³ Aykanat, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar*, 146.

³⁵⁴ Talâk 65/6; Ulvân, *et-Tekâfulü'l-ictimâiyyü fi'l-İslâm (İslam'da Sosyal Güvenlik Sistemi)*, 74; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, IV, 16.

yakınlarının nafakasını karşılama zorunluluğu bulunmaktadır.³⁵⁵ Nafaka ihtiyacı bulunan kişinin zengin yakını yoksa bu yükümlülük devlet tarafından yerine getirilmektedir. Devletin, fertlerin zaruri ihtiyaçlarını temin mükellefiyetinden müslim, gayrimüslim bütün vatandaşlar istifade edebilmektedir.³⁵⁶

Nafakanın temel amacı yaşamın asgari şartlarda da olsa devamını sağlamaktır. Emeklilik sistemi de özü itibariyle aynı gayeye matuftur. Zira her ikisinde de kişiye genellikle çalışmaktan ve düzenli bir gelirden mahrum olacağı öngörülen durumlarda, özellikle yaşlılık veya malullük hallerinde maaş ödenmesi, gıda, bakım, tedavi vb. masrafların karşılanması, bu anlamda uğrayabileceği muhtemel risklerin paylaşılması hedeflenmektedir.

G. VAKIFLAR

İslâm medeniyetinin risk paylaşımı, sosyal yardımlaşma ve dayanışma bağlamında ele alınması gereken en önemli kurumlarından biri de vakıflardır.³⁵⁷ Vakıflar uzun yıllar boyunca İslâm medeniyetinde derin etkiler bırakmış dinî, hukukî, sosyal kurum³⁵⁸ ve organize sosyal yardım müesseseleridir.³⁵⁹ Vakıflar İslâm'daki sosyal hizmet kurumlarının da temelini teşkil etmektedir.³⁶⁰

Ebû Hanîfe vakfı “Bir mülkün, aynı sahibinin mülkü hükmünde kalmak üzere menfaatinin bir yöne tasadduk edilmesidir.” şeklinde tanımlamıştır. İmameynin tarifine göre ise vakıf, “Bir mülkün menfaatini halka tahsis edip aynını Allah Teâlâ'nın mülkü hükmünde olarak temlik ve temellükten müebbeden men etmektir.”³⁶¹ Görüldüğü üzere tariflerin ortak noktası, bir malın hayır cihetine yöneltilmesidir. Mal ile yapılan ve süreklilik taşıyan bir hayır ve iyilik olan vakfın aslı sadaka olduğu için ilk dönemde vakıf daha çok “sadaka” tabiriyle ifade edilmiş, Hz.

³⁵⁵ Mehmet Aykanat, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 146, 147; Temel, *Kur'an'da Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak İnfak*, 133.

³⁵⁶ Tabakoğlu, *İslâm İktisadı'na Giriş*, 230.

³⁵⁷ Şafak, *İslam Dini ve Sosyal Adalet*, 32.

³⁵⁸ Dilik, “Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi”, 63.

³⁵⁹ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 30; Güvercin, “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi”, 91.

³⁶⁰ Tabakoğlu, *İslâm İktisadı'na Giriş*, 167.

³⁶¹ el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-l-Muhtâr*, 3, 141; Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr li'l-'âcizi'l-fakîr* (Dârü'l-Fikr, ts.), 6/203, 204; Cahid Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 232.

Peygamber'in bazı hadislerinde “sadaka-i cariye” şeklinde kullanılmıştır.³⁶² Bununla birlikte vakıf, Müslüman toplumlarda zekât ve sadaka kurumlarından çok daha geniş amaçlıdır. Vakfedenin ileri sürdüğü şartlar doğrultusunda herkes vakfın imkân ve menfaatlerinden yararlanabilmektedir.³⁶³

Kur'an-ı Kerim'de “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.”³⁶⁴, “Verdiğinin kat kat fazlasını kendisine ödemesi için Allah'a güzel bir borç (isteyene faizsiz ödünç) verecek yok mu?”³⁶⁵ mealindeki ayetler nazil olunca ilk Müslümanlardan malî durumları müsait olanlar ayette dile getirilen en değerli mallarıyla vakıf yapmaya yönelmişlerdir.³⁶⁶ Hz. Peygamber (s.a.s) sağlığında Fedek ve Hayber'deki arazilerini fakir yolculara (ebnâ-i sebil) vakfetmiştir. Yine fey olarak kendisine tahsis olunan Kureyza, Nadir, Fedek ve Hayber arazileri ile Ureyna köylerindeki hurmalıklarının gelirlerinden, hanımlarının nafakası ile işçilerinin ücretlerinden geri kalanının vakıf olduğunu belirtmiştir.³⁶⁷ Hz. Ömer, o güne kadar eline geçen Hayber'deki en değerli bahçesini hayır yapmak amacıyla Hz. Peygamber'e başvurduğunda Resûlullah (s.a.s) ona “Dilersen aslını vakfet; mahsulünü sadaka olarak dağıt”³⁶⁸ buyurmuş, o da şartnameye “aslı satılmama, bağışlanmama ve mirasçı olunmama” kayıtlarını ilave etmiştir. Söz konusu bahçeden faydalanabilecek olanları da “yoksullar, kendi akrabaları, köleler, Allah yolunda mücadele edenler, orada misafir bulunanlar ve yolcular” olarak belirlemiştir.³⁶⁹ Aslı Hz. Peygamber'in (s.a.s) yönlendirmesine dayanan bu şartlar, ilgili kaynaklarda vakıf şartnamesi olarak gösterilmektedir.³⁷⁰

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulması vakıf kurumlarındaki gelişimi hızlandırmış, Osmanlılar'da vakıfların önemi daha da artmış, hatta 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu için “vakıf cenneti” deyiimi kullanılmıştır. 19. yüzyılın başlarında imparatorluktaki taşınmaz malların büyük bir kısmının vakıfların elinde bulunduğu, toplam taşınmaz içinde

³⁶² Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 554.

³⁶³ Şafak, *İslam Dini ve Sosyal Adalet*, 33, 34.

³⁶⁴ Âl-i İmrân 3/92.

³⁶⁵ el-Bakara 2/245.

³⁶⁶ Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 556.

³⁶⁷ Temel, *Kur'an'da Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak İnfak*, 144.

³⁶⁸ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'u's-sahîh* (Beyrut: Darü İhyai't-Turâs el-Arabi, ts.), Vasiyyet, 15.

³⁶⁹ Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'u's-sahîh*, Vasiyyet, 15.

³⁷⁰ Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 555.

vakıfların payının dörtte üç oranına ulaştığı bilinmektedir.³⁷¹ Sonraki dönemlerde vakıflar daha da gelişmiş, dârülacezeler, kervansaraylar, han ve hamamlar, imarethane veya aşevleri, kör evleri, yurtlar vb. sosyal amaçlı vakıflar oluşturulmuş,³⁷² İslâm medeniyeti adeta bir vakıf medeniyeti haline gelmiştir.³⁷³

Vakıfların hizmet alanlarının en başında kimsesizlerin, yaşlıların ve çocukların himaye edilmesi, hastane açılması ve işletilmesi, dükkân açmak isteyenlere, işi bozulanlara destek olunması gelmektedir. Dul ve yetimlere geçim yardımı yapılması, savaşta yaralananlara ve gazilere yardımcı olunması, ağır işlerde çalışanlara ve esnafa ihtiyarlık ve sakat kalmaları sebebiyle bugünküne benzer şekilde yaşlılık veya malullük maaşı bağlanması hedef ve kapsam bakımından emeklilik sistemi ile büyük ölçüde benzeşmektedir.

Burada Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hayır amaçlı vakıflar (Müessesât-ı Hayriye) ile avâriz vakıflarından söz etmek yerinde olacaktır. Hayri vakıflar, cami, okul, kütüphane, kervansaray, yol, köprü, spor sahası ve benzeri tesislerin yapımı ile yoksullara yiyecek tedariki gibi alanlarda faaliyet göstermekteydi. Söz konusu vakıfların bir kısmından toplumun bütün kesimleri faydalanırken diğer bir kısmından ise yalnızca ihtiyaç sahipleri faydalanabilirdi. Avâriz vakıfları ise risk paylaşımı yönüyle oldukça ilgi çekicidir. Zira avâriz kelimesi, ârizanın çoğulu olup sosyal güvenliği tehlikeye düşüren riskler anlamında kullanılmaktadır. Avâriz vakıfları, az gelirli kimselerin hastalık, ölüm ve doğal felaket gibi hadiseler sebebiyle nafakalarını temin etmekte güçlük yaşadıkları dönemlerde onların ihtiyaçlarının karşılanması gayesiyle ihdas edilmiştir.³⁷⁴ Bu açıdan bakıldığında avâriz vakıflarının, günümüzdeki sosyal güvenlik, sosyal sigorta ve emeklilik gibi kavramların kesiştiği noktada bulunduğunu söylemek mümkündür.³⁷⁵

³⁷¹ Dilik, “Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi”, 67.

³⁷² Eyüp Baş (ed.), *İslam Kurumları Tarihi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 393.

³⁷³ Şahin, “Osmanlı Emeklilik Sistemi'nde Arpalık Uygulaması”, 187; Ulvân, *et-Tekâfulü'l-ictimâiyyü fi'l-İslâm (İslam'da Sosyal Güvenlik Sistemi)*, 89, 90; Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, 2; Baş, *İslam Kurumları Tarihi*, 394-396; Nesimi Yazıcı, “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/1 (01 Nisan 2007), 16-18; Benzer ifadeler için bkz. Mehmet Şeker vd., *İslam Kurumları Medeniyeti*, ed. Mefail Hızlı (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010), 124, 125.

³⁷⁴ Dilik, “Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi”, 68, 69.

³⁷⁵ Şeker vd., *İslam Kurumları Medeniyeti*, 123.

H. ÂKİLE: YARDIMLAŞMA VE DAYANIŞMA BAĞI

1. Tanımı ve Mahiyeti

Âkile, kasıtsız olarak işlenen cinayet diyetini³⁷⁶ ya da gurre³⁷⁷ denilen malî sorumluluğu üstlenen asabe³⁷⁸, kabile, divan mensupları ve meslek birliklerine verilen isimdir.³⁷⁹ Her birine âkıl, tümüne birden âkile denilmektedir.³⁸⁰ Müessir fiil ve kasıtsız sebep olunan ölümlerin diyetlerinden fıkıhta sorumlu tutulan, bu fiillerin sahibi olan kişinin âkilesidir.³⁸¹ Diyet, yüklü bir meblağ olduğundan ve bu meblağı herkesin ödemesi imkân dâhilinde görülmediğinden, bu yükün ölüme sebebiyet verenin akli başında ve mükellef erkek yakınları arasında bölüşülmesi yolu benimsenmiş; bu yakınlar tek kelimelik bir terimle âkile denilmiştir.³⁸² Âkile, bir kurumu ifade eder tarzda kullanıldığında diyetin grup dayanışması çerçevesinde ödendiği organizasyon ya da sistem olarak da anılmaktadır. Cana karşılık olarak verilen bedele diyetin yanında “akl” de denilmektedir. Çünkü Araplar diyeti genellikle deve cinsiyle öderlerdi. Tazminat olarak verilmesi gereken develer öldüren tarafından geceleri yükümlü oldukları kişinin yakınlarının bahçesine bağlanırdı. Maktulün yakınları sabah develeri bahçelerinde bağlı bir şekilde bulurlardı. Bu sebeple cana karşılık verilen diyete “akl” de denilmiştir.³⁸³

Diyetin âkileye yüklenmesinin nedeni, hataen ölüme sebep olan kişiyle malî anlamda bir dayanışma göstermek, onun yükünü hafifletmektir.³⁸⁴ Âkilede diyete katılım her bir üye için söz

³⁷⁶ Diyet, halk dilinde kan bedeli; hukukta ise tazminat olarak bilinen ödemenin adıdır. Fahri Demir, “Sigorta (Akile Müessesesi ve Süftece Muamelesi Işığında Bir Tedkik)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLIII/2 (2002), 170.

³⁷⁷ Düşürülen ceninden dolayı verilmesi gereken mali tazminat. Karaman vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 203.

³⁷⁸ Asabe kelimesi baba tarafından yakın akraba anlamına gelmektedir. Böyle bir yakınlığa “usûbe” de denilmektedir. Asabenin büyük çoğunluğu erkeklerden oluşmaktadır. İki kısma ayrılmaktadır. Birinci kısım ölüye neseb bağıyla yakın olanlardan oluşan asabe-i nesebiyyedir. İkinci kısım ise ‘ıtk veya akit oluyla gerçekleşen asabe-i sebebiyyedir. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 1998, 21.

³⁷⁹ Kaşif Hamdi Okur, *İslam Hukukunda Sosyal Sorumluluk Âkile Örneği* (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 116; Mergînânî, *el-Hidâye*, IV, 506; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 1998, 10.

³⁸⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, IV, 506; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 10.

³⁸¹ Zerkâ, *Nizâmu’t-te’mîn*, 1994, 116; Yeniçeri, *İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 650.

³⁸² Fahri Demir, “Sigorta (Akile Müessesesi ve Süftece Muamelesi Işığında Bir Tedkik)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLIII/2 (2002), 170.

³⁸³ Osman b Ali Zeylaî, *Tebyînü’l-hakâ’ik fî şerhi Kenzi’d-dekâ’ik* (Bulak: el-Matbaatü’l-Kübra’l-Emiriyye, 1313), VI, 176; Okur, *İslam Hukukunda Sosyal Sorumluluk Âkile Örneği*, 113.

³⁸⁴ Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i fî tertîbi’s-şerâ’i*, VII, 255; Serahsî, *el-Mebsût*, 27/129.

konusu olduğundan külfet nimet dengesi de bulunmaktadır. Başkasının diyetine katılan kimse, şayet kendisi kasıtlı olmayarak ölüm ya da yaralanmaya sebebiyet verirse tazminatı ödeme konusunda yalnız bırakılmayacağını güvenini yaşamaktadır. Dolayısıyla hiçbir tereddüt göstermeden diyet ödemeye katılmaktadır.

Âkile'nin fıkıhta, en sağlam temelli ve en bilinen risk paylaşım müessesesi olduğunu söylemek mümkündür. Hatta bu müessesenin temeli, zekâtın, devlet eliyle zorunlu kılınmasından da önceye dayanmaktadır. Dolayısıyla âkileyi ilk resmî risk paylaşım müessesesi olarak görmek mümkündür. İslâm ceza hukukunun özellikle sosyolojik gelişimi bakımından önemli bir müessesesi olan âkilenin kökleri İslâm öncesi Araplardaki eski kabile dayanışmasına kadar uzanmaktadır.³⁸⁵ Bununla birlikte bu müessesenin İslâm'da hukukî bir hüviyet ve meşrûluk kazanması bizzat Hz. Peygamber'in tatbikatına dayanır ve bütün ana fıkıh doktrinlerince meşru görülür. İslâm öncesi dönemde de var olan âkile, İslâm'la birlikte hukukî bir müesseseye dönüştürülmüş, revize edilmiş ve geliştirilmiştir.

Âkile için şu naklî delil zikredilmektedir: Haml b. Malik'den (r.a) nakledilen bir hadis-i şerife göre Allah Resûlü (s.a.s), kumasının karnına vuran bir kadının velilerine “Kalkın, diyetini verin”³⁸⁶ buyurmuştur. Bu hükmün akli gerekçesi ise yanlışlıkla öldürenin mazeretli olmasının öldürülenin canının saygınlığını yok etmemesi ancak öldürenin cezalandırılmasına engel olmasıdır. Din, öldürülenin canını heder olmaktan korumak için diyeti gerekli kılmış, ancak tamamını öldürene yüklemenin ise onun malının tümünü yok etmek ve onu cezalandırmak anlamı taşıyacağı için diyetini âkilesine yüklemiştir.³⁸⁷ Nitekim Şâri Teâlâ, Müslümanlara iyilik ve takvada birbirleriyle yardımlaşmalarını (tenâsur) emretmiştir.³⁸⁸

2. Âkile'nin Yapısı

a. Kâbile

Hz. Peygamber, müslim ve gayrimüslim bütün tarafları kapsayan Medine Sözleşmesinde kabile ve toplulukların kendi içlerinde âkile düzeni oluşturmalarını emretmiştir. Ayrıca aynı metinde “Müslümanlar kendi aralarında ağır malî yükler altında bulunanları desteksiz bırakmayıp

³⁸⁵ Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 645.

³⁸⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, IV, 506; Serahsî, *el-Mebsût*, 27/124, 125.

³⁸⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 27/125; Mergînânî, *el-Hidâye*, IV, 506.

³⁸⁸ el-Mâide 5/2.

maruf ölçüler içinde onlara yardım edeceklerdir” şeklinde bir madde de bulunmaktadır.³⁸⁹ Bu çerçevede kişinin âkilesi öncelikle kabilesi olmaktadır. Bunda yakın akrabadan (asabe) uzağa doğru bir sıralama vardır.³⁹⁰ Zira o dönemde Arapların sosyal yapısı aşiretlerden oluşmaktadır ve kabile en üst değer kaynağı ve otorite olarak görülmektedir.

Genellikle fertlerin ödemekle mükellef bulundukları ağır malî yüklerin, daha çok kişiye dağıtılması suretiyle bir risk paylaşımını, sosyal adaleti ve bir anlamda sosyal güvenliği konu edinen Medine Sözleşmesinin, Müslümanlardan başka bunu onaylayan Yahudileri de kapsamı önemli bir olaydır.³⁹¹ Bu açıdan bakıldığında risk paylaşımı ve sosyal güvenliğe daha ilk dönemlerden itibaren temel bir insan hakkı olarak yaklaşıldığı anlaşılmaktadır.³⁹² Nitekim modern sosyal güvenlik, sosyal sigorta ve emeklilik sistemlerinin özünde de aynı düşünce bulunmaktadır.

b. Divanlar: Kâbile Yerine Yeni Âkile Sistemi

Divan, Müslüman devletlerde idarî, askeri ve malî konulardaki resmi işlerin müzakere edilerek karara bağlandığı meclis ve buna bağlı dairelere verilen isimdir. Bu hizmetlerin yerine getirilmesinde kullanılan defterlere de divan denilmektedir. Divan kavramı, Hz. Ömer’in fey gelirlerini dağıtmak amacıyla oluşturduğu teşkilatla birlikte geniş bir şekilde kullanılmaya başlanmış, Emevîler (661-750), Abbâsîler (750-1258) ve daha sonraki Müslüman devletlerde çeşitli devlet hizmetlerini yerine getiren müesseselerin genel bir ismi olmuştur.³⁹³

Müslüman toplumların genişlemesi ve yeni kültürlerle karşılaşması neticesinde önceden mevcut olan demografik yapının dağılması doğal olarak âkile sisteminin kurumsal yapısını değiştirmeyi zorunlu hale getirmiştir. Çünkü dağılan kabileleri ve farklı memleketlere göç eden âkile üyelerini aynı çatı altında bir araya getirmek çoğu kez mümkün olmamıştır. Bu durum Müslümanlar arasında risk paylaşımı ve tenâsuru gerçekleştirmeyi oldukça zorlaştırmış ve yeni yöntem arayışlarını beraberinde getirmiştir. İlk defa Hz. Ömer, aynı kütükte kayıtlı olup aynı

³⁸⁹ Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, 66-71; Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, ed. Mehmet Azimli, çev. Cemaleddin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 220; Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 651.

³⁹⁰ Hayreddin Karaman, “Asabe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/452, 453.

³⁹¹ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 219-224.

³⁹² Beşer, *İslam'da Sosyal Güvenlik*, 1988, 175, 176.

³⁹³ Baş, *İslam Kurumları Tarihi*, 102; Pek çok kaynak, divan müessesesinin ilk olarak halife Hz. Ömer tarafından ihdas edildiğini yazıyor ise de divanların kuruluş tarihini halife Hz. Ebû Bekir devrine kadar götürenler ve hatta Resûlullah'ın tatbikatına dayandıranlar da vardır. Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 90.

yerden maaş alan bireylerin birbirlerine divan³⁹⁴ adı altında âkile olabileceğine hükmetmiştir.³⁹⁵ Önceleri âkile, öldürenin aşireti iken artık divanlarda adı yazılanlar olarak kabul edilmiştir. Böylece âkile denilince temelde ve öncelikle anlaşılan, söz konusu atâ divanları olmuştur.³⁹⁶ Artık ayrı kabilelerden de olsalar aynı divanda; aynı kütükte yer alanlar birbirlerinin âkilesi kabul edilmiştir.

Görüldüğü üzere âkile sisteminde insanlar arasında bir şekilde yardımlaşma bağı, günümüz ifadesiyle adeta sosyal sigorta bağı oluşturma gayesi daima var olagelmıştır. Nitekim Hanefîler, âkilenin dayanışma ve yardımlaşma (tenâsur) içindeki bir topluluğa bağlı olduğunu, bunun kabile dışında da gerçekleşebileceğini düşünmektedir. Zira Hz. Ömer'in Müslümanları divan sistemi içinde kaydetmesiyle birlikte bu yeni sistem klasik kabile dayanışmasının önüne geçmiş ve artık kabile sisteminin yerini divan müessesesi almaya başlamıştır. Buna göre failin âkilesi önce aynı kütükte yer aldığı divan üyeleri olmuştur.³⁹⁷ Öldürme veya yaralama fiilinde bulunan kişinin herhangi bir divanda kaydının bulunmadığı durumlarda ise yine önceden olduğu gibi âkilesi kabilesi olmaya devam etmiştir.

Hanefîler erkek akrabayı tamamen âkilenin dışında tutmamakta ve onları yardımcı bir unsur olarak kabul etmektedirler.³⁹⁸ Diğerleri ise Hz. Peygamber dönemindeki uygulamalara bağlı kalmaya devam etmişlerdir. Hanefîler âkile müessesinin kableden divanlara nakli hususundaki bu farklı yaklaşım hususunda Hz. Ömer'in uygulamasını gerekçe olarak göstermektedirler.³⁹⁹ Hz. Ömer'in bu uygulamasının sahabe tarafından tenkit edilmemesinin onlar tarafından da onay

³⁹⁴ Divan, fetbedilen topraklardan gelen gelirlerden kendilerine ödenek bağlanan kimselerin kaydedildiği bir nevi Kütük Defteri demektir. Demir, "Sigorta (Akile Müessesesi ve Süftece Muamelesi Işığında Bir Tedkik)", 2002, 170.

³⁹⁵ Muhammed Hamîdullah, *Modern İktisat ve İslam*, 36; Hadi Sağlam, "Günümüzdeki Sosyal Güvenlik Kurumunun Tarihsel Kökeni Hakkında Özet Bir Tahlil", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1 (2016), 137.

³⁹⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 27/125; Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 652.

³⁹⁷ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *el-Muhtasar* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 194; Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Nesefî, *Kenzü'd-dekâ'ik* (Darü'beşâir el-İslamiyye, Darü's-sirâc, 2011), 666; İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm Halebî, *Mülteka'l-ebhur* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 411; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik* (Darü'l-Kitabi'l-İslami, ts.), VIII, 455; Mergînânî, *el-Hidâye*, IV, 506; Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâ'ik fî şerhi Kenzi'd-dekâ'ik*, VI, 177; Dâmad Abdurrahman Gelibolulu Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur* (Darü ihyai'turas el-Arabi, ts.), II, 687-688.

³⁹⁸ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i fî tertibi's-şerâ'i*, VII, 256; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VIII, 455.

³⁹⁹ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i fî tertibi's-şerâ'i*, VII, 256.

anlamı taşıdığını ve bir tür icma oluştuğunu ileri sürmektedirler.⁴⁰⁰ Ayrıca bu uygulamanın, temelde kabilelerdeki cezaî yardımlaşmanın esası olan tenâsuru gerçekleştirme amacına matuf olduğunu, divanların oluşturulmasıyla birlikte bu amacın akrabalık, velâ, aynı yerleşim yerinde olma gibi hususlara nazaran divanlar yoluyla daha etkin gerçekleşeceğini ve âkilenin kabilelerden divanlara nakledilmesi gerektiğini ifade etmektedirler.⁴⁰¹

Hanefîlerin söz konusu yaklaşımlarından âkile kurumunu hükme temel teşkil eden gerekçe bakımından yani gayeci bakış açısıyla ele aldıkları, yardımlaşma ve dayanışma içinde olunacak bir bağ kurulmasını amaç, bu bağın kabile, divan, meslek birlikleri veya belirli bir yerleşim yeri ahalisi ya da başka bir yöntem olarak belirlenmesini ise araç olarak değerlendirdikleri anlaşılmaktadır.⁴⁰² Buna göre üyeleri arasında tenâsurun gerçekleşebileceği her grup arasında ilkesel olarak âkile bağı kurulması mümkündür. Kanaatimize göre Hanefî fakihlerin bu yaklaşımı âkile sistemiyle gerçekleştirilmesi hedeflenen maksat bakımından son derece isabetlidir. Zira Resûlullah'ın âkileyi aşiret olarak belirlemesi, aralarındaki tenâsuru dikkate alması sebebiyledir. Zira o dönemde kişinin güç ve tenâsuru ancak aşiret bağı ile gerçekleşiyordu. Hz. Ömer aşireti divanlara nakledince aynı hedef divanlar yoluyla gerçekleşmeye başlamıştır.⁴⁰³ Nitekim Hanefîler kadın, çocuk, mecnûn ve kölelerin âkile içinde yer almamasının gerekçesini dönemin şartlarında tenâsur ehli olmamalarına bağlamaktadırlar. Divan ehli de olmadıkları için bu kimselerin âkileleri, kabileleri olarak kalmaya devam etmektedir.⁴⁰⁴

Hanefîlerin divan ehlini âkile olarak kabulünde çok yeni bazı hususlar da bulunmaktadır. Âkile kabile olduğunda kendi içinde dayanışma sergilemekte ve dayanışma içindeki kişinin mirası sonunda yine âkilede ilk sırada gelen kişilere bir şekilde dönebilmektedir. Bu şekilde miras ve âkile diyeti arasında kurulan denge belli bir oranda korunmuş olmaktadır. Ancak aralarındaki tenâsur sebebiyle divan ehli, âkile kurumu olarak kabul edildiğinde miras devre dışı kalmaktadır.⁴⁰⁵ Divan ehli arasında genellikle asabelik/usube de bulunmamaktadır. Bu önemli bir yenilik olup

⁴⁰⁰ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VIII, 455.

⁴⁰¹ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, VII, 256; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VIII, 457; Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, II, 688.

⁴⁰² Okur, *İslam Hukukunda Sosyal Sorumluluk Âkile Örneği*, 121, 171.

⁴⁰³ Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, II, 688.

⁴⁰⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, IV, 507; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, VII, 256; Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, II, 690.

⁴⁰⁵ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, IV, 166.

âkile sisteminin başlangıçtaki klasik kalıplarının dışına çıktığı anlamı taşımaktadır.⁴⁰⁶ Ancak sisteme bu şekilde asıl gayesiyle uyumlu ve dönemin şartlarını dikkate alan bir dinamizm katılmış olmaktadır. Zira fütuhatlarla beraber mevcut kabile yapısı değişmiş, aşiretler fethedilen topraklara göç etmiş, bunun sonucunda ise önceden olduğu gibi kabile anlayışına dayalı bir âkile sisteminden beklenen hedefin gerçekleşme imkânı oldukça azalmış hatta neredeyse kalmamıştır. Eğer bu yeni durumda âkile yalnızca kabile esasına bağlı olarak yürütülecek olsa, âkile kurumunu yaşatma imkânı azalacak, belki tümünden yok olacaktı. İşte bu durumu gören ve Hz. Ömer'in uygulaması ile birlikte toplumun kabulünü de esas alan Hanefî mezhebi âkileyi kabile ile birlikte divanlar yoluyla devam ettirmiştir.

Hanefîler dışındaki mezhepler ise âkilenin asabeden oluştuğu konusunda ittifak içindedirler. Onlara göre yakın asabeden uzak asabeye doğru bir sıralama söz konusudur. Âkileliğin öldürenin aşiretine ait olduğu görüşünde olan İmam Şâfiî'ye göre Resûlullah zamanında âkilelik kabileye ait olduğuna göre onun vefatından sonra bu hükmün kaldırılması mümkün değildir.⁴⁰⁷ Onun, Resûlullah (s.a.s) dönemindeki durumu esas alarak Hz. Ömer (r.a)'in uygulamasıyla bunun mensuh sayılamayacağı görüşünde olduğu anlaşılmaktadır. Burada önem arzeden diğer bir husus da literatürde daha muhafazakâr kabul edilen ehl-i hadis mezheplerinin Hz. Ömer'in âkile konusundaki fiili uygulamalarını hiçbir şekilde esas almamalarıdır. Bu mezhepler adeta kurumun sonraki dönemde uygulama içinde kazandığı yeni şekilleri ve uygulamaları reddedip bunun yerine ilk döneme ait rivayetlerle eski âkile kurumuna geri dönmüşlerdir. Bu durum, ehl-i hadisin uygulama ve tarihi gelişime bakmaksızın sadece rivayetleri esas alarak hukuk ürettiği ile ilgili yorumları destekleyici mahiyettir. Hâlbuki Hanefîlerin gayet isabetle belirttiği üzere burada sünnete aykırılık söz konusu değildir. Çünkü Resûlullah, kendi zamanında diyetin ödenme imkân ve gücünü aşiret topluluğunda bulduğu için onu âkile saymıştır. Bu özellik daha sonraki dönemlerde ise divanlarda temerküz etmiştir. Sahabe de Hz. Ömer'in uygulamasını bu yönüyle sünnetin ruhuna uygun bulmuş ve o yönde bir görüş birliğine varmıştır.⁴⁰⁸ Buna göre âkile insanlar arasında yardımlaşma vasıtasına dayanmaktadır. Yardımlaşma hangi vesile ile gerçekleşiyorsa âkilenin de o olması gayet doğaldır. Yardımlaşma vasıtası belli bir dönemde kabile, başka bir dönemde ise divanlar veya hilf/anlaşma ile oluşturulan

⁴⁰⁶ Nitekim âkilenin kabile sistemine dayandığı dönemlerde de bunun sebebi asabiyet değil tenâsürün daha ziyade kabile içinde mümkün olacağı gerçeğidir. Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-sanâ'i fî tertîbi's-şerâ'i*, IV, 166.

⁴⁰⁷ Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâ'ik fî şerhi Kenzi'd-dekâ'ik*, VI, 177; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VIII, 455; Şeyhizâde, *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, II, 688.

⁴⁰⁸ Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 653.

birlikler de olabilir. Aynı şekilde belli bir yerleşim alanında oturanlar veya meslek ehli/birlikleri arasında da âkile benzeri bir dayanışma bağı kurulabilir.⁴⁰⁹ Nitekim günümüzde akraba ve kabile esasına göre bir âkile düzeni oluşturmak ve bu esastan hareket etmek neredeyse mümkün değildir. Fakat kişilerin maaşlarından yapılan kesintilere dayalı âkile benzeri, dayanışma esaslı kurumlar oluşturmak her zaman mümkündür.⁴¹⁰ Tarihi süreç incelendiğinde kabile hayatından ümmet hayatına ve sonrasında da kısmen millet hayatına geçildiği görülmektedir. Nitekim çağımızda milletleri de aşan çok daha büyük dayanışma birlikteliklerine ve organizasyonlara yönelişler olduğu görülmektedir.⁴¹¹

Tezimizin konusu olan günümüzdeki emeklilik sistemi veya sosyal sigorta kurumu aynı maaş kütüğüne bağlı olanlar arasında oluşturulan ve gayesi bakımından âkile bağına benzer bir sistem olarak düşünülebilir. Yani emeklilik sisteminde de kişiler birbirlerinin âkilesi gibi kabul edilebilir. Ne var ki âkile bağında risk gerçekleştikten sonra yardımlaşma gerçekleşirken günümüz emeklilik sistemlerinde ise risk gerçekleşmeden primler ödenmektedir. Ancak teker teker kişiler için böyle olmakla birlikte sisteme bütünüyle bakıldığında daima bir risk gerçekleştiği ve sürekli maaş ödendiği ya da diğer yardımların yapıldığı görülecektir.

c. Âkile Olarak Meslek Teşekkülleri

Hanefiler, belli iş ve meslek mensuplarının bir araya gelerek aralarında âkilenin işlevine benzer bir bağ oluşturabilecekleri görüşündedirler.⁴¹² Hanefilere göre eğer öldürenle bir toplum arasındaki yardımlaşma mesleki dayanışma ile gerçekleşiyorsa ona itibar edilmelidir.⁴¹³ Böylece soy ve aşirete dayalı âkile arasındaki bağların zayıflaması veya kopması nedeniyle, âkile artık ilk dönemdeki kavramsal çerçevesinin dışına çıkmış, adeta sosyal sigorta kurumu anlamında kullanılmaya başlamıştır ki bu önemli bir aşamadır.

⁴⁰⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 27/126; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 8/456.

⁴¹⁰ Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 655.

⁴¹¹ Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 654.

⁴¹² Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, 413; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VIII, 456; Hamdi Döndüren, *Çağdaş Ekonomik Problemlere İslami Yaklaşımlar* (İstanbul: Kültür Basın Yayın Birliği, 1993), 202, 203; Hamza Aktan, “Âkile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/2/248; Muhammed Hamîdullah, *Modern İktisat ve İslam*, 36.

⁴¹³ Mergînânî, *el-Hidâye*, IV, 506; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik fî şerhi Kenzi'd-dekâ'ik*, VI, 177; Serahsî, *el-Mebsût*, 27/126.

Âkile bağı ile kurulan dayanışmaya benzer şekilde meslek mensuplarının da aralarında âkile benzeri bir bağ oluşturabilecekleri fikri, risk paylaşımı anlayışına oldukça güçlü bir dinamizm katmaktadır. Hanefîlerin âkile nizamının aileden aşiret ve kabileye, sonra atâ divanına ve ondan sonra meslek birliklerine ve en sonra da beytûlmâlê doğru kayacağı şeklindeki yaklaşımından,⁴¹⁴ insanlar arasında tenâsuru gerçekleştirmenin asıl hedef olduğu ve tenâsur hangi yöntemle gerçekleşecekse o yönde bir âkile yani dayanışma bağı kurulabileceği anlaşılmaktadır.⁴¹⁵ Hanefîlerin bu ilgi çekici görüşü, onların âkile bağına ve dolayısıyla risk paylaşımı ve sosyal güvenlik sistemine oldukça etkin bir işlev yüklediklerine işaret etmektedir. Bir başka ifadeyle temel hedef toplumda tenâsuru gerçekleştirmek olup zaman ve zemine bağlı olarak tenâsuru gerçekleştiren kavram ve kurumlar değişebilmekte ve gelişebilmektedir. Nitekim divan ehli olmayanların âkilelerinin bağlı bulundukları kabileleri olmaya devam etmesi de⁴¹⁶ temel gayenin her insanı bir tenâsur grubu içine dâhil etmek olduğunu göstermektedir.⁴¹⁷

Âkile kurumunun mahiyeti ve gelişimi ile ilgili verdiğimiz bu bilgilerden sonra emeklilik sistemi ile de ilişkisini kurarak şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

Âkile sistemi Hz. Ömer'in hilafetine kadar kabile içi yardımlaşma ve dayanışma görünümündedir. Zira o dönemde tenâsur ancak kabile içi yardımlaşma ve dayanışma yoluyla gerçekleşmektedir. Hz. Ömer, fetihler ve göçler neticesinde kabile üyelerinin dağıldığını, aralarındaki tenâsurun azaldığını, mevcut haliyle âkile sisteminin işlevselliğinin azaldığını görünce âkileyi divanlara nakletmiştir. Artık aynı divana kaydedilenler birbirlerinin âkilesi sayılmıştır. Âkile sistemine Hz. Ömer'in kazandırdığı bu dinamizm ve yenilik sonraki dönemde de devam etmiş, belli meslek mensuplarının kendi aralarında âkile olabileceklerine hatta sözleşme yoluyla yeni dayanışma grupları ihdas edilebileceğine hükmedilmiştir. Bu durum sosyal güvenliğin bir aracı olan âkile müessesesinin gelişim seyrinin dinamizmini ortaya koymaktadır. Ancak bu dinamik yapı maalesef zaman içinde korunamamış, zamanın ve şartların gerektirdiği şekilde yeni müesseseler geliştirilememiştir. Bu durum organize sosyal güvenlik müesseselerinin İslâm toplumunda zayıflamasına yol açtığı ve ilk olarak Batıda kurulup yaygınlaştığı şeklinde yanlış bir kanaatin oluşmasına da zemin hazırlamıştır.

⁴¹⁴ Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 656-657.

⁴¹⁵ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, VII, 256; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VIII, 456.

⁴¹⁶ Okur, *İslam Hukukunda Sosyal Sorumluluk Âkile Örneği*, 121.

⁴¹⁷ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VIII, 456; Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, II, 688; Nesefî, *Kenzü'd-dekâ'ik*, 666; el-Kudûrî, *el-Muhtasar*, 194.

Uygulanma imkânı bulunduğu takdirde âkîlenin karşılıklı yardımlaşma ve içtimâî zaruret bakımından öneminin inkâr edilemeyeceği açıktır.⁴¹⁸ Nitekim sosyal değişim ve yenilikler öncekilerden farklı risk kollarının ortaya çıkmasına sebep olduğu gibi yeni kavram ve müesseselerin doğmasına da yol açmıştır. Özü itibarıyla âkîle ve emeklilik sistemi kişi ve toplumların sosyal riskler karşısında ihtiyaç duyduğu güven ve himaye düşüncesini karşılama amacıyla oluşturulan, mahiyetleri farklı olmakla birlikte gayeleri önemli ölçüde aynı olan risk paylaşım organizasyonlarıdır.⁴¹⁹

Sosyal sigorta himayesi sağlama bakımından hem âkîle hem de emeklilik sistemi sosyal risklere karşı güvenceye duyulan ihtiyacın bir sonucu olarak doğmuştur.⁴²⁰ Âkîle sistemi de, emeklilik sistemi de muhtemel bir riskin zararlarının sadece o zarara uğrayan bireyin omuzlarına yüklenmemesi, onunla söz konusu riski paylaşacak ve dayanışma sergileyecek bir grup tarafından birlikte karşılanması düşüncesine dayanmaktadır. Yardımlaşma noktasında her iki kurum da birbiriyle benzeşmektedir. Bunun ne şekilde organize edileceği ise sosyal ihtiyaçlara bağlı olarak değişkenlik göstermektedir.

Âkîle sistemi içinde yer alma hususu, kişilerin kendi iradelerine bırakılmış olmayıp zorunluluk ilkesi çerçevesinde uygulanmıştır. Yani âkîle sisteminde kişilerin söz konusu sisteme katılmama gibi bir imkânı bulunmamaktadır. Bu yönüyle âkîle ile sosyal sigortalar arasında önemli bir benzerlik bulunmaktadır.⁴²¹ Öte yandan âkîle müessesesi, kanuna dayanması bakımından da yine sosyal sigortalara benzemektedir.⁴²² Diğer yandan risk gerçekleşince âkîle topluluğunun her birinin ödediği bedel ile günümüz emeklilik sistemlerinde önceden ödenen primler sistemin finanse edilmesi açısından aynı amaca hizmet etmektedir.

Emeklilik tekniği açısından âkîle uygulamasına bakıldığında, kişiye genellikle gelir kaybı yaşadığı dönemlerde maaş bağlanmasında olduğu gibi riskin sebep olduğu ekonomik kayıpların kabile, divan veya meslek teşekkülleri marifetiyle birlikte üstlenilmesi ve bu şekilde söz konusu yükümlülüğün üstesinden tek başına gelemeyecek olan kişiye destek olunması hedeflenmektedir.

⁴¹⁸ Hamza Aktan, “Âkîle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/249.

⁴¹⁹ Hadi Sağlam, “İslam Hukuk Tarihindeki Âkîle Bugünün Sigortası mıdır?”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XV/1 (2011), 289-290.

⁴²⁰ Sağlam, “İslam Hukuk Tarihindeki Âkîle Bugünün Sigortası mıdır?”, 278.

⁴²¹ Aykanat, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar*, 157-158.

⁴²² Aykanat, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar*, 157.

Bu sayede kasıtsız gerçekleşen fiiller yoluyla yaralama veya ölüme neden olan faillerin ödeyeceği tazminat geniş bir topluluğa dağıtılarak kolaylıkla ödenmesi sağlanmaktadır.⁴²³

Âkile sistemi, kapsamında risk, devlet müeyyidesi, ivaz, talep hakkı gibi hususların bulunması bakımından günümüz zorunlu sosyal sigorta sistemleriyle benzer özellikler taşımaktadır. Her ne kadar bazı araştırmacılar âkilenin günümüzdeki sosyal sigortalarda olduğu gibi prim esasına dayanan bir sigorta olmadığını iddia etse de⁴²⁴ kanaatimizce bu doğru değildir. Zira âkile kurumunda, primlerin risk gerçekleştikten sonra, emeklilik sisteminde ise risk henüz gerçekleşmeden ödenmesi hususu sistemin özülüyle alakalı bir durum olmayıp detay bir farklılıktır.

Âkile sisteminin sadece ölüm ve sakatlık gibi tehlikeleri karşılamayı hedeflediği, hâlbuki sosyal güvenlik tehlikelerinin bunlardan ibaret olmadığı düşüncesi de⁴²⁵ isabetli değildir. Zira her dönemin öncelik, ihtiyaç ve şartları farklıdır. Âkile sistemi döneminin en önemli maddi riskine karşı oluşturulan bir müessesedir. Tehlike ve riskler değiştikçe, kapsamı da ona uygun olarak gelişen müesseselerin tesis edilmesi kaçınılmazdır. Klasik fıkıh kaynaklarında âkile sistemi içerisinde en büyük maddi risk olan diyet riskinin paylaşılması en çok vurgulanan husus olsa da, âkile şeklinde organize olmuş topluluklar, topluluğa üye fertleri tehdit eden diğer risklerde de birbirine destek olacak bir gruptur. Nitekim bazı İslâm âlimleri âkile müessesesinin kendi döneminde günümüz sosyal sigorta sistemi ile benzer bir işlev gördüğünü ifade etmektedir.⁴²⁶

Sonuç olarak Hz. Ömer'in âkileyi divan olarak belirlemesinden ve Hanefiler'in anlaşma ile kurulan âkile şeklindeki genişletici yorumlarından da anlaşıldığı üzere sosyal ve iktisadî yükleri bölüşmek için sosyal ve iktisadî ihtiyaçlara ve zamanın ruhuna uygun yöntemler her zaman geliştirilebilir, tenâsur grupları oluşturulabilir. Bilindiği üzere yük ve sorumlulukları paylaşma ve insanlar arasında dayanışma Allah'ın emridir.⁴²⁷ Bu anlamda âkile sistemi ile emeklilik sisteminin maksat ve gerçekleştirmek istediği güvence ve teminat bakımından aynı amaca yönelik olduğu söylenebilir. Bir bakıma emeklilik sistemi günümüzde yaygın uygulama alanı bulunan zorunlu bir âkile sistemi olarak değerlendirilebilir.

⁴²³ Sağlam, "İslam Hukuk Tarihindeki Âkile Bugünün Sigortası Mıdır?", 290.

⁴²⁴ Beşer, *İslam'da Sosyal Güvenlik*, 179.

⁴²⁵ Beşer, *İslam'da Sosyal Güvenlik*, 185.

⁴²⁶ Muhammed Hamîdullah, *İslam'a Giriş*, çev. Cemal Aydın (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 245; Hadi Sağlam, "İslam Hukuk Tarihindeki Âkile Bugünün Sigortası Mıdır?", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XV/1 (2011), 274.

⁴²⁷ Demir, "Sigorta (Akile Müessesesi ve Süftece Muamelesi Işığında Bir Tedkik)", 2002, 173.

İ. KASÂME: YERLEŞİM YERLERİNİN KENDİ BAŞLARINA ÂKİLE OLUŞTURMASI

Bir fikhî terim olarak kasâme, failin kesin delil ve karinelerle tespit edilemediği cinayetlerde, suçun işlendiği bölge halkından belli sayıdaki bir topluluğun kendilerine yönelik töhmeti ortadan kaldırmak veya cinayete maruz kalanın yakınlarının suç isnad etmek maksadıyla mahkeme huzurunda yaptıkları özel bir yemin türüdür.⁴²⁸ Buna göre bir yörede oturanlar, o yörede katili meçhul bir ölüm olayından dolayı malî bakımdan sorumlu olmaktadır.⁴²⁹ Hanefîler bu uygulamayı Hz. Peygamber'in hadisine, Hz. Ömer'in uygulamalarına ve Ömer b. Abdülaziz döneminde sahabenin icmâna dayandırır.⁴³⁰ Fakihler kasâmenin genel ispat hukukundan bir istisna olduğu, genel kuralı tahsis ettiği, kıyasa ve suçların şahsiliği ilkesine aykırı düşse de kanların heder olmasını önleme amacıyla maslahata binaen sünnetle meşruiyet kazandığı şeklinde açıklamalar yapmışlardır.⁴³¹

Hanefî kaynaklarda belli yerleşim yeri halkı/ehlü'l-mahalin veya belli bir şehrin divanına kayıtlı olanların kendi yerleşim yerlerindeki diyetleri ödemedeki sorumlulukları üzerinde durulmuştur. Bu, özellikle "kasâme" uygulamasında görülmekte olup köy ve kırsal kesim halkını içine almaktadır. Bu gibi yerlerde eğer faili meçhul bir cinayet işlenir ve ölenin üzerinde yara, dövme veya boğma izi bulunursa, hadise hangi yerleşim yeri veya merası içerisinde olmuşsa ora halkından âkıl, bâliğ ve hür olanlardan elli kişi tespit edilerek fıkıhtaki belli bir usule göre onlara yemin verdirilmektedir.⁴³² Bu kimseler; kendileri öldürmedikleri ve öldüreni de bilmediklerine yemin ettikleri takdirde kısıstan kurtulurlar. Bununla birlikte bütün bir mahalle ölen kişinin

⁴²⁸ Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-sanâ'î fî tertîbi's-şerâ'î*, VII, 286; Ali Bardakoğlu, "Kasâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/528.

⁴²⁹ Şafak, *İslam Dini ve Sosyal Adalet*, 41.

⁴³⁰ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 3/131.

⁴³¹ Damad Abdurrahman Gelibolulu Şeyhizade, *Mecmaü'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur* (Darü ihyai'turas el-Arabi, ts.), II, 679; Ali Bardakoğlu, "Kasâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), XXIV/528; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr* (Dâru'l-Fikr, ts.), X, 380; Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen Zeylai, *Tebyinü'l-hakaik fî şerhi Kenzi'd-dekaik*. (Bulak : el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1313), VI, 170-171.

⁴³² Alaaddin es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukaha* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), III, 131; Zeylai, *Tebyinü'l-hakaik fî şerhi Kenzi'd-dekaik*, VI, 169; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed Kuduri, *Muhtasarü'l-Kuduri fî'l-Fikhi'l-Hanefi* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 192; Ebü'l-Hasen Burhânüddin Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelil el-Fergânî Merğınani, *el-Hidaye fî şerhi bidayeti'l-mübtedi* (Beyrut, ts.), IV, 497; Şeyhizade, *Mecmaü'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, II, 677.

diyetini ödemekle sorumlu olur.⁴³³ Eğer orada elli kişi bulunmazsa mevcut olanlara elliye tamamlanıncaya kadar yeminleri tekrar ettirilir.⁴³⁴ Yukarıda anlatıldığı şekliyle yapılan kasâme uygulamasına nefy kasâmesi de denir. Şâfiî ve Hanbelilere göre ise kasâme, ölenin yakınlarının cinayeti belli bir kişinin işlediği hususundaki yemin olup buna ancak kâfi derecede delil ve karine bulunmadığı durumlarda başvurulabilir.⁴³⁵

Kasâmeye çocuk, mecnun, kadın ve köleler katılmaz. Bunun sebebi çocuk ve mecnunun eda ehliyetinin olmaması ile alakalıdır. Kadın ve köle ise ehl-i nusretten olmamaları sebebiyle kasâmeye dâhil edilmemiştir.⁴³⁶ Ölenin cesedi belli bir şahsa ait yerde bulunmuşsa söz konusu şahsın âkilesi, kamusal nitelikte bir mekânda ise o mekânın sakinleri diyet ödemekle mükellef tutulur.⁴³⁷ Eğer maktûl, bir kişinin sevk ettiği bineğin üzerinde bulunursa diyet o bölgede oturanlar tarafından değil binek sahibinin âkilesince karşılanır. Faili meçhul cinayet eğer bir gemide gerçekleşmişse gemi kaptanı ve yolcular o kişinin âkilesi olur. Büyük cami ya da cadde vb. yerlerde gerçekleşen faili meçhul cinayetlerde ise kasâme uygulanmaz. Bu durumda diyet beytûlmâlden karşılanır.⁴³⁸ Bunun gerekçesi söz konusu alanların koruma ve yardımlaşma sorumluluğunun devlete ait olmasıyla alakalıdır. İmam Şâfiî'ye göre ise eğer "levs" yani davacının iddiasını doğrulayacak nitelikte aralarında daimi bir kavga, maktûlün daha önceden bu noktada şüphesini ifade eden bir beyan, cinayeti işleyen kişiye yönelik olarak çevre sakinleri arasında şüÿû bulmuş bir kanaat, adalet sahibi kimselerin şahitliği veya şüphelilerden birinin üzerinde cinayeti işlediğine dair izler gibi zann-ı galib oluşturan hususların bulunması halinde velinin elliye tamamlayacak şekilde yemin etmesi gerekir.⁴³⁹

⁴³³ Serahsî, *el-Mebsût*, XXVI/106; Kâsânî, *Bedâ'î u's-sanâ'î fî tertîbi's-şerâ'î*, VII/286; Şeyhîzâde, *Mecma' u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, II/677.

⁴³⁴ Kuduri, *Muhtasarü'l-Kuduri fî'l-Fıkhi'l-Hanefî*, 192; Şeyhîzade, *Mecmaü'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, II, 677.

⁴³⁵ Alaaddin es-Semerikandi, *Tuhfetü'l-Fukaha*, III, 132-133; Bardakoğlu, "Kasâme", 2001, XXIV/529; Merğînani, *el-Hidaye fî şerhi bidayeti'l-mübtedi*, ts., IV, 497.

⁴³⁶ Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire ala Muhtasari'l-Kuduri* (Matbaatü'l-Hayriyye, 1322), II, 143; Merğînani, *el-Hidaye fî şerhi bidayeti'l-mübtedi*, ts., IV, 499; Şeyhîzade, *Mecmaü'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, II, 680; Alâuddîn Ebûbekir b. Mes'ûd Kâsânî, *Bedâiu's-sanâ'î fî tertîbi's-şerâ'î* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1986), VII, 294.

⁴³⁷ Aykanat, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar*, 162.

⁴³⁸ Kuduri, *Muhtasarü'l-Kuduri fî'l-Fıkhi'l-Hanefî*, 192; Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire ala Muhtasari'l-Kuduri*, II, 143-144.

⁴³⁹ Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire ala Muhtasari'l-Kuduri*, II, 142-143; Bardakoğlu, "Kasâme", 2001, XXIV/529; Şeyhîzade, *Mecmaü'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, II, 678.

Görüldüğü gibi kasâme kurumunun temelinde diyet, tazminat ya da malî sorumluluğun tek bir şahıs üzerinde bırakılmaması düşüncesi bulunmaktadır. Söz konusu sorumluluk kişinin âkilesi veya en az elli kişilik topluluk arasında dağıtılmaktadır. Böylece bir yandan maktûlün yakınları için belli bir oranda maddi yardım sağlanırken diğer taraftan da bu maddi bedelin yükü tıpkı sigorta sisteminde olduğu gibi belli sayıdaki grup tarafından paylaşılmaktadır. Kasâmedeki bu karşılıklı birbirine destek olma prensibi bir yönüyle âkile müessesesine benzemektedir. Ödemeye katkıda bulunma sorumluluğu taşıyanlara bundan dolayı doğrudan bir güvence verilmemektedir. Ancak ödemeye katılanlar gerek kendileri ve gerekse ailelerinin başına aynı durum gelmesi halinde kasâme uygulamasından faydalanabileceklerinin bilinciyle bir iç huzuru yaşamaktadırlar. Kasâme uygulamasındaki ödemelerde cinayete kurban kişi ve akrabasının sosyal ve iktisadî durumuna bakılmamaktadır. Nitekim günümüz sosyal sigorta ve emeklilik sisteminde ödenen maaşlar hususunda da kişinin ekonomik durumu ve sosyal statüsü doğrudan göz önünde bulundurulmamaktadır.⁴⁴⁰

Kasâme uygulaması ile herkesin kendi bölgesinin güvenliği ile ilgilenmesi de amaçlanmaktadır.⁴⁴¹ İstenmeyen bir durum ortaya çıktığında ise müştereken onun tazminat sorumluluğuna katlanması öngörülmektedir.⁴⁴² Böylece bir bölgede yaşayan insanların gerek içlerinden, gerekse dışarıdan birtakım suça eğilimli ve kötü niyetli kimselerin çıkarak o bölgenin güvenliğini ihlâl etmesine izin vermemeleri sağlanmış olmaktadır. Bilindiği gibi bazı yükümlülükler başlangıçta şahsi olmasına rağmen tedbirsizlik sebebiyle o yükümlülüğün bütünüyle ihmal edilmesi halinde toplumun tamamı bundan sorumlu olabilmektedir. Kaynaklarda özellikleri belirtilen bazı mahallerde ve bölgelerde gerçekleşen faili meçhullerde o bölge halkının bulundukları yeri koruma ve yardımlaşma hususunda birlikte taksirleri söz konusu olabilmektedir.⁴⁴³ Ayrıca kısas için yeterli nitelikte olmasa da katilin onlardan biri olabileceği yönünde şüphe oluşabilmektedir.⁴⁴⁴ Kasâme işte bu şüpheyi (töhma) ortadan kaldırmak için başvuru yollarından biridir.⁴⁴⁵ Şu halde hukukî şartları oluşmadığı için kısas uygulanamaması sebebiyle diyete hükmedilmekte, ortaya çıkan hadisenin malî boyutu yani bilfiil gerçekleşen risk, diyet veya tazminat ise o bölge halkı arasında paylaştırılmaktadır.

⁴⁴⁰ Aykanat, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar*, 164.

⁴⁴¹ Şafak, *İslam Dini ve Sosyal Adalet*, 41.

⁴⁴² Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 664.

⁴⁴³ Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-sanâ'i fî tertibi 'ş-şerâ'i*, 7/290; Şeyhizâde, *Mecma' u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, 2/684.

⁴⁴⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadir*, X, 389.

⁴⁴⁵ Zeylai, *Tebyinü'l-hakaik fî şerhi Kenzi'd-dekaik*, VI, 174.

Yukarıda ifade ettiğimiz açıklamalardan anlaşıldığı üzere kasâme uygulamasının temelinde de tıpkı âkilede olduğu gibi dayanışma ve paylaşma medeniyeti inşa edilmesi, riskin gerçekleşmemesi için koruma tedbirlerinin alınması, risk gerçekleştiğinde ise paylaştırılması, diyetin/tazminatın birlikte karşılanması fikri yatmaktadır. Adeta belli bir bölge halkı yardımlaşma ve dayanışma sorumluluğu bakımından birbirine bağlanmakta, birbirinin âkilesi kılınmaktadır. Bu yaklaşım İslâm'ın en temel ilkelerinden tenâsuru gerçekleştirme amacına matuftur. Bu açıdan bakıldığında kasâme uygulamasının insanların tek başına üstesinden gelemeyecekleri sosyal risklere yönelik geliştirilen bir risk paylaşım yöntemi olduğu söylenebilir ki bu da emeklilik sisteminin özünü amaç bakımından benzerlik taşımaktadır.

J. VELÂ KURUMU VE MUVÂLÂT AKDİ

İslâm hukukunda en önemli risk paylaşım kurumlarından biri de velâ kurumudur. Velâ kurumu aslında bir tür hilf yani sözleşme yoluyla âkile bağı oluşturmaktır. “Velâ” kelimesi sözlük anlamı “yakınlık” olan “vely” kökünden türemiş olup⁴⁴⁶ “yardımcı olmak, karşılıklı yardım, sevgi gibi anlamlara gelmektedir.”⁴⁴⁷ Fıkhî bir terim olarak ise âzat olma veya velâ akdi yoluyla oluşan hükmi yakınlık bağıını ifade etmektedir. Aralarında söz konusu bağ bulunan tarafların her birine “mevlâ” denilmektedir. Mevlâ kelimesi müşterek bir lafız olup hem âzat edilen köle hem de kölesini âzat eden kişi hakkında kullanılmaktadır.⁴⁴⁸ Tanımdan da anlaşılacağı üzere velâü'l-atâkanın⁴⁴⁹ sebebi âzat olma, velâü'l-muvâlâtın⁴⁵⁰ sebebi ise akittir.⁴⁵¹ Her ikisinin gerekçesi de aynı olup tenâsur yani yardımlaşma ve dayanışmadır.⁴⁵² Hatta bazı fakihlere göre tenâsur bu akdin illetidir. Söz konusu yardımlaşma akit ve mirasçı olma yollarıyla gerçekleşmektedir.⁴⁵³ Hz. Peygamber, cahiliye Arap toplumundaki tenâsur şekillerinden biri olan velâ müessesesini “Bir

⁴⁴⁶ Zeylai, *Tebyinü'l-hakaik fî şerhi Kenzi'd-dekaik*, V, 175.

⁴⁴⁷ Baberti, *el-İnaye Şerhu'l-Hidaye* (Darü'l-Fikr, ts.), IX, 217-218.

⁴⁴⁸ Şükrü Özen, “Velâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/11.

⁴⁴⁹ Mevlâ ile memlûkü arasında azad sonucu olarak meydana gelen yardımlaşma ilişkisi Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 480.

⁴⁵⁰ Nesebi meçhul olan bir şahsın şartları dâhilinde başka bir şahıs ile akdetmiş olduğu dayanışma ilişkisi. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 480.

⁴⁵¹ Merğınani, *el-Hidaye fî şerhi bidayeti'l-mübtedi*, ts., III, 267; Baberti, *el-İnaye Şerhu'l-Hidaye*, IX, 218.

⁴⁵² Merğınani, *el-Hidaye fî şerhi bidayeti'l-mübtedi*, ts., III, 267; Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b Mahmûd b Mevdud Mevsili, *el-İhtiyar li-ta'lili'l-Muhtar* (Kahire: Halebi Matbaası, 1937), IV, 42-43; Baberti, *el-İnaye Şerhu'l-Hidaye*, IX, 219; Bedrüddin el-Ayni, *el-Binaye Şerhu'l-Hidaye* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), XI, 4.

⁴⁵³ Bedrüddin el-Ayni, *el-Binaye Şerhu'l-Hidaye*, XI, 4.

kavmin mevlâsı ve halîfî onlardandır” buyurarak onaylamıştır.⁴⁵⁴ Hadiste geçen “halîf” ile kastedilen velâü’l-muvâlâtıdır ki o dönemde velâ akdinin tarafları sözlerini yemin ederek tekit ettikleri için böyle bir isimlendirme yapılmıştır.⁴⁵⁵

Velâ, Arap aşiret bağının oldukça güçlü olduğu İslâm’ın ilk dönemlerinde belli bir Arap kabilesine mensup olmaması sebebiyle dayanışma bağından yoksun bulunan İslâm’la yeni şereflenmiş yabancılar, köle iken hürriyetini elde edenler ve nesebinin bilinmemesi nedeniyle kabile dayanışması içinde yer almayanlar açısından risk paylaşımını sağlaması yönüyle çok önemli fonksiyonlar icra eden bir kurum görünümündedir. Fıkha göre hata veya şibh-i amd yoluyla gerçekleşen katl ya da yaralama olaylarında suçluya niyabeten diyet ödeme yükü “âkile” ismi verilen gruba yüklenmektedir. Ayrıca din farkı da akrabalar arası mirasa engel teşkil etmektedir.⁴⁵⁶ Velâ akdi ile Araplar dışında farklı milletlere mensup olup İslâm’a yeni girenler, özgürlüğüne yeni kavuşanlar veya buluntu olması sebebiyle ailesi bilinmeyen çocuklar âkile kurumu kapsamına dâhil edilmektedirler. Zira bu kimseler İslâm ülkelerinde çoğu zaman âkile benzeri bir yardımlaşma grubuna dâhil olmaksızın bireysel olarak bulunmaktaydılar. Araplar gibi sağlam kabile sistemleri de bulunmadığı için sosyal güvenlikleri risk altında bulunuyordu. Nitekim velâ akdinin geçerli olması için ileri sürülen mevlâ-i esfelin Arap olmaması gerektiğine dair yaklaşımlar, Arapların o dönemlerdeki güçlü kabile sistemleri sayesinde aralarında zaten tenâsur bulunduğu ve böyle bir akde ihtiyaç duymadıkları şeklinde gerekçelendirilmiştir.⁴⁵⁷ Nitekim bazı fıkıhçılar, Hristiyan Araplardan birinin Müslüman olması durumunda İslâm’ına vesile olan kişiyle muvâlât akdinin sahih olmadığını, bu kişinin âkilesinin kendi kabilesi olmaya devam edeceğini ifade etmektedirler.⁴⁵⁸

⁴⁵⁴ Ebû Muhammed (Ebü’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî Aynî, *‘Umdetü’l-kârî fî şerhi Şahîhi’l-Buhârî* (Beyrut: Darü ihyai’turas el-Arabi, ts.), IV, 227; Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 267; el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta’lîlî’l-Muhtâr*, IV, 43; Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî Bâbertî, *el-‘Înâye* (Dârü’l-Fikr, ts.), IX, 218; Ebû Muhammed (Ebü’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî Aynî, *el-Binâye fî şerhi’l-Hidâye* (Beyrut: Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2000), XI, 4.

⁴⁵⁵ Merğînanî, *el-Hidâye fî şerhi bidâyeti’l-mübtedi*, ts., III, 267; Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta’lîlî’l-Muhtâr*, IV, 43; Babertî, *el-Înâye Şerhu’l-Hidâye*, IX, 219.

⁴⁵⁶ Özen, “Velâ”, 43/12.

⁴⁵⁷ Zeylai, *Tebyinü’l-hakaik fî şerhi Kenzi’d-dekaik*, V, 180; Bedrüddin el-Aynî, *el-Binâye Şerhu’l-Hidâye*, XI, 35.

⁴⁵⁸ Zeylai, *Tebyinü’l-hakaik fî şerhi Kenzi’d-dekaik*, V, 180.

Velâ, neticeleri itibarıyla birbirine benzeyen ancak inşası açısından farklı olan iki kısımda ele alınmaktadır.⁴⁵⁹

1. Âzat Olmaktan Doğan Velâ (Velâü'l-Atâka, Velâü'l-Itk)

Velâü'l-atâka, bir kimsenin köle veya cariyeyi özgür kılıp, özgür kılının (mevla'l-a'lâ), özgür kılınana (mevla'l-esfel) velâ ile bağlı olmasıdır. Buna velâü'n-ni'me ve velâü'l-atâka da denilmektedir.⁴⁶⁰

Fıkî doktrinlerin tamamınca kabul edilen velâü'l-atâka, bir kimsenin âzat ettiği kölesi ile arasında kanuna dayalı olarak oluşan dayanışma ilişkisini ifade etmektedir. Bu sayede hürriyetine kavuşan kişi kendisini özgürlüğüne kavuşturan kişinin dayanışma bağı kapsamına alınmakta, aralarında bir nevi âkile ilişkisi kurulmaktadır.⁴⁶¹ Buna göre hürriyetini elde eden kişi vefat ettiğinde onu âzat eden kişi mirasçısı olmakta,⁴⁶² cinayet fiili sonucunda diyet ödemesi gereken hallerde ise bu diyete kendisini âzat eden ve kabilesi de katılmaktadır.⁴⁶³ Cumhûra göre velâ sözleşmesi sonucunda yalnızca âzat eden tarafa miras hakkı tanınır ve bu da âzatlının vefatı halinde daha yakın mirasçılarının olmaması şartına bağlıdır. Fakat âzat edilen kişinin eski efendisinin mirasını alma hakkı bulunmamaktadır.⁴⁶⁴

Görüldüğü üzere âzatlıktan doğan velâ ilişkisi adeta soy bağı gibi kabul edilmektedir. Dolayısıyla zorunlu olup feshi kâbil değildir ve akitten doğan velâyâ göre daha güçlü bir görünümündedir.⁴⁶⁵ Fıkîh bilginlerinin çoğunluğuna göre bu velâ bağlayıcı bir hak sayıldığından iptal edilmesi ve bir mal olmadığından satım, hibe, sadaka, vasiyet gibi yollarla başkasına temlik mümkün değildir.⁴⁶⁶

⁴⁵⁹ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi 'fî tertîbi's-şerâi'*, 1986, IV, 159; Merğînânî, *el-Hidaye fî şerhi bidayeti'l-mübtedi*, ts., III, 267; Mevsîlî, *el-İhtiyar li-ta'lîlî'l-Muhtar*, IV, 42; Babertî, *el-Înaye Şerhu'l-Hidaye*, IX, 218.

⁴⁶⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, XXX, 38; Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, XI, 3.

⁴⁶¹ Hacak, “İslam Hukukunda Sigorta ve Fıkîh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi”, 29-30.

⁴⁶² Alaaddin es-Semerkandi, *Tuhfetü'l-Fukaha*, II, 287.

⁴⁶³ Hacak, “İslam Hukukunda Sigorta ve Fıkîh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi”, 29-30.

⁴⁶⁴ Özen, “Velâ”, 43/13.

⁴⁶⁵ Zeylai, *Tebyinü'l-hakaik fî şerhi Kenzi'd-dekaik*, V, 178.

⁴⁶⁶ Babertî, *el-Înaye Şerhu'l-Hidaye*, IX, 228; Şükrü Özen, “Velâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/12-13.

2. Muvâlât Akdinden Doğan Velâ

Muvâlat akdi, yeni Müslüman olan veya nesebi bilinmeyen bir şahsın belirli şartlar muvacehesinde bir başka şahıs ile akdettiği risk paylaşım ve dayanışma ilişkisidir.⁴⁶⁷ Muvâlât bağıyla bir kabilenin himayesine giren şahıs bundan sonra bir risk paylaşım ağına dâhil edilmiş olmaktadır.⁴⁶⁸ Muvâlât sözleşmesinin amacı tenâsuru yani karşılıklı yardımlaşmayı sağlamaktır.⁴⁶⁹ Hatta bazı fakihler tenâsuru muvâlât akdinin hikmeti değil illeti olarak görmektedirler. Nitekim Müslüman bir çocuk vesilesiyle Müslüman olan bir kimseye o çocuğun mevlâ-i a'lâ olması, çocuğun nusret ehli olmaması sebebiyle kabul edilmemekte ve aralarında velâ akdi gerçekleşmemektedir.⁴⁷⁰

Cahiliye döneminde insanlar arasında anlaşma, yemin etme ve karşılıklı sözleşme yapma (kardeşlik kurma) gibi çeşitli yardımlaşma türleri olduğu bilinmektedir.⁴⁷¹ Buna göre bir kişi diğer bir kişi aracılığı ile Müslüman olur ve ona “Sen benim mevlâm ol, öldüğümde bana mirasçı, diyet gerektiren bir cinayet işlediğimde de âkilem ol” der ve o kişi de bunu kabul ederse aralarında muvâlât akdi gerçekleşmiş olur.⁴⁷² Böylece kimsesiz bir kişi mirasına karşılık âkile güvencesi elde etmiş olur.⁴⁷³ Bu şekilde anlaşma ile velâ sahibi olan kişi öldüğünde başka mirasçısı yoksa diğer tarafa mirasçı olur.⁴⁷⁴ O da yeni Müslüman olan bu kişinin âkilesi olur. Burada sözü geçen “sözleşme yapılan kişinin aracılığıyla Müslüman olur” ibaresi koşul olmayıp yaygın uygulamaya işaret etmektedir.⁴⁷⁵ Nitekim velâü'l-muvâlât ancak akitle kurulur.⁴⁷⁶ Akit yapılmadıkça bir insanın sadece İslâm'ı kabul etmesiyle buna vesile olan arasında doğrudan velâ gerçekleşmemektedir.⁴⁷⁷

⁴⁶⁷ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul, 1998), 480; Alaaddin es-Semerkindi, *Tuhfetü'l-Fukaha*, II, 289.

⁴⁶⁸ Aykanat, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar*, 168.

⁴⁶⁹ Mevsili, *el-İhtiyar li-ta'lili'l-Muhtar*, IV, 44.

⁴⁷⁰ Bedrüddin el-Ayni, *el-Binaye Şerhu'l-Hidaye*, XI, 35.

⁴⁷¹ Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 81; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lili'l-Muhtâr*, IV, 43.

⁴⁷² Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, II, 289; Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 91.

⁴⁷³ Aykanat, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar*, 2015, 167-168.

⁴⁷⁴ Mevsili, *el-İhtiyar li-ta'lili'l-Muhtar*, IV, 44.

⁴⁷⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 91; Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, XI, 30.

⁴⁷⁶ Baberti, *el-İnaye Şerhu'l-Hidaye*, IX, 218; Bedrüddin el-Ayni, *el-Binaye Şerhu'l-Hidaye*, XI, 4.

⁴⁷⁷ Bedrüddin el-Ayni, *el-Binaye Şerhu'l-Hidaye*, XI, 30.

Zira hidayeti veren Allah'tır. Bir kimsenin hidayetini ona İslâm'ı telkin eden kişiye dayandırmak caiz görülmemektedir.⁴⁷⁸

Hız. Peygamber, “Velâ tıpkı soy yakınlığı gibi bir yakınlıktır. Ne satılabilir, ne de bağışlanabilir”⁴⁷⁹ buyurmuştur. Velânın kendisi miras olarak elde edilemez ancak velâ yoluyla nesepte olduğu gibi mirasçı olunabilir. Velânın satımı ya da hibe edilmesi de caiz değildir.⁴⁸⁰

3. Muvâlât Akdine Hanefî ve Şâfiîlerin Yaklaşımı

Velâü'l-muvâlât dört mezhepten yalnızca Hanefîler tarafından geçerli kabul edilmektedir.⁴⁸¹ Hanefîler muvâlât akdinin cevazına “*Anne, baba ve akrabanın geride bıraktıklarından her biri için yakın vârisler belirledik. Antlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin. Bilin ki Allah her şeyi görmektedir.*”⁴⁸² ayeti ile “Bir kimsenin Müslüman olmasına vesile olan kişi onun dirisine de ölüsüne de insanlar arasında en layık kimsedir” mealindeki hadis-i şerif ile Hız. Ömer, Hız. Ali ve İbn Mesud'un uygulamalarını delil göstermektedirler.⁴⁸³

Şâfiîlere göre Hanefîlerin delil olarak ileri sürdükleri “*Erkek ve kadından her biri için, ana, baba ve akrabanın bıraktığından hisselerini alacak olan varisler kıldık. Yeminlerinizin bağladığı kimselere de paylarını verin. Çünkü Allah her şeyi görmektedir*”⁴⁸⁴ ayeti, “*Allah'ın kitabına göre yakın akarabalar birbirlerine varis olmaya daha uygundur. Şüphesiz ki Allah her şeyi bilendir.*”⁴⁸⁵ ayeti ile neshedilmiştir. Ayrıca Allah Resûlü (s.a.s) “İslâm'da hilf yoktur”⁴⁸⁶

⁴⁷⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 92.

⁴⁷⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdırrahmân b. el-Fazl Dârimî, *es-Sünen* (Suud-i Arabistan: Dârü'l-muğnî li'n-neşr ve't-tevzî', 1412), Ferâiz, 3203; Serahsî, *el-Mebsût*, 8/97.

⁴⁸⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 98.

⁴⁸¹ Alaaddin es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, II, 290; Merğînânî, *el-Hidaye fî şerhi bidayeti'l-mübtedi*, ts., III, 270; Zeylai, *Tebyinü'l-hakaik fî şerhi Kenzi'd-dekaik*, V, 179; Bedrüddin el-Aynî, *el-Binaye Şerhu'l-Hidaye*, XI, 31; Hasan Hacak, “İslam Hukukunda Sigorta ve Fıkıh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (2006), 30.

⁴⁸² Nisâ 4/33; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, II, 289; Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 270.

⁴⁸³ Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 91, 92; Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, XI, 32.

⁴⁸⁴ en-Nisâ 4/33.

⁴⁸⁵ el-Enfâl 8/75.

⁴⁸⁶ Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, “Kefâlet”, 1 (No. 2294); Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'u's-sahih*, “Fedâilü's-Sahâbe”, 204 (No. 2529).

buyurmuştur. Öte yandan bu sözleşmede beytûlmâlin hakkının iptali söz konusudur.⁴⁸⁷ Çünkü mirasa hak kazanma sebepleri, yakınlık, evlilik ve âzat etmedir. Bunların olmadığı durumlarda ise miras beytûlmâle intikal eder.⁴⁸⁸

Cumhurun vela akdiyle oluşan bu müesseseye itiraz etmeleri söz konusu sözleşmenin garar, cehalet, riba içermesi, kumara benzetilmesi gibi sebeplere dayanmamaktadır. Bu doktrinlerin muvâlât akdini kabul etmemeleri tamamen farklı nedenlere bağlıdır. Şöyle ki Hanefî doktrininde muvâlât akdi bir tür vasiyet niteliğinde görülmüştür. Buna göre Hanefîlerde varisi olmayan bir kimse bütün malını vasiyet ettiğinde bu vasiyetiyle mûsâ leh bütün malı hak eder. İmam Şafî'ye göre ise mûsâ lehin üçte bire kadar hakkı vardır. Zira ona göre, murisin asabe türünden mirasçısı olmadığına vasiyetinin üçte birinden fazlası beytûlmâle kalmaktadır. Bu hak, vasiyet ya da muvâlât gibi bir akit yoluyla iptal edilemez. Hanefîler ise bunda bir sakınca görmeyip muvâlât ya da vasiyet yoluyla tüm mirasın hak sahibi tarafından alınmasına karşı çıkmazlar. Onlara göre bu mal hak sahibinin mülkü ve hakkıdır. Vasiyette hak sahibinin mirasın üçte birinden fazlası üzerindeki tasarrufu veresinin hakkı dolayısıyla engellenmiştir. Beytûlmâle sarf ise ancak varis olmadığına söz konusudur. Bu sebeple Hanefîlere göre varisi bulunmayan bir kişi vasiyet ve muvâlât yoluyla bu malı dilediğine intikal ettirebilir.⁴⁸⁹

Şafîîlerin Nisa sûresi 33. ayetinin, Enfal sûresi 75. ayeti ile neshedildiği dolayısıyla velâ akdinin caiz olmadığı şeklindeki yaklaşımlarına yukarıda değinmiştik. Şafîîlerin bu yaklaşımı isabetli görünmemektedir. Zira velâ akdi zaten âkile bağı kuracak hiçbir akrabası bulunmayanlar için söz konusudur. Bir başka ifadeyle bu sözleşme zaten zevi'l-erhâm bulunmadığında söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla ayetin neshi tartışmaları bir tarafa, konunun velânın mahiyetiyle bir ilgisinin bulunmadığını söylemek mümkündür.

Velâ akdi ile ilgili verdiğimiz bilgilerden sonra şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür. Hanefî mezhebinin muvâlât akdi yoluyla inşa edilen velâ kurumunu meşru görmelerinin temel hedefi bu sayede herhangi bir kabileye dâhil olmaması sebebiyle tenâsur bağı kurabileceği kimsesi bulunmayanları bir risk paylaşım müessesesine dâhil etmek ve onlara sosyal güvenlik imkânı sağlamaktır. Başka bir deyişle yabancıların tenâsur içinde olacakları bir kabileleri ya da başkaca âkileleri olmayışı sebebiyle onların muvâlât yoluyla mevcut bir âkile yapısı içine alınarak dayanışma ve tenâsur içine girmelerinin sağlanmasına duyulan ihtiyaçtır. Diğer

⁴⁸⁷ Zeylai, *Tebyinü'l-hakaik fî şerhi Kenzi'd-dekaik.*, V, 179; Bedrüddin el-Aynî, *el-Binaye Şerhu'l-Hidaye*, XI, 31.

⁴⁸⁸ Bedrüddin el-Aynî, *el-Binaye Şerhu'l-Hidaye*, XI, 31.

⁴⁸⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 82, 83.

mezhepler ise kendi zamanlarına kadar uygulama bulmuş bu kurumu yine bazı hadis rivayetlerini esas alarak reddetmektedirler. Bunda belki diğer mezheplerin kurucuları Arap iken, Hanefî mezhebinin kurucusunun ve önemli miktarda takipçisinin Arap olmamasının da etkisi bulunduğunu söylemek mümkündür.

Klasik kaynaklarımıza bakıldığında genelde mevlâ-i esfelin Arap olmaması gibi bir şart ileri sürüldüğü görülür. Çünkü ilk dönemlerde Araplarda kabile bağı güçlü olduğundan âkilesi muhtelif riskleri paylaşma hususunda kişiye zaten yardım (tenâsur) etmekteydi ve velâ gibi ayrı bir sözleşmeye ihtiyaç duyulmuyordu.⁴⁹⁰ Bu gerekçeden hareket edildiğinde sosyal ve iktisadî değişimlere bağlı olarak mevcut kavram ve kurumlarla tenâsurun yeterince işletilemediği hallerde yeni kavramların geliştirilmesi ve yeni kurumların ihdas edilmesi sosyal bir gerçeklik olarak ortaya çıkmaktadır. Zira kişinin âkilesi dayanışma içinde olduğu topluluktur. Nitekim Hz. Ömer'in uygulamalarında görüldüğü gibi zanaat hususunda dayanışma içinde olanların âkilesinin o meslek mensupları olabildiği bilinmektedir.⁴⁹¹ Buradan hareketle günümüzde vatandaşlık, meslek teşkilatı, sözleşme bağı gibi hususlarla da risk paylaşımı kurumlarının oluşturulabileceği söylenebilir. Ayrıca muvâlât akdinin yardım etme borcu yükleyen bir sözleşme olmasından hareketle⁴⁹² emeklilik akdinin konusunun da himaye borcu olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Velâ bağı nimet-külfet dengesi çerçevesinde her iki tarafa da yükümlülükler ve haklar getirmiş, bugünkü sosyal güvenlik ve dayanışma fonksiyonuna benzer bir rol üstlenmiştir. Çünkü bu sözleşme ile bir taraf işlenen suçun diyetini ödemekte, diğer tarafın önce ölmesi durumunda ise ona mirasçı olmaktadır.⁴⁹³ Bu sebeple günümüzde velâ müessesesi hem Müslüman âlimlerin hem de şarkiyatçı çevrelerin ilgisini çekmektedir. Birçok çağdaş âlim sigortanın meşruiyeti çerçevesinde yapılan tartışmalarda her ikisinin de bir yönüyle sosyal güvenlik sistemi olmasını göz önünde bulundurarak muvâlât akdini sigorta sisteminin cevazına delil göstermektedirler.⁴⁹⁴

Muvâlât akdinin kabulü yukarıda divanlar konusunda ifade edildiği gibi çok önemli ve adeta devrim niteliğinde bir hukukî yeniliktir. Zira bu akitte görünürde iki malî bedel değişilmektedir. Bir taraf yani âkile sistemine dâhil bir Arap, Arap olmayan birini kendi âkile

⁴⁹⁰ Merğınani, *el-Hidaye fî şerhi bidayeti'l-mübtedi*, ts., III, 270.

⁴⁹¹ Zeylai, *Tebyinü'l-hakaik fî şerhi Kenzi'd-dekaik*, V, 175.

⁴⁹² Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 95.

⁴⁹³ Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 81.

⁴⁹⁴ Özen, “Velâ”, 43/15; Abdülkerim Ünalın, “İslam Hukukunda Muvalat Akdi ve Sigorta Açısından Değerlendirilmesi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* X/1 (2008), 17.

sistemine almakta ve ona diyet riskine karşı güvence vermektedir. Bunun karşılığında ise ona belirli şartlarda mirasçı olma hakkı kazanmaktadır. Bu sözleşmede karşılıklı bedele dayalı olma (muâvaza) ilişkisi tam olarak bulunmamaktadır. Çünkü bir taraf diğerinin suç işlemesi durumunda diyetini ödemek suretiyle yardım ve bağışta bulunmakta iken diğer taraf ölümünden sonra malını ona bırakmakla bir tür bağış yapmış olmaktadır. Nitekim muvâlât sözleşmesi içerik itibarıyla bedelli (ivazlı) olarak kabul edilse bile şeklen bağış görünümündedir. Bu sebeple muvâlât sözleşmesi bir bedel koşuluyla hibede bulunmak gibi de değerlendirilmektedir.⁴⁹⁵

Hanefiler velâ akdinin meşruiyetini savunmanın zor bir iş olduğunun farkındadırlar. Zira bu akit belirsizliklerle dolu olan, kişinin kendi âkilesine ilave yük getiren, iki tarafın ödeyeceği bedeller arasında eşitlik bulunmasının mümkün olmadığı bir akittir. Ancak bu akdin amacı karşılıklı dayanışma ve risk paylaşımı olduğu için meşru görülmüştür. Bu bakış açısı bize karşılıklı dayanışma anlamı taşıyan akitlerle ilgili önemli bir perspektif sunmaktadır. Bu perspektif çağdaş tartışmalara dahi ışık tutar niteliktedir. Şöyleki Hanefiler görünüşte iki tarafın da malî bir bedel gösterdiği bu akdin tam olarak muâvaza anlamında olmadığı noktasından hareketle akdi analiz etmektedirler. Buna göre taraflardan biri diğerinin diyet vb. risklerini paylaşmayı bağışlamakta, aynı şekilde diğer şahıs da kendi ölümünden sonra onu yine bağış yoluyla malına varis tayin etmektedir. Şu halde bu akit sureten muâvaza gibi görünse de gerçekte bunun dışına çıkmaktadır. Dolayısıyla muâvaza akitlerinde söz konusu olabilecek riba/faiz, garar vb. endişeler burada yer yer almamaktadır. Başka bir deyişle amaç risk paylaşmak ise bu bir bedel karşılığında da olsa akdin mahiyeti farklılaşmakta ve akit elverdiği ölçüde meşrulaşmaktadır. Hanefilerin bu yaklaşımı sadece diyetler konusunda değil toplumu tehdit eden diğer risklere yönelik olarak da çeşitli güvence organizasyonlarının geliştirilebileceğini akla getirmektedir. Nitekim bazı İslâm hukukçuları sigortada var olduğu iddia edilen belirsizliklerin velâ akdinde fazlasıyla bulunduğunu, velâ akdi caiz olduğuna göre sigorta akdinin evleviyetle caiz olması gerektiği görüşündedirler.⁴⁹⁶

K. HİLF: SÖZLEŞME BAĞI İLE ÂKİLE OLUŞTURULMASI

Sözlük anlamı “akit ve yemin” olan hilf cahiliye döneminde Arapların bir araya gelip aralarında dayanışma ve birbirine destek olma amacıyla kurdukları birlik ve ittifakları ifade etmektedir.⁴⁹⁷ Hilf, İslâm öncesi dönemde de bilinen bir olgudur. Araplar öteden beri savunma ve yardımlaşma gibi birçok maksatla aralarında ittifaklar oluşturmuşlardır.

⁴⁹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 93.

⁴⁹⁶ el-Hafif, *et-Te'mîn*, 55, 56.

⁴⁹⁷ Nadir Özkuyumcu, “Hilf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/29.

1. Hilfû'l-fudûl

İslâm öncesi dönemde özellikle Mekke’de kurulan bazı birliktelikler söz konusu olup bunların ortak adı “hîlf”dir. Bunlardan birine Hz. Peygamber de katılmıştır. Ficar harbi sonrasında Mekke panayırına gelen bir tüccarın mallarının gasp edilmesi üzerine bazı yardımsever insanlar, çaresizlik içinde olan bu kişiye yardım amacıyla kendi aralarında hilfû’l-fudûl adıyla bir cemiyet oluşturmuşlardır.⁴⁹⁸ Hanefîler hilf yoluyla âkile oluşturulabileceğini savunurken Hz. Peygamber’in henüz genç iken katıldığı hilfû’l-fudûl isimli bu cemiyete de atıf yapmaktadırlar. Cemiyetin amacı Mekke’nin güvenli bir ticaret merkezi olmasını temin etmektir. Elbirliğiyle haksızlığı gidermek, gaspçılardan malları geri almak, adaleti ayakta tutmak, yardımlaşma ve dayanışma ilkesini hayata geçirmektir. O dönemde henüz yirmili yaşlarında olan Hz. Peygamber de cemiyetin bir üyesi olmuştur.⁴⁹⁹ Hz. Peygamber daha sonraları da bu cemiyetten övgüyle bahsetmiş “Eğer İslâm’da da o cemiyete davet edilsem bu davet ve seslenişe muhakkak uyup cevap veririm”⁵⁰⁰ buyurmuştur.

2. Ensar-Muhacir Kardeşliği (Muâhât)

Medineli Müslümanlar şehirlerine göç eden muhacirlere destek ve yardımcı oldukları için onlara yardımcıları anlamına gelen “ensar” denmiştir.⁵⁰¹ Kur’an-ı Kerim’de onların her türlü bencil duygulardan sıyrılıp yaptıkları yardımlardan övgüyle bahsedilmektedir.⁵⁰² İslâm’ın getirdiği esaslar, bir insanın çaresiz bırakılmasına müsaade etmemektedir. Hicretin ilk yıllarında devlet gelirleri, Müslümanlar arasında içtimai güvenliği sağlayacak bir miktarda değildi. Bu yıllarda her

⁴⁹⁸ Muhammed Hamîdullah, “Hilfu’l-fudûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, ts.), 18/32; Celal Yeniçeri, *Hiz. Muhammed Yaşadığı ve Yön verdiği Hayat* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2007), 60.

⁴⁹⁹ Yeniçeri, *İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 2013, 656; Muhammed Hamîdullah, *İslam’a Giriş*, 25.

⁵⁰⁰ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ* (Beyrut: Daru’l Kütübi’l İlmiye, ts.), 6/596 (No. 13080); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Kahire: Müessesetü Kurtuba, ts.), 1/190 (No. 1655); Muhammed Hamîdullah, *İslam’a Giriş*, 25.

⁵⁰¹ “Muhâcirlerin ve ensarın ilkleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da O’ndan razıdılar. Onlara, sonsuza dek hep içinde kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur. Şu bir gerçek ki Allah, peygambere ve -içlerinden bir grubun kalpleri kaymaya yüz tutup, arkasından Allah tövbelerini kabul buyurduktan sonra- o sıkıntılı zamanda peygambere bağlılıklarını koruyan muhacirlere ve ensara lütfuyla muamele etti. Allah onlara karşı çok şefkatli ve merhametlidir.” Tevbe 9/100, 117.

⁵⁰² “Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarsa işte kurtuluşa erecekler onlardır.” Haşr 59/9.

şeylerini bırakarak Medine'ye göç eden muhacirlerin barınacakları evleri olmadığı gibi geçimlerini temin edecek bir işleri de yoktu. Devlet gelirlerinin yeterli olmadığı böyle bir zamanda Resûlullah, muhacirlerin durumlarını iyileştirmek için onlar ile ensar arasında bir kardeşlik anlaşması yapmıştır. Bu anlaşma Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden yaklaşık altı ay sonra gerçekleştirilmiştir.⁵⁰³

İslâm kardeşliğinin en güzel tezahürlerinden olan ensar-muhacir dayanışması, hilf yoluyla bir araya gelme uygulamalarının da ilk örneklerinden biridir.⁵⁰⁴ Ahitleşme adı verilen bu uygulama yoluyla Medine'nin yerli halkı olan ensar ile Mekke'den göç eden muhacirler birbirlerinin kardeşi ilan edilmiştir.⁵⁰⁵ Buna göre anlaşmaya katılan ensardan herkes anlaşmalı kardeşini evinde barındıracaktır. Böylelikle yüz seksen altı muhacir ailesi aynı sayıdaki varlıklı ensar ailesinin yanına yerleştirilmiştir.⁵⁰⁶ Bu sayede her şeylerini Mekke'de bırakarak Medine'ye göç etmiş olan muhacirlere bu zor dönemlerinde temel ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik sosyal destek sağlanmıştır.⁵⁰⁷ Tarihte ilk defa gerçekleşmiş olan bu kardeşlik ve malî dayanışma, muhacirlerin barınma ve beslenme gibi sosyal güvenliklerine büyük katkıda bulunmuştur.⁵⁰⁸

3. Medine Sözleşmesindeki Bazı Düzenlemeler

Devleti oluşturan tebaanın risk paylaşımı ve sosyal güvenliği ile ilgili konulara Medine sözleşmesi metninde de yer verildiği görülmektedir. Medine sözleşmesinde açıkça dile getirildiği üzere; “Müslümanlar kendi aralarında ağır malî sorumluluk ve yükler altında bulunan hiç kimseyi bu halde bırakmayıp örfe (makul ölçü ve zamanın şartlarına) göre ortaklaşa ona yardımcı olacaklardır.”⁵⁰⁹ Buna göre Medine anayasasıyla toplumun tamamı adeta sosyal sigorta şemsiyesi altına alınmıştır. Medine sözleşmesinin 12. maddesine tekabül eden hükümler, şartlara göre dayanışma ve yardımlaşma esaslı çeşitli kurum ve kuruluşların oluşturulması yönünde

⁵⁰³ Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 399; Yeniçeri, *Hz. Muhammed Yaşadığı ve Yön verdiği Hayat*, 179, 180.

⁵⁰⁴ Şafak, *İslam Dini ve Sosyal Adalet*, 39.

⁵⁰⁵ Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (Mısır: Şeriketü Mektebe, 1955), 504, 505; Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, 66-72.

⁵⁰⁶ Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 400; Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, 181.

⁵⁰⁷ Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, 180; Aykanat, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar*, 2015, 165; Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 2013, 79.

⁵⁰⁸ Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 400; Kavak, *İslam Hukukunda Emeklilik*, 23.

⁵⁰⁹ Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, 68; Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, 192; Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 70, 435, 436; Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 220; Şafak, *İslam Dini ve Sosyal Adalet*, 40.

Müslümanlara her zaman için ışık tutucu bir mahiyete sahiptir. Mesleki teşekküllerin veya tamamen bağımsız birliklerin aralarında yardımlaşma/dayanışma kurumları (âkile) oluşturabilecekleri yönündeki görüşler diğer deliller yanında bu maddeye de dayanmaktadır. Dışardan gelecek tehlikelere karşı tüm Müslümanların huzur ve güvenliğinin bütünlüğünü ifade eden söz konusu sözleşmenin 17. maddesine tekabül eden “Müslümanların barış ve huzuru bir tektir/bölünemez” hükmü de dolaylı da olsa konumuz açısından önemlidir.⁵¹⁰

Medine sözleşmesinin daha başlangıç maddelerinde kabile ve grup isimleri zikredilerek bunların belli bazı malî yükümlülükleri aralarında oluşturacakları adeta bir sandık marifetiyle birlikte karşılayacakları ifade edilmektedir.⁵¹¹ Yani her zümre veya kabile kendi içinde bir sosyal sigortaya kavuşturulmuş ve her zümre için ayrı bir fon oluşturulmuştur.⁵¹² Kabile mensuplarından biri fidye-i necât borcu altında kalır veya kan diyeti ödeme borcu altına girecek olursa tazminatları bu fondan ödenecektir.⁵¹³ Kurucu anayasa gereğince İslâm Devleti’nin Yahudi tebaası da aynı ödemelere iştirak edecektir.⁵¹⁴ Şayet bir kabilenin tek başına bir tazminatı karşılama imkânı yoksa komşu veya akrabaları, zorluk çeken o kabilenin yardımına koşacaktır.⁵¹⁵ Böylece müslim, gayrimüslim unsurların hepsi sosyal sigortaya kavuşturulmuş olmaktadır.⁵¹⁶

Bazı çağdaş İslam hukukçuları tarafından âkile sistemi adeta zorunlu sosyal sigorta, âkileler birliği ise sigorta şirketleri birliği olarak nitelendirilmektedir.⁵¹⁷ Bütün bu yaklaşımlar ve uygulamalar daha sonraki dönemlerde İslâm medeniyetince oluşturulan risk paylaşım kavram ve kurumları üzerinde etkin bir rol oynadığı gibi sosyal ve zorunlu olanlar başta olmak üzere sigorta kavramı, sosyal sigorta ve emeklilik sistemi için klasik fıkıhta ve İslâm medeniyetinde izdüşümler

⁵¹⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 501, 504; Yeniçeri, *İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 77; Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâiku’s-siyâsiyye*, 66-72; Ebû Ubeyd, *Kitâbü’l-Emvâl*, 220.

⁵¹¹ Ebû Ubeyd, *Kitâbü’l-Emvâl*, 219-224.

⁵¹² İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 501, 504; Yeniçeri, *İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 2013, 436; Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâiku’s-siyâsiyye*, 66-72.

⁵¹³ Muhammed Hamîdullah, *Modern İktisat ve İslam*, 36.

⁵¹⁴ Yeniçeri, *İslam’da Devlet Bütçesi*, 383, 384; Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, I, 596; Ebû Ubeyd, *Kitâbü’l-Emvâl*, 219-224.

⁵¹⁵ Muhammed Hamîdullah, *Modern İktisat ve İslam*, 67, 68.

⁵¹⁶ Yeniçeri, *İslam’da Devlet Bütçesi*, 381, 382; Âlû Mahmûd, *et-Te’mînü’l-ictimâ’î fî dav’i’s-şer’ati’l-İslâmiyye*, 87, 88.

⁵¹⁷ Hacak, “İslam Hukukunda Sigorta ve Fıkıh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi”, 31; Celal Yeniçeri, *İslam İktisadının Esasları* (İstanbul, 1980), 436.

bulunduğunu göstermesi bakımından da ilgi çekicidir.⁵¹⁸ 1948 yılında kabul edilmiş olan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 22. maddesi ile her bireyin, toplumun bir üyesi olması itibarıyla sosyal güvenliğe hakkı olduğu vurgusu esasında İslâm'da, hicretin birinci yılında Medine'de kurulan ilk İslâm devletinin anayasası görevini icra ettiği sıklıkla dile getirilen Medine sözleşmesinde yerini alacak kadar eski bir geçmişe sahiptir. Bu sözleşmede o gün için çok önemli malî risk olan kasıtsız öldürme veya yaralama durumlarında maktûlün yakınlarına verilmesi gereken kan diyetinin ödenmesi, savaşta esir alınanların kurtarılması için fidye ödenmesi ve ağır malî sorumluluklar altında ezilen Müslümanların elbirliğiyle bulundukları zor durumdan kurtarılması gibi temelde üç noktada risk paylaşımına gidildiği görülmektedir.⁵¹⁹

4. Hilf ile Âkile Oluşturulması Hakkında Hanefî ve Şafî Mezheplerinin Yaklaşımları

Şafîîler, âkileyi Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir dönemlerinde olduğu gibi sadece akrabalık ve onun uzantısı olan aşiret çerçevesinde tutmaktadırlar ki onlardan önce İmam Malik'in görüşü de aynı şekildedir. Âkileyi sadece neseb/asabe ilişkisine dayandıran İmam Şafîî buradan hareketle sözleşmeye/hilfe dayanan bir âkile kurumunun teşkil edilemeyeceği görüşündedir.⁵²⁰ Şafîîler, aksi bir görüşün sünnette yer alan bir uygulamanın nesh edilmesi anlamına geleceğinden yola çıkarak bu kanaate varmaktadırlar.⁵²¹

Hanefîlere göre ise âkilenin tek bir tipi olmayıp, dayanışma amacı ve işlevi olan her alanda âkile sistemi kurulabilir. Dolayısıyla hilf ile de âkile kurumu teşkil etmek mümkündür. Bunun nastaki dayanağı Hz. Peygamber'in cahiliye döneminde dayanışma amaçlı kurulmuş birlikleri İslâm'ın daha da güçlendireceği anlamına gelen yukarıda zikrettiğimiz hadisidir.⁵²² Hanefîlere göre kişiler veya toplum meslek ve sanatta birbirleriyle dayanışma içinde iseler âkile kendi meslektaşları olur. Eğer kişiler bir anlaşma (hif) ile birbirlerine yardım ve dayanışma birliği oluşturmuşlarsa burada da âkile o birliğin üyeleri olmaktadır. Zira asıl olan insanlar arasında tenâsuru gerçekleştirecek olan bir yakınlık bağı kurmaktır. Âkile sistemiyle gerçekleştirilmek istenen hedef günün şartlarında hangi vasıta ile amacına ulaşacaksa ona yönelik düzenlemelerin

⁵¹⁸ Hacak, "İslam Hukukunda Sigorta ve Fıkıh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi", 31.

⁵¹⁹ Yeniçeri, *İslam İktisadının Esasları*, 435-436.

⁵²⁰ Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 661.

⁵²¹ Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 660.

⁵²² Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/596 (No. 13080); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/190 (No. 1655); Muhammed Hamîdullah, *İslam'a Giriş*, 25.

yapılması da tabiidir.⁵²³ Buna göre eğer kabile ve divanlar işlevini yitirmişse hilf yoluyla oluşturulan teşekkül ve birlikler vasıtasıyla dayanışma kurumları inşa etmek mümkündür.

Hanefî fakihî Merginânî, Hz. Ömer'in akrabalığa dayanan âkile düzenini atâ divanlarına nakletmesinin Şafîîlerin iddia ettikleri gibi onun hükmünü kaldırmak (nesh) anlamına gelmediğini ifade etmektedir. Bu yaklaşımın sünnette yer alan bir uygulamayı nesh edeceğini ileri süren Şafîîlerin aksine bu fakih söz konusu yeni yaklaşımın âkile kurumunun temelinde var olan dayanışmayı tespit ve sağlamlaştırma olduğunu ifade etmekte ve sonra da hilfe/anlaşıp sözleşmeye dayalı olanları da âkile topluluklarını oluşturan gruplar arasında saymaktadır.⁵²⁴ Hanefiler ayrıca şöyle bir akli gerekçe de ileri sürmektedirler: “Bir anlam dinî bir hükümde akla uygun olursa, hüküm o anlam ile onun fer'ine de geçer.”⁵²⁵

Bu yaklaşım İslâm medeniyetinin sosyal güvenliğe yaklaşımı açısından çığır açıcı mahiyettedir. Onlar bu görüşleriyle Hz. Ömer'in âkileyi divanlara havale etmesinin arkasında yatan düşüncenin yani dayanışma ve paylaşma amacının ittifak yani anlaşma (hulf) ile de gerçekleştirilebileceğini söylemiş olmaktadır. Böylece âkilenin tek bir tipinin olmadığını ve dayanışma (tenâsur) amacının gerçekleşeceği her yerde âkile sistemi kurulabileceğini söylemektedirler. Buna göre eğer günümüzde bir topluluğun dayanışması meslek ve sanatlara dayalıysa onların âkilesi o meslek ehli olacaktır. Eğer sözleşme (hulf) ile böyle bir birlik oluşturulmuşsa bu takdirde de âkile söz konusu birlik üyelerinden oluşacaktır. Bunun yanında kimsesi olmayan bir kişinin diğeriyle yaptığı özel anlaşma (velâ) ile de aralarında özel bir âkile birliği kurulabilecektir.⁵²⁶ Bu yaklaşım günümüzde yaygın bir uygulama alanı bulunan sigorta ve emeklilik sistemleri ile de büyük ölçüde örtüşmektedir. Buna göre emeklilik gibi sistemlerin özünü oluşturan akitlerin kapsamında yer alan fertler birbirlerinin âkilesi olabilir. Şu kadar var ki âkilede risk gerçekleştikten sonra yardımlaşma devreye girerken emeklilik sisteminde ise aktüeryal denge mantığına ve ihtimaller hesabına göre daima mevcut olan risk her bir fert için ayrı ayrı gerçekleşmeden de devrededir. Bu ise şekli bir farklılık olup söz konusu sistemlerin özüne yönelik bir husus değildir.

⁵²³ Serahsî, *el-Mebsût*, 27/126; el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 5/60; Merginânî, *el-Hidâye*, IV, 506; Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâ'ik fî şerhi Kenzi'd-dekâ'ik*, VI, 177.

⁵²⁴ Merginânî, *el-Hidâye*, 4/506; Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 660.

⁵²⁵ Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâ'ik fî şerhi Kenzi'd-dekâ'ik*, VI, 177; Merginânî, *el-Hidâye*, IV, 506; Serahsî, *el-Mebsût*, XXVII, 126.

⁵²⁶ Merginânî, *el-Hidâye*, 4/506; Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 661.

Hilf ile âkile bağı oluşturulamayacağı görüşünde olanlar ise görüşlerini destekleme sadedinde öncelikle Hz. Peygamber'in "İslâm'da hilf yoktur"⁵²⁷ hadisinden hareket etmektedirler. Hâlbuki bu hadisin konumuz olan hilf ile dayanışma grubu kurmakla bir ilgisi bulunmamaktadır. Zira hicretten takribi olarak beş ay sonra ensar ve muhacir arasında oluşturulan kardeşlik anlaşması hicri 7. yılda Hayber'in fethiyle gelen görece rahatlama dönemine kadar yaklaşık altı buçuk yıl devam etmiştir.⁵²⁸ Müslümanlar bu tarihten sonra muâhât anlaşması gibi özel değil İslâm'ın genel olarak teşvik ettiği din kardeşliğinin öngördüğü yardımlaşma ilkesine havale edilmişlerdir. Bu sebeple Hz. Peygamber'in (s.a.s) "hilf" ile ilgili sözlerinden kişilerin yemin ile birbirlerine mirasçı olmaları veya dinin getirdiği hukuka ve onun gereklerine aykırı, tabii hukuku örseleyen birlikler ve beraberlikler oluşturamayacaklarını anlamak gerekir.⁵²⁹ Yüce iradeye itaat ve uygunluk içinde kardeşlikler, sözleşmeye dayanan cemiyetler, dayanışma/yardımlaşma, hak ve adaleti ayakta tutma gibi maksatlara yönelik birlik ve kuruluşlar oluşturmak her zaman için mümkündür.⁵³⁰

Öte yandan Allah Resûlü (s.a.s): "Câhiliyye döneminde (dayanışma amaçlı) kurulmuş birlikleri İslâm daha da güçlendirir"⁵³¹ buyurarak tenâsur amaçlı oluşumları teşvik etmiştir. "İslâm'da hilf yoktur" hadisinden kasıt ise cahiliye döneminde "Ölümüm ölümün, kanım kanındır, bana mirasçı ol ben de sana mirasçı olayım" şeklindeki hem hak hem de batıl konusunda yardımlaşmayı içeren ve o günün insanı tarafından mahiyeti bilinen sözleşme türleri ile alakalıdır. İslâm, batıl üzerine yardımlaşmayı yasaklamış, birr ve takva üzere yardımlaşmayı ise emretmiştir.⁵³² Nitekim Hz. Peygamberin "Bugün de hilfû'l-fudûl benzeri bir dayanışma grubuna davet edilsen, tereddütsüz kabul ederim"⁵³³ hadisi de bu görüşü desteklemektedir.

Hilf ile ilgili yukarda değindiğimiz rivayetlere yer veren bazı hadis kaynaklarının bunları Hz. Peygamber'in ensar ile muhacirler arasında gerçekleştirdiği kardeşlik/muâhât anlaşmasını konu edinen hadislerle birlikte aynı alt başlığa kaydetmiş olmaları da her ikisi arasında temel dayanak ve nihai hedef bakımından aynilik olmasından ileri gelmiş olabilir. Söz konusu kardeşlik

⁵²⁷ Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, "Kefâlet", 1 (No. 2294); Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'u's-sahih*, "Fedâilü's-Sahabe", 204 (No. 2529).

⁵²⁸ Yeniçeri, *Hz. Muhammed Yaşadığı ve Yön verdiği Hayat*, 251.

⁵²⁹ Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'u's-sahih*, "Fedâilü's-Sahabe", 204 (No. 2529).

⁵³⁰ Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 663.

⁵³¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 191.

⁵³² Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik fî şerhi Kenzi'd-dekâ'ik*, V, 179, 180; Hey'et-ü-Kibârî'l-Ulemâ, *Mecelletü'l-buhûsi'l-İslâmiyye* (Riyad, ts.), XIX, 121.

⁵³³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/596 (No. 13080); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/190 (No. 1655); Muhammed Hamîdullah, *İslam'a Giriş*, 25.

uygulamasında da bir anlaşma (hulf) söz konusu olmuş ve hicretin akabindeki o ilk zor zamanlarda, bu iki zümre birbirlerine kardeş aile haline getirilmişlerdir. Böylece ensarla din kardeşliğiyle kenetlenmiş olan muhacirler daha özel bir destek ve yardıma mazhar olmuşlardır. Ancak bu kardeşlik anlaşmasının ana konusu diyetlerin ödenmesi değil, barınma ve iâşe olmuştur.⁵³⁴

Bir divana veya mesleğe bağlı olmadan insanların kendi yeminleri (hulf) ile ve günümüz tabiriyle kendi irade ve sözleşmeleriyle aralarında dayanışma ve yardımlaşma birlikleri oluşturabilecekleri görüşü oldukça önemli bir aşamadır.⁵³⁵ Bu yaklaşım günümüzde yaygın bir uygulama alanı bulunan emeklilik sistemi ile de büyük ölçüde örtüşmektedir. Buna göre emeklilik gibi sistemlerin özünü oluşturan akdin kapsamında yer alan fertler daha önce taahhüt edilen belli konularda birbirlerinin âkilesi olabilir. Devlet himayesindeki binlerce hatta milyonlarca kişi bir araya gelip yapacakları sözleşmelerle dayanışma hukuku oluşturabilir. Bu sözleşme devlet tarafından organize edilebilir. Sözleşmeye dâhil olan herkes sözleşmede belirtilen hususları yerine getirmekle mükellef olur. Sözleşmelerin gereğini yerine getirmek Kur'an-ı Kerim'in bir emridir: “*Ahde vefa gösterin; çünkü ahid sorumluluk doğurur*”⁵³⁶ ayeti bu gerçeğe işaret etmektedir. Hz. Peygamber de: “Müslümanlar haramı helal, helali de haram hale getirmediği aralarında anlaşıp sulh yapabilirler. Müslümanlar helali haram ve haramı da helal yapmadıkça koydukları şartlara riayet ederler”⁵³⁷; “Müslümanlar, şartları ve akitleri ile bağlıdır”⁵³⁸ buyurarak hem akit serbestisine işaret etmekte hem de her Müslümanın kabul ettiği şartları, yaptığı sözleşmeleri yerine getirmek zorunda olduklarını bize haber vermektedir. Yukarıdaki ayet ve hadislerde bildirilen emir ve sözleşmeler mutlak olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla, hakkında yasaklayıcı nass bulunan bir vasıf taşımadıkça sözleşme yapmak mubah olduğu gibi yapılan bu sözleşmelerin gereğini yerine getirmek de zorunludur.⁵³⁹

⁵³⁴ Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 663.

⁵³⁵ el-Hafif, *et-Te'mîn*, 83; Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 660.

⁵³⁶ el-İsrâ 17/34.

⁵³⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/131 (No. 11430); Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *es-Sünen* (Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1424), 3/426 (No. 2892).

⁵³⁸ Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, “İcâre”, 14; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen* (Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, ts.), “Akdiye”, 12 (No. 3594).

⁵³⁹ Fahri Demir, “Sigorta (Akile Müessesesi ve Süftece Muamelesi Işığında Bir Tedkik)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (2002), 184.

L. BİR SOSYAL SİGORTA KURUMU OLARAK BEYTÜLMÂL

Kur'an-ı Kerim'e göre kasıt, kusur ve ihmal kimde ise ilk esas ve ilk ilke onun işlediği fiilden sorumlu olmasıdır.⁵⁴⁰ Ancak cana yönelik kasıtlı olmayan mağduriyetlerde hukukî çerçevede kalınmak üzere dinde yardımlaşma esası getirilmiştir. Kur'an'da bu husus içtimai hayatın vazgeçilmez bir ilkesi olarak ortaya konulmuştur.⁵⁴¹ Kusur ve ihmalin doğrudan devlete yüklenebileceği veya bir âkilenin bulunmadığı durumlarda ise sorumlu, devlet adına onun hazinesi yani beytül-mâl olur.⁵⁴² Bir başka ifadeyle malî tazminata yol açan kişinin bağlı bulunduğu bir divan yoksa veya aile ve kabilesi bulunmuyor ise ya da kusur ve ihmalin doğrudan devlete yüklenebileceği durumlarda beytül-mâl âkile yerine geçer ve devlet adına sorumlu olur.⁵⁴³ Zira beytül-mâl toplumun güvenliğini sağlamak amacıyla devlet nezdinde oluşturulan en büyük kurum ve en genel sigorta müessesesi mesabesindedir.⁵⁴⁴

Hz. Peygamber (s.a.s)“Mirasçısı olmayanın mirasçısı benim; âkile olarak onun diyetini öder ve ona da mirasçı olurum” buyurmuştur.⁵⁴⁵ O, bir başka hadisinde ise “Ben (bilahare devlet), her mümine kendi nefsinden daha yakınım. Kim mal bırakırsa ehli için bırakmış olur. Ama kim borç ve bakılmaya muhtaç fertler bırakırsa o banadır, benim üzerimedir. Çünkü ben müminlerin velisiyim” buyurmaktadır.⁵⁴⁶ Nitekim Allah Resûlü'nün uygulamalarında beytül-mâlin aynı zamanda toplumun bütün fertlerini kuşatan bir sosyal güvenlik işlevine sahip olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber'in muhtaçların doyurulması için aldığı tedbirlerden biri onların

⁵⁴⁰ En'âm 6/164; İsrâ 17/15; Zümer 39/7; Necm 53/38.

⁵⁴¹ Mâide 5/2.

⁵⁴² Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn*, 119.

⁵⁴³ Yusuf Kardâvî, *İslam'da Helal ve Haram*, çev. Mustafa Varlı (İstanbul, 1990), 444; Şafak, *İslam Dini ve Sosyal Adalet*, 41.

⁵⁴⁴ Buna karşılık beytül-mâlin akile olarak görülmesine karşı çıkanlar da olmuştur. Onlar; bir akile içinde yer almayan kadın, çocuk fakir ve akıl yoksunu kişilerin de beytül-mâlde hakları bulunduğu ve diyetin buradan ödenmesi durumunda, sorumlulukları olmayan bu kişilerin de diyete iştirak ettirilmiş olacağı gerekçesinden yola çıkarlar. Âkile işlevini atâ divanlarına ve anlaşıma (hîlf) ile oluşturulan birliklere devretmeyen Zâhiriyye mezhebinin ünlü temsilcisi İbn Hazm'da asabe (aile) ve aşireti olmayanlar için beytül-mâlî akile olarak görenlerdendir. Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 2013, 647.

⁵⁴⁵ Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'u's-sahîh*, “Ferâiz”, 14-16; Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, “Feraiz”, 8.

⁵⁴⁶ Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, “İstikrâz”, 11 (No. 2399); Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 251; Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 2013, 458; Âlû Mahmûd, *et-Te'mînü'l-ictimâ'î fî dav'i ş-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, 148, 149.

evlere yemeğe davet edilmesi idi. O, oldukça fakir olan ashab-ı suffayı bazen evine davet eder, bazen de ashabının onları misafir etmesini tavsiye ederdi.⁵⁴⁷

Hız. Peygamber'in evlenmek üzere olan kızlara beytül mâlden mehir ödenmesini emretmesi,⁵⁴⁸ devlet ambarlarında ilaç vazifesi gören bazı gıda maddelerinin muhafaza edilmesi ve hastalara karşılıksız olarak verilmesi beytül mâlin sosyal güvenliğe yönelik işlevlerinden sadece birkaçıdır. Nitekim o, toplumsal güvenceyi temin etmek amacıyla bazı muhtaç kişi ya da topluluklara mülkiyeti devlete ait yerlerden belli miktarlarda gıda maddeleri vermiş ve yine bu maksada yönelik olarak yoksullara arazi tahsisleri yapılmıştır. Resûlullah'ın (s.a.s), Hemedan kabilesinin Müslümanlığa geçişini sağlayan Kays b. Malik'e tu'me (yiyimlik-geçimlik) tahsisinde bulunduğu,⁵⁴⁹ kendisinden ilaç isteyen birine beytül mâlden bal gönderdiği,⁵⁵⁰ kaynaklarda yer almaktadır.

Beytül mâlin sosyal güvenlik fonksiyonu Hız. Peygamber'den sonra da devam etmiştir. Hazineden gerekli görülenlere yardımlar yapılmış, müzmin hastalara, yaşlılara, sakat ve âmâlara, kimsesiz çocuklara, himaye altına alınması gereken âzatlı kölelere hazineden sürekli maaşlar bağlanmış, divanlarca maaşlar dağıtıldıktan sonra artan gelirlerle fakir gençlere evlenme yardımı yapılmış, israf ve sefehten kaynaklanmayan borçlar ödenmiş, bütçe fazlası gelirler muhtaç durumda olanlara dağıtılmıştır.⁵⁵¹

İlk halife Hız. Ebû Bekir'in Hire bildirisi, insanlık tarihinin ilk ve en muhteşem sosyal güvenlik metinlerinden biridir. Hız. Ebû Bekir'in, Halid b. Velid vasıtasıyla Hireliler ile yaptığı anlaşmaya göre çalışma gücü kalmamış yaşlılara, herhangi bir sebeple hasta olan, sakatlanan, felakete uğrayan ve zengin iken sonradan fakir düşenlere ve bakmakla yükümlü oldukları kişilere beytül mâlden yardım yapılacak, maaş bağlanacak ve onlar cizyeden muaf tutulacaktır.⁵⁵² Bu dönemde, her bireye başkalarına bağımlı olmadan hayatlarını sürdürebilecekleri bir geçim yardımı

⁵⁴⁷ Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 401.

⁵⁴⁸ Kavak, *İslam Hukukunda Emeklilik*, 25.

⁵⁴⁹ Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 435, 440.

⁵⁵⁰ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 270.

⁵⁵¹ Şafak, *İslam Dini ve Sosyal Adalet*, 42; Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 389, 390.

⁵⁵² Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd nel-Kûfi Ebû Yûsuf, *Kitabü'l-Harâc*, çev. Ali Özek (İstanbul: Özek Yayınları, 1973), 232; Ulvân, *et-Tekâfulü'l-ictimâiyyü fi'l-İslâm (İslam'da Sosyal Güvenlik Sistemi)*, 76; Debbâğoglu, *İslam İktisadına Giriş*, 379; Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 250, 251; Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 197, 241, 325, 326.

yapılmasıyla herkesin devletin ekonomik destek ve güvencelerinden faydalanmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır.

İkinci halife Hz. Ömer, cüzzam hastalığına yakalanmış Hristiyanlara zekât gelirlerinden yardım etmiştir.⁵⁵³ İhtiyarlığı (fizyolojik risk) yüzünden çalışamayan bir Yahudi görünce bunun sebebini sormuş, teklif edilen cizye vergisi cevabını alınca ona şöyle demiştir: “Biz sana insaflı davranmadık. Gençliğinde cizyeni aldık. Sonra yaşlanınca da böyle perişan bıraktık.” Ardından adamın elinden tutup evine götürerek ona bir miktar yardımda bulunmuş ve ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda beytûlmâlden ödenek ayırmıştır. O, ayrıca beytûlmâl görevlilerine “İhtiyaç sahiplerini kollayın. Kendilerine ve ailelerine yetecek miktarda beytûlmâlden ödenek ayırın” demiştir.⁵⁵⁴ Hz. Ömer yine Dımaşk toprağındaki el-Câbiye’ye giderken, yolda cüzzam hastalığına yakalanmış Hristiyanlarla karşılaşmış ve onlara zekât gelirlerinden nakdi ve ayni yardımda bulunulmasını emretmiştir.⁵⁵⁵

Üçüncü halife Hz. Osman’da seleflerinin yolunu takip etmiştir. İhtiyaç sahiplerine bakmakla yükümlü oldukları nüfusu da dikkate alarak beytûlmâlden yardımda bulunmaya devam etmiştir.⁵⁵⁶ Müslümanlarla birlikte ihtiyaç sahibi Yahudi ve Hristiyanlara da beytûlmâlden maaş bağlanması sosyal sigorta anlayışının o gün ulaştığı seviye bakımından son derece önemli olduğu gibi toplumun her ferdi sosyal sigorta kapsamına alma gayesi bakımından da günümüze ışık tutmaktadır.⁵⁵⁷

Raşit Halifeler dönemi uygulamalarına Emevîler devrinde de büyük ölçüde devam edilmiştir. Halife Velid b. Abdülmelik, fakirlere, gözü görmeyenlere ve cüzzamlılara maaş bağlatmış, bu hastalığa tutulanların belli yerlerde bakıma tabi tutulmalarını emretmiştir. Halife

⁵⁵³ Belâzürî, *Fütûhu’l-büldân*, 185; Yeniçeri, *İslam’da Devlet Bütçesi*, 196; Ulvân, *et-Tekâfulü’l-ictimâiyyü fi’l-İslâm (İslam’da Sosyal Güvenlik Sistemi)*, 112.

⁵⁵⁴ Ebû Yûsuf, *Kitabü’l-Harâc*, 205, 206; Yeniçeri, *İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 2013, 85; Yeniçeri, *İslam’da Devlet Bütçesi*, 195, 196; Ulvân, *et-Tekâfulü’l-ictimâiyyü fi’l-İslâm (İslam’da Sosyal Güvenlik Sistemi)*, 76, 111, 112; Beşer, *İslam’da Sosyal Güvenlik*, 1988, 117; Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 251; Kavak, *İslam Hukukunda Emeklilik*, 28.

⁵⁵⁵ Belâzürî, *Fütûhu’l-büldân*, 185; Yeniçeri, *İslam’da Devlet Bütçesi*, 196; Ulvân, *et-Tekâfulü’l-ictimâiyyü fi’l-İslâm (İslam’da Sosyal Güvenlik Sistemi)*, 112.

⁵⁵⁶ Ulvân, *et-Tekâfulü’l-ictimâiyyü fi’l-İslâm (İslam’da Sosyal Güvenlik Sistemi)*, 76.

⁵⁵⁷ Yavuz, *İslamda Zekât Müessesesi*, 109; Belâzürî, *Fütûhu’l-büldân*, 185; Yeniçeri, *İslam’da Devlet Bütçesi*, 197.

Velid daha da ileri bir adım atarak her kötürüme bir hizmetçi ve her köre de bir yardımcı tayin etmiştir.⁵⁵⁸

İkinci Ömer olarak bilinen Ömer b. Abdülaziz, Basra'nın fakirlerine ayda üçer dirhem, müzmin hastalara ellişer dirhem maaş bağlatmış, her bir özürlü ve gözü görmeyen için yol gösterici olarak birer köle tayin etmiştir.⁵⁵⁹ Sefihlik ve israf gibi yollar dışında borçlu duruma düşen kişilerin bulunarak borçlarının ödenmesini, malı olmayıp evlenmek isteyen bekârların evlendirilmesini, mehirlerinin ödenmesini hatta ödünç para ihtiyacı olan zimmilere borç verilerek iş kurmaya teşvik edilmelerini emretmiştir.⁵⁶⁰ Bu dönemde yeni düzenlemelerle devletin güvenlik şemsiyesi altına giren ve aslen Arap olmayan diğer insanların maaşları artırılarak aradaki fark kapatılmaya çalışılmıştır. Muhtaçlara maaş bağlanmış, toplumun tamamına yönelik sosyal güvenlik büyük oranda sağlanmıştır.⁵⁶¹ Ömer b. Abdülaziz, Hz. Ömer'in uygulamasına dayanarak Basra valisi Adiy b. Ertâte'ye gayrimüslim muhtaçlara maaş bağlanması için şöyle bir yazı göndermiştir: “Etrafını gözet. Zimmet ehlinde olup da yaşlanmış, takattan düşmüş ve geçim yolları tıkanmış kimselere Müslümanların beytül-mâlinden onlara uygun düşecek maaşlar bağla.”⁵⁶² Aktardığımız bu misaller bize İslâm devleti içinde yaşayan herkesin sosyal güvenlik kapsamı içine alınmasının hedeflendiğini ve bunun Hz. Peygamberin (s.a.s) getirdiği hukuka dayalı olarak yapıldığını göstermektedir.⁵⁶³

Emevîler döneminde körlere maaş bağlanması, kılavuz tayin edilmesi ve müzmin hastalara hizmet edecek bir kişinin görevlendirilmesi, günümüz sosyal güvenlik kuruluşlarının bile henüz ulaşamadığı bir seviyedir.⁵⁶⁴ Toplumun her alanında yapılan bu çalışmalar, sağlanan güven ve refah ortamı, kurulan çeşitli yardım müesseseleri günümüzdeki yaygın şekliyle “emeklilik müessesesine” o dönemde ihtiyaç bırakmamıştır. Zira genel bir uygulama olarak Müslüman gayrimüslim, çalışsın veya çalışmasın fark etmeksizin muhtaç vatandaşlara ihtiyacı kadar destek sağlanmıştır.⁵⁶⁵

⁵⁵⁸ Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 326; Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 251.

⁵⁵⁹ Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 251; Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 326.

⁵⁶⁰ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 265.

⁵⁶¹ Kavak, *İslam Hukukunda Emeklilik*, 31.

⁵⁶² Şafak, *İslam Dini ve Sosyal Adalet*, 42; Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 326, 392, 393; Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 86; Beşer, *İslam'da Sosyal Güvenlik*, 119.

⁵⁶³ Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 392, 393.

⁵⁶⁴ Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 326.

⁵⁶⁵ Kavak, *İslam Hukukunda Emeklilik*, 33.

Abbâsîler devri, bilhassa teşkilatlı sağlık kuruluşlarının açıldığı ve ülkenin her yerine yayıldığı bir dönemdir. Ülkenin her tarafında hastaneler yapılmış, hasta ve fakir olanlara gerekli sağlık ve bakım hizmeti götürülmüştür.⁵⁶⁶ Bu kapsamda Halife Mehdî'nin 162/778 tarihinde cüzzamlılara ve hapse düşenlere maaş bağlanması için emirler verdiği bilinmektedir.⁵⁶⁷ Halife Me'mûn, valilere gönderdiği talimatlarda onlardan, hastaneler açmalarını ve bu yerlere hastaları tedavi edecek hekimler, bakımlarını yapacak hastabakıcılar tayin etmelerini istemiş, devlet hazinesini israfa uğratmadan hastaların tedavi ve beslenmelerinin sağlanmasını emretmiştir.⁵⁶⁸ Ayrıca toplumun yoksul kesimleriyle ilgilenmelerini, onlara hazineden maaş bağlamalarını istemiştir.⁵⁶⁹ Onun, bu hizmetleri devletin aslî bir görevi olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Abbâsîler döneminde ayrıca herhangi bir sebeple görevinden ayrılmak durumunda kalan askerlere maaş bağlanmış, ölmeleri halinde bu maaşlar ailelerine intikal ettirilmiştir.⁵⁷⁰

Görüldüğü üzere İslâm toplumu daha ilk dönemde geliştirdiği kavramlar ve inşa ettiği kurumlar vasıtasıyla geniş bir yardımlaşma ve dayanışma ağı kurmuştur. Müslümanlar ihtiyaç sahiplerini gözetmiş, onlara beytülâmlden fon ayırmış, ihtiyaç sahipleri de ayrılan bu fon sayesinde temel ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Yaşlılık, düşkünlük, iş kazaları vb. sebeplerle çalışamayan kimseler, devlet ve toplum bireyleri tarafından şefkat, sevgi, işbirliği ve dayanışma ile kucaklanmıştır. Hz. Peygamber'den itibaren bütün yöneticiler bu hususa özel önem vermiş, bu amaçla birçok düzenleme yapılmıştır. Nitekim İslâm kardeşliği ve İslâm'ın temel ilkeleri de bunu gerektirmektedir.⁵⁷¹ O dönemde günümüzdekine benzer bir emeklilik sistemi uygulamasının ortaya çıkmamasının sebebi ise ülkenin her tarafında cari olan sosyal dayanışma ve devletin sağladığı sosyal hakların herkesi kuşatmasıdır. Bir başka ifadeyle bugünkü anlamda bir sigorta ve emeklilik sistemine o gün için ihtiyaç duyulmamış olmasıdır.

⁵⁶⁶ Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 324.

⁵⁶⁷ Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 251; Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 327.

⁵⁶⁸ Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 324.

⁵⁶⁹ Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 357.

⁵⁷⁰ Kavak, *İslam Hukukunda Emeklilik*, 33.

⁵⁷¹ Ulvân, *et-Tekâfulü'l-ictimâîyyü fi'l-İslâm (İslam'da Sosyal Güvenlik Sistemi)*, 75, 76.

II. İSLAM TARİHİNDE RİSK PAYLAŞIMINA YÖNELİK BAZI KAVRAMLAR VE KURUMLAR

Karahanlılar, Gazneliler, Harezmşahlar, Selçuklular, Memlükler, Atabekler, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı dönemlerinde İslâm medeniyetinde mevcut olan sosyal güvenlik kavram ve müesseseleri daha da gelişmiştir.⁵⁷² Emevî ve Abbâsîler devrinde var olan çeşitli sosyal güvenlik amaçlı kurumlar daha da yaygınlaşmış ve günün şartlarına göre yeni tedbirler alınmaya başlanmıştır.⁵⁷³ Klasik dönemde sosyal güvenlik işlevi büyük oranda vakıflar eliyle yürütülmüştür. Bu dönemde mecburi prim ödeme ve belirli bir emeklilik yaşı da söz konusu değildir. Tanzimat'tan sonra ise vakıf-sandıklar devlet denetimine alınmış ve günümüz sosyal güvenlik kurumlarının temelleri atılmaya başlanmıştır.⁵⁷⁴

A. FÜTÜVVET ANLAYIŞI

Fütüvvet kelimesinin kökü olan “fetâ”; genç, yiğit, delikanlı, cömert, ahlaklı, örnek, eli açık, gözü pek, iyi huylu kişi gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁷⁵ Kur'an-ı Kerim'de “fetâ” kelimesi, fitye ve feteyât olarak geçmektedir.⁵⁷⁶ Bu kavramla put kıran ve karşılaştıkları baskılara rağmen inançlarını koruyan ve hatta bu uğurda vatanlarını terk eden gençlerin nitelikleri anlatılmaktadır.⁵⁷⁷ Çoğulu “fityân” olan bu kelimenin Farsça karşılığı civanmert, Türkçe karşılığı ise “alp”tir. Fütüvvet ise çoğunlukla başkalarını kendisine yeğlemek, geniş bir mürüvvet sahibi olmak anlamlarına gelmektedir. Bu kavram tasavvuf çevresinde şefkat, cömertlik ve diğergâmlık kavramlarını da kapsayacak şekilde kullanılmaktadır.⁵⁷⁸

Ortaya çıkışı Emevîler dönemine kadar uzanan ve esas teşkilatlanmasını Abbâsîler döneminde tamamlayan fütüvvet teşkilatının erken dönemlerin ilk büyük sivil hareketi olduğu söylenebilir. Daha çok döneminin tasavvufi anlayış ve kültürü içinde doğan bu kurum özellikle genç ve eğitilebilir orta kuşakları kâmil birer insan yapmayı hedeflemiştir.⁵⁷⁹ Gençlerin cömert,

⁵⁷² Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 252.

⁵⁷³ Kavak, *İslam Hukukunda Emeklilik*, 35.

⁵⁷⁴ Tabakoğlu, *İslâm İktisadı'na Giriş*, 173.

⁵⁷⁵ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 4; Kaan, *İktisadın Fıkıhtaki Yeri ve Yapısı*, 221.

⁵⁷⁶ Nisâ 4/25; Yûsuf 12/30, 36; Kehf 18/60, 62.

⁵⁷⁷ Kehf 18/10, 13; Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 324.

⁵⁷⁸ Baş, *İslam Kurumları Tarihi*, 365.

⁵⁷⁹ Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 70, 71.

becerikli, dürüst, meslek ve sanat sahibi olmaları yönünde gayret gösteren bu teşkilat aynı zamanda başkalarına destek ve yardımı esas alan bir insanlık yetiştirmeyi de gaye edinmiştir.⁵⁸⁰

Kendine özgü nitelikleri ve kuralları bulunan bir sosyal teşekkül olan fütüvvet,⁵⁸¹ önceleri tasavvufa dayalı dünya görüşü ile sınırlı iken daha sonraları fütüvvet teşkilatı içinde esnaf birlikleri de yer almaya başlamış, kurum ekonomik bir hüviyet kazanmış ve mesleki teşekküllerin düşünce ve töre sistemi olmuştur.⁵⁸² Fütüvvetin öteden beri yaygın olduğu diğer İslâm beldelerinde esnaf ve sanatkârlar arasında bu örgütün bir benzeri görülmemektedir.⁵⁸³

Fütüvvetnamelere göre fütüvvet ehlinin Allah'ın ve peygamberin emirlerine uyan, ahlaklı, iyiliksever, cömert, haramdan sakınan, yalan söylemeyen, iftira atmayan, dedikodu yapmayan, hak ve adalet sahibi, zalime ve haksızlığa karşı koyan ve güçsüzün hakkını almak için mücadele eden kişiler olmaları arzulanmaktadır.⁵⁸⁴ Fütüvvetin aslı sürekli başkalarının hizmetinde olmaktır.⁵⁸⁵ Fütüvvet teşkilatına intisap eden kişi, bütün hayatı boyunca yol atası ile yol kardeşine hürmet ve yardım edeceği gibi onların da sevgisine, hürmetine ve yardımına mazhar olacaktır. Ustasına, mesleğine, sanatına, genellikle ihvana yani fütüvvet ehline, sonra da aralarında hiçbir fark gözetmeksizin bütün insanlara yardımcı olacaktır.⁵⁸⁶ Nitekim fütüvvet örgütleri tarafından düşkün ve yoksullara, iffet ve namus ehli kimselere çeşitli yardımlar yapılmıştır.⁵⁸⁷ Fütüvvet anlayışında ağırlık ve yavaşlık, hırs ve tamahtan uzaklık, kanaat ve tevazu gibi erdemler yüceltilir.⁵⁸⁸ Nezaket, cömertlik, dürüstlük ile dindarlık övülür; açgözlülük, şiddet ile dünyevi hazlar yerilir, baştan sona ortakçı değerler ile etkinliklere vurgu yapılır.⁵⁸⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi devlet yapısı güç kazanmaya başlayınca fütüvvet toplulukları siyasal

⁵⁸⁰ İsmet Uçma, *Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak Ahilik* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2018), 86, 678, 679.

⁵⁸¹ Baş, *İslam Kurumları Tarihi*, 367.

⁵⁸² İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985), 132; Baş, *İslam Kurumları Tarihi*, 367; Eunjeong YI, *17. Yüzyıl İstanbul'unda Lonca Dinamikleri*, çev. Barış Zeren (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ts.), 70, 71; Mehmet Şeker, *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-Nâmelerin Yeri* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011), 22, 261.

⁵⁸³ Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, 133; Ahî Evran ve ahîliğin kuruluşu hakkında geniş bilgi için bkz. Mikail Bayram, *Ahi Evren Hâce Nasirü'd-din Mahmud ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2018).

⁵⁸⁴ Baş, *İslam Kurumları Tarihi*, 369; YI, *17. Yüzyıl İstanbul'unda Lonca Dinamikleri*, 70, 71.

⁵⁸⁵ Muallim Cevdet İnanç, *İslâm Fütüvveti ve Türk Âhiliği İbn-i Battuta'ya Zeyl* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2008), 48.

⁵⁸⁶ Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, 135.

⁵⁸⁷ İnanç, *İslâm Fütüvveti ve Türk Âhiliği İbn-i Battuta'ya Zeyl*, 135.

⁵⁸⁸ Sabri F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası* (İstanbul: Derin Yayınevi, 2006), 97.

⁵⁸⁹ YI, *17. Yüzyıl İstanbul'unda Lonca Dinamikleri*, 70, 71.

etkilerini yitirmeye başlamıştır. Bununla birlikte fütüvvet anlayışının bazı ilkeleri şehirli sanatkârlara ve hizmetlilere yönelik ahlaksal öğütler biçiminde varlığını sürdürmüştür.⁵⁹⁰

Görüldüğü üzere fütüvvet anlayışında cömertlik, merhamet, başkalarını kendine tercih etmek, zayıflara destek olmayı gaye edinmek, düşkün ve yoksullar başta olmak üzere hiçbir fark gözetmeksizin insanlara yardım etmek en temel gayeler olarak belirginleşmektedir. Bu bakımdan fütüvvet anlayışının, sosyal güvenliğin sağlanmasında ve yaygınlaşmasında kendi döneminde hem fikri hem de uygulama bakımından çok önemli bir rol oynadığı söylenebilir.⁵⁹¹

B. AHİLİK MÜESSESESİ VE ESNAF SANDIKLARI

1. Ahilik Müessesesi

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulma sürecinde oldukça etkisi bulunan dinî ve sosyal bir yapının adı olan ahilik, Arap dilinde “kardeşim” manasına gelen “ahî” kelimesinden türemiştir. Türkçe’de cömert manasına gelen “akı” kelimesinden bu ismin türetildiği görüşünde olan araştırmacılar da bulunmaktadır.⁵⁹² Hâkim görüş ahî teşkilâtının Anadolu’da kurulup kök salmasında fütüvvet anlayışının büyük etkisinin olduğu yönündedir.⁵⁹³ Hatta Anadolu’da yeni bir şekil alan ahî teşkilâtının, fütüvvetin Anadolu’daki bir uzantısı olduğunu iddia eden araştırmacılar da bulunmaktadır.⁵⁹⁴ Nitekim M. Fuad Köprülü ve Abdülbaki Gölpınarlı gibi bazı araştırmacılar ahilik düşüncesini, fütüvvet teşkilâtının Anadolu’da aldığı değişik bir biçim olarak yorumlamaktadırlar.⁵⁹⁵ Fütüvvetnâmeler üzerine çalışmış bir akademisyen olan Abdülbaki Gölpınarlı, loncaları da ahî örgütlenmeleri olarak değerlendirmektedir.⁵⁹⁶ Nitekim Osmanlı

⁵⁹⁰ YI, 17. Yüzyıl İstanbul’unda Lonca Dinamikleri, 70, 71.

⁵⁹¹ Dilik, “Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi”, 58.

⁵⁹² Baş, *İslam Kurumları Tarihi*, 370; Uçma, *Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak Ahilik*, 22; Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 51, 52; Sabahattin Güllülü, *Ahi Birlikleri* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1977), 22; Adnan Gülerman - Sevda Taştekil, *Ahi Teşkilâtının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri* (Ankara, 1993), 2; Bayram, *Ahi Evren Hâce Nasirü’l-din Mahmud ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu*, 17, 18.

⁵⁹³ Ziya Kazıcı, “Ahilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/540; Gülerman - Taştekil, *Ahi Teşkilâtının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, 31; Kadir Arıcı, “Ahi Örgütlenmesi ve Sosyal Düzenin Korunmasındaki Roller”, *1. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu*, ed. Erksin Güleç vd. (Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, 2011), 1/85.

⁵⁹⁴ Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 327.

⁵⁹⁵ Ahmet Yaşar Ocak, “Fütüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/262.

⁵⁹⁶ YI, 17. Yüzyıl İstanbul’unda Lonca Dinamikleri, 9, 10.

loncaları, fütüvvet ülküsüne derinden bağlı yapılar olarak öne çıkmaktadır.⁵⁹⁷ Buna göre ahîliğin “Türk Fütüvvet Hareketi” olarak tanımlanması, merasim ve kurallarından bahseden eserlere/tüzüklere “fütüvvetname” adının verilmesi, ahîliğin kökeninin fütüvvet teşkilatına dayandığının en büyük göstergelerindendir.⁵⁹⁸ Nitekim silsilenamelerde sabit olduğu üzere tanzimata kadar sanatkâr zümreleri “fütüvvet” nizamnamesiyle amil olmuşlardır.⁵⁹⁹ Fütüvvet anlayışı ve ahîlik, ayrıntılarda birtakım farklılıklar göstermekle birlikte nefisle mücadele, Allah’ın emirlerine uyma, kendisini halka vakfedip herkese iyilikte bulunma, vefa, doğruluk, cömertlik, bütün insanlara sevgi besleme, insanların ihtiyaçlarını gidermeye çalışma, alçak gönüllü olma gibi temel ilkelerde birleşmektedirler.⁶⁰⁰ Diğer bazı araştırmacılar ise ahîliğin fütüvvetten bir hayli değişik yönleri olduğu, Anadolu’da yaşayan Türklerin ahîliği bulundukları yerlerde geliştirip şekillendirdikleri, dolayısıyla ahîliğin Anadolu’da yaşayan Türklere has özellikleri bulunan bir kurum hüviyetine dönüştüğü görüşünde birleşmektedirler.⁶⁰¹ Kanaatimize göre hem fütüvvet hem de ahîlik kurumu İslâm’ın başkalarına yardımcı olma anlayışının farklı zaman dilimlerinde tezahür eden iki formudur. Her iki kurum da “Kul kardeşinin ihtiyacını giderirse Allah da onun ihtiyacını giderir.”⁶⁰² hadis-i şerifinden hareket etmektedir.

Ahîlik müessesesinin, sosyal güvenlik eksenli bir toplum inşa etme çabası içinde olduğu anlaşılmaktadır. Zira ahîliğin esaslarının, ahlâkî ve ticari kaidelerinin yazılı olduğu fütüvvetnamelere göre teşkilat mensuplarının vefa, doğruluk, emniyet, cömertlik ve tevazu gibi vasıflara haiz olması gerekmektedir.⁶⁰³ Ahî teşkilatı toplumsal dayanışmaya büyük önem vermiş, üyelerini kazançlarının geçimlerinden arta kalanını bütünüyle yoksullara ve işsizlere yardımda kullanmaya teşvik etmiştir.⁶⁰⁴ Anadolu’nun birçok köy, kasaba ve şehirlerini dolaşan İbn Battûta, kendi döneminde ahî liderlerinin en küçük yerleşim birimlerini bile zaviye ve konuk evlerinden oluşan hayır kurumları ile imar ederek güzelleştirdiklerini belirtmektedir.⁶⁰⁵ Elbette hayır kurumları sadece zaviyelerden ibaret değildi. Cami, medrese, mektep, darü’ş-şifa, müştemilat, kütüphane, köprü, han, çeşme ve fakirlere vakfedilmiş olan gölgelikler de (müsakkafat) bu

⁵⁹⁷ YI, 17. Yüzyıl İstanbul’unda Lonca Dinamikleri, 70, 71.

⁵⁹⁸ Uçma, *Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak Ahîlik*, 85.

⁵⁹⁹ İnanç, *İslâm Fütüvveti ve Türk Âhîliği İbn-i Battuta’ya Zeyl*, 487.

⁶⁰⁰ Şeker vd., *İslam Kurumları Medeniyeti*, 153; Dilik, “Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi”, 58, 59.

⁶⁰¹ Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik*, 3.

⁶⁰² Müslim b. Haccâc, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “Birr”, 58.

⁶⁰³ Baş, *İslam Kurumları Tarihi*, 372.

⁶⁰⁴ Güllülü, *Ahi Birlikleri*, 103.

⁶⁰⁵ Şeker, *Türk-İslam Medeniyetinde Ahîlik ve Fütüvvet-Nâmelerin Yeri*, 38.

kapsamda ele alınmalıdır.⁶⁰⁶ İbn Battûta, kendi döneminde sultanın bulunmadığı yerlerde ahîlerin şehrin hâkimi olduklarını, gelen misafirlere binek ihsan ettiklerini, giyim ihtiyaçlarını karşıladıklarını ve güçleri nisbetinde ihsanda bulunduklarını söylemektedir. Bütün bu özelliklerin Anadolu şehirlerinde ahîlerin adetlerinden olduğunu ve onların emir, nehiy ve protokolde sultanlara denk sayıldıklarını ifade etmektedir.⁶⁰⁷

Şehirlerle birlikte köyleri, esnaflık yapanlar kadar yapmayanları da içine alan geniş ve yaygın niteliği ile ahîlik 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu’da canlılığını sürdürmüştür. 15. ve 16. yüzyıllarda meslekler bağlantısı müphem ve geniş bir kitleyi içinde barındıran ahî teşkilatından, dar uzmanlık alanlarına göre biçimlenen esnaf örgütlerine geçilmiştir.⁶⁰⁸ Ahîlik teşkilatı, özellikle Fatih devrinden itibaren esnaf birliklerinin idarî yapılanmalarını ve işlerini düzenleyen bir kurum haline gelmiştir.⁶⁰⁹ Ahî teşkilatı 18. yüzyıldan itibaren 20. yüzyılın başlarına kadar ise dönemin iktisadî ve sosyal değişimin de bir sonucu olarak lonca ismi verilen yeni bir yapılanmaya doğru gitmiştir.⁶¹⁰

Tanzimat’la birlikte esnaf ve sanatkâr kuruluşları üzerindeki etkinliği giderek azalan ahîlik kurumu çözülüp dağılmaya yüz tutmuştur. Esnaf teşkilatında yaşamakta olan zihniyetini Anadolu, İstanbul ve Rumeli’nin bedesten ve loncalarında, tezgâh ve dükkânlarında bir süre daha idame ettirmiş, Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla da tamamen ortadan kalkmıştır. Günümüzde folklorik öğeler biçiminde de olsa tesirini halk ve esnaf arasında hissettirmeye devam etmektedir.⁶¹¹

2. Esnaf Sandıkları

Ahî teşkilatı ilk başta dinî, ahlâkî ve siyasî nitelikleri haiz iken zamanla sosyal ve iktisadî nitelikleri ile öne çıkmış ve toplumun sosyal güvenliğine katkı anlamında önemli bir fonksiyon icra etmiştir.⁶¹² Zaten ahîliğin en temel hedeflerinden biri de toplumun iktisadî açıdan farklı gelir seviyesine sahip katmanları arasında güçlü ilişkiler kurmak ve bunun sonucunda dengeli bir gelir

⁶⁰⁶ İnanç, *İslâm Fütüvveti ve Türk Âhîliği İbn-i Battuta’ya Zeyl*, 187.

⁶⁰⁷ İnanç, *İslâm Fütüvveti ve Türk Âhîliği İbn-i Battuta’ya Zeyl*, 242; Güllülü, *Ahi Birlikleri*, 21, 22.

⁶⁰⁸ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000), 305, 306.

⁶⁰⁹ Baş, *İslam Kurumları Tarihi*, 371; Kazıcı, “Ahîlik”, 1/541.

⁶¹⁰ Baş, *İslam Kurumları Tarihi*, 371; Kazıcı, “Ahîlik”, 1/541.

⁶¹¹ Uçma, *Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak Ahîlik*, 51.

⁶¹² Gülerman - Taştekil, *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, 1.

dağılımının oluşmasına katkı sağlamaktır.⁶¹³ Öteden beri Anadolu coğrafyasında ve Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim olduğu bölgelerin çoğunda özellikle Türklerin yaşadığı bölgelerde esnafın bir araya gelerek yardımlaşma amacıyla sandıklar oluşturdıkları bilinen bir gerçektir.⁶¹⁴ Ahîlik teşkilatının da aynı amaçla esnaf sandıkları veya esnaf vakıfları ismiyle yardım sandıkları kurdukları görülmektedir.⁶¹⁵ Bu sandıkların gelirleri esnaftan bazı kimselerin doğrudan veya vasiyetle yaptıkları bağışlar, esnafılık silsilesinin (çırak, kalfa, usta) her aşamasındaki ödemeler, nakit ve gayrimenkullerin işletilmesinden sağlanan gelirler ile belirli aralıklarla yapılan tahsisatlardan oluşmaktadır.⁶¹⁶

Esnaf sandıklarında kazancın bütünüyle kendilerine değil, daha ziyade birliğin umumi sermayesine ait olduğu fikri işlerlik kazanmıştır. Bu kazanç bireysel olmaktan çok birliğe ait genel sermayeyi meydana getirmektedir. Esnaf sandığında toplanan sermaye ile herkesin istifade edebileceği şekilde alet ve hammadde alınmakta, tezgâhlar kurulmakta, ayrıca ihtiyacı olanlara yardım edilmekteydi.⁶¹⁷ Evlenme, doğum, hastalık, işsizlik ve ölüm gibi sosyal risklere karşı üyelerine veya ailelerine yardımlarda bulunan bu sandıklar toplumda sosyal güvenliğin gerçekleşmesine yönelik önemli fonksiyonlar icra etmiştir.⁶¹⁸ Meslek mensupları aktif olarak çalışanlar (dâhili) ve hizmet dışı olanlar (hârici) olmak üzere iki kısma ayrılmış, çalışabilecek durumda iken emekli olanlar, meslekte kıdem sahibi meslek ustaları, çalışamaz durumda olanlar ile sakat ve hastalardan oluşan hizmet dışı kimseler, mensup bulundukları fon tarafından gelen yardımlarla geçimlerini sağlamışlardır.⁶¹⁹ Ayrıca hastalara tedavi yardımı yapılmış, iş kazaları, maluliyet, yaşlılık ve ölüm halleri ile yangın ve deprem gibi doğal afetlerde ahî teşkilatı bünyesinden dayanışma sağlanmıştır.⁶²⁰ Meslek mensuplarından fakir olanlara yardım edilmiş,

⁶¹³ Gülerman - Taştekil, *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, 4.

⁶¹⁴ Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 151.

⁶¹⁵ Uçma, *Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak Ahilik*, 126; Gülerman - Taştekil, *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, 10.

⁶¹⁶ Şahin, "Osmanlı Emeklilik Sistemi'nde Arpalık Uygulaması", 187; Gülerman - Taştekil, *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, 11.

⁶¹⁷ Yusuf Ekinci, *Ahilik* (İstanbul: Mihrabad Yayınları, 2016), 142.

⁶¹⁸ İnanç, *İslâm Fütüvveti ve Türk Âhiliği İbn-i Battuta'ya Zeyl*, 381.

⁶¹⁹ İnanç, *İslâm Fütüvveti ve Türk Âhiliği İbn-i Battuta'ya Zeyl*, 384; Gülerman - Taştekil, *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, 17.

⁶²⁰ Gülerman - Taştekil, *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, 7; Refik Soykut, *Orta Yol Ahilik* (Ankara: Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu Eğitim Yayınları, 1971), 118.

ölenlerin aile ve çocuklarının ihtiyaçları karşılanmıştır.⁶²¹ Ayrıca meslek mensubu fakir üyelerle bunların aile bireylerinden birinin ölümü halinde cenaze yardımı da yapılmıştır.⁶²² Mesela bir örnek olmak üzere hallaçlar sandığının 1289 Kasım ayı ile 1290 Kasım ayı arasındaki gider kalemleri arasında fakirlere ve fakir meslektaşlara kömür, meslektaşlarla ailelerinin tedavi giderleri, Ramazanda yoksullar için ekmek, dükkânı yanan Hasan ağaya yardım gibi kalemler bulunmaktadır.⁶²³ Söz konusu gider kalemleri, ahîlik müessesesinin yoksul, yetim, öksüz ve kimsesiz kadınlara yönelik olarak günümüz sosyal sigorta sistemine benzer bir fonksiyon icra ettiğini göstermektedir.⁶²⁴

C. LONCA TEŞKİLATI VE ORTA SANDIKLARI

1. Lonca Teşkilatı

Osmanlılarda teşkilatlanmış esnaf gruplarını tanımlamak için kullanılan lonca kelimesi İtalyanca “loggia”dan gelmektedir. Türkçe’de ise hücre, oda, özel tahsis edilmiş mekân anlamlarında kullanılmaktadır.⁶²⁵ Önceleri esnafa satmak amacıyla tacirlerin mallarını depoladığı ve buradan toplu bir şekilde satışa arz ettiği yer anlamında kullanılan lonca kelimesi 17. yüzyıldan itibaren doğrudan esnaf sisteminin bir adı olarak anılmaya başlanmıştır.⁶²⁶

Bazı araştırmacılar lonca teşkilatının ortaya çıkışının Roma İmparatorluğu’nun kuruluş dönemine kadar uzandığı görüşündedir.⁶²⁷ Bizans loncaları zamanla farklı bir kimliğe bürünmüşler, ekonomik ve ticari hayatın temelini oluşturmuşlardır.⁶²⁸ Bazı araştırmacılara göre ise İslâm dünyasında çok erken zamanlarda Abbâsîler’den itibaren esnaf toplulukları mevcuttu.

⁶²¹ Yazıcı, “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 19.

⁶²² Gülerman - Taştekil, *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, 53.

⁶²³ İnanc, *İslâm Fütüvveti ve Türk Ahiliği İbn-i Battuta’ya Zeyl*, 381-383; Güllülü, *Ahi Birlikleri*, 140.

⁶²⁴ Güllülü, *Ahi Birlikleri*, 140.

⁶²⁵ Tacirlerin mallarını esnafa satmak üzere depoladıkları yer adı olan loncaların zamanla esnaf teşkilatı ile özdeşleştiği şeklindeki görüşler için bkz. Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 328, 374; Ahmet Kal’a, “Lonca”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/211, 212.

⁶²⁶ Kal’a, “Lonca”, 27/211, 212.

⁶²⁷ Güllülü, *Ahi Birlikleri*, 64; Gülerman - Taştekil, *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, 30.

⁶²⁸ Baş, *İslam Kurumları Tarihi*, 373; Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri hakkında farklı görüşler için bkz. Fuat Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003).

Nitekim Endülüs'teki meslek grupları hakkında bilgi verilirken Kurtuba ve diğer şehirlerde lonca denilebilecek çeşitli ticari grupların olduğu vurgusu da yapılmaktadır.⁶²⁹

İstanbul'un fethinin akabinde Bizans loncaları yerlerini tabiatıyla zaten mevcut olan ahîlik teşkilatına bırakmışlar, ancak bazı yapısal özelliklerini ve dinî karakterlerini muhafaza etmişlerdir. Bu loncalar, Fatih tarafından kurulan ticari yapılanmanın tamamlayıcı unsurları arasına girmişlerdir. Rum loncaları, Osmanlı tarzını benimsemek zorunda kalmış ve Türk esnaf teşkilatıyla aynı biçimde örgütlenmişlerdir.⁶³⁰

Osmanlılar'da ilk dönemlerde yaygın olan ahîliğin yanında 15. asırdan itibaren lonca kelimesinin kullanılmaya başlandığı ve giderek ülkede oldukça yaygın hale geldiği anlaşılmaktadır. Ne var ki loncalarda gayrimüslimlerin de bulunuşu zamanla ihtilaflara sebep olmuş ve 18. asırda gayrimüslimler kendilerine has loncalar kurmuşlardır. Müslümanların loncalarında ise ahîlikte olduğu kadar olmasa da yine de fütüvvet geleneği devam ettirilmiştir.⁶³¹ Osmanlı Devleti'nin Müslüman olmayanlar üzerindeki hâkimiyeti artıp sanat ve sanatkârlar çoğaldıkça esnaf ve sanat teşekküllerinde Müslüman-gayrimüslim ayrımı kalkmış, 17. yüzyıldan itibaren farklı dine mensup olanlar arasında ortak iş ve faaliyete dayalı alanlar çoğalmıştır. Bu durum gedik⁶³² adı verilen ve anahatlarıyla loncaya benzeyen hatta bazı araştırmacılara göre

⁶²⁹ Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, 140; Güllülü, *Ahi Birlikleri*, 65.

⁶³⁰ Baş, *İslam Kurumları Tarihi*, 373.

⁶³¹ Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 329.

⁶³² Gedik kelimesinin resmi olarak ilk kullanımı III. Ahmet dönemine rastlamaktadır. Ahî teşkilatında Müslüman olan ve olmayan ayrımı mevcuttu. Ancak Osmanlı İmparatorluğunun Müslüman olmayanlar üzerindeki egemenlik alanı genişledikçe, sanat dalları ve sanatkârların sayıları çoğaldıkça Müslüman ve Müslüman olmayan ayrımı devam ettirilememiştir. İşte bu din ayrımı gözetilmeden vücut bulan, eski mahiyetinden büyük farkı olmayan yeni organizmaya “gedik” denilmiştir. Gedik kelimesi tekel ve imtiyaz anlamına gelmektedir ki sahiplerinin işleyeceği işi başkalarının işleyememesi ve satacağı şeyi başkalarının satamaması şartıyla hükümet tarafından verilen senedin içindeki hükümlerin kullanılması ve yürütülmesidir. Gedikler sadece loncanın bir üyesinden bir diğerine devredilebilmektedir. Gediklerin başlıca görevleri, ticaret ve iş ahlakını korumak, kalifiye eleman yetiştirmek, karaborsacılığı önlemek, mali dengeyi korumak, üretim-tüketim dengesini sağlamak, zamanı geldiğinde işçiye bağımsız sermaye sahibi yapmak, işçi haklarını korumak, esnaf arasında birlik kurulmasına çalışmak şeklinde özetlenebilir. Gedik uygulaması, tekelcilik kurallarının sanat ve ticaretin gelişmesinde meydana getirdiği olumsuz etkiler dikkate alınarak 1861 yılında “Gediklerin İlgâsı Hakkında Kanun-i Muvakkat” ile lağvedilmiştir. Uçma, *Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak Ahîlik*, 52, 53, 54; Gülerman - Taştekil, *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, 39, 42; Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 126; Suraiya Faroqhi - Randi Deguilhem, *Ortadoğu'da Zanaatlar ve Zanaatkarlar*, çev. Hatice Aslı Tamaç (İstanbul: Alfa Basım, Yayım, Dağıtım, 2017), 103; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı İstanbul'unda Esnaf ve Ticaret* (İstanbul: Kitabevi, 2018), 17.

loncanın devamı mahiyetinde görülen, bununla birlikte mensupları arasında herhangi bir din farkı gözetilmeyen müesseselerin doğup gelişmesine sebep olmuştur.⁶³³

Lonca teşkilatları 19. yüzyılın sonlarına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Sonraki dönemde Avrupa'nın sanayileşmesi ve bu yüzyılın son yıllarında büyük fabrikaların çoğalması ile birlikte makineye dayalı üretime geçilmesi sonucunda dünyada rekabet gücü oldukça artmış ve artan bu rekabet ortamı Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik açıdan giderek zayıflamasına yol açmıştır. Dönemin ekonomi anlayışı, kapitülasyonların sarsıcı ve yıkıcı rekabete karşı konulmasını engellemesi,⁶³⁴ 16. yüzyıldan itibaren uluslararası ticaret yollarının Akdeniz'den okyanuslara yönlendirilmesi gibi sebepler, küçük sanayinin iyice çökmesine yol açmıştır.⁶³⁵ Bunun sonucu olarak 1910 yılına gelindiğinde önce İstanbul loncaları, ardından da 1912 yılında taşra loncaları lağvedilmiştir.⁶³⁶

2. Orta Sandıkları

Osmanlı İmparatorluğu'nda loncalar bünyesinde dayanışma amacıyla kurulan sandıklara “Orta sandığı” veya “Teâvün sandığı” denilmektedir.⁶³⁷ Çoğunlukla el sanatları ve tezgâhlarda gerçekleştirilen üretim faaliyetlerinde meydana gelebilecek kaza, ölüm ya da hastalık gibi hadiseler karşısında oluşabilecek sosyal risklerin bir dayanışma içerisinde dağıtılması ve paylaşılması söz konusu esnaf loncaları içinde oluşturulan orta⁶³⁸ ya da teâvün sandığı isimli sandıklar marifetiyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.⁶³⁹ Döneminin bir sosyal sigorta enstrümanı olarak orta sandıklarının en önemli işlevlerini, üyelerini tefecilerden koruma, onlara hammadde sağlama ve farklı sosyal risklerin muhtemel tehlikelerini giderme şeklinde özetlemek mümkündür.⁶⁴⁰ Sandıklar tarafından yoksul olmaları kaydıyla hasta olan mensuplarının

⁶³³ Dilik, “Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi”, 61.

⁶³⁴ Baş, *İslam Kurumları Tarihi*, 376.

⁶³⁵ Faruqi - Deguilhem, *Ortadoğu'da Zanaatlar ve Zanaatkarlar*, 16.

⁶³⁶ Suraiya Faruqi, *Osmanlı Zanaatkarları*, çev. Zülal Kılıç (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), 286.

⁶³⁷ Dilik, “Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi”, 62.

⁶³⁸ Orta Sandığı: Yeniçeriler arasında dayanışma tesis etmek, ihtiyaçlı duruma düşenlerin kendilerine ve ailelerine yardım etmek maksadıyla geliri ulufe dağıtımı sırasında %3-5 oranında alınan aidatlar ile bekâr olarak ölen yeniçerilerin geride bıraktıklarından ve bağışlardan sağlanan kurum. Metehan Şahin, “Osmanlı Emeklilik Sistemi'nde Arpalık Uygulaması”, *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi* Cilt 10, Sayı 1/Sayı 1 (19 Haziran 2020), 187.

⁶³⁹ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 2012, 30; Güvercin, “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi”, 91.

⁶⁴⁰ Uçma, *Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak Ahilik*, 128.

tedavilerini sağlamak amacıyla destek sağlanmış, yaşlı ya da tedavi imkânı bulunmayan hastalıklara düşer olmuş çırak, kalfa ve usta gibi üyelerinin nafakaları temin edilmiştir.⁶⁴¹ Örneğin yeniçerilerin odalarındaki yoldaşlarına ve daha sonra bütün ocaklısına karşı samimi bir bağ, dayanışma ve tesianüd içinde oldukları bilinmektedir.⁶⁴² Onlar, bu amaçla orta ismi verilen taburlarının muhtaç hale gelen mensuplarının kendilerine ve ailelerine yardımcı olmak amacıyla orta sandıkları adıyla dayanışma sandıkları kurmuşlardır.⁶⁴³ Söz konusu sandıkların kuruluş amaçlarından biri de savaşta sakatlanan, şehit olan veya eceliyle vefat eden yeniçerilerin geride bıraktıkları çocuklarına maddi olarak katkı sağlamaktır.⁶⁴⁴ Asker ailelerine bağlanan bu maaşlar sayesinde onların mağduriyet yaşamalarının önüne geçilmesi hedeflenmiştir.⁶⁴⁵

Orta sandıklarının başta gelen gelir kaynakları kalfa ve ustalardan haftalık veya aylık olarak gelir seviyelerine ya da örfе göre alınan aidatlardan oluşmaktadır.⁶⁴⁶ Bir başka ifadeyle üyelerden toplanan aidatlar, mesleki parafiskal gelir⁶⁴⁷ anlamında sandığı finanse etmektedir.⁶⁴⁸ Bunun yanında söz konusu sandıklara mensupları tarafından yapılan karşılıksız yardımlar, çıraklık, kalfalık ve ustalık aşamalarındaki yükselişlerde alınan ödemeler ve biriken paraların

⁶⁴¹ Güvercin, “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi”, 91; Cem Angın, “Sosyal Güvenlik Reformu, Kamu Personeli ve Emeklilik”, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)* 9/3 (29 Kasım 2019), 432; Şahin, “Osmanlı Emeklilik Sistemi’nde Arpalık Uygulaması”, 187.

⁶⁴² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943), 288.

⁶⁴³ Şahin, “Osmanlı Emeklilik Sistemi’nde Arpalık Uygulaması”, 187; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, 311.

⁶⁴⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, 289; Ali Şenyurt, “Yeniçeri Ortaları Yardımlaşma Sandıkları”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 33 (30 Haziran 2017), 168, 169.

⁶⁴⁵ Kavak, *İslam Hukukunda Emeklilik*, 35.

⁶⁴⁶ Sait Dilik, “Sosyal güvenliğin tarihsel gelişimi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 43/01 (1988), 62-63; Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 30.

⁶⁴⁷ Parafiskal gelirler devletlerin hâkimiyet haklarının kullanılması sonucunda ortaya çıkan bir tür kamu geliridir. Parafiskal gelirler belli bir amaç için tahsil edilir, zorunlu ödemelerdir ve genel bütçe dışında sayılırlar. Mesleki parafiskal kurumlar ise yardımlaşma ve dayanışma amacıyla bir araya gelen belli meslek ve sanat gruplarının oluşturduğu müesseselerdir. Serpil Ağcakaya - Ayşe Armağan, “Mesleki Parafiskal Kurumlar: Isparta Örneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 17/3 (01 Eylül 2012), 101, 103, 105.

⁶⁴⁸ Sadettin Orhan, “Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Dönemde Sosyal Güvenlik Düzenlemeleri”, *İş ve Hayat* 1/1 (2015), 205, 206.

çeşitli alanlarda çalıştırılmasından elde edilen meblağlar da bu sandıkların asli gelir kalemlerini oluşturmaktadır.⁶⁴⁹

Lonca teşkilatı ve orta sandıkları bir yönüyle günümüzdeki işsizlik sigortasına benzer bir fonksiyon da icra etmiştir. Bilindiği gibi lonca teşkilatında esnaf dâhililer (fiilen çalışanlar) ve hâriciler (fiilen çalışmayanlar) olmak üzere öncelikle ikiye ayrılırdı. Dâhililer; yamak, çırak, kalfa ve ustalardır. Hâriciler ise; emekliler, düşkünler ve sakatlardır. Hârici esnaftan özellikle son iki grup, yani düşkünler (aceze; esnafın üstatlarından olup, yaşlı ve dükkânı bulunmadığından yardıma muhtaç) ve sakatlar (herhangi bir nedenle çalışamayanlar) çalışan esnafın yardımları yanında, özellikle orta sandığından ayrılan yeterli ödeneklerle desteklenmişlerdir.⁶⁵⁰ Bazı esnaf yaşlanınca dükkânını terk etmez, başkasına verir, bu kişi dükkânı çalıştırır, bu çalışma sonunda ise dükkân sahibi payını alırdı. Dükkânlarını, dolayısıyla işlerini tamamen terk edenlere ise lonca sahip çıkar, bu kişilerin hayatlarının zor dönemlerinde rahat etmeleri sağlanırdı. Sandıkta biriken paralardan esnaf içinde yeni iş kuranlara, hastalara, sakat kalanlara da yardım edilirdi. Ayrıca ölüm, doğum, evlenme gibi durumlarda da yine bu orta sandığı devreye girerdi. Bütün bu faaliyetlerden sonra şayet para artmışsa bu paralar ile fakirlerin odun, kömür veya diğer ihtiyaçları giderilirdi.⁶⁵¹ Görüldüğü üzere loncaların sosyal dayanışma işlevi, aile içi yardımlara göre oldukça kurumsallaşmış bir nitelik arz etmektedir.⁶⁵²

Orta sandıklarının bir benzeri de 1863 yılında Mithat Paşa tarafından çiftçilere zirai kredi sağlamak amacıyla kurulan memleket sandıklarıdır. Bu sandıklar, esnaf ve sanatkâra ait orta sandıklarını tarım sektöründe çalışan çiftçi ve köylüye taşıma girişiminin bir sonucudur. Söz konusu finans yöntemi sonraki dönemlerde diğer sektörlerde de uygulanarak çeşitli kooperatiflerin kurulmasında başrolü oynamıştır.⁶⁵³

Lonca bünyesinde yer alan dayanışma sandıkları uzun yıllar boyunca risk paylaşımı açısından önemli fonksiyonlar icra etmiştir. Ne var ki 19. yüzyılın sonlarında lonca müessesesinin

⁶⁴⁹ Baş, *İslam Kurumları Tarihi*, 378; Dilik, “Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi”, 62, 63; Uçma, *Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak Ahilik*, 126, 127; Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 151; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, 311.

⁶⁵⁰ Nesimi Yazıcı, “Lonca Sisteminin İşsizlik Sigortasıyla İlgisi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXXV* (ts.), 159-160; Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 2013, 673.

⁶⁵¹ Baş, *İslam Kurumları Tarihi*, 378.

⁶⁵² Güvercin, “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi”, 91; Angın, “Sosyal Güvenlik Reformu, Kamu Personeli ve Emeklilik”, 432; Şahin, “Osmanlı Emeklilik Sistemi’nde Arpalık Uygulaması”, 187.

⁶⁵³ Uçma, *Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak Ahilik*, 138.

etkinliğinin azalmasıyla birlikte bünyesinde bulunan sandıklar da yavaş yavaş azalmaya ve kaybolmaya yüz tutmuştur.⁶⁵⁴

Lonca teşkilatını malullük ya da yaşlılık sebebiyle çalışamayan dönemler için geliştirilen bir sosyal sigorta ve emeklilik sistemi gibi değerlendirmek mümkündür. Nitekim kimi kaynaklarda Türkiye’de modern anlamda sosyal sigortacılık uygulamalarının ilk örnekleri olarak Osmanlı lonca teşkilatları bünyesinde kurulan orta sandıkları gösterilmektedir. Söz konusu sandıkların hastalık, malullük, yaşlılık ve ölüm gibi hallerde üyelerine yardım yapması ve prim sayılabilecek gelir kalemlerine sahip olması, bu değerlendirmeye referans teşkil etmektedir. Ancak modern sosyal sigortacılık sisteminin geleneksel sistemlerden ayrıldığı en önemli noktaların yardımların çeşitliliği ya da prim karşılığı oluşu değil, bu yardımların devlet garantisine kavuşturulması, diğer bir ifadeyle devletin belirli risklere karşı vatandaşlarını koruma fonksiyonunu üstlenmesi, buna ilişkin objektif kriterleri önceden belirlemesi ve bunu da hukukla teminat altına alması gibi özellikler olmasından hareketle karşı görüş ileri sürenler de olmuştur. Zira orta sandıklarında olduğu gibi geleneksel dayanışma ve yardımlaşma modellerinin kapsamı ve ulaştığı kişi sayısı ne olursa olsun, yardıma müstehak kişi için devlete karşı ileri sürülebilecek bir hak sağlamamaktadır.⁶⁵⁵

Kanaatimizce bu görüş pek isabetli görünmemektedir. Âkile sisteminde de görüldüğü üzere insanlar arasındaki yardımlaşma ve dayanışma bağı çağın öncelik ve ihtiyaçları çerçevesinde ve İslâm medeniyetinin temel ilkeleri ekseninde bir gelişim seyri göstermiştir. O dönemin şartlarında bu sandıklar fonksiyonunu icra etmiş, devlet garantisini gerektirecek bir hukukî düzenleme ihtiyacı duyulmamıştır. Bu açıdan bakıldığında kimi zaman meslek teşkilatlarının kanuni düzenlemelerden bile daha tesirli ve caydırıcı olduğu izahtan varestedir. Meslek teşkilatlarının kendilerine has caydırıcı özellikleri olmakla birlikte ahlâkî yönü daha güçlü olan ilke ve teamülleri işlevsel olarak zayıfladığında ise söz konusu sandıklarla alakalı hukukî bazı düzenlemelerin yapılması kaçınılmaz olmaktadır.

D. ARPALIK

Osmanlı İmparatorluğu’nda günümüz emeklilik sistemiyle oldukça benzer yönleri olduğu görülen uygulamalardan biri de “Arpalık” maaşı’dır. 16. yüzyılın başlarında farklı isimlerle de olsa mevcut olduğu bilinen arpalık maaşı, söz konusu tarihten sonra günümüz emeklilik sistemiyle

⁶⁵⁴ Türkoğlu, “Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik”, 290.

⁶⁵⁵ Orhan, “Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Dönemde Sosyal Güvenlik Düzenlemeleri”, 206.

neredeyse aynı anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla hâkim kanaatin aksine emeklilik sistemiyle ilgili ilk düzenlemelerin Avrupa ülkelerinden çok daha önce Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleştirildiği söylenebilir.⁶⁵⁶

Arpalık terimi, Osmanlılar'da devlet görevinde istihdam edilenlere, görev süreleri boyunca maaşlarına ek olarak, görevlerinden azledildikten sonra ise adeta emekli maaşı mahiyetinde ödenen tahsisatlar anlamında kullanılmaktadır.⁶⁵⁷ Osmanlılar'da vezirlikten azledilen veya tekaüde ayrılan vezirlere, savaşlarda üstün başarı gösteren askerlere, eşkiyalarla mücadele edenlere, bir bölgenin muhafazasıyla görevlendirilenlere, bir kalenin tamiri vazifesi verilenlere ve ilmiye sınıfına bir veya bazı durumlarda birden fazla sancak arpalık olarak verilmiştir. Bu itibarla arpalık uygulamasını, devlet tarafından farklı dönemlerde ve farklı uygulama biçimlerinde, ileri gelen yöneticilere, saray erkânına ve üst düzey ilmiye sınıfına görevde oldukları dönemde destek olmak amacıyla, görevlerinden ayrılmalari halinde ise azledilme ya da tekaüt maaşı şeklinde verilen bir ödenek olarak tanımlamak mümkündür. Arpalık, başlangıçta yalnızca yüksek devlet görevlilerine, bazı saray mensuplarına ve ilmiye sınıfının önde gelenlerine, görevdeyken maaşlarına ek olarak, görevden ayrıldıktan sonra ise emekli maaşı niteliğinde verilen ödenek olmakla birlikte zamanla padişahın ya da büyük kapıkullarının kapı halkı mensuplarına da dağıtılır hale gelmiştir. Nitekim icmal kayıtlarında dergâh-ı mualla kapıcıbaşlarına da belirli miktarda arpalık verildiği ifade edilmektedir.⁶⁵⁸

Hoca Sadeddin Efendi'nin *Tâcü't-tevârih* isimli eserinde yer verilen şu hadise arpalık uygulamasının amacını veciz bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre eski Amasya müftüsü Seyyid İbrahim-i Acemî, Kanunî Sultan Süleyman'ın veziri İbrahim Paşa'yı ziyaret etmiş ve ayrıldığı esnada İbrahim Paşa kendisine “Padişah efendimiz, sizlere yıllık olarak elli bin akçe arpalık verilmesini buyurdular.” demiştir. Bunun üzerine Seyyid İbrahim-i Acemî “Efendim, ben perhiz yapmıyorum ki arpadan yapılmış ekmek yiyeyim, camiden başka bir yere gitmiyorum ki at besleyeyim, benim arpaya ihtiyacım yoktur” şeklinde cevap vermiştir. İbrahim Paşa ise “Arpalık yalnızca bir tabirdir. Arpalıktan kasıt, yardımcılarınızın, dervişlerinizin iâşe ve ihtiyaçlarını karşılamamız amacıyla size bir tahsisat ayırmaktır” ifadeleriyle önceki sözlerini açıklamıştır.⁶⁵⁹

⁶⁵⁶ Şahin, “Osmanlı Emeklilik Sistemi'nde Arpalık Uygulaması”, 194.

⁶⁵⁷ Cahit Baltacı, “Arpalık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/3/392.

⁶⁵⁸ Koçi Bey vd., *Koçi Bey Risaleleri: Sultan IV. Murad'a Devlet Yönetimindeki Bozukluklar ile Alınması Gereken Tedbirler Hakkında Sunulan Risale ve Sultan I. İbrahim'e Osmanlı Devlet Teşkilatı Hakkında Sunulan Risale* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008), 31.

⁶⁵⁹ Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-tevârih* (İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1979), V, 235.

17. yüzyıldan önce de farklı adlar ve uygulama biçimleriyle mevcut olduğu bilinen arpalık uygulaması, söz konusu tarihten itibaren toplumsal hayatı düzenleyen ve günümüzdeki emekli maaşıyla oldukça benzer şekilde ve gittikçe yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır.⁶⁶⁰ Dolayısıyla Anadolu coğrafyasında emeklilik sistemiyle ilgili düzenlemelerin Avrupalı muadillerinden çok önceleri başladığını söylemek mümkündür.⁶⁶¹ Çoğunlukla devlet adamlarını kapsamına alan bir sosyal sigorta tedbiri olarak uygulanan arpalık maaşının, ilmiye ve seyfiye sınıfına görev esnasında ek gelir desteği, görev sonrasında işsizlik yardımı mahiyetinde olduğu, sonraki dönemlerde ise adeta emekli maaşı niteliği kazandığı anlaşılmaktadır.⁶⁶²

E. AVÂRIZ VAKIFLARI

Avâriz vakıfları, gelirleri bir köy veya mahalle sakinlerinin ihtiyaçları için tahsis edilmiş olan vakıflardır.⁶⁶³ Osmanlılarda vakıflar, risk çeşitlerine göre teşekkül etmiş ve hemen hemen her alanda sosyal güvenlik teminatı veren gönüllü kuruluşlar haline gelmiştir. Bazı vakıfların bünyesinde ise avâriz sandıkları oluşturulmuştur.⁶⁶⁴ Avâriz vakıfları, köy ve mahalle sakinlerinin bazı sorumluluk ve ihtiyaçlarını ortaklaşa karşılamak gayesiyle oluşturulan, finansmanı ilgili şahısların teberru kabilinden bağışları yanında söz konusu vakıfların nakit veya gayrimenkullerinden veya bunların helal sektörlerde çalıştırılmalarından elde ettikleri gelirlerden oluşan risk paylaşım kurumlarıdır.⁶⁶⁵ Avâriz vakıfları en küçük yerleşim birimlerine kadar girmiş, mahalle ve köylerdeki muhtaçlara yardımcı olmayı amaçlamış,⁶⁶⁶ belli bir dönemde köy ve şehir halklarının en önemli sosyal güvenlik kurumları olmuşlardır.⁶⁶⁷

Adından da anlaşılacağı üzere avâriz vakıfları, ârizî durumlarda ortaya çıkan risklerin zararlarını gidermek üzere kurulmuş vakıflardır. “Ârıza” kelimesinin çoğulu anlamına gelen “avâriz” kavramı ile hastalık, fakirlik ve yangın gibi sosyal tehlike türleri kastedilmektedir. Bu

⁶⁶⁰ Baltacı, “Arpalık”, 3/392, 393; Şahin, “Osmanlı Emeklilik Sistemi’nde Arpalık Uygulaması”, 194.

⁶⁶¹ Şahin, “Osmanlı Emeklilik Sistemi’nde Arpalık Uygulaması”, 194.

⁶⁶² Şahin, “Osmanlı Emeklilik Sistemi’nde Arpalık Uygulaması”, 187.

⁶⁶³ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 26.

⁶⁶⁴ Sağlam, “Günümüzdeki Sosyal Güvenlik Kurumunun Tarihsel Kökeni Hakkında Özet Bir Tahlil”, 15 Haziran 2016, 137.

⁶⁶⁵ Abdullah Kahraman, *Güncel Dinî Konular ve Fıkhi Hükümler* (Ankara: Nasihat Yayınları, 2017), 277, 278; Şahin, “Osmanlı Emeklilik Sistemi’nde Arpalık Uygulaması”, 187.

⁶⁶⁶ Şafak, *İslam Dini ve Sosyal Adalet*, 34.

⁶⁶⁷ Tabakoğlu, *İslâm İktisadî’na Giriş*, 173.

yönüyle “ârıza” kavramının bir sosyal güvenlik kavramı olan sosyal risk terimiyle eş anlamlı kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁶⁶⁸

Osmanlılarda başlangıçta belirli aralıklarla toplanan örfi vergilerin ihtiyaçları karşılayamaması üzerine daha sık aralıklarla vergi toplanır olmuştur. Bu vergileri ödemekte güçlük çeken ahaliye para veya akar olarak tahsis edilen vakıflardan yardım edilmiştir. Bu akarlar işletilmiş ve kârından yardımlar yapılmış, böylece anaparanın eksilmemesi sağlanmıştır. İşte avâriz vakıfları da başlangıçta söz konusu vergileri ödeyemeyen ahaliye yardımcı olma amacıyla kurulmuştur.⁶⁶⁹ Ancak adı geçen vergilerin halktan toplanması uygulamasının eski önemini kaybetmesi üzerine, bu maksatla kurulmuş olan vakıfların gelirlerinin de köy veya mahalle sakinlerinin oluşturduğu heyetlerin alacağı karar çerçevesinde harcanması, uygun görülen yerlere sarfedilmesi usulü tercih edilmiştir. Nitekim bu şekilde elde edilen gelirlerin halkın uğradığı deprem, yangın, sel, salgın hastalık vb. olağanüstü durumlar ile yoksul ve kimsesizlerin ihtiyaçlarının karşılanması, kimsesi olmayan kızların evlendirilmesi, yakını olmayan cenazelerin teçhiz ve tekfin işlemlerinin yapılması, yeni iş kuranlara yardımcı olunması, su şebekesi, kaldırım ve sıbyan mekteblerinin imarı gibi kamusal nitelikli hizmetler için sarf edildiği görülmektedir. Zamanla değişik bir mahiyet kazanan avâriz vakıfları daha sonra “avâriz akçesi” ve “avâriz sandığı” olarak da adlandırılmış ve hiçbir ayırım gözetmeksizin bütün ihtiyaç sahiplerine katkıda bulunmuştur.⁶⁷⁰ Avâriz vakıfları, yukarıda işaret edilen bütün bu yönleriyle toplumda sosyal risk paylaşımına katkı sağlayan ilave bir müessese görevi icra etmiştir.

F. TEKAÜT SANDIKLARI

Osmanlı döneminde devlet bürokrasinin, devletten düzenli maaş adı altında olmasa da düzenli tahsisat alan görevlilerin hastalık, yaşlılık ya da başka nedenlerle görevlerinden ayrılmasını ifade eden bir terim anlamında “Tekaüt” kavramı kullanılmıştır. Görevden el çektirilen yani tekaüde ayrılan kimse için de “mütekaid” kelimesi kullanılmaktadır.⁶⁷¹

Geleneksel üretim tarzıyla çalışan Osmanlı loncaları, ucuz Avrupa mallarıyla rekabet edememiş ve lonca sistemi zayıflamıştır. Sanayileşmenin gerçekleştirilememesi sebebiyle bu zayıflamanın üstesinden gelinemediği için zanaat alanında çalışan çırak, kalfa ve ustalar sanayide de istihdam alanı bulamamış, bu durum imparatorlukta işçi sınıfının gelişmemesine yol açmıştır.

⁶⁶⁸ Aykanat, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar*, 70.

⁶⁶⁹ Mehmet İpşirli, “Avâriz Vakfı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/109.

⁶⁷⁰ İpşirli, “Avâriz Vakfı”, 4/109; Yazıcı, “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 19.

⁶⁷¹ Mehmet İpşirli, “Tekaüt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/340.

Bunun sonucunda Tanzimat'tan sonra sosyal güvenlik alanındaki boşlukları doldurmak ve yeni gelişmeler karşısında ihtiyaçları karşılamak amacıyla devlet kanun, nizam ve talimat gibi yasal düzenlemelerle sosyal güvenliğe yönelik koruyucu tedbirler almaya başlamıştır.⁶⁷² Bu kapsamda askeri personel, polis, vali, mutasarrıf, kaymakam, bahriye, sivil memurlar, mülkiye memurları, ilmiye sınıfı, işçiler, muhtaçlar, yetimler, dullar ve sakatlar gibi birçok kesimin sağlık yardımları, geçici iş göremezlik ödeneği ve yaşlılık aylığı gibi emeklilik haklarına yönelik kanuni düzenlemeler yapılmıştır.⁶⁷³ Söz konusu tekaüt sandıklarının finansmanı sandıktan faydalananak olanlardan yapılan kesintiler, bu yeterli olmadığı takdirde işveren (ki bu çoğunlukla devlet olmaktadır) tarafından karşılanmaktadır.⁶⁷⁴

Osmanlılarda şeyhülislam, vezir, beylerbeyi, kazasker, kadı, yeniçeri gibi çeşitli ünvanlarda çalışıp yaşlılık, azil veya başka bir gerekçeyle görevinden ayrılanlara belirli miktarda maaş bağlanmıştır.⁶⁷⁵ Ayrıca devlet memurlarına mesleklerinden çekildiklerinde veya azledildiklerinde, doğrudan doğruya devlet bütçesinden emekli ikramiyesi olarak görülebilecek bir miktar para tahsis edilmesi usulü de mevcuttur.⁶⁷⁶ Örnek olarak Fatih Kanunnamesi'nde tekaüde ayrıldıkları dönemde devlet adamlarına ödenecek olan akçe miktarlarına yer verilmektedir. Buna göre, sancak beylerinin 60.000, mâl defterdârlarının 80.000, baş defterdârın 90.000, beylerbeyilerin 100.000 ve vezîr-i azamın 150.000 akçe yıllık ile emekli olacakları ifade edilmektedir.⁶⁷⁷ Fatih dönemi âlimlerinden Hatibzâde Muhyiddin Mehmed'in 100 akçe emekli maaşı aldığı kaynaklarda yer almaktadır.⁶⁷⁸ Kanuni döneminde ise emekli edilen beylerbeyiler 160 akçe, kadıaskerler 150 akçe, defterdarlar 80 akçe, taht kadıları 80 akçe, vezirler 200 akçe, sancakbeyleri ise 70 akçe emeli maaşı almaktadır. Zeâmet ile emekli olanlarda vezirlere 120.000, beylerbeylerine 80.000, defterdarlara 60.000, sancakbeylerine 50.000 akçe emekli maaşı bağlanmıştır.⁶⁷⁹

⁶⁷² Eyüp Sabri Kala, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukuku* (İstanbul: Hiperyayın, 2018), 10.

⁶⁷³ Geniş bilgi için bkz. Kala, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukuku*, 27-53, 89, 90, 92.

⁶⁷⁴ Kala, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukuku*, 56, 57, 63.

⁶⁷⁵ İpşirli, "Tekâüt", 40/340.

⁶⁷⁶ Angin, "Sosyal Güvenlik Reformu, Kamu Personeli ve Emeklilik", 433.

⁶⁷⁷ Şahin, "Osmanlı Emeklilik Sistemi'nde Arpalık Uygulaması", 189.

⁶⁷⁸ Kavak, *İslam Hukukunda Emeklilik*, 36.

⁶⁷⁹ Lütü Paşa, *Asafnâme* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982), 26.

Osmanlılarda emekli olmak için herhangi bir yaş haddi konulmamıştır.⁶⁸⁰ Bir yeniçeri, ocağa hizmet edip ihtiyarladığında veya savaflara katılamayacak kadar malul bir duruma düştüğünde emekliye sevk edilirdi. Mesela yeniçerilerde sadece amelmande ve otrak olarak adlandırılanlar tekaüde ayrılabilirdi.⁶⁸¹ Tekaüde ayrılma hakkını elde edebilmek için ise asker olarak belli bir yaşa gelmiş veya yaraları sebebiyle hizmet yeteneğini kaybetmiş olmak gerekmektedir. Yine bu kişilere emekli kelimesi ile eşanlamlı kullanılan korucu veya mütekaid denildiği de kaynaklarda ifade edilmektedir. Osmanlı ordusunda uzun müddet hizmet edip artık eşkinici yani bilfiil sefere iştirak etmeyen kıdemli yeniçeri anlamına gelen korucuların sayısı 1033 tarihli ulûfe defterinde 3082 olup bu sayı ocak mevcudiyetinin yaklaşık yüzde onuna tekabül etmektedir.⁶⁸² Önceleri şehir emininden veya salâtin camilerinin varidatının fazlasından ödenen yeniçerilerin emekli maaşları, Padişah II. Selim'den itibaren tekaüt oldukları orta ve bölükler vasıtasıyla hazine tarafından ödenmiştir. Tekaüt maaşlarında şartlara ve ihtiyaç durumlarına göre değişiklikler yapılmıştır. Örneğin son yeniçeri ağası Mehmet Celaleddin Ağa'nın emekli maaşı önceleri 1000 kuruş iken daha sonraları bu maaş 7500 kuruşa kadar yükseltilmiştir.⁶⁸³

Osmanlı döneminde hazinenin gelir ve giderlerini belirlemek için yapılan sayımda yeniçeriler, serhad boylarında bulunan askerler ve emekliler için yıllık on bin keseden fazla harcama yapıldığı kayıtlarda yer almaktadır. Bunlardan ayrı olarak sayıları yaklaşık yirmi üç bin beş yüz civarında gümrük ve mukataalardan emekli maaşı alan kişilerin bulunması da dikkat çekicidir.⁶⁸⁴ Kanûnî Sultan Süleyman döneminde devlet görevinden yaşlılık sebebiyle ayrılan Kasım Paşa'ya, bizzat padişah tarafından 200.000 akçe tahsisat yapılmıştır. Belirli bir süre sınırlı sayıdaki yüksek rütbeli devlet adamları için yürütülen bu uygulama, zaman içerisinde kazaskerler, şeyhülislam ve kadıları da kapsayacak şekilde genişletilmiştir.⁶⁸⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyıldan sonra çeşitli alanlarda yapılan yenilik ve değişiklikler içinde emekli sandıklarının isminin geçmesi, devletin artık emeklilik müessesesini resmi bir organ olarak benimsediğini

⁶⁸⁰ Kavak, *İslam Hukukunda Emeklilik*, 38.

⁶⁸¹ Amelmande, ihtiyarlığı yüzünden emekliye ayrılan yeniçeriler hakkında kullanılan bir terimdir. Otrak ise hizmetlerine karşılık ödüllendirilmeye layık görülen hastalıklı, sakat veya yaşlanmış yeniçerilerin hizmetten alınıp emekliye ayrılmasıdır. Koçi Bey vd., *Koçi Bey risaleleri*, 39.

⁶⁸² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, 378-380; Şahin, "Osmanlı Emeklilik Sistemi'nde Arpalık Uygulaması", 189.

⁶⁸³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, 557, 558.

⁶⁸⁴ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, çev. Hüseyin Ragıp Uğural (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 76-78; Kavak, *İslam Hukukunda Emeklilik*, 36.

⁶⁸⁵ Orhan, "Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Dönemde Sosyal Güvenlik Düzenlemeleri", 196.

göstermektedir. Özellikle 1866'da kurulan “Askeri Tekaüt Sandığı”ndan sonra belli aralıklarla çeşitli emekli sandıkları kurulmuş ve bu 1917'de kurulan “Şirketi Hayriye Tekaüt Sandığı”nın açılmasına kadar devam etmiştir.⁶⁸⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın sonlarında Avrupa'da yapılanlardan çok önceleri başta askeriye olmak üzere farklı devlet görevlerinde istihdam edilenlerin kendileri ve aile üyelerinin sakatlık, yaşlılık ve vefat gibi sosyal tehlikelerden korunmaları amacıyla birçok düzenleme yapıldığı bilinmektedir.⁶⁸⁷ Bu kapsamda 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın ilga edilmesinden hemen sonra kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu, Osmanlı emeklilik sistemindeki gelişimi göstermesi açısından son derece önemli bir aşama olarak görülmektedir. Şöyle ki Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu için ilan edilen kanunnamede, tekaüde ayrılacak kişilerin durumunun Serasker Paşa ve Nazır tarafından birlikte Bâb-ı Âli'ye arz edileceği, Hekimbaşı Efendi tarafından hizmetten çekilmesi ile ilgili durumun muayene ve tespit edileceği, sadrazamlık divanının münasip görüşü ile beraber hidmet-i defteriyeye havale olunacağı ve bütün bunlardan sonra tekaütlüğe ayırma belgesi düzenlenerek kendisine emeklilik beratı verileceği ifade edilmektedir.⁶⁸⁸

1838 yılında, Sultan II. Mahmut'un merkeziyete dayalı reformlarının bir yansıması olarak gelir ve giderlerin bir elden gerçekleştirilmesi gayesiyle memurların tamamına maaş verilmesi kararı alınmıştır. Böylece maaş sisteminde tevcih ve tahsis sisteminden vazgeçilmiş bunun yerine düzenli maaş sistemine geçiş yapılmıştır. 1839 yılına gelindiğinde Tanzimat Fermanı ile birlikte birçok alanda yapılan yeniliklere ilaveten tekaütlük sistemine yönelik de bazı düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Mesela, o zamana kadar tekaütlük sistemi mahiyetinde görebileceğimiz arpalık uygulamasından vazgeçilmiş, bunun yerine başta adliye mensupları olmak üzere tekaüde ayrılan bürokratlara “mazuliyet akçesi”,⁶⁸⁹ ilmiye sınıfına ise “tarik maaşı” ödenmeye başlanmıştır. Ayrıca adliye ve ilmiye sınıfına has olmak üzere bir tekaüt sandığı oluşturulmasına, tekaüde ayrılan ilmiye mensuplarına, kadılara ve bu kişilerin ölmeleri halinde ise ailelerine maaş

⁶⁸⁶ Kavak, *İslam Hukukunda Emeklilik*, 38, 39.

⁶⁸⁷ Şahin, “Osmanlı Emeklilik Sistemi'nde Arpalık Uygulaması”, 189.

⁶⁸⁸ Şahin, “Osmanlı Emeklilik Sistemi'nde Arpalık Uygulaması”, 189-190.

⁶⁸⁹ Mazuliyet akçesi sadece emekli memurlara değil, görevden alınan veya kadrosuzluk sebebiyle açığa kalan memurlara da bir nevi işsizlik ödeneği olarak verilmiştir. Orhan, “Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Dönemde Sosyal Güvenlik Düzenlemeleri”, 196; II. Meşrutiyet sonrası Askeri Tekâüt Sandıkları ve Mazuliyet Akçesi hakkında geniş bilgi için bkz. Nursel Manav, “II. Meşrutiyet'te Abdülhamid Dönemi Kadrolarının Tasfiyesi ve Tekaüd Sandıkları”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (30 Haziran 2017), 240-260.

bağlanmasına karar verilmiştir.⁶⁹⁰ Bu dönemde azledilen memurlara verilmesi planlanan mazuliyet akçesi, çalışırken aldıkları maaşlardan yapılan kesintilerle finanse edilmiştir.⁶⁹¹ Osmanlılarda Tanzimat Fermanı ile birlikte devlet görevlilerinin düzenli maaş sistemine geçmesinin tekaüt sandıklarının dolayısıyla da emeklilik sisteminin kurulmasını kolaylaştıran en önemli etkenlerden biri olduğunu söylemek mümkündür. Zira memur maaş ödemelerinin düzenli hale getirilmesi primli rejimlerde ihtiyaç duyulan primlerin finansmanı için gelir kaynağı teşkil etmekte ve sistemin devamlılığını kolaylaştırmaktadır.⁶⁹²

Tekaüt sistemiyle ilgili gelişmeler Sultan Abdülaziz döneminde de devam etmiş, “Ümerâ ve Zâbitân-ı Askeriyye Müttekâidini Eytâmına Tahsîs Kılınacak Maaşlara ve Buna Karşılık Tutulacak Mebâliğin İdâre-i Mahsûsuna Dâir Nizâmname” ile belli esaslar uygulamaya konulmuştur. Bu dönemde nizamiye askerlerinin neferleri ve zabitlerinden askerlik hizmeti yapmasına mani olacak şekilde hasta, sakat veya yaşlanmış olanlar tekaüde ayrılmış ve ölenlerin ailelerine durumlarıyla mütenasip maaş bağlanmıştır.⁶⁹³ Söz konusu düzenlemenin günümüz sosyal güvenlik mevzuatına oldukça yakın bir düzenleme olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁹⁴ Maaşlar, Müttekaidin Eytamı Sandığı’ndan ödenmiş; sandığın finansmanı ise terfi eden subayların birer aylık maaş farkları ile o vakte kadar emekli olmuş ya da daha sonra emekli olacakların maaşlarından sürekli olarak yapılacak %2’lik kesintilerden oluşmaktadır.⁶⁹⁵ Böylece Osmanlı İmparatorluğu’nda primli sosyal sigorta rejiminin ilk adımı atılmış olmaktadır.⁶⁹⁶

Osmanlı tekaüt sistemindeki söz konusu gelişmeleri tophane, jandarma ve bahriye nezdinde kurulan sandıklar izlemiş ancak sistemin ihtiyaçları tam olarak karşılayamaması ve uygulamada yaşanan problemler nedeniyle Sultan. II. Abdülhamid’in iradesiyle bütün askeri sandıklar 1886 yılında “Umum Askerî Tekaüt Sandığı” adı altında birleştirilmiştir. II. Abdülhamid Avrupa ülkelerinde sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan biçimiyle modern bir mülkiye personel rejimi oluşturmak için gayret göstermiş ve bu amaçla birçok yeni düzenleme yapmıştır. 1880’lerde hayata geçirilen ve sonrasında birçok değişikliğe uğrayan “Memurin-i Mülkiyenin Terakki ve

⁶⁹⁰ Şahin, “Osmanlı Emeklilik Sistemi’nde Arpalık Uygulaması”, 190.

⁶⁹¹ Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev. Gül Çağalı. Güven (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 316.

⁶⁹² Orhan, “Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Dönemde Sosyal Güvenlik Düzenlemeleri”, 196.

⁶⁹³ Şahin, “Osmanlı Emeklilik Sistemi’nde Arpalık Uygulaması”, 190.

⁶⁹⁴ Orhan, “Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Dönemde Sosyal Güvenlik Düzenlemeleri”, 197.

⁶⁹⁵ Şahin, “Osmanlı Emeklilik Sistemi’nde Arpalık Uygulaması”, 191.

⁶⁹⁶ Orhan, “Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Dönemde Sosyal Güvenlik Düzenlemeleri”, 198.

Tekaüt Kararnamesi” ile birlikte imparatorlukta finansmanı maaşlardan yapılan kesintiler yoluyla sağlanan ve çağının emeklilik sistmlerine benzer bir tekaüt sandığı hayata geçirilmiştir.⁶⁹⁷

Kapsam olarak sınırlı ve bölgesel de olsa işçiler açısından da günümüz sosyal güvenlik sisteminin temelleri sayılabilecek bazı düzenlemelerin yapıldığı da görülmektedir. Bunların ilki olarak 1865 yılında çıkarılan Dilaver Paşa Nizamnamesi⁶⁹⁸ kabul edilmektedir. 1866 yılında zanaat öğretme, bunun için gerekli araç ve gereçleri sağlama ve işsizlerin iş bulmalarına yardımcı olma gibi amaçlarla yeterli olmasa da sosyal güvenlik müessesesi mahiyetinde görülebilen ilk işçi birliği kabul edilen “Amelperver Cemiyeti” kurulmuştur.⁶⁹⁹ İmparatorluk döneminde işçiler açısından primli sosyal sigorta sisteminin ilk örneği ise 1875 yılında yayımlanan “Tersane-i Amire’de Müstahdem Amele-i Daimenin Mütেকaidini ile Bunların Eytam ve Eramiline Tahsis Olunacak Maaşat Hakkında Nizamname”dir.⁷⁰⁰

1876 senesinde yürürlüğe giren Kânûn-ı Esâsî’nin “...hüsn-ü hareket ve istikamet ashabından olanlar ve devletce bir sebep-i zaruriye mebni infisal edenler (zaruri bir nedenden ötürü memuriyetten ayrılanlar) nizam-ı mahsusunda tayin olunacağı vechle terakkiyata ve tekâüd ve mazuliyet maaşlarına nail olacaklardır.” şeklindeki 39. maddesi uyarınca 1881 yılında “Mülkiye Tekaüt Sandığı” kurulmuştur. Bu sandıktan yararlanma ve emekli maaşına hak kazanabilme ise devlet hizmetlerinde çalıştıkları esnada maaşlardan kesilen %5’lik aidatlar yoluyla sağlanmıştır.⁷⁰¹

⁶⁹⁷ Findley, *Kalemiyeden mülkiyeye*, 26.

⁶⁹⁸ Dilaver Paşa Nizamnamesi olarak bilinen nizamnamenin gerçek adı “Ereğli Maden-i Hümayun İdaresinin Nizamnamesi”dir. Dilaver Paşa Nizamnamesi çalışma yaşamına ilişkin ilk düzenleme olması nedeniyle çalışma ilişkileri tarihinde önemli bir yere sahiptir. Zorunlu çalışma gibi olumsuz kuralların yanı sıra çalışma saatlerini günlük 10 saat olarak sınırlandırması, çalışma ve dinleme sürelerinin belirlenmesi, barınma yerlerinin işveren tarafından yapılması, ücret alacaklarının diğer alacaklara göre öncelikli olmasının belirlenmesi, işçilerin toplu halde işsiz kalmalarını önlemek amacıyla işverenin işyerini kapatması durumunda önceden bildirme yükümlülüğünün olması, işçilerin önemsiz sayılabilecek hastalıklarının tedavi edilmesi, eğer ağır bir hastalık durumu söz konusu ise evlerine gönderilmesi, münavebeli çalışma gibi kuralları içermesi açısından çalışma hayatına ilişkin düzenlemelere yer vermiştir. Büşra Yüksel, “Çalışma İlişkilerine Yönelik İlk Düzenleme: Dilaver Paşa Nizamnamesi Ve Çalışma Hayatına Etkileri”, *İş ve Hayat* 3/6 (25 Aralık 2017), 155.

⁶⁹⁹ Güvercin, “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi”, 91.

⁷⁰⁰ Türkoğlu, “Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik”, 290; Orhan, “Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Dönemde Sosyal Güvenlik Düzenlemeleri”, 204.

⁷⁰¹ Şahin, “Osmanlı Emeklilik Sistemi’nde Arpalık Uygulaması”, 191.

Bu sandığı 1881’de sivil memurlara yönelik olarak kurulan bir başka emekli sandığı takip etmiştir.⁷⁰²

1876 yılı ve takip eden yıllarda “Telgraf ve Posta Memur, Kâtip ve Hademelerine Ait Tekâüd Sandığı”, “Rûsumat Memur ve Hizmetlileri Tekâüd Sandığı”, “İdare-i Mahsusa (Seyr-i Sefain) Tekâüd Sandığı”, “İlmiye Tekâüd Sandığı” ve “Hicaz Demiryolları Memur ve Hizmetlileri Tekâüd Sandığı” başta olmak üzere birçok sandık kurulmuştur.⁷⁰³ Bütün bu düzenleme ve uygulamalar Osmanlı İmparatorluğu’nda da tıpkı Batıda olduğu gibi maaşa dayalı meslek ve çalışma gruplarının yaygınlaştığı yerlerde günümüzedekine benzer sosyal güvenlik ve sosyal sigorta müesseselerinin kurulduğunu göstermeleri bakımından önemlidir.⁷⁰⁴ Söz konusu sandıkların üyelerine sundukları en önemli sosyal sigorta katkısı belli bir çalışma süresini tamamlayan veya herhangi bir sebeple çalışma hayatından ayrılmak zorunda kalanlara sağladıkları tekaüt maaşıdır.⁷⁰⁵

1880 yılına gelindiğinde memurlar için umum tekaüt sandığı kurulmuştur. Yeni düzenlemeler, ordu mensuplarının ve sivil memurların dul ve yetimlerini de kapsayacak biçimde kapsamlı düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Tekaütlük sistemi, Osmanlı döneminde türlü problemlere rağmen geçirdiği tarihî süreç bakımından modern anlamdaki emekliliğin en eski uygulamalarından biri olarak kabul edilebilir.⁷⁰⁶

Osmanlı toplumunda bir taraftan İslâm dininin getirdiği sosyal yardım mükellefiyetleri ve yine İslâm inancından kaynaklanan vakıflar aracılığıyla genel olarak yardıma muhtaç herkes güvence altına alınırken, diğer taraftan da esnaf birlikleri içerisinde çalışanlar arasında muhtaç duruma düşen veya ihtiyacı bulunanlara sosyal yardımda bulunuluyordu. Bunların yeterli olmadığı durumlarda ise emeklilik sistemine benzer düzenlenmeler yapılmış, böylece dönemin şartları içerisinde yardıma muhtaç herkesin sosyal güvenceye sahip olması amacı güdülmüştür.⁷⁰⁷

Tanzimat dönemiyle başlayan kamu çalışanlarının sosyal güvencesini tekaüt sandıkları marifetiyle sağlama geleneği Büyük Millet Meclisi ve Cumhuriyet döneminde de devam

⁷⁰² Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 79.

⁷⁰³ Şahin, “Osmanlı Emeklilik Sistemi’nde Arpalık Uygulaması”, 191.

⁷⁰⁴ Güvercin, “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi”, 91; Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 29.

⁷⁰⁵ Şahin, “Osmanlı Emeklilik Sistemi’nde Arpalık Uygulaması”, 191.

⁷⁰⁶ İpşirli, “Tekaüt”, 40/341.

⁷⁰⁷ Kala, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukuku*, 9, 10; Türkoğlu, “Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik”, 286.

etmiştir.⁷⁰⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti döneminde (1921-1923) oldukça ağır koşullar altında çalışan işçilerin bulunduğu Zonguldak Ereğli kömür bölgesinde uygulanması amacıyla iki kanun ihdas edilmiştir. Bu kanunlar çok geniş kapsamlı olmasa da ülkemizde ilk sosyal sigorta uygulaması olmaları bakımından günümüz sosyal sigorta ve emeklilik sistemlerinin temeli kabul edilmektedir. Çünkü bu kanun, işveren ve işçilerin mecburi katılımlarıyla ihtiyat ve yardımlaşma sandıkları kurulmasını ayrıca işverenler tarafından işçilere belli durumlarda yine zorunlu olarak sağlık yardımı yapılmasını içermektedir. İhtiyat ve teâvün sandıkları daha sonraları “Amele Birliği” adıyla birleştirilmiş ve tek merkezden yönetilmeye başlanmıştır.⁷⁰⁹ Bu da başlangıçta ihtiyaçlara dayalı olarak farklı meslek grupları arasında oluşturulan sandıkların zamanla günümüzdekine benzer şekilde birleştirilme yönünde bir eğilim göstermesi bakımından önemlidir.

Cumhuriyet döneminde memurlara sosyal güvenlik bakımından yeni haklar sağlanmış.⁷¹⁰ 1930 tarihinde çıkarılan “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”nda çocuk ve kadın işçilere yönelik koruyucu düzenlemeler yapılmış,⁷¹¹ belli sayıda işçisi bulunan işverenlere kaza, hastalık ve analık halinde işçilerine sağlık yardımı yapmaları hususunda bazı sorumluluklar getirilmiştir.⁷¹² 1936 tarihli ve 3008 sayılı İş Kanunu ile ilk defa sosyal sigortalara yönelik temel ilkeler belirlenmiştir.⁷¹³ Kanun, sosyal koruma sağlanması gereken riskleri, “analık, yaşlılık, hastalık, ölüm, işten çıkma, iş kazaları ve meslek hastalıkları” şeklinde belirlemiştir. Söz konusu riskler günümüzde halen uygulanmakta olan sosyal güvenlik riskleriyle önemli ölçüde benzerlik taşımaktadır.⁷¹⁴

Sosyal sigorta alanında ilk kanun 1945 tarihli ve 4772 sayılı “İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu”dur.⁷¹⁵ Bu kanunun hemen ardından “İşçi Sigortaları

⁷⁰⁸ Tekaüt sandıklarının kuruluş kronolojisi için bkz. Orhan, “Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Dönemde Sosyal Güvenlik Düzenlemeleri”, 201.

⁷⁰⁹ Hasan Şenocak, “Sosyal Güvenlik Sistemini Oluşturan Bileşenlerin Tarihi Süreç Işığında Değerlendirilmesi”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 56 (2009), 426; Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 29.

⁷¹⁰ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 34; Hasan Şenocak, “Sosyal Güvenlik Sistemini Oluşturan Bileşenlerin Tarihi Süreç Işığında Değerlendirilmesi”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 56 (2009), 426.

⁷¹¹ Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (Umumi Hıfzıssıhha Kanunu), 1593 Tertip 3 Cilt 11 (24 Nisan 1930), md. 173, 177.

⁷¹² Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 31.

⁷¹³ İş Kanunu (İş Kanunu), 3008 (08 Haziran 1936); Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 34.

⁷¹⁴ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 33.

⁷¹⁵ İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu (İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu), 4772 (27 Haziran 1945).

Kurumu Kanunu”⁷¹⁶ çıkarılmıştır. 1949 yılında 5417 sayılı “İhtiyarlık Sigortası Kanunu”⁷¹⁷ çıkarılmış, 1957 yılında ise “Maluliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortaları Kanunu”⁷¹⁸ kabul edilmiştir. 1950 yılına geldiğinde “Hastalık ve Analık Sigortaları”⁷¹⁹ birlikte düzenlenmiştir. 1949 yılında çıkarılan 5434 sayılı Kanunla “Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı” kurulmuştur.⁷²⁰ Böylece genel ve katma bütçeli kurumlardan maaş alanlar ile daha önce özel kanunlarına dayalı olarak kurulan bazı tekaüt sandıkları aynı çatı altında toplanmış, emeklilik sistemindeki dağınık yapı ortadan kaldırılmıştır.⁷²¹

1961 Anayasası’nın 48. maddesinde “Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Bu hakkı sağlamak için sosyal sigortalar ve sosyal yardım teşkilatları kurmak ve kurdurmak devletin ödevlerindendir.” hükmü yer almıştır.⁷²² Bu hükme göre sosyal güvenlik bir insan hakkı olduğu gibi aynı zamanda devletin anayasal bir görevidir. Anayasal ilkeler ve kalkınma planlarında yer alan hedeflere uygun olarak sonraki yıllarda sosyal sigorta ve emeklilik sistemiyle ilgili birçok düzenleme yapılmıştır. Sosyal güvenlik sisteminin Türkiye uygulaması, primli sisteme dayanan sosyal sigortalar ile sosyal güvenlik sisteminin primsiz rejimi olan sosyal yardım ve sosyal hizmetler ayırımına dayalı bir gelişim göstermiştir. Primli rejimlerde gerçekleştirilen ilk reform, 506 sayılı “Sosyal Sigortalar Kanunu”dur.⁷²³ Kabul tarihi 17.07.1964, yürürlük tarihi ise 01.03.1965 olan 506 sayılı Kanun, o zamana kadar kurulmuş bütün sosyal sigorta kollarını bünyesine katmanın yanında kapsamalarını da genişletmiştir.⁷²⁴ Söz konusu reformları, kabul tarihi 1971 olan, esnaf, sanatkâr ve diğer bağımsız çalışanlara yönelik olarak çıkarılan 1479 sayılı Bağ-Kur Kanunu takip etmiştir. 10 Temmuz 1976 tarihinde ise 2022 sayılı Kanunla “65 yaş aylığı”

⁷¹⁶ İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu (İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu), 4792 (09 Temmuz 1945).

⁷¹⁷ İhtiyarlık Sigortası Kanunu (İhtiyarlık Sigortası Kanunu), 5417 (02 Haziran 1949).

⁷¹⁸ Mâlûliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortaları Kanunu (Mâlûliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortaları Kanunu), 6900 (04 Şubat 1957).

⁷¹⁹ Hastalık Ve Analık Sigortaları Kanunu (Hastalık Ve Analık Sigortaları Kanunu), 5502 (04 Ocak 1950).

⁷²⁰ Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu (Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu), 5434 Tertip: 3 Cilt: 30 (08 Haziran 1949).

⁷²¹ Güvercin, “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi”, 92; Angın, “Sosyal Güvenlik Reformu, Kamu Personeli ve Emeklilik”, 433; Türkoğlu, “Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik”, 291; Talas, “Sosyal Güvenlik Meselemiz”, 94; Orhan, “Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Dönemde Sosyal Güvenlik Düzenlemeleri”, 202.

⁷²² TBMM, “Anayasa” (15 Aralık 2020), md. 60.

⁷²³ Sosyal Sigortalar Kanunu (Sosyal Sigortalar Kanunu), 506 Tertip: 5 Cilt: 3 (17 Temmuz 1964).

⁷²⁴ Şenocak, “Sosyal Güvenlik Sistemini Oluşturan Bileşenlerin Tarihi Süreç Işığında Değerlendirilmesi”, 427-428.

uygulanması başlatılmıştır. Bu kanunla birlikte ihtiyaç sahibi, zayıf kimsesiz ve 65 yaşını doldurmuş olan bütün Türk vatandaşlarına karşılıksız maaş bağlanması kararlaştırılmıştır.⁷²⁵

Türk vatandaşlarının tamamının sosyal güvenlik şemsiyesi altına alınması, 1982 Anayasası'nda da sosyal devlet anlayışı ve devletin temel yükümlülükleri arasında sayılmıştır. Bu çerçevede yaşlılar da sosyal güvenlik şemsiyesi altına alınmıştır. Anayasa bütün vatandaşlarına sosyal güvenlik hakkı vermekle iktifa etmemiş, sosyal güvenlik açısından özellikle gözetilmesi gereken gruplarla ilgili ayrıntılı hükümler ihdas etmiştir. Anayasada yer alan, “Devlet, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleriyle, malul ve gazileri korur ve toplumda kendilerine yaraşır bir hayat seviyesi sağlar. Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır. Yaşlılar, devletçe korunur. Yaşlılara devlet yardımı ve sağlanacak diğer haklar ve kolaylıklar kanunla düzenlenir. Devlet, korunmaya muhtaç çocukların topluma kazandırılması için her türlü tedbiri alır. Bu amaçlarla gerekli teşkilat ve tesisleri kurar veya kurdurur.” şeklindeki 61. maddede dezavantajlı gruplar ayrıntılı bir şekilde ifade edilmiş ve bu gruplara yönelik sosyal sorumluluklar da belirtilmiştir.⁷²⁶ Söz konusu maddede yaşlıların özellikle vurgulanması konumuz olan emeklilik sistemi bakımından dikkat çekicidir. Demek ki yaşlıların uğradığı sosyal risklere karşı tedbirler almak ve yöntemler geliştirmek, onlara asgari bir geçim temin edip sosyal yardım ve hizmet ulaştırmak devletin anayasal yükümlülükleri kapsamında nitelendirilmektedir.⁷²⁷

1983 tarihinde kabul edilen 2925 sayılı “Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu”⁷²⁸ ve 2926 sayılı “Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu”⁷²⁹ ile tarım sektöründe çalışanların sosyal güvenlik sisteminden yararlanmasına yönelik bazı düzenlemeler yapılmıştır.⁷³⁰ 1986 yılında kurulan “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu (SYDTF) ve 1992 senesinde uygulanmaya başlayan “Yeşil Kart” sistemi sosyal güvenlik ve sosyal sigorta alanındaki diğer kendine has özellikleri olan düzenlemeleri oluşturmaktadır. 25 Ağustos 1999 tarihli ve 4447 sayılı Kanunla da “Birinci 5 Yıllık Kalkınma Planı”ndan itibaren gündemde olan işsizlik sigortası oluşturulması hususu hüküm altına alınmıştır.

⁷²⁵ Güvercin, “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi”, 93.

⁷²⁶ TBMM, “Anayasa” (15 Aralık 2020), md. 61.

⁷²⁷ Cengiz, “Türk Sosyal Güvenlik Sistemi İçerisinde Yaşlılara Yönelik Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetler”, 31.

⁷²⁸ Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu (Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu), 2925 Tertip : 5 Cilt : 22 (17 Ekim 1983).

⁷²⁹ Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu (Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu), 2926 (17 Ekim 1983).

⁷³⁰ SGK, “Tarihçe”.

Ülkemizde, 506 sayılı Kanunla hizmet sözleşmesiyle çalışanların, 1479 sayılı Kanunla kendi namına çalışanların, 5434 sayılı Kanunla devlet memuru olarak çalışanların, 2925 sayılı Kanunla tarımda hizmet akdiyle çalışanların, 2926 sayılı Kanunla da tarımda kendi namına çalışanların sosyal sigortalarının sağlanmasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Görüldüğü üzere o döneme kadar sosyal sigorta hukuku beş farklı kanun ile düzenlenmiştir. Bunun yanında 506 sayılı Kanunun geçici 20. maddesinde belirtilen sandıklara tabi olanların kendilerine ait vakıf senetlerine göre sosyal güvenlikleri düzenlenmekteydi. Bu durum birbirinden farklı sosyal sigorta kanunlarına tabi olarak çalışanların hak ve sorumlulukları arasındaki norm ve standartlar birliğini bozmaktaydı. Söz konusu norm birliğini sağlamak ve sürdürülebilir bir sosyal güvenlik sistemi oluşturmak gayesiyle sosyal güvenlik reformu yapılması ihtiyacı hissedilmiştir. Bu amaçla, 5502 sayılı Kanunla Sosyal Sigortalar Kurumu Başkanlığı, T.C. Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü ve Bağ-Kur Genel Müdürlüğü; Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı'yla aynı çatı altında birleştirilmiştir.⁷³¹ Böylece ülkemizde tek bir emeklilik ve sağlık sigortası sistemi kurulması hedeflenmiştir.

Sosyal sigortalar alanında norm ve standart birliğini sağlamak amacıyla 31.05.2006 tarihli ve hâlihazırda yürürlükte bulunan 5510 sayılı “Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu” kabul edilmiştir.⁷³² Bu kanun, geneli itibarıyla 01.10.2008’de yürürlüğe girmiştir.⁷³³ 5510 sayılı Kanun ile sosyal sigortalar alanındaki pek çok konuda norm ve standart birliği sağlanmış ve uygulamaya geçirilmiş, sosyal sigorta ve emeklilik sistemi günümüzdeki halini almıştır.

G. SOSYAL HİZMET KURUMLARI

İslâm iktisadı, toplum refahının temelinde dayanışma düşüncesinin olduğu iddiasındadır. Tarih boyunca İslâm topraklarında kurulan vakıflar, imarethaneler, şifahaneler, misafirhaneler, sebiller, hamamlar hep bu dayanışma düşüncesinin eserleridir. Toplumdaki fakir ve güçsüz insanlar bu kurumlar sayesinde korunmuş ve ihtiyaçları giderilmiştir.⁷³⁴ Nitekim İslâm tarihine bakıldığında bugünkü sosyal hizmet kurumlarıyla benzer işleve sahip birçok örnek olduğu görülmektedir. Devlet hazinesinden özürllülere maaş bağlanması, âmâ ve ortopedik engellilere özel

⁷³¹ Sosyal Güvenlik Kurumuna İlişkin Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun (Sosyal Güvenlik Kurumuna İlişkin Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun), 5502 Tertip : 5 Cilt : 45 (16 Mayıs 2006).

⁷³² SGK, “Tarihçe”; Angin, “Sosyal Güvenlik Reformu, Kamu Personeli ve Emeklilik”, 428.

⁷³³ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 84.

⁷³⁴ Kaan, *İktisadın Fıkıhtaki Yeri ve Yapısı*, 107; Nejdert Ertuğ, *Sultan III. Selim Dönemi İstanbul’unda Esnaf Grupları ve Medreseler* (İstanbul: Kitabevi, 2019), 549.

bakıcıların tayin edilmesi, hastanelerde özörlölere ayrı bölömlerin ayrılması ıslahhane, darüleytam ve darülaceze gibi müesseselerin kurulması bu örneklerden sadece bazılarıdır.⁷³⁵

1. Islahhane

Osmanlılarda kimsesiz ve fakir çocuklara mesleki eğitim vermek amacıyla kurulan ve daha sonra sanat mekteplerine dönüştürölen ıslahhâne isimli kurumlar ihdas edilmiştir.⁷³⁶ İlk ıslahhane Tuna valisi Midhat Paşa tarafından 1863 yılında Niş'te kurulmuştur. Ardından birkaç yıl içinde Anadolu ve Rumeli'deki birçok vilayette ıslahhaneler açılmıştır. Toplumsal amaçlı olarak kurulan ıslahhaneler Osmanlı Devleti'nin sosyal devlet anlayışının en önemli göstergelerinden biridir.⁷³⁷

Islahhanelerin amacı özellikle kimsesiz çocukların yeme, içme, giyim kuşam başta olmak üzere temel ihtiyaçlarının tedarik edilmesi, birçok alanda yetiştirilmesi ve korunmasıdır. Islahhaneler hemen tamamıyla ıslahhane sandıklarında toplanan yardımlarla açılmıştır. Islahhanelerin normal giderleri, akarı kendilerine tahsis edilen bağ, bahçe, han, ev, değirmen vb. emlak ile bazı resmi işlemlerden alınan yüzdelerle karşılanmıştır.⁷³⁸

2. Dârüleytâm

Yetimler yurdu, yetimhane anlamına gelen dârüleytâm 1914 yılında kurulmuştur. Bu müesseselerin asıl kuruluş amacı Birinci Dünya Savaşı esnasında Türkiye'den ayrılan İngiliz, Fransız ve İtalyanların boş bıraktıkları yurt ve mekteplerdeki kimsesiz çocukları himaye etmektir. Bu amaç doğrultusunda boşaltılan mektep ve yurt gibi binalar gerekli düzenlemelerden sonra dârüleytâm haline getirilmiştir. Kısa zamanda adı geçen yurt ve mekteplere yerleştirilen çocukların sayısı yaklaşık 16.000 olmuştur. Bu kurumlarda şehit çocukları ile kimsesiz müslim ve gayrimüslim çocukların yetiştirilmelerinin yanı sıra mesleki eğitimi de kapsayan hizmetler verilmiştir. Dârüleytam kurulmadan önce de Osmanlı toplumunda mevcut olan vakıfların sosyal çalışmaları, bu kurumların işlevini yerine getirmekteydi. Osmanlının ekonomik durumu göz önüne alındığında insanların maddi ve manevi durumlarının iyi olması ve devletin gücü sebebiyle bu tarz kurumlara ihtiyaç duyulmuyordu. Ne var ki sürekli yaşanan savaşlar toplumun temel dinamiklerini

⁷³⁵ Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 250.

⁷³⁶ Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset İktidar ve Meşrutiyet 1876-1914* (İstanbul: İletişim, 2002), 196.

⁷³⁷ Baş, *İslam Kurumları Tarihi*, 423, 429.

⁷³⁸ Baş, *İslam Kurumları Tarihi*, 424.

sarsıcı etkiler oluşturmıştır. Sonuç itibarıyla sosyal düzene önem veren bir toplum içerisindeki sorunları çözmek için çeşitli yeni kurumların ihdas edilmesi kaçınılmaz olmuştur.⁷³⁹

Darüleytamlar 1915 yılında kabul edilen Evlad-ı Şüheda Vergisi ile finanse edilmişlerdir.⁷⁴⁰ Bu yöntem emeklilik sisteminde de sosyal sigortalının geride bıraktığı eş ve yetimlerinin korunması ile günümüzde de bazı durumlarda ve belli ölçülerde emeklilik sisteminin devlet tarafından vergiler yoluyla finanse edilmesi açısından benzerlik taşımaktadır.

3. Dârülaceze

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında yoksul Osmanlı vatandaşlarının bir dizi modern sosyal refah kurumlarının sunduğu hizmetlerden yararlanma imkânına sahip olduğu görülmektedir ki bunların başında darülaceze gelmektedir.⁷⁴¹ Darülaceze, çaresiz ve sakat yoksulları, kimsesiz ya da ailesinin bakamayacağı durumdaki çocukları barındırıp besleyen hayır kurumlarını ifade etmektedir.⁷⁴² Resmi açılışı 31 Ocak 1896 tarihinde yapılan Darülaceze'nin açılışından birkaç gün önce hazırlanmış olan on maddelik Dârülaceze nizamnamesine göre, kimsesiz sakatlar ve geçimini sağlayamayan kişiler dârülacezeye kabul edilecektir.⁷⁴³ Dârülaceze'de çok yaşlı ve sakatların dışındakiler imalathanelerde, atölyelerde, dökümhanelerde çalışırdı.⁷⁴⁴ Dârülaceze, toplumdaki aksamaların giderilmesine yıllarca katkıda bulunmuş bir hayır kurumudur. Kuruluşuyla birlikte hem ekonomik hem de sanat alanında ara eleman yetiştiren önemli bir kurum hüviyetine bürünmüşlerdir.⁷⁴⁵

III. DEĞERLENDİRME

İslâm medeniyeti en baştan itibaren risk paylaşımı kavram ve kurumlarının inşasına, toplumda sosyal adaletin yaygınlaştırılmasına ve böylelikle bireylerin ekonomik güvenceye kavuşturulmasına önem vermiştir. Klasik fıkıhta ve İslâm medeniyetinde risk paylaşımı amacıyla birçok kavram ve kurum geliştirilmiştir. İnfak, sadaka, zekât, fitre, fıde, diyet, kefare, vakıf,

⁷³⁹ Baş, *İslam Kurumları Tarihi*, 414.

⁷⁴⁰ Cengiz, "Türk Sosyal Güvenlik Sistemi İçerisinde Yaşlılara Yönelik Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetler", 30.

⁷⁴¹ Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, 195.

⁷⁴² Baş, *İslam Kurumları Tarihi*, 416.

⁷⁴³ Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, 88; Baş, *İslam Kurumları Tarihi*, 418.

⁷⁴⁴ Baş, *İslam Kurumları Tarihi*, 419.

⁷⁴⁵ Baş, *İslam Kurumları Tarihi*, 422.

divan, âkile, velâ, mehir, nafaka, kasâme ve hilf gibi kavram ve kurumların tamamı toplumda risk paylaşımını gerçekleştirme amacına yöneliktir. İlk dönem İslâm medeniyetinde risk paylaşımı adına öne çıkan bütün kavramların ve kurumların ortak gayesinin toplumda sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı gerçekleştirmek olduğu görülmektedir. Bu temel gaye baki kalmak kaydıyla sosyal değişimler ve güncel ihtiyaçlara bağlı olarak yeni kavram ve kurumlar ihdas edilmiş, mevcut olanlar ise daha da geliştirilmiştir.

İslâm medeniyetinde inşa edilen risk paylaşım kavram ve kurumlarının bir kısmının günümüze kadar ulaştığı görülmektedir. Diğer bir kısmı ise dönemlerinin şartlarında toplum açısından maddi tehdit oluşturan risklerin paylaşılmasına yardım etmiş, sosyal risklere karşı belli oranda dayanışma ve güven ortamı sağlamış, zamanla yerlerini tıpkı günümüzdeki emeklilik sistemi gibi başka kavram ve kurumlara bırakmıştır. Bu durum İslâm medeniyetindeki risk paylaşım kavram ve kurumlarının asıl gayeleri baki kalmak kaydıyla her dönemin şartları ve ihtiyaçları çerçevesinde geliştirilerek söz konusu kavram ve kurumların dinamizminin korunmaya çalışıldığını göstermektedir. Batı'nın sanayileşme ve şehirleşmeyle birlikte yüzleştiği sosyal risklerle görece daha geç bir dönemde karşılaşan İslâm toplumlarında dinî ve geleneksel sosyal güvenlik kurumlarının yanında modern sosyal güvenlik müesseseleri oluşturma yönünde bir eğilim gözlemlenmektedir.

Sanayi Devrimine kadar geçen dönemde Selçuklular ve Osmanlılar'da sosyal güvenliğe ilişkin tedbir ve uygulamalar büyük ölçüde dinî kurallara göre yapılan yardımlar, ahîlik, lonca teşkilatı ve diğer meslek teşekkülleri çerçevesinde yardımlaşma ve vakıflarca yapılan yardımlardan oluşmuştur.⁷⁴⁶ Selçuklu Devleti'nin kara ve denizlerde eşkıya ve korsanların ya da komşu memleketlerin gasp ve tecavüzlerine uğrayan tüccarların malî zararlarını hazineden karşılama yoluna gitmesi konumuz açısından oldukça ilgi çekicidir. Bu durum, amaç bakımından bir nevi sosyal sigorta/sosyal güvenlik mahiyetinde düşünülebilir.⁷⁴⁷ “Avârız”⁷⁴⁸ ve “Müessesatı Hayriye” adını taşıyan vakıfların da bu dönemde bir tür sosyal yardım kurumları işlevi gördüğü anlaşılmaktadır.⁷⁴⁹ Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun daha ilk yıllarında “zeâmet, yurtluk,

⁷⁴⁶ Cengiz, “Türk Sosyal Güvenlik Sistemi İçerisinde Yaşlılara Yönelik Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetler”, 55; Cengiz, “Türk Sosyal Güvenlik Sistemi İçerisinde Yaşlılara Yönelik Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetler”, 29.

⁷⁴⁷ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980), 360; Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 670.

⁷⁴⁸ Bir köy veya mahalle halkının ödemekte güçlük çektikleri avârız, kürekçi bedeli ve diğer ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere kurulmuş olan akar ve para vakfı. İpşirli, “Avârız Vakfı”, 4/109.

⁷⁴⁹ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 2012, 28; Dilik, “Sosyal Güvenliğin Tarihîsel Gelişimi”, 56-58, 68.

ocaklık ve muhtacîn⁷⁵⁰” gibi adlar altında muhtaçlara, yetim ve dullara sosyal ve ekonomik haklar tanınmış ve çeşitli yardımlar yapılmıştır. Bu dönemde toplumun çeşitli kesimlerine hitap etmek amacıyla yardım müesseseleri kurulurken özellikle askerlik ve devlet erkânına öncelik verildiği görülmektedir.⁷⁵¹

Osmanlı İmparatorluğu’ndaki sosyal güvenlik uygulamaları fütüvvet, ahîlik, loncalar, orta sandıkları, tekaüt sandıkları gibi geleneksel kavram ve müesseselerden modern sosyal güvenlik kurumlarına doğru bir gelişim içinde olmuştur. Bu itibarla sigorta sistemleri ülkemize 19. yüzyılda Osmanlı ekonomisinin dışarıya daha açık bir sosyo-ekonomik yapı benimsemesi sonucunda girebilmiştir.⁷⁵² Osmanlı İmparatorluğu’nda günümüzdekine benzer bir sosyal anlayış ve sosyal sigorta sisteminin gerçekleşmemesi ve kanuna dayalı tedbirlerin etkisinin belli bir seviyede kalmasının⁷⁵³ nedeni büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu’nun sanayileşme sürecine girmemiş ve buna bağlı olarak sosyal koruma talep edecek sayıda işçi zümresinin oluşmamasına bağlıdır. Ayrıca aile içi dayanışma, meslek birliklerine dayalı yardımlaşma ve dinî içerikli hayır müesseselerinin sosyal sigorta işlevlerinin önemli ölçüde devam etmesi de bu gecikmenin bir nedeni olarak görülebilir.⁷⁵⁴ Bununla birlikte 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nda da geleneksel dayanışma yöntemleri yanında günümüz emeklilik sistemine benzer adımların atılmaya başlandığını söylemek mümkündür.

⁷⁵⁰ Muhtâcîn kavramı daha ziyade sürekliliği olan yoksulluk durumunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Bir bakıma geçimini kendi başına sağlaması mümkün olmayan ve bu nedenle hayat boyu desteğe ihtiyacı olan kesimler bu kavramla ifade edilmektedir. Muhtâcîn tertibinden maaş yalnızca fukara ahaliden zor durumda kalan kimselere bağlanmamıştır. Bir paşanın ölümünün ardından geride kalan eşi ve hizmetçilerine, ya da bir memura çeşitli nedenlerle işini kaybettiği ancak emeklilik hakkını elde edemediği durumlarda muhtâcîn maaşı bağlanmıştır. Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet*, 50, 57.

⁷⁵¹ Kavak, *İslam Hukukunda Emeklilik*, 35.

⁷⁵² Murat Baskıcı, “Osmanlı Anadolu’sunda Sigorta Piyasası: 1860-1918”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 57/4 (2002), 2.

⁷⁵³ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 26, 27; Orhan, “Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Dönemde Sosyal Güvenlik Düzenlemeleri”, 203; Türkoğlu, “Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik”, 289.

⁷⁵⁴ Orhan, “Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Dönemde Sosyal Güvenlik Düzenlemeleri”, 203; Türkoğlu, “Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik”, 277, 278.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EMEKLİLİK SİSTEMİNİN FIKIH KURALLARI VE İSLÂMIN TEMEL İLKELERİ AÇISINDAN ANALİZİ

Çalışmamızın birinci bölümünde detaylı bir şekilde açıklandığı üzere, çalışanların maaşlarından belli miktarlarda kesinti yapılması, yapılan bu kesintilere devlet veya işveren tarafından ilave katkı sağlanması, ilgili mevzuatta belirtilen şartların tamamlanmasından sonra da sosyal sigortalının emekli sayılarak aylık maaş, emekli ikramiyesi, sağlık güvencesi ve diğer bazı haklar kazanmasından ibaret olan mevcut emeklilik sistemi modern bir konudur. Dolayısıyla klasik fıkıh eserlerinde emeklilik sistemiyle aynı mahiyette veya doğrudan emeklilik sistemiyle özdeşlik kurulabilecek bir akit ya da sistem ele alınmamıştır. Yaptığımız araştırmalar neticesinde emeklilik sistemini İslâm hukuku açısından özel olarak ele alıp derinlemesine analiz eden çağdaş çalışmaların da çok kısıtlı olduğu anlaşılmaktadır. Emeklilik konusuna daha ziyade sosyal güvenlik ve sigorta bağlamında değinildiği görülmektedir. Bununla birlikte emeklilik sisteminin farklı uygulama biçimleriyle aralarında işlev bakımından ilişki kurabileceğimiz bazı sistemler ve akitler klasik fıkıhta ve İslâm medeniyetinde mevcuttur. Söz konusu sistem ve akitlere emeklilik sistemiyle ilişki kurulabilen yönlerini öne çıkararak tezimizin ikinci bölümünde yer vermeye gayret ettik. Emeklilik sistemini fıkıh kuralları yanında İslâm'ın temel ilke ve prensiplerine uygunluğu bakımından ele alıp değerlendirmenin daha doğru bir yöntem olduğu kanaatindeyiz. Dolayısıyla tezimizin bu kısmında öncelikle fikhî açıdan emeklilik sistemi ve mahiyeti ele alınıp ihtilaf noktaları zikredilecektir. Ardından ise emeklilik sistemi, İslâm'ın temel ilkeleri bağlamında değerlendirilecektir. Bu amaçla söz konusu sistemin tenâsur, güven, maslahat, sosyal adalet ve devlet himayesi kavramlarıyla ilişkisi irdelenecektir.

I. EMEKLİLİK SİSTEMİNİN FIKIH KURALLARI AÇISINDAN ANALİZİ

Tezimizin bu kısmında emeklilik sisteminin fıkıhtaki bağlamını temellendirebilmek için önce çağdaş İslâm hukukçularının emeklilik sistemine genel olarak yaklaşımı ele alınacaktır. Ardından söz konusu sistemin garar, kumar ve faiz gibi kavramlarla ilişkisi sorgulanacak, primlerin niteliği ile sistemin konusu hakkındaki farklı tasavvurlar analiz edilecektir. İslâm

hukukçularının yaklaşımları göz ardı edilmeden sistemle ilgili kendi analiz, değerlendirme ve tercihlerimize de yer verilecektir.

A. ÇAĞDAŞ İSLÂM HUKUKÇULARININ EMEKLİLİK SİSTEMİNE GENEL OLARAK YAKLAŞIMI

Bazı İslâm hukukçularının emeklilik sistemini klasik bey‘ akdinin unsur ve şartları çerçevesinde tartışmıştır. Bu yaklaşımın doğal sonucu ise söz konusu akdin garar,⁷⁵⁵ cehalet,⁷⁵⁶ kumar ve faiz içerip içermediği ve eğer içeriyorsa akdi batıl ya da fasid kılıp kılmadığıdır.⁷⁵⁷ Buna göre söz konusu sisteme dâhil olanlardan bazıları uzunca bir süre emeklilik primi ödedikleri halde ölüm, işten erken ayrılma gibi sebeplerle emeklilik maaşı alamamakta, buna karşılık bazılarının ise ödedikleri primleri aşan miktarda maaş almaları söz konusu olmaktadır.⁷⁵⁸ Ayrıca alınan maaşların primlerin karşılığı olarak tasavvur edilmesi halinde tıpkı ticari sigortalarda olduğu gibi bu akdin de faiz veya kumar içerip içermediği yönünden değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim Muhammed Ebû Zehre,⁷⁵⁹ Yusuf el-Karadâvî,⁷⁶⁰ Vehbe ez-Zuhaylî⁷⁶¹ Faysal Mevlevî⁷⁶² Sıddık M. ed-Darîr⁷⁶³ gibi âlimler ile Mecma‘u’l-Fıkhî’l-İslâmî ed-Düvelî,⁷⁶⁴ el-Mecma‘u’l-Fıkhîyyü’l-İslâmî⁷⁶⁵ gibi kurulların aralarında küçük farklar olsa da ticari sigortaları caiz görmemeleri benzer gerekçelere dayanmaktadır.

⁷⁵⁵ Garar: Akdin haksız kazanca yol açacak ölçüde kapalılık taşımasını ifade eden fıkıh terimi. İbrahim Kafi Dönmez, “Garar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/366.

⁷⁵⁶ Cehalet: Hukuki işlemlerde işlem konusunun belirsizlik veya bilinmezliği anlamlarına gelen fıkıh terimi. İbrahim Kafi Dönmez, “Cehalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/219.

⁷⁵⁷ Dalgın, “Kaza, Hayat Ve İşsizlik Sigortalarına Yeni Bir Yaklaşım”, 1997, 884; Vehbe Zuhaylî, *Akdu’t-te’mîn* (Dimaşk: Dâru’l-mektebî, 1995), 8; Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular 2*, 2010, 556-557; Dalgın, “Sigorta”, 2009, 37/163; Yılmaz, “İslam Hukuku Açısından Sigorta”, 134.

⁷⁵⁸ Zuhaylî, *Akdu’t-te’mîn*, 12-13.

⁷⁵⁹ Dalgın, “Sigorta”, 37/163.

⁷⁶⁰ Yusuf el-Karadâvî, “Sigorta” (15 Aralık 2020).

⁷⁶¹ Zuhaylî, *Akdu’t-te’mîn*, 12-13.

⁷⁶² Mevlevî, *Nizâmu’t-te’mîn*, 119-120.

⁷⁶³ Sıddık M. Emin Darîr, *el-Ğarar ve Eseruh fi’l ‘Ukûd fi’l Fıkhî’l-İslâmî*, 1995, 642-658.

⁷⁶⁴ Mecma‘ul-Fıkhî’l-İslâmî ed-Düvelî, *Karârâtü ve tavsîyyatü Mecma‘il-Fıkhî’l-İslâmî ed-Düvelî*, 2020, Karar No: 9.

⁷⁶⁵ Mecma‘ul-Fıkhî’l-İslâmî, *Karârâtü’l Mecma‘il-Fıkhî’l-İslâmî* (Mekke, ts.), 35.

1. Emeklilik Sistemini Caiz Görmeyenler ve Gerekçeleri

İslâm hukukçularının bir kısmı emeklilik sisteminin akitleri ifsad eden unsurlar taşıdığı gerekçesiyle caiz olmadığı görüşündedir.⁷⁶⁶ Emeklilik sistemini caiz görmeyenlerin başlıca gerekçeleri şunlardır:

1. Emeklilik sistemi, haram olarak kabul edilen ticari sigorta türlerinden biridir. Zira her iki sistemde de belli oranda prim ödenmesi, belli bir müddet sonra ise genellikle ödenen miktardan daha fazlasının geri alınması söz konusudur. Buna göre emeklilik sisteminin ticari sigortalara kıyas edilerek caiz görülmemesi gerekir.⁷⁶⁷
2. Emeklilik sistemine dâhil olunurken ne kadar maaş alınacağı bilinmemektedir. Bazen ödenen primleri oldukça aşan miktarda maaş alınabilirken emekli olmadan önce sosyal sigortalının ölmesi veya geride ilgili kanunla çerçevesi çizilen yakınlarının bulunmaması durumunda ödediği primlerin karşılığını alamaması söz konusudur. Bu da emeklilik sisteminin bilinmezliklerle dolu olduğunu ve gararla ilişkisini akla getirmektedir. Bu itibarla emeklilik sistemi caiz görülmemelidir.⁷⁶⁸
3. Emeklilik sisteminde sigortalı ödediği primlerden daha fazlasını maaş olarak almaktadır ki bu riba'l-fadl'dır. Ayrıca bu sistem nakitlerin değişimi olduğu için ortaya çıkan vade haram kılınan ribe'n-nesîe kapsamındadır. Söz konusu gerekçeler emeklilik sisteminin faiz sistemi üzerine bina edilen bir akit olduğunu ortaya koymaktadır.⁷⁶⁹
4. Emeklilik sisteminde toplanan primlerin emeklilik sandığında yatırıma dönüştürülmesi esnasında dinen haram kılınan alanlarda veya riba içeren işlemlerde kullanılması faiz ile ilişkisini akla getirmektedir.⁷⁷⁰

⁷⁶⁶ Muhammed b. Fahd b. Sa'd Devserî, "el-Râtibü't-tekâudî", *Mecelletü'l-cem'iyeti'l-fıkhiyyeti's-Suûdiyye*, 2012, 171; Abdurrahman el-Berrâk, "https://www.almoslim.net/node/69459." (Erişim 13 Kasım 2024).

⁷⁶⁷ Emeklilik sisteminin ticari sigortaya kıyas edilmesi, hükmü konusunda ihtilaf edilen ticari sigortanın, böyle bir meselede kıyasa asıl olarak kabul edilmemesi gerektiği şeklinde tenkit edilmiştir. Devserî, "el-Râtibü't-tekâudî", 195, 196.

⁷⁶⁸ Devserî, "el-Râtibü't-tekâudî", 193; Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn*, 50, 79, 80; Abdurrahman el-Berrâk'ın fetvası için bkz. el-Berrâk, "https://www.almoslim.net/node/69459."

⁷⁶⁹ Devserî, "el-Râtibü't-tekâudî", 194; Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn*, 87.

⁷⁷⁰ Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn*, 1994, 55, 56; Kardâvî, *İslam'da Helal ve Haram*, 442; Hayreddin Karaman, *İş ve Ticaret İlmihali* (İstanbul, 2012), 397.

5. Emeklilik sistemi diğer ticari sigorta akitleri gibi ihtimale dayalı olup caiz olmaması gerekir.⁷⁷¹ Bu görüş sahiplerine göre kişinin ödeyeceği primlerin toplamı, emekli olup olmayacağı, olduğunda ne kadar maaş alacağı gibi hususların başlangıçta bilinmemesi, emeklilik akdinin kumar ve şansla ilişkisini akla getirmektedir.
6. Emeklilik sistemi topluma gerçek manada sosyal güvenlik sağlamada yetersizdir.⁷⁷²
7. Sigorta primlerinin kişilerin malî durumu göz ardı edilip yalnızca çalışırken aldığı maaş esas alınarak belirlenmesi sosyal adaletsizliğe neden olmaktadır.⁷⁷³

Emeklilik sisteminin bir tür sigorta olup olmadığı hususu sosyal güvenlik hukuku uzmanları tarafından tartışıldığı gibi,⁷⁷⁴ İslâm hukukçuları tarafından da tartışılmış ve farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı İslâm âlimleri emeklilik sistemini içerik ve hedeflerinin farklı olduğu gerekçesiyle ticari sigortalardan ayrı bir değerlendirmeye tabi tutmuşlardır.⁷⁷⁵ Diğer bir kısım âlimler ise emeklilik sistemini ticari sigortaların bir türü olarak değerlendirmişlerdir.⁷⁷⁶ Emeklilik sistemini sigorta akdine benzetenlerin bir kısmı her iki sistemde de kesilen primlerin daha sonra genellikle fazlasıyla geri alınmasından hareketle bu sonuca varmışlardır.⁷⁷⁷ Bu görüş sahiplerinin emeklilik sistemini sarf akdi gibi tasavvur ettikleri anlaşılmaktadır.⁷⁷⁸ Karşı görüş sahipleri ise sigortanın ittifakla ivazlı bir akit olduğu, emeklilik sisteminin ivazlı olduğu noktasında ise ihtilaf olduğu, emeklilik sisteminin devletin belli şartları taşıyan vatandaşlarına maaş vermesi anlamı taşıdığı, emeklilik sistemini sigortaya benzetme şeklindeki bir kıyasın kıyas maal fârik olduğu, zira emeklilikte ödenen maaşın vatandaşlarından sorumlu olan devletin üstlendiği bir görev olduğu şeklinde itirazlar yöneltmişlerdir.⁷⁷⁹

Emeklilik sistemini caiz görmeyenlerin yeni bir mesele olan emeklilik sistemini adeta iki kişi arasında yapılan basit bir akit gibi değerlendirerek para ile paranın değişimi bağlamında

⁷⁷¹ Faysal Mevlevî, *Nizâmu't-te'mîn* (Beyrut, 1996), 70; Devserî, "el-Râtibü't-tekâudî", 194.

⁷⁷² Döndüren, *Çağdaş Ekonomik Problemlere İslami Yaklaşımlar*, 202; Hadi Sağlam, "Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı IV" (Ankara: DİB Yayınları, 2010), 527; Nihat Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular 2* (Samsun: Etüt Yayınları, 2010), 553, 554.

⁷⁷³ Döndüren, *Çağdaş Ekonomik Problemlere İslami Yaklaşımlar*, 202; Sağlam, "Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı IV", 527; Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular 2*, 553, 554.

⁷⁷⁴ Kenan Tunçomağ, *Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Sigortalar* (İstanbul: Beta Basım Yayın, 1991), 149.

⁷⁷⁵ Orhan Çeker, "Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı IV" (Ankara, 2010), 670.

⁷⁷⁶ Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn*, 64, 65.

⁷⁷⁷ Mevlevî, *Nizâmu't-te'mîn*, 48.

⁷⁷⁸ Devserî, "el-Râtibü't-tekâudî", 173; Çeker, "Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı IV", 670.

⁷⁷⁹ Devserî, "el-Râtibü't-tekâudî", 173; Çeker, "Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı IV", 670.

yaklaştıkları ve bu yaklaşımın mantıki sonucu olarak da sistemin haramlığına hükmettikleri görülmektedir. Bu yaklaşım sahiplerinin gerekçeleri incelendiğinde onların ticari sigorta ile sosyal sigorta arasında bir ayırım yapmamaları çıkış noktası olarak doğru ancak varılan sonuç açısından hatalıdır. Bize göre de her ne kadar sosyal sigortalarda ticari amaç olmasa da asli unsurları ve temel özellikleri itibarıyla sigorta, ticari sigorta veya sosyal sigorta sistemleri arasında hükme tesir edebilecek bir farklılık bulunmamaktadır. Zira özü itibarıyla sosyal sigorta müesseseleri ile özel sigortalar arasında, hüküm değişikliğine neden olabilecek nitelikte bir fark yoktur.⁷⁸⁰ Sosyal sigortalılarla özel sigortalılar arasındaki farklar; sosyal sigortalıların kanunla kurulmuş kurumlar tarafından yapılıyor olması, zorunlu olması, sigortalı olabilmek için kişilerin belli bir statüde olmaları, ödenecek prim ve bu sigorta ile sağlanacak menfaatlerin her sigortalının özel durumuna göre düzenleniyor ve sosyal sigortalıların öngördüğü risklerin daha ziyade sosyal sınıfları tehdit ediyor olmasıdır.

Bazı fakihlerin emeklilik sistemini klasik bey' akdi kalıpları içinde mahza ivazlı ve bireysel bir akit gibi ele almakta, primlerini ödediği halde emeklilik vakti gelmeden önce ya da emekli olduğu esnada ölen ve geride emekli maaşını alacak yakını da olmayan kişilerin ödediği bütün primlerin boşa gideceği, dolayısıyla sistemin garar, faiz, şans ve kumar içerdiği düşüncesinden hareketle meşru olmadığı kanaatine ulaşmaktadır. Emeklilik sistemine olumsuz yaklaşan İslâm hukukçularının önemli bir kısmının emeklilik sisteminin konusunu tespit etmeye yönelik çabalarından onu bir sistem olarak değerlendirmek yerine adeta iki kişi arasında kurulan bir akit gibi düşündükleri anlaşılmaktadır.

İslâm hukukçularının bir kısmının emeklilik sistemiyle ilgili tasavvurları ve buna bağlı olarak sistemle ilgili hükümlerinin süreç içinde değişiklik arz ettiği de görülmektedir. Önceleri emeklilik sisteminde sosyal sigortalı tarafından ödenen primleri aşan miktarın maaş olarak alınmayıp ihtiyaç sahiplerine dağıtılması gerektiğini söyleyen⁷⁸¹ Hayreddin Karaman ise daha sonra ödenen primleri reel olarak aşan maaşın ihtiyaç sahiplerine dağıtılmasının uygun/güzel bir davranış olacağını ifade etmekle birlikte bunu zorunlu görmemektedir.⁷⁸² *İslâm'da Sosyal Güvenlik* isimli doktora tezinde birçok gerekçe ileri sürerek emeklilik sistemine karşı olumsuz bir

⁷⁸⁰ Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn*, 1994, 64, 176; Hamd b. Hammâd b. Abdülaziz el-Hammâd, *Ukûdü't-te'mîn hakikatüha ve hükümüha* (Medine: Câmîatü'l-İslâmiyye, ts.), 90.

⁷⁸¹ Hayreddin Karaman, *İslâm'da İşçi-İşveren Münasebetleri* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1981), 60, 61.

⁷⁸² <http://www.hayrettinkaraman.net/yazi/hayat2/0104.htm> (17.11.2014)

yaklaşım içinde olan Faruk Beşer de⁷⁸³ sonraları emeklilik sisteminin ve hatta ticari sigorta türlerinin tamamının caiz olduğu görüşüne meyletmiştir.⁷⁸⁴

İslam hukukçusu Hayreddin Karaman emeklilik sisteminin meşruiyeti ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara önceleri emeklilik sisteminde ödenen maaşların devlet yardımı mı yoksa ertelenmiş ücret mi olduğunun bilinmesine ihtiyaç duyulduğu ve buna göre verilecek hükümlerin de farklılık arz edeceği şeklinde cevap vermiştir. O, emekli maaşı eğer devletin geçim yardımı ise bunu ancak geçimden aciz olan ve bu maaşı almadığı takdirde geçinemeyecek olanların alabileceği, geliri geçimine yeterli olan kimselerin, çalışırken kendilerinden kesilen emekli keseneğini değer kaybı ile birlikte aldıktan sonra kalan maaşlarını devlet yardımının mahalli olan fukaraya vermeleri gerektiği görüşündedir.⁷⁸⁵ Hayrettin Karaman, emekli maaşının ertelenmiş ücret sayılması halinde ise kesintiler toplamını aşan emekli maaşının bir kısmının diğer çalışanların parası, bir kısmının da devlet yardımı olması, ücretin meçhul olması, aynı sandığa bağlı kişilerin birbirlerine haklarının geçmesi, sandıkta biriken ücretlerin İslâm’a göre meşru olmayan yatırımlarda nemalandırılması gibi mahzurlar sebebiyle kesintiler toplamını aşan kısmın yine yukarıda zikredildiği şekilde bir tasarrufa tabi tutulması kanaatindedir.⁷⁸⁶ Karaman, sonraki dönemde kişisel internet sitesinde emeklilikle ilgili olarak kendisine yöneltilen bir soruya emeklilik sistemine dâhil olanların belli bir süre para yatırıp daha sonra bu paranın faiz vb. yollarla çoğaltılmasına bağlı olarak daha fazlasını almayı hedeflemediğini, Sosyal Güvenlik Kurumu’nun faizcilikle para kazanan bir kurum olmadığını, sistemin temel gayesinin paradan para kazanmak değil, yardımlaşma ve dayanışma olduğunu, prim ödeyenlerin başkalarına geçecek paralarını kendilerinin de istifade etme ihtimali bulunduğu için helal ettiklerini, dolayısıyla faiz veya hak geçmesi açısından herhangi bir sakınca olmadığını belirttikten sonra yukarıda zikredilen önceki fetvasına atıfla ihtiyacı olmayanların primleri tutarındaki emekli maaşını aldıktan sonra artan miktarı ihtiyaç sahiplerine vermelerinin uygun olacağını hatırlatmaktadır.⁷⁸⁷

Hayreddin Karaman’ın yukarıda zikredilen iki fetvasından ilk zamanlarda primlerin toplamını aşan emekli maaşını ihtiyaç sahibi olmayanların almaması gerektiği görüşünderken sonraki fetvalarında primler toplamını aşan miktarın ihtiyaç sahibi olmasa bile emekliler tarafından alınabileceği ancak önceki fetvasına da atıf yaparak ihtiyaç sahibi olmayan bir kimsenin

⁷⁸³ Beşer, *İslam’da Sosyal Güvenlik*, 247-251.

⁷⁸⁴ Beşer, *İslam’da Sosyal Güvenlik*, 1988, 249; Beşer, “İslam Şeriatı Açısından Sigorta”, 1997, 858-866.

⁷⁸⁵ Karaman, *İş ve Ticaret İlmihali*, 397; Hayreddin Karaman, “Emekli Maaşı” (Erişim 07 Ağustos 2024).

⁷⁸⁶ Karaman, *İslam’da İşçi-İşveren Münasebetleri*, 60, 61; Karaman, “Emekli Maaşı”.

⁷⁸⁷ Hayreddin Karaman, “Emeklilik, Satranç ve Tarikat” (Erişim 08 Ağustos 2024).

bu maaşın özellikle primler toplamını aşan kısmını bağışlamasının uygun, yani güzel bir davranış olacağına işaret ettiği anlaşılmaktadır.

Faruk Beşer de başlangıçta emeklilik sistemine oldukça olumsuz yaklaşmakta, hatta İslâm'ın zaten güçsüz ve bakıma muhtaç olanları himaye etmek üzere gerekli tedbirleri aldığından ve mevcut emeklilik sistemlerinin zaaflarından hareketle emeklilik sistemini tenkit etmekte, Müslümanların bu sisteme ihtiyaçlarının olmadığını, dolayısıyla sistemin cevazını tartışmanın beyhude olduğunu ifade etmektedir. O, aslında bir sosyal güvenlik tekniği olarak düşünülen emeklilik sisteminde belli bir kronolojik yaşa gelen her çalışanın emekli aylığı almasının, çoğu zaman olmayandan olana doğru bir transfer, yani gelirin tersine yeniden dağılımını oluşturabileceği, mesela çalışabilecek durumda emekli olan bir kimsenin milyarlarla ölçülebilecek serveti de olsa, vergilerle ya da çalışanlardan kesilen primlerle finanse edilen emekli maaşını almasının, onun kendi hesabına çalışan ve kıt kanaat geçinen tüketiciden devlet eliyle haraç alması anlamına geleceği, buna ilaveten gerek işveren ve gerekse işçi ve esnaftan alınan primlerde mecburiliğin olmasının emeklilik sisteminin bir yardımlaşma müessesesi olduğu iddiasıyla çeliştiği, zira yardımlaşma müessesesinde cebir olmaması gerektiği, bu sistemin devletin muhtaçlara yardımı olarak düşünülmesi halinde ise, sistemin buna göre kurulması ve muhtaçların ihtiyaçlarına göre maaş almaları gerektiği görüşündedir.⁷⁸⁸

Faruk Beşer, İslâm'ın, ihtiyarlayınca muhtaç hale gelen vatandaşlarının ihtiyaçlarını başka fonlarla zaten karşıladığını, ayrıca emeklilik gibi bir müessese kurulmasını istemenin anlamsız, bunun cevazını tartışmanın ise daha da anlamsız olduğunu, 20. yüzyılda mevcut beşer üretimi kurumlara İslâm'da ille de bir yer bulmaya çalışmanın çok dar çerçevede düşünmek anlamına geldiğini, İslâm'da idarenin, ihtiyaç sahibi bütün vatandaşlarına destek olmak amacıyla çeşitli müessese ve fonlar ihdas ettiğini, günümüz İslâm hukukçularının emeklilik müessesesine, İslâmî nas ve kaynaklardan ya da çeşitli uygulamalardan delil arama çabalarının statükonun esas alınması gibi hatalı bir noktadan kaynaklandığını, bütün bunların ötesinde günümüzdeki emeklilik müesseselerinde biriken para ve mallar üzerinde yapılan tasarrufların bir kısmının İslâmî açıdan caiz olmayan tasarruflar olduğunu söylemektedir.⁷⁸⁹

Faruk Beşer'in emeklilik sistemine bakışı sonraki yıllarda değişmiş, sigorta ve emeklilik sistemiyle birebir benzeşen ve bu sistemlere asıl olacak akit türleri olmasa da emeklilik ve sigorta sistemlerinin ruhu, temel esasları ve makasına uygun akitlerin klasik kaynaklarımızda var

⁷⁸⁸ Beşer, *İslam'da Sosyal Güvenlik*, 247.

⁷⁸⁹ Beşer, *İslam'da Sosyal Güvenlik*, 249-251.

olduğundan hareketle, hem sigorta hem de emeklilik sisteminde başlangıçta şart koşulan bir fazlalığın dolayısıyla faizin bulunmadığı ve emeklilik sisteminin caiz olduğu kanaatine varmıştır.⁷⁹⁰

2. Emeklilik Sistemini Caiz Görenler ve Gerekçeleri

İslâm hukukçularının çoğuna göre emeklilik sistemi modern bir yardımlaşma ve dayanışma kurumu olarak değerlendirilmekte ve meşru görülmektedir.⁷⁹¹ Nitekim Mecma‘u‘l-Fıkhî‘l-İslâmî,⁷⁹² el-Mecma‘u‘l-Fıkhîyyü‘l-İslâmî,⁷⁹³ Hey‘etü-kibâri‘l ulemâ,⁷⁹⁴ AFAM⁷⁹⁵ ve DİYK gibi fıkıh kurulları devletin uyguladığı emeklilik sistemini meşru görmektedirler.⁷⁹⁶ Türkiye’de 1996 senesinde gerçekleştirilen *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukuku’nun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*’nde genel olarak sigortaların ve bu kapsamda sosyal sigortaların mubah olduğu hususunda görüş birliğine varılmıştır.⁷⁹⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu da, 04.07.2005 tarihli toplantısında sosyal sigortaların caiz olduğunu kararlaştırmıştır.⁷⁹⁸ Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, Hayreddin Karaman ve Faruk Beşer’in de içinde bulunduğu çağdaş İslam hukukçularının çoğu emeklilik sistemini caiz görmektedir. Hatta Zerkâ, emekli maaşı almanın caiz olduğu noktasında âlimler arasında görüş birliği bulunduğunu söylemektedir.⁷⁹⁹ Buna göre çalışanların sosyal sigorta kapsamında yer alabilmesi için sigorta primi ödemeleri ve belli koşulları tamamlamaları şartıyla sosyal sigorta kurumundan toplu olarak ya da aylık maaş şeklinde destek almaları meşrûdur.⁸⁰⁰ Bu yaklaşım sahiplerine göre işverenler

⁷⁹⁰ Beşer, “İslam Şeriatı Açısından Sigorta”, 858, 866.

⁷⁹¹ Âlû Mahmûd, *et-Te‘mînü‘l-ictimâ‘î fî dâv‘i‘ş-şer‘ati‘l-İslâmiyye*, 420; Dalgın, “Sigorta”, 2009, 37/162; Nizar Ahmed İsa Uveyzat, *Ahkamü‘r-revâtib ve meâşâtü‘t-tekâud fî‘l-fıkhî‘l-İslami* (Amman: Darü’n-Nefais, 2016), 264; Kahraman, *Güncel Dini Konular ve Fıkhî Hükümler*, 275.

⁷⁹² Mecma‘ul-Fıkhî‘l-İslâmî ed-Düvelî, *Karârâtü ve tavsiyyatü Mecma‘il-Fıkhî‘l-İslâmî ed-Düvelî*, 470 (Karar No: 143).

⁷⁹³ el-Mecma‘u‘l-Fıkhîyyü‘l-İslâmî, *Karârâtü‘l-Mecma‘i‘l-Fıkhîyyi‘l-İslâmî* (Mekke, ts.) Karar No: 5.

⁷⁹⁴ Hey‘et-ü-Kibâri‘l-Ulemâ, *Karârâtü Hey‘et-i Kibâri‘l-Ulemâ*, ts., 134 (Karar no: 55).

⁷⁹⁵ Meclisu‘l-ûrubbi‘l-l-iftâ ve‘l-buhûs, *El-Karârât ve‘l-fetâvâ es-sâdira ‘ani‘l-Meclisi‘l-ûrubbi‘l-l-iftâ ve‘l-buhûs*, 55 (Karar no: 23).

⁷⁹⁶ Devserî, “el-Râtibü‘t-tekâudî”, 186.

⁷⁹⁷ Dalgın, “Sigorta”, 2009, 37/162; Aykanat, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar*, 2015, 11.

⁷⁹⁸ “Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı”, www.diyaret.gov.tr (07 Nisan 2005).

⁷⁹⁹ Zerkâ, *Nizâmu‘t-te‘mîn*, 1994, 140; Devserî, “el-Râtibü‘t-tekâudî”, XIII, 174, 185; Beşer, “İslam Şeriatı Açısından Sigorta”, 1997, 858, 866; Mevlevî, *Nizâmu‘t-te‘mîn*, 1996, 26; Karaman, “Emeklilik, Satranç ve Tarikat”.

⁸⁰⁰ Döndüren, *Çağdaş Ekonomik Problemlere İslami Yaklaşımlar*, 202; Sağlam, “Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı IV”, 527; Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular 2*, 2010, 553, 554.

tarafından işçilerinin sigorta primlerinin bir kısmının ödenmesi yasal bir sorumluluk ve dinî açıdan yerine getirilmesi gereken bir zorunluluk olarak nitelendirilmekte,⁸⁰¹ bunun ihmal edilmesi ise bir vebal olarak değerlendirilmektedir.⁸⁰²

Emeklilik sistemini caiz görenlerin delilleri anahatlarıyla şu şekildedir:

1. Emeklilik sistemi teâvün, tekâfül ve adaleti hedefleyen İslâm'ın temel ilkeleriyle çelişmemektedir. Aksine söz konusu hedefleri gerçekleştirmeye yardımcı olmaktadır.⁸⁰³ Yardımlaşma sigortasına benzemesi yönüyle de kâr elde etmeyi amaçlayan ticari sigortalardan ayrılmaktadır.⁸⁰⁴
2. Emeklilik sistemi içerik, yöntem ve hedefleri bakımından ticari sigortalardan farklıdır. Dolayısıyla ticari sigortalara kıyas edilemez.⁸⁰⁵
3. Eşyada aslolan mubah olmaktır. Emeklilik sisteminin haram kılınmasını gerektiren herhangi bir ayet, hadis veya başka bir fikhî delil bulunmamaktadır.⁸⁰⁶ Emeklilik akdinde klasik İslâm hukuku açısından alışık olmadığımız bir durum vardır. Çünkü klasik fıkıh doktrininde başlangıçta sözleşme yoluyla inşa edilen ve belli bir sisteme dâhil olma anlamı taşıyan isimli bir akit tesbit edebildiğimiz kadarıyla incelenmemiştir.⁸⁰⁷ Bu ise İslâm hukukunda akit nevilerinin, ilave kabul etmeyecek şekilde sınırlanmış olup olmadığı meselesini gündeme getirmektedir. Bilindiği üzere İslâm insanları eskiden bilinen akitler içine hapsetmemiştir. Müslümanlar, içinde

⁸⁰¹ Dalgın, “Kaza, Hayat Ve İşsizlik Sigortalarına Yeni Bir Yaklaşım”, 1997, 921; Dalgın, “Sigorta”, 2009, 37/162 Kardavi, mal, yangın ve benzeri sigorta şekillerini İslama yakın bir münasebet şekline çevirmenin ve onda biraz değişiklik yapmanın mümkün olduğunu bunun da “zararları tazminata bağlamak şartıyla teberru” olduğunu bu şekildeki bir muamelenin bazı İslam mezheplerinde de caiz olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Kardâvî, Yusuf, İslam’da Helal ve Haram, çev. Mustafa Varlı, İstanbul, 1990, 443.

⁸⁰² Kahraman, *Güncel Dinî Konular ve Fikhî Hükümler*, 275.

⁸⁰³ Devserî, “el-Râtibü’t-tekâudî”, 174, 175, 188; Suud b. Abdullah el-Funisan, “Tekâüt Sandıklarına İştirak” (Erişim 14 Kasım 2024).

⁸⁰⁴ Emeklilik sisteminin yardımlaşma sigortasına ilhak edilmesi, emeklilik sisteminin genellikle zorunlu olduğu dolayısıyla emeklilik sistemini yardımlaşma sigortasına kıyas etmenin doğru olmayacağı şeklinde tenkit edilmiştir. Kaldı ki emeklilik sisteminde sosyal gaye ve mülahazaların ağır basması ödemelerin mahiyetini değiştirmemektedir. Karaman, *İş ve Ticaret İlmihali*, 396, 397; Devserî, “el-Râtibü’t-tekâudî”, 176; Ali Bardakoğlu, “Hizmet (İş) Akdinin Feshi ve Sonuçları”, *Mukayeseli Hukuk ve Uygulama Açısından İşçi-İşveren Münasebetleri* (İstanbul: İlmi Neşriyat A.Ş., 1990), 87.

⁸⁰⁵ Devserî, “el-Râtibü’t-tekâudî”, 205.

⁸⁰⁶ el-Hafif, *et-Te'mîn*, 109; Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn*, 1994, 35-36; Devserî, “el-Râtibü’t-tekâudî”, 174.

⁸⁰⁷ Hacak, “İslam Hukuku Açısından Sigorta Akdinin Konusu”, 133.

yaşadıkları zamanın gerekli kıldığı yeni akit türleri icad edebilirler. Bu, İslâm hukukundaki “akdî irade hürriyeti” esasının bir uzantısıdır. Nitekim Hanefîlerin h. V. asırda ortaya çıkan “bey‘ul-vefa” akdini caiz görmeleri prensip olarak yeni akitleri mubah gördüklerine işaret etmektedir.⁸⁰⁸ 04. 07. 2005 tarihinde sigorta konusunu karara bağlayan Din İşleri Yüksek Kurulu ise özetle şöyle demektedir: “Akitlerde asıl olan caiz olmaktır; İslâm’ın öngördüğü temel prensiplere aykırı bir husus içermeyen ve akdin dinen aranan bütün unsur ve şartlarını taşıyan her akit sahihtir.”⁸⁰⁹ Bu yaklaşıma göre klasik fıkıh doktrininde incelenmeyen, şehirleşme ve sanayileşmenin getirdiği sosyal değişimlerin bir sonucu olarak modern dönemde geliştirilen emeklilik sistemi de fıkıh kuralları ve İslâm’ın temel prensiplerine aykırı olmamak kaydıyla meşru görülmelidir. Zira dinin temel ilkelerine aykırı olmamak kaydıyla her akit mubah kabul edilmelidir.⁸¹⁰ İnsanlar kendi aralarında maslahatın gerektirdiği akitleri yapabilme hürriyetine sahiptirler.⁸¹¹

4. Emeklilik sistemi, devletin hiçbir kâr amacı gütmeyen⁸¹² sadece çalışanlarının maslahatını gözetme amacıyla uyguladığı sosyal bir tedbirdir.⁸¹³ Zira İslâm hukukuna göre devlet istisnasız bütün vatandaşlarından sorumludur. Emeklilik sistemiyle devlet vatandaşlarına karşı sosyal güvenlik sağlama sorumluluğunu yerine getirmektedir.⁸¹⁴
5. Sigortalı, kendisinden alınan primleri ihtiyacı olan diğer sigortalılar için bağışlamakta, herhangi bir kâr amacı gütmeyen devlet de bu sisteme belli oranda katkı sunmaktadır. Dolayısıyla emeklilik akdi zımnen teberru akdi olarak kabul edilmelidir. Teberru akitlerinde meydana gelebilecek garar ve cehalet ise bu akitlerin ruhuna uygun olarak akde olumsuz manada tesir etmemektedir.⁸¹⁵
6. Emeklilik sistemi iki şahıs arasında yapılan bir akit olmayıp bir tarafında devletin diğer tarafında vatandaşların bulunduğu bir sistemdir. Bu sistem esas olarak belli

⁸⁰⁸ Zerkâ, *Nizâmu’t-te’min*, 1994, 35-37, 80; Zerkâ - Neccar, *İslam Düşüncesinde Ekonomi Banka ve Sigorta*, 196.

⁸⁰⁹ “Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı”, www.diyaret.gov.tr (07 Nisan 2005).

⁸¹⁰ el-Hafif, *et-Te’min*, 92.

⁸¹¹ el-Hafif, *et-Te’min*, 94.

⁸¹² Nihat Dalgın, “Sigortanın Meşruiyeti”, *İslami Sosyal Bilimler Dergisi* 3/3 (1995), 80.

⁸¹³ Zerkâ, *Nizâmu’t-te’min*, 1994, 175; Devserî, “el-Râtibü’t-tekâudî”, 191.

⁸¹⁴ Mevlevî, *Nizâmu’t-te’min*, 1996, 48; Devserî, “el-Râtibü’t-tekâudî”, 191, 192; Hey’et-ü-Kibârî’l-Ulemâ, *Karârâtü Hey’et-i Kibârî’l-Ulemâ*, 134 (Karar no: 55).

⁸¹⁵ el-Hafif, *et-Te’min*, 44, 45, 52, 78; Zerkâ, *Nizâmu’t-te’min*, 1994, 173, 175,; Devserî, “el-Râtibü’t-tekâudî”, 188, 190; Zerkâ - Neccar, *İslam Düşüncesinde Ekonomi Banka ve Sigorta*, 2003, 209.

şartları yerine getirdikten sonra emekli sıfatı kazananların beytûlmâlden/devletten maaş almaları anlamına gelmektedir. Bu itibarla emeklilik sisteminde faiz veya faiz şüphesinden söz edilemeyeceği ileri sürülmüştür.⁸¹⁶ Söz konusu işlemler belli bir usul, prensip ve planlamaya göre ödendiği için, ücret alacağının bilinmezliğinden ve bu sebeple akdin bozulabilirliğinden bahsetmek de mümkün değildir.⁸¹⁷ Öte yandan emeklilik sisteminin konusuyla ilgili güven veya yaşlılık/gelecek himayesi gibi farklı mülahazalar dikkate alındığında iddia edilen söz konusu mahzurlar kendiliğinden geçersiz olacaktır.

7. Emeklilik sistemi, klasik fıkıhta kabul edilen velâ akdi,⁸¹⁸ vaad,⁸¹⁹ mudarebe şirketi,⁸²⁰ bekçilik sözleşmesi, ücretli emanetçilik akdi, yol tehlikesinin tazmin taahhüdü gibi muameleler ile âkile sistemi⁸²¹ gibi düzenlemelere birçok bakımdan benzemektedir.⁸²² Söz konusu akitlerin çoğunda emeklilik sistemiyle benzer belirsizlikler bulunmaktadır. Bununla birlikte söz konusu akitler sosyal dayanışma ve yardımlaşma amaçlı sistemler olarak değerlendirilmiş ve caiz görülmüştür. Buna göre benzer durumda olan emeklilik sisteminin de caiz görülmesi gerekmektedir.

Emeklilik sistemini caiz görenlerin öncelikle akit serbestisinden, bu sistemin haramlığını gerektirecek bir delil bulunmadığından, maslahat ilkesinden ve İslâm'ın yardımlaşmayı emreden genel prensiplerinden hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Ardından ise klasik fıkıhta var olan sosyal dayanışma ve yardımlaşma amaçlı velâ, âkile gibi kurumların da benzer özellikler taşıdığını ve

⁸¹⁶ Devserî, “el-Râtibü't-tekâudî”, 187.

⁸¹⁷ Bardakoğlu, “Hizmet (İş) Akdinin Feshi ve Sonuçları”, 87; Vecdi Akyüz, “Devlet ve İşçi-İşveren İlişkileri”, *Mukayeseli Hukuk ve Uygulama Açısından İşçi-İşveren Münasebetleri* (İstanbul: İlmî Neşriyat A.Ş., 1990), 197.

⁸¹⁸ Velâ: azat olmaktan veya muvâlât sözleşmesinden doğan hükmi akrabalık bağı. Şükrü Özen, “Velâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/11.

⁸¹⁹ Vaad: Kişinin gelecekte kendiliğinden hukuki bir tasarrufta bulunacağını haber vermesi anlamında fıkıh terimi. Mustafa Demiray, “Vaad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/403.

⁸²⁰ Mudarebe: Kar paylaşımı esasına dayanan emek-sermaye ortaklığı anlamındaki İslâm hukuku terimi Alâuddîn Ebûbekir b. Mes'ûd Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1986), 79; Cengiz Kallek, “Mudârebe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/359.

⁸²¹ Âkile: Kasıt unsuru bulunmayan bir yaralama ve öldürme hadisesinde suçlu adına diyet ödemeyi yüklenen şahıslar topluluğu. Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî Merğînani, *el-Hidaye fî şerhi bidayeti'l-mübtedi* (Beyrut, ts.), 4/506; Aktan, “Âkile”, 1989, 2/248.

⁸²² Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn*, 59-65.

caiz görüldüklerini, bu meyanda emeklilik sisteminin de meşrû kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedirler.⁸²³

B. EMEKLİLİK SİSTEMİNİN NİTELİĞİ VE KONUSU

Emeklilik sistemi klasik fıkıhta yer alan akitlerden hiçbirine tam olarak benzememektedir. Bu itibarla emeklilik sistemini fikhî açıdan temellendirebilmek için her şeyden önce bu akdin ivazlı bir akit mi, teberru akdi mi veya karma bir akit mi ya da öncekilerden farklı olarak tanımlanması gereken yeni bir sözleşme veya taahhüt mü olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Emeklilik sözleşmesinin niteliği ve mahiyeti İslâm hukukçularının bu sözleşmeyi tasavvurlarına göre değişmektedir. Daha açık bir ifadeyle bu akdin ivazlı mı yoksa teberru niteliğinde mi olduğu akdin sıhhati için en önemli gösterge olarak kabul edilmektedir. Akit ivazlı kabul edildiğinde karşılıklı mal veya bedellerin ne olduğu sorusu öne çıkacaktır. Emeklilik sistemini primler ile emekli maaşının mübadelesi olarak görenler, bu sözleşmenin konusunu sosyal sigortalının ödediği primler ile bu primler karşılığında alınan maaşlar ve sağlık gibi hizmetler şeklinde tasavvur etmektedirler. Ancak bu tasavvur içerdiği iddia edilen belirsizlikler ve aynı cins malların değişimi gibi sebeplerle söz konusu sistemin garar, kumar, faiz ve haksız kazanç bağlamında tartışılmasını beraberinde getirmektedir. Emeklilik sistemine olumsuz yaklaşanlar sistemin garar, kumar ve faiz barındırdığı gerekçesiyle caiz olmaması gerektiğini söylerken aksi görüş sahipleri ise akdi ifsad eden söz konusu vasıfların ya hiç bulunmadığı ya da akdi etkileyecek düzeyde olmadığından, ayrıca bu sisteme duyulan ihtiyaç ve zaruret gibi gerekçelerden hareketle görüşlerini temellendirmeye çalışmışlardır. Akit teberru olarak kabul edildiğinde ise söz konusu mahzurlar ya ortadan kalkmakta ya da akdi etkilemeyecek düzeye inmektedir.⁸²⁴ Ancak bu sefer de akdin mahiyetinin teberru akitleriyle gerçekte bir ilişkisi olup olmadığının sorgulanması gerekecektir.

Öte yandan emeklilik sisteminin, devletin vatandaşlarından aldığı vergileri ihtiyaç sahiplerine dağıtması olarak telakki etmek, sosyal sigorta primlerinin niteliğini tartışmayı zorunlu kılacaktır.⁸²⁵ Primlerin niteliğinin belirlenmesi, akdin mevzuunun ne olduğunun net bir şekilde vuzuha kavuşturulması bakımından son derece önemlidir. Emeklilik, klasik akitlerden bağımsız

⁸²³ Bardakoğlu, “Hizmet (İş) Akdinin Feshi ve Sonuçları”, 87.

⁸²⁴ Hacı Mehmet Günay, “Teâvünden Tekâfüle Alternatif Sigortacılığın Fikhî Temelleri”, *Sigorta Sistemleri Çalıştayı*, ed. Seracettin Yıldız - Mehmet Akkuş (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022), 51.

⁸²⁵ el-Hafif, *et-Te'mîn*, 24.

yeni bir sistem olarak değerlendirildiğinde ise fıkıhın kuralları ve kabulleri bakımından bu yeni sistemin gerekçeleriyle birlikte tartışılması ve zemininin doğru tespit edilmesi icap edecektir.

C. EMEKLİLİK SİSTEMİNİN FİNANSMANI VE PRİMLERİN NİTELİĞİ

1. Emeklilik Sisteminin Finansmanı

Çeşitli sosyal risklere karşı, bireylere ekonomik açıdan güvence sağlama amacı taşıyan sosyal sigortalar, bu amacı yerine getirirken, bir yandan emeklilik sistemine dâhil olanlardan aldığı primlerle onları gelirlerinin belli bir kısmından mahrum bırakırken; diğer yandan da onlara yaşlılık, işsizlik, hastalık gibi sosyal risklere yönelik çeşitli edimlerde bulunmakta ve tekrar paylarına kavuşmalarını sağlamaktadır. Sosyal risklerin güvencesi niteliğindeki söz konusu sosyal sigorta giderleri oldukça yekûn oluşturduğundan, bu giderleri finanse edecek kaynakların bulunması oldukça önemlidir.⁸²⁶

Sosyal güvenlik ve bu meyanda emeklilik sisteminin finansman kaynakları iki temel yaklaşımdan hareketle belirlenmektedir. Bunlardan birincisine göre sosyal güvenliğe ve emeklilik sistemine duyulan ihtiyaç bütün bir toplumu kuşatmaktadır. Toplumun sosyal güvenlik ve sosyal sigorta himayesine alınması ise her şeyden önce devletin en temel sorumluluklarından biridir. Kişiler içinde bulundukları toplumun bir ferdi olmaları hasebiyle sosyal güvenlik ve sosyal sigorta hakkına sahiptirler. Dolayısıyla bu kapsamdaki bütün giderler ve finansmanların devlet tarafından organize edilmesi, milli bütçe ve vatandaşlardan alınan çeşitli vergilerle finansmanının sağlanması gerekir. İkinci yaklaşıma göre ise sosyal sigortalar öncelikli olarak bireysel sorumluluk düşüncesine dayanır. Buna göre bireylerin kendilerinin ve ailelerinin iktisadî açıdan güvencesini herkesten ve hatta devletten daha fazla önemsemesi gerekir. Bu itibarla sosyal sigorta ve emeklilik sistemindeki finansmanın öncelikle çalışanların ve ilave olarak da işverenlerin katkılarıyla karşılanması gerekir.⁸²⁷

Günümüzde sosyal güvenliğin finansmanı hemen her ülkede değişen oranlarda da olsa işçi, işveren primleri ve devlet katkılarıyla sağlanmaktadır. Kimi ülkelerde hazine yardımları ile vergiler yoluyla yapılan katkılar da önemli bir gelir kalemi oluşturmaktadır. Bununla birlikte yine de sosyal sigorta ve emeklilik sistemlerinin en önemli gelir kaynaklarını çalışan ve işverenlerden (bazen devletten) zorunlu olarak tahsil edilen primler oluşturmaktadır. Primler bağımlı ya da

⁸²⁶ Korkusuz - Uğur, *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 158.

⁸²⁷ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 61.

bağımsız çalışan ve çalıştıranlardan alınan, genellikle ücretin ya da kazancın belli bir oranındaki meblağı ifade etmektedir.⁸²⁸

Anlaşıldığı üzere özel sigortalardan farklı olarak sosyal sigortalar yalnızca sigortalı olanların ödediği primlerle değil, buna ilaveten işverenler ve bazen de devletin çeşitli isimler altında yaptığı katkılar yoluyla finanse edilmektedir. Devletler, yalnızca doğrudan prim ödemek yoluyla sosyal sigorta finansmanına katkı sunmamaktadır. Bunun yanında sosyal yardımlar, vergilerde yapılan indirimler, primlerle ilgili çeşitli af düzenlemeleri gibi dolaylı yollardan da sosyal sigorta kurumlarının finansmanına destek olmaktadır. Sosyal devletler, sosyal sigortalara katkı sunarak vatandaşlarını sosyal güvenlik sistemi içinde tutmayı anayasal bir görev ve sorumluluk olarak nitelendirmektedirler.⁸²⁹ Nitekim Türkiye’de çoğu zaman sosyal sigortalar primler yoluyla finanse edilmektedir. Ancak sosyal sigorta gelirlerinin yetmemesi gibi durumlarda devlet bütçesinden de SGK’ya finansman desteği sağlanmaktadır. Bu şekilde sistem ihtiyaç halinde doğrudan vergi gelirleriyle de desteklenmiş olmaktadır.⁸³⁰

Primlere sosyal sigortalardan elde edilen sosyal yardım ve edimlerin doğrudan karşılığı olarak bakmak yani bunu hizmet-bedel ilişkisi olarak değerlendirmek güçtür.⁸³¹ Bir başka ifadeyle söz konusu primler emeklilik sistemi içinde yer alanlar bakımından doğrudan sayısal bir karşılık olarak nitelendirilmemelidir. Çünkü sisteme dâhil olanların primler yoluyla katkıda bulundukları meblağlar ile aldıkları karşılıklar birbirleriyle eşdeğer miktarda değildir.⁸³² Ayrıca sosyal güvenlik kurumları sundukları hizmetlerin veya yaptıkları yardımların tamamını prim ya da bir bedel karşılığında yapmamaktadır. Prime bağlı olmaksızın alınan destekler olabileceği gibi prim ödeyenlerin de ödedikleri primden daha az veya daha fazla miktarda destek almaları mümkün olabilmektedir.⁸³³

⁸²⁸ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 2021, 174; Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku*, 189; Uveyzat, *Ahkamü’r-revâtib ve meâşâtü’t-tekâud fi’l-fikhi’l-İslami*, 232.

⁸²⁹ Okumuş, *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi*, 126.

⁸³⁰ Okumuş, *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi*, 112.

⁸³¹ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 175.

⁸³² Okumuş, *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi*, 2020, 38.

⁸³³ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 175.

Çalışanlardan prim alınmasının gerekçesi, primlerin çalışanların veya bakmakla yükümlü oldukları aile üyelerinin sosyal sigorta sisteminden faydalanmalarının bedeli olarak görülmesi, bir başka deyişle kişisel sorumluluk bilincidir. İşverenlerin primlerin finansmanına katılmalarının gayesi ise çalışanlarının yaptıkları işin mahiyeti gereği karşı karşıya kaldıkları sosyal riskleri paylaşmak ve çoğu zaman dar gelirli olan bu grubun sosyal sigorta ihtiyacına belli ölçüde destek olmaktır. Buna göre işverenler, işçilerin emekleri sayesinde gelir ve zenginlik elde ettiklerine göre, işçilerinin sosyal risklere karşı korunmaları hususunda onlara yardımcı olmaları da doğal bir davranış olarak görülmektedir.⁸³⁴ Nitekim dünyada meslek hastalıkları veya iş kazalarına yönelik sigorta primlerinin tamamı çoğunlukla işverenler tarafından ödenmektedir.⁸³⁵

Devletin sosyal sigorta primlerinin finansmanına katkıda bulunması ise temelde iki hedefe yöneliktir. Bunlardan birincisi işçi ve işverenler üzerinde bulunan sosyal sigorta finansmanına yönelik malî yükü hafifletmektir. İkincisi ise modern anayasaların devletler açısından vatandaşlarına sosyal güvenlik sağlama yükümlülüğünü bir ödev ve kamusal zorunluluk olarak belirlemiş olmasıdır. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti anayasası bütün vatandaşların sosyal güvenlik hakkının olduğunu, bunun için gerekli olan bütün tedbirleri almayı ve teşkilatları oluşturmayı devletin görevleri arasında saymaktadır.⁸³⁶ Bu da sosyal devlet ilkesinin doğal bir sonucudur.

Tarihi gelişim içinde sosyal sigortaların vergilerle finanse edilmesi yöntemi de bazı ülkeler tarafından tercih edilmiştir. Söz gelimi Avustralya ve Yeni Zelanda gibi bazı ülkelerde sosyal sigortalar yalnızca vergi gelirleriyle finanse edilmektedir. İngiltere’de Beveridge Raporu, bazı riskler açısından yine vergiler yoluyla finansman ilkesini benimsemiştir. Günümüzde Danimarka’da sosyal sigorta sistemi, genel bütçeden sağlanan vergilerle finanse edilmektedir. Norveç’de vergiler, önemli ölçüde sosyal sigortaların finansman kaynakları arasında yer almaktadır. Hollanda’da çeşitli meslek gelirleri üzerinden doğrudan vergiler alındığı ve bunların sosyal sigortaların finansmanında kullanıldığı bilinmektedir. Diğer Avrupa ülkelerinde ise vergi yöntemine ya başvurulmamakta ya da bazı durumlarda yalnızca dolaylı vergiler sistemin finansmanında kullanılmaktadır.⁸³⁷ Devletin yüksek gelirli olanlardan daha fazla vergi alması ve sonrasında bu vergileri sosyal sigortaların finansmanında kullanmak üzere ilgili kalemlere

⁸³⁴ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 2020, 62; Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 2021, 175.

⁸³⁵ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 175, 176.

⁸³⁶ TBMM, “Anayasa” (15 Aralık 2020), md. 60.

⁸³⁷ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 63.

aktarması, milli gelirin dar gelirlilerin lehine olacak şekilde yeniden dağıtılması gibi çok önemli bir fonksiyon icra etmektedir.⁸³⁸

Sosyal sigorta primlerinin yönetiminde ise iki yöntem tercih edilmektedir. Bunlardan biri kapitalizasyon, (fon biriktirme) diğeri ise dağıtım yöntemidir. Kapitalizasyon yönteminde sosyal risklerin neden olabileceği ödemeleri karşılayabilmek amacıyla bir fon oluşturulmakta ve bu fonda biriken primler sayesinde sosyal sigortalı ile diğer hak sahiplerine çeşitli yardımlar ve destekler sağlanmaktadır. Dağıtım yönteminde ise belli bir dönemdeki gelirler ile yine aynı döneme ait giderler arasında bir denge kurulması amaçlanmaktadır. Böylece belli bir yıldaki gelirler yine o yıla ait giderler için kullanılmaktadır. Başka bir deyişle belli bir dönemde tahsil edilen primler, yine aynı dönemde ödenen emeklilik maaşı ve diğer yardımların finansman kaynağını oluşturmaktadır.⁸³⁹

Türkiye uygulaması kapsamında incelendiğinde, 5510 sayılı Kanunun 79. Maddesinde kısa ve uzun vadeli sigortalar ile genel sağlık sigortası için söz konusu kanunda belirtilen bütün ödemeler ile organizasyon giderlerini karşılamak gayesiyle Kurum tarafından prim tahsil edilmesinin ve çalışanların da prim ödemesinin bir zorunluluk olduğu hükme bağlanmıştır. Buna ilaveten Kurum tarafından tahsil olunan genel sağlık sigortası primlerinin doğrudan Kurum bütçesi içinde yer alan genel sağlık sigortası kalemine aktarılacağı ifade edilmektedir. Buna göre primlerin, sosyal sigorta yardımları ile birlikte Kurumun organizasyon giderlerinin karşılanması amacıyla çalışanlardan, işverenlerden, isteğe bağlı sigortalılardan belirli kriterler dâhilinde alınan primler ile belli şartlarda devletin katkılarından oluştuğunu söylemek mümkündür.⁸⁴⁰

Prim oranı malullük, yaşlılık ve ölüm sigortalarında sigortalının prime esas kazancının % 20'sidir. Söz konusu primin % 9'u sigortalı hissesi, % 11'i işveren hissesidir. Kısa vadeli sigorta kollarındaki prim oranı, sigortalının prime esas kazancının %2'si olup bunun tamamı işveren tarafından ödenmektedir. Devlet ise Kurumun ay itibarıyla tahsil ettiği malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları ile genel sağlık sigortası priminin dörtte biri oranında kuruma katkı sağlamaktadır.⁸⁴¹

⁸³⁸ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 176.

⁸³⁹ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 64.

⁸⁴⁰ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 178.

⁸⁴¹ Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, md. 81.

2. Primlerin Niteliği

Emeklilik sisteminde ödenen primlerin hukukî niteliği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır.⁸⁴² Bir yaklaşıma göre primler, işveren payı açısından dahi, sigortalının emek gelirininki yani ücretinin bir bölümüdür. Buna göre işveren ücretin tamamını işçiye ödememekte, bunun yerine alıkoyduğu belli bir miktarı, prim adı altında Sosyal Sigortalar Kurumu'na aktarmaktadır. Bu nedenle, çalışan adına ödenen söz konusu primlere geri bırakılmış ücret, dolaylı ücret, sosyal ücret ya da sosyal sigorta ücreti de denilmektedir.⁸⁴³ Ancak primlerin söz konusu niteliği bağımlı çalışanlar için geçerlilik taşısa da bağımsız çalışanlar için aynı nitelikten söz etmek mümkün değildir. Zira bağımsız çalışmada prim ödeme yükümlüsü ve sigortalı kavramı aynı şahısta birleşmektedir. Ayrıca bağımsız çalışmada bir ücretten, dolayısıyla geri bırakılmış ücretten de söz etmek mümkün değildir.⁸⁴⁴

Başka bir görüşe göre, sosyal sigorta primleri vergi niteliği taşımaktadır.⁸⁴⁵ Çünkü bu primlerin ödenmesi vergiler gibi zorunludur⁸⁴⁶ ki bu husus sosyal sigortaları sosyal yardımlardan ve sosyal hizmetlerden ayıran en temel kriterlerden biridir.⁸⁴⁷ Öte yandan sosyal sigorta primleri tıpkı vergiler gibi kaynağından tahsil edilmektedir. Ödenmemesi veya geciktirilmesi halinde çeşitli yaptırımlara tabidir. Ayrıca prim oranları ve matrahları da kanunda gösterilmiştir.⁸⁴⁸ Bu görüş sahiplerine göre Anglo-Sakson sisteminde vergi-prim ayrımı sadece tarihi nedenlere dayanmakta, stratejik ve psikolojik sebeplerle muhafaza edilmektedir. Örneğin Birleşik Krallık'ta ve ABD'de sosyal sigorta primi yerine sosyal güvenlik vergisi terimi kullanılmaktadır. Primler, modern toplumlarda bir kamu hizmeti niteliğini kazanan sosyal güvenliğin en önemli finansman kaynaklarından biri olduğu için vergi karakterine daha yakın görülmektedir. Bu itibarla primi, matrahı ücret olan ve yalnızca tahsis edildiği amaç için sarf edilen özel bir tür vergi gibi düşünmek

⁸⁴² Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 180.

⁸⁴³ Korkusuz - Uğur, *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 159; Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 241.

⁸⁴⁴ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 241.

⁸⁴⁵ Korkusuz - Uğur, *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 334; Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 2020, 241; Uveyzat, *Ahkamü'r-revâtib ve meâşâtü't-tekâud fi'l-fikhi'l-İslami*, 245.

⁸⁴⁶ Günay, "Teâvünden Tekâfüle Alternatif Sigortacılığın Fıkhi Temelleri", 34; Okumuş, *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi*, 2020, 114; Uveyzat, *Ahkamü'r-revâtib ve meâşâtü't-tekâud fi'l-fikhi'l-İslami*, 246.

⁸⁴⁷ Okumuş, *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi*, 37.

⁸⁴⁸ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 180.

mümkündür. Burada şu hususu da ifade etmek gerekir ki ülkemizde işverenlerin çalıştırdıkları işçiler için, bağımsız çalışanların ise kendileri için ödedikleri sosyal sigorta primlerini vergiye tabi diğer gelirlerinden indirim hakkı da bulunmaktadır.⁸⁴⁹ Nitekim İslâm hukukçularının bir kısmına göre de kişinin çalışma hayatı bittikten sonra devletin o kişilere veya varislerine kanuni bir sistem çerçevesinde maaş bağlaması, sağlık ve ilaç hizmet sunması karşılığında zorunlu kıldığı primler, vergi mahiyetindedir.⁸⁵⁰ Buna göre emeklilik sisteminde alınan primler, devletin bu sistemden yararlanmak isteyenlerden aldığı vergi kapsamındadır. Buna göre devlet, söz konusu sistemi finanse etmek için zorunlu olarak vatandaşlarından belli bir miktar prim almaktadır.⁸⁵¹ Bu şekilde kabul edildiğinde sistemin garar, faiz, kumar, haksız yolla mal yeme kapsamında tartışılması da anlamsız olacaktır.

Bazılarına göre ise primler özel bir vergi veya vergi benzeri bir ödemedir. Ücret ve vergi özellikleri taşımasına rağmen primlerin, vergilerin aksine yıllık olarak tahsil edilmesi, primler belirlenirken yararlanılacak hizmetlerle arasında nimet-külfet dengesi gözetilmesi ve primlerin belli bir kamusal hizmete tahsis edilmesi, ayrıca işverenin prim hissesinin ücretle bağlantılı görülmemesi gibi nedenlerle, doktrinde primin sigortalı ücreti üzerinden hesaplanan özel bir vergi ya da vergi benzeri bir ödeme sayılması gerektiğine de işaret edilmekte, özellikle vergiye benzeyen fakat vergiden farklı olarak ödeme karşılığında bir hizmetin sunulduğu parafiskal gelirler içerisinde sosyal parafiskal gelir grubuna girdiği öne sürülmektedir.⁸⁵²

Diğer bir görüşe göre ise primler, kamu hukukundan doğan ve kendine has nitelikleri bulunan özel bir ödeme veya katkı türüdür.⁸⁵³ İşverenin prim hissesinin ücret dışı bir ödeme olması ve verginin aksine belirli bir çalışan grubundan tahsil edilmesinin yanı sıra primin mutlaka ücret veya vergi kavramı içine sokulması zorunluluğu bulunmamasından dolayı onun kendine özgü bir ödeme sayılması gerektiği ifade edilmiştir.⁸⁵⁴ Buna göre sosyal sigorta primi vergi gibi tamamen

⁸⁴⁹ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 181.

⁸⁵⁰ el-Hafîf, *et-Te'mîn*, 79, 88, 89.

⁸⁵¹ el-Hafîf, *et-Te'mîn*, 79.

⁸⁵² Korkusuz - Uğur, *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 159; A. Can Tuncay - Ömer Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri* (İstanbul, 2013), 180; Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku*, 190.

⁸⁵³ Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 241.

⁸⁵⁴ Korkusuz - Uğur, *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 160.

kamusal bir niteliğe de sahip olmadığından geleneksel vergi türleri kapsamında olmayıp nevi şahsına münhasır bir vergidir.⁸⁵⁵

Bir başka görüş ise sosyal sigorta primlerinin kısmen ücret, kısmen de vergiden oluşan ikili nitelik taşıdığıdır. Bu görüş sahipleri primin salt ücret veya salt vergi niteliği dışında, bunların her ikisini de bünyesinde bulunduran bir karakter taşıdığını öne sürmektedir. Onlar, kesilen primin aslen ücretin bir parçasını oluşturduğunu ve gelir vergisi gibi kaynağından kesildiğini görüşlerine dayanak olarak göstermektedirler.⁸⁵⁶

Hukukî vasfı bakımından emeklilik sisteminde ödenen primlerin ücretin bir parçası mı yoksa vergi mi olduğu hususunun netliğe kavuşturulabilmesi, primlerin tahsil edilme amacıyla sıkı bir ilişki içindedir.⁸⁵⁷ Kanatimize göre primler, sosyal sigorta ve emeklilik sisteminden yararlanabilmenin bir karşılığı olup bu amaçla sisteme ödenen bir tür katkı olarak düşünülebilir. Emeklilik sistemine ödenen primler, benzer tehlikelerle karşılaşması muhtemel kişilerin söz konusu tehlikenin gerçekleşmesi halinde alacağı maaş ve diğer sosyal sigorta yardımlarının tamamının sosyal sigortalı, işveren ve devlet tarafından karşılanabilmesi amacıyla sisteme dâhil olanların gelirleri üzerinden tespit edilen yüzdelik bir oran anlamına gelmektedir. Primleri salt ücret olarak değerlendirmenin izahı zor görünmektedir. Zira bu durumda çalışanların ancak prim yani ücret ödedikleri müddetçe sosyal sigorta yardımlarından faydalanabilmeleri, aksi durumlarda ise bunun mümkün olmaması gerekirdi. Hâlbuki sosyal sigortalıların, prim ödemelerinin sona erdiği iş kazası, meslek hastalığı, yaşlılık, ölüm gibi bazı hallerde dahi sosyal sigortaların sunduğu birçok imkândan faydalanabildikleri bilinmektedir. Bu sebeple primleri yalnızca ücret kapsamında değerlendirmenin oldukça yüzeysel bir bakış açısını yansıttığı söylenebilir.⁸⁵⁸

Kanaatimizce primler salt vergi olarak da değerlendirilemez. Zira sosyal sigorta primleri yalnızca belli alanları ve belli kesimi kapsamaktadır.⁸⁵⁹ Söz konusu primlerin zorunlu olması veya matrahının devlet tarafından belirlenmesi ona bütünüyle vergi karakteri kazandırmaz. Öte yandan

⁸⁵⁵ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 180.

⁸⁵⁶ Korkusuz - Uğur, *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 159, 160.

⁸⁵⁷ Günay, “Teâvünden Tekâfüle Alternatif Sigortacılığın Fıkî Temelleri”, 34; Okumuş, *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi*, 114.

⁸⁵⁸ Okumuş, *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi*, 113.

⁸⁵⁹ Bazı araştırmacılar, devletin herkesin gelirine göre ve doğrudan vergilerin bir kısmını emeklilik sistemine (primlere) tahsis etmesinin milli gelirin daha adaletli dağılımına katkı sağlayacağı görüşündedir. Cahit Talas, “Sosyal Sigortalarımız Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 11/02 (01 Şubat 1956), 7.

isteğe bağlı veya yurt dışı borçlanma gibi sosyal sigorta türlerinde bir zorunluluk da bulunmamaktadır. Dolayısıyla sosyal sigorta primlerini, vergi veya ücret gibi doğrudan bir müesseseye bağlanması gerekmeyen, kamu hukukuna dayalı ve kendine özgü bir ödeme türü olarak değerlendirmek isabetli görünmektedir.

D. EMEKLİLİK SİSTEMİNİN TEBERRU AKDİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Bazı İslâm hukukçularına göre emeklilik sistemi ivazsız bir akit olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımın doğal sonucu olarak emeklilik sisteminde ödenen primlerin teberru niteliği ön plana çıkmaktadır.⁸⁶⁰ Bu görüş sahiplerine göre çalışan, kendisinden yapılan prim kesintisini ihtiyacı olanlar için teberru etmekte, devlet de aynı şekilde kesilen primlere herhangi bir kâr amacı gütmeksizin belli oranda katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla söz konusu akit zımnen teberru mahiyetinde olup bu tür akitlerde oluşabilecek garar veya cehaletin varlığı kabul edilse bile teberru akitlerinin ruhuna uygun olarak ma‘fuvvun anı kabul edilmesi gerekir.⁸⁶¹ Zira teberru akdi özelliği bulunan akitlerde garar ve cehaletin bulunduğu var sayılsa bile bu durum akdin sıhhatini etkilemez. Teberru akitleri yardımlaşma ve dayanışma amaçlı olduğu için bu tür akitlerde mübadele edilen bedeller arasında oluşabilecek farklar garar veya faiz olarak nitelendirilemez. Ayrıca yardımlaşma ve dayanışma amacıyla gerçekleştirilen söz konusu akitlerin kumar özelliği taşıdığı da söylenemez.⁸⁶²

Buna göre emeklilik sisteminde garar, faiz veya kumar şüphesi bulunmadığı gibi haksız yollarla mal yeme anlamı da bulunmamaktadır. Emeklilik sistemi bir yardımlaşma kurumudur. Sigortalıların kendi rızalarıyla iyilik ve hayır amacıyla ödedikleri primler de teberrudur.⁸⁶³ Bu tasavvura göre devletin aldığı primlerden daha fazla ödemesi bağış olarak değerlendirilmekte, bu

⁸⁶⁰ Devserî, “el-Râtibü’t-tekâudî”, 172; Nihat Dalgın, “Kaza, Hayat Ve İşsizlik Sigortalarına Yeni Bir Yaklaşım”, V. Oturum / Sigorta (I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Konya: Kombad Yayınları, 1997), 913; Uveyzat, *Ahkamü’r-revâtib ve meâsâtü’t-tekâud fi’l-fıkhi’l-İslami*, 246, 255.

⁸⁶¹ Mustafa Ahmed Zerkâ, *Nizâmu’t-te’mîn* (Beyrut: Müessesetü Risale, 1994), 175; Muhammed b. Fahd b. Sad Dûserî, “er-Râtibu’t-tekâudî”, *Mecelletü’l Cem’iyyeti’l Fıkhiyyeti’s-Suudiyye*, 190; Mustafa Ahmed Zerkâ - A. Muhammed Abdülaziz Neccar, *İslam Düşüncesinde Ekonomi Banka ve Sigorta*, çev. Hayreddin Karaman (İstanbul, 2003), 209; el-Hafif, *et-Te’mîn*, 44, 45, 52.

⁸⁶² Zerkâ, *Nizâmu’t-te’mîn*, 173; Zerkâ - Neccar, *İslam Düşüncesinde Ekonomi Banka ve Sigorta*, 209.

⁸⁶³ el-Hafif, *et-Te’mîn*, 78.

da sistemin riba barındırmadığı ve caiz olduğu sonucunu doğurmaktadır.⁸⁶⁴ Dolayısıyla emeklilik sözleşmesi sureten muâvazalı gibi görünse de hakikaten teberru akdi olarak nitelendirilmektedir.

Kanaatimize göre sosyal sigorta primlerini mahza teberru olarak nitelendirmenin tartışmaya açık yönleri bulunmaktadır. Her şeyden önce fakihlerin geneli hibe akdinde bir karşılık şart koşulduğunda bunun satım akdine dönüşeceğini, dolayısıyla böyle bir durumda satım akdi ahkâmının geçerli olacağını ifade etmişlerdir.⁸⁶⁵ Emeklilik sözleşmesi elbette klasik bir muâvaza akdi gibi değerlendirilemez. Zira muâvaza akdinde taraflardan birinin gayesi semene, diğerinin gayesi ise mala malik olmaktır. Hâlbuki emeklilik sözleşmesinde amaç bu değildir. Devlet zorunlu olarak aldığı primlerle vatandaşları arasında bir dayanışma sistemi kurmakta ve bunu organize etmektedir. Ne var ki emeklilik sözleşmesinin mahza teberru akitlerinden olduğunu savunmak⁸⁶⁶ da sigorta hukukunun gerçeklerine aykırıdır. Emeklilik sözleşmesinde prim yükümlüsü teberruya niyet etmemekte, emeklilik sözleşmesinde de teberru mahiyetinde bir ifade yer almamaktadır. Yalnızca akdi garar mahzurundan korumak için teberru kavramını kalkan olarak kullanmak emeklilik sisteminin mahiyetine ve sigorta hukuku gerçeklerine aykırıdır.⁸⁶⁷ Ayrıca devletin uyguladığı emeklilik sisteminde primlerin zorunlu olarak ödenmesi bu sözleşmenin teberru akdi olarak nitelendirilmesini tartışmaya açmaktadır. Nitekim ilzam ve teberrunun aynı akitte olamayacağı, emeklilik sistemi farz-ı muhal teberru olarak nitelendirilse bile ivaz şartı ile yapılan hibenin bey' hükmünde olacağı,⁸⁶⁸ dolayısıyla emeklilik sisteminin mahzâ teberru olmayıp özel bir ivazlı akit⁸⁶⁹ veya teberru ve ivaz karışımı bir akit olduğunu öne sürenler olmuştur⁸⁷⁰ ki bu yaklaşım emeklilik sisteminin mahiyetine ve sigorta hukukunun gerçeklerine daha uygundur. Çünkü emeklilik sözleşmesinin hem mahza teberru yani karşılıksız bağış olarak görülmesi hem de bundan yaşlılık veya malullük himayesi beklentisinin bulunması, risk gerçekleşmesi durumunda emeklilik maaşı gibi bir menfaatin elde edilmesinin amaçlanması bu yaklaşımın açmazlarından biridir. Diğer bir açmaz ise teberru olarak verildiği öngörülen primlerin belli durumlarda sahiplerine tekrar

⁸⁶⁴ Devserî, “el-Râtibü't-tekâudî”, 188.

⁸⁶⁵ Günay, “Teâvünden Tekâfüle Alternatif Sigortacılığın Fıkhî Temelleri”, 46, 47.

⁸⁶⁶ Uveyzat, *Ahkâmü'r-revâtib ve meâşâtü't-tekâud fi'l-fikhi'l-İslami*, 255.

⁸⁶⁷ Dalgın, “Ticari Sigortalarda Görülen Fıkhi Problemler”, 96; Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn*, 174, 175; Devserî, “el-Râtibü't-tekâudî”, 176.

⁸⁶⁸ Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn*, 175; Devserî, “el-Râtibü't-tekâudî”, 190.

⁸⁶⁹ Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn*, 175.

⁸⁷⁰ Devserî, “el-Râtibü't-tekâudî”, 191.

geri döneceğinin baştan kabul edilmesidir. Bu durum fikhî açıdan izahı oldukça zor bir mesele olarak gözükmektedir.⁸⁷¹

Kanaatimizce emeklilik sistemine dâhil olanların niyeti ödedikleri primleri koşulsuz olarak teberru etmek değildir.⁸⁷² Yaşlılık dönemlerinde karşılaşılabilecekleri sosyal riskleri azaltmak gayesiyle bir dayanışma/tenâsur sistemine dâhil olma amacı taşımaktadırlar. Bununla birlikte kendilerine yönelik bir sosyal risk gerçekleştiğinde grup dayanışması içinde bu sistemden istifade etme düşünceleri devam etmektedir. Kendilerine yönelik bir risk gerçekleşmediği durumlarda ise söz konusu primlerden başkalarının istifade etmesini de zımnen kabul etmektedirler. Dolayısıyla söz konusu primlerle ilgili olarak ivaz ve teberru kavramlarının her ikisinin de içinde mündemiç olduğu özel bir ödeme türü tanımlaması yapmak isabetli görünmektedir.

Emeklilik sistemi ivaz ve teberru karışımı bir sistem olması yönüyle kefalet sözleşmesine de bir yönüyle benzetilebilir. Nitekim İslam hukukunda kefaletin hem teberru hem de ivazlı akitlere benzer yönleri bulunduğu görüşünde olan İslam hukukçuları da vardır. Buna göre kefalet sözleşmesi başlangıcı itibarıyla teberru, sonucu itibarıyla ise ivazlı bir akit olarak kabul edilmektedir. Öte yandan yine bazı İslam hukukçularına göre çeşitli zaruretlere mebni olarak günümüzde ücretli kefalet de caiz görülmektedir.⁸⁷³

E. EMEKLİLİK SİSTEMİNİN İVAZLI AKİTLER BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Çağdaş İslâm hukukçularının bir kısmına göre emeklilik sistemi ivazlı bir akit olarak değerlendirilmektedir. Emeklilik sözleşmesi ivazlı bir akit olarak kabul edildiğinde karşılıklı bedellerin/ivazların ne olduğu konusunda İslâm hukukçuları arasında fikir ayrılığı bulunmaktadır. Bazı âlimlere göre emeklilik sistemindeki mübadele karşılıklı olarak nakitlerin mübadelesidir. Bu yaklaşıma göre emeklilik sözleşmesi adeta sarf akdi mahiyetinde değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımın temelinde, klasik fıkıh doktrininde daha çok akitlerin mevzûunun genellikle ayn ve menfaat şeklinde bir ayrıma tabi tutulmasının bulunduğu söylemek mümkündür.⁸⁷⁴

⁸⁷¹ Günay, “Teâvünden Tekâfüle Alternatif Sigortacılığın Fikhî Temelleri”, 50, 51.

⁸⁷² Kardâvî, *İslam’da Helal ve Haram*, 442.

⁸⁷³ Abdullah Kahraman, *İslam Borçlar Hukukunda Kefalet Sözleşmesi ve Günümüzdeki Tatbikatı* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2008), 64, 65, 269, 298.

⁸⁷⁴ Hacak, “İslam Hukuku Açısından Sigorta Akdinin Konusu”, 131.

Emeklilik sistemi ivazlı akitler bağlamında ele alanlar, karşılıklı ivazları genellikle sosyal sigorta primleri ile emeklilik maaşı bağlamında tartışmıştır. Bunun yanında söz konusu ivazları sosyal sigorta primi-güven veya sosyal sigorta primi-yaşlılık himayesi bağlamında değerlendirmek de mümkündür. Burada her üç yaklaşımı akitleri ifsad eden unsurlarla ilişkisini kurarak ele almanın, sistemin fikhî zeminini temellendirme açısından faydalı olacağını mülâhaza ediyoruz.

1. Sosyal Sigorta Primi-Emeklilik Maaşı

Emeklilik sisteminin sigorta primi ile emeklilik maaşının mübadelesi olarak tasavvur edilmesi halinde söz konusu sistemin başlangıçta bazı belirsizlikler taşıdığından hareketle gararla ilişkisi akla gelmektedir. Ayrıca primlerle emekli maaşının eşit olması durumunda sistemin ribe’-nesie, fazlalık olması halinde ise ribe’l-fadl içerip içermediğinin; emeklilik maaşının elde edilip edilemeyeceğinin başlangıçta kesin olarak belli olmaması kumar ve ihtimaller barındırıp barındırmadığının sorgulanmasını gerektirecektir. Dolayısıyla tezimizin bu kısmında emeklilik sistemini garar, faiz ve kumarla ilişkisi bağlamında analiz etmek faydalı olacaktır.

a. Garar

Sözlükte garar, “bilinmezlik, belirsizlik, olmayanı var göstermek, rizikoya düşürmek, aldatmak” anlamlarına gelmektedir. İstilahî anlamı ile garar; akit konusunun meydana gelip gelmeyeceğinin belirsiz, meçhul olması, akdin kesin olmayan, şüpheli veya muhtemel unsura ya da hususa dayanması ve bağlı bulunmasıdır.”⁸⁷⁵ AAOIFI ise gararı “İşlemin bazı temel unsurlarının hukukî sonucunu belirsiz kılan bir nitelik veya varlığı ve yokluğu kestirilemeyen belirsizlik hali”⁸⁷⁶ şeklinde tanımlamaktadır.

Garar içeren alışverişler Hz. Peygamber’in birçok hadisinde yasaklanmıştır.⁸⁷⁷ Emeklilik sistemiyle ilgili ihtilafların odak noktasında da bu sistemin bilinmeyen unsurlar yani garar ve çoğu zaman aynı anlamda kullanılan cehalet barındırıp barındırmadığı hususu yer almaktadır. Emeklilik akdinin garar içerdiği düşüncesinde olanlara göre sigortalı, ödeyeceği primlerin ve karşılığında alacağı maaşın miktarını bilmemekte, bu ise akdin şer’an sahih olmasına mani teşkil teşkil etmektedir.⁸⁷⁸ Zira ivazlı akitlerde bedellerden birinin tahsil, miktar ve eğer vadeli ise müddet gibi

⁸⁷⁵ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 119; Nihat Dalgın, “Ticari Sigortalarda Görülen Fıkhi Problemler”, *Sigorta Sistemleri Çalıştayı*, ed. Seracettin Yıldız - Mehmet Akkuş (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022), 90.

⁸⁷⁶ “Faizsiz Finans Standartları”, 758 (31 nolu standart).

⁸⁷⁷ Müslim b. Haccâc, *el-Câmi’u’s-sahih*, “Büyü”, 4 (No. 1513).

⁸⁷⁸ el-Hafif, *et-Te’mîn*, 25.

vasıflarında belirsizlik yani garar bulunması halinde akit batıl olmaktadır. Nitekim emeklilik sistemine olumsuz yaklaşanların en önemli gerekçeleri arasında bu sistemin bilinmeyen unsurlar taşıdığı iddiası yer almaktadır.⁸⁷⁹

Anlaşıldığı üzere emeklilik sözleşmesinin garar içerdiği düşüncesinde olanlar öncelikle bu akdi mahza ivazlı bir akit olarak tasavvur etmekte, ardından fertler açısından tek tek değerlendirmeye tabi tutarak adeta iki kişi arasında yapılan basit bir sözleşme olarak nitelendirmektedir. Sonra da akdin konusunu emekli maaşı ve sağlık hizmetleri olarak düşünmekte, ardından ödenecek primler ve karşılığında alınacak maaşların ve diğer sağlık vb. hizmetlerin maddi karşılığının akit esnasında tam olarak belirli olmamasından yola çıkmaktadır. Buna göre prim ödeyenlerin emekli maaşı alıp alamayacakları ya da hangi miktarda alacakları meçhuldür. Yaşlılık riskinin kesin olarak ne zaman başlayacağı da bilinmemektedir. Senelerce prim ödeyen ancak vefat etme ve geride hak sahiplerinin bulunmaması nedeniyle hiç maaş alamayanlar bulunabileceği gibi, prim sayısını tamamlamadığı halde işsizlik, mâlullük gibi sebeplerle verdiği primlerle kıyaslanamayacak miktarda maaş alanlar da olabilecektir.⁸⁸⁰ Öte yandan taraflardan biri emeklilik sözleşmesinin yapılmasıyla birlikte prim ödemeye devam ederken diğer tarafın sorumluluğunun ne zaman başlayacağı da meçhuldür. Bu yaklaşıma göre emeklilik sözleşmesi en başından itibaren bilinmezliklerle doludur. Dolayısıyla bu şekilde meçhul bir şey üzerine akit yapmak akdi ifsad eder. Meçhuliyet ve ihtimallerin akdi yapanlar tarafından bilinmesi ve kabul edilmesinin hükme bir tesiri olmamalıdır. Zira rıza, gararlı akitlerdeki gararı yok edemez. Rıza olsa da garar ve cehalet içeren akitler sahih görülemez.⁸⁸¹

Emeklilik sisteminde garar bulunmadığı ve dolayısıyla sistemin caiz olması gerektiği görüşünde olan İslâm hukukçularının bazıları da aslında karşı görüş sahipleriyle aynı noktadan hareket etmektedir. Yani onlar da sistemi başlangıç noktası olarak klasik bey' akdi kalıpları içinde bireysel bir akit gibi değerlendirmektedirler. Bu durum akdin garar içerip içermediği, içeriyorsa ne miktarda içerdiği, akde tesir edip etmeyeceğiyle ilgili çok geniş ve kapsamlı hatta bazen oldukça zorlama tartışma ve değerlendirmeleri beraberinde getirmektedir. Yani onlar da akdin konusunun primler karşılığında alınan maaş olduğunu peşinen kabul etmektedir. Ardından akdin içerdiği garar ve cehalet miktarının akde tesir etmeyecek kadar az olduğunu, bunun nizaya yol açmadığını, az

⁸⁷⁹ Döndüren, *Çağdaş Ekonomik Problemlere İslami Yaklaşımlar*, 202; Sağlam, “Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı IV”, 527; Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular 2*, 2010, 553, 554; Âlû Mahmûd, *et-Te'mînü'l-ictimâ 'î fî dav'î ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 108.

⁸⁸⁰ Âlû Mahmûd, *et-Te'mînü'l-ictimâ 'î fî dav'î ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 71.

⁸⁸¹ Dalgın, “Ticari Sigortalarda Görülen Fıkhi Problemler”, 95.

miktardaki bir gararın birçok caiz akitte bulunduğunu ve akdi ifsad etmeyeceğini söylemektedir.⁸⁸² Onlara göre emeklilik sözleşmesindeki sosyal risk ve himaye edilmesi taahhüt edilen değer belirli hale getirildikten sonra akdi geçersiz kılan ve fıkıh ilkeleri bakımından yasak kapsamına alınan türden bir garar kalmamaktadır. Himayenin maddi karşılığı ise tehlike ile karşılaşılması durumunda ortaya çıkacak olan riskin başlangıçta esas alınmasıyla birlikte belirgin bir hale dönüşmektedir.⁸⁸³ Diğer yandan İslâm fakihleri, ne kadar büyük olursa olsun kefalette ihtimal unsurunu kabul etmektedirler. Söz konusu fakihlerin açık ifadelerine göre kefalet konusu meçhul olsa dahi kefalet sahihtir. Mesela bir kimse diğerine “filan ile iş yap, onun sana karşı borçlu olacağı bütün haklara ben kefilim” dese kefalet sahihtir, gelecekte borcunun hâsıl olup olmayacağı ihtimale bağlı bulunduğu ve miktarı meçhul olduğu halde bu böyledir. Uygun bir şart ileri sürüldüğünde, kefaletin sırf rizikoya bağlanmasının da sahih olacağı açıklanmıştır. Mesela bir kimse alacaklı olan şahsa “sana borçlu olan filan kimse iflas ederse veya şu ayda ölürse yahut da yolculuğa çıkarsa ben onun kefilim” dese bu sahihtir. Şu hale göre eğer emeklilik sözleşmesinde garar olduğu var sayılsa bile yalnızca bu durum akdin sıhhatine tesir etmemelidir.⁸⁸⁴ Nitekim Hanefiler akdin icrasına mani gararla icrada tesiri olmayan gararı birbirinden ayırmışlardır.⁸⁸⁵ Birinci tür, akdin sıhhatine mani olan bilinmezliktir. İkinci tür, ne kadar olursa olsun bu neticeyi doğurmadığı için akde tesir etmeyen bilinmezliktir. Bu esas emeklilik sözleşmesi primlerine tatbik edildiğinde, buradaki bilinmezliğin akdin sıhhatine engel olmayan türden olduğu açıkça görülmektedir. Çünkü vadesi gelen her primin miktarı ve hatta primlerin toplamı güncellemeler hariç olmak üzere bellidir. Mevzuatta belirtilen erken emeklilik vb. hususlar da yine aynı şekilde prensip olarak başlangıçta belirgin durumdadır. Akit ile tayin edilen müddet içinde ölüm vuku bulması halinde ise devletin sigortalının ailesine kararlaştırılan maaşı ve diğer sosyal hakları sağlama taahhüdü bulunmaktadır. Hanefilere göre bu bilinmezlik, akdin icrasına mani olmamalıdır. Nitekim daha çok Malikî fakihler tarafından dile getirilen “ihtiyaç durumunda akitlerde gararın dikkate alınmayacağı” şeklindeki fıkıh kaidesi de bu yaklaşımı destekler mahiyettedir.⁸⁸⁶

⁸⁸² el-Hafif, *et-Te'mîn*, 26, 46-51.

⁸⁸³ Hacak, “İslam Hukukunda Sigorta ve Fıkıh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi”, 40-41.

⁸⁸⁴ Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn*, 52; Zerkâ - Neccar, *İslam Düşüncesinde Ekonomi Banka ve Sigorta*, 210.

⁸⁸⁵ Malikilere göre ise ihtiyaç ihtiyaç ve zaruret durumunda garar fahiş bile olsa görmezden gelinebilir. Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn*, 168.

⁸⁸⁶ Günay, “Teâvünden Tekâfüle Alternatif Sigortacılığın Fıkıhî Temelleri”, 36.

Öte yandan emeklilik sözleşmesinde var olduğu ileri sürülen belirsizliklerin benzeri âkile prensibinde ve velâ akdinde de bulunmaktadır.⁸⁸⁷ Nitekim diyet gerektirecek kaza veya ölümün ne zaman gerçekleşeceği bilinmemektedir ve bu yönüyle âkile ve velâ kurumları da garar taşımaktadır. Ancak bu belirsizlikler tarafları herhangi bir nizaya sevk edecek mahiyette olmayıp akdin karakteristik vasıflarından kaynaklandığı için caiz görülmektedir. Bu yönüyle âkile ve velâ gibi emeklilik sistemini de toplumsal ihtiyaçların bir sonucu olarak ortaya çıkan, fert ve toplumun maslahatını gerçekleştirmeye yönelik risk paylaşım kurumları olarak değerlendirmek gerekir.⁸⁸⁸

Kanaatimize göre emeklilik sisteminde garar bulunduğunu söylemek zordur. Bu durum, yukarıda izah edildiği üzere emeklilik akdi iki taraf arasında yapılan basit bir sözleşme olarak düşünüldüğü takdirde dahi böyledir. Sözleşmenin detayları bakımından ilk bakışta garar olduğu kabul edilse bile bu akdi etkileyecek bir hususta değildir. Bununla birlikte emeklilik sisteminin gararla ilişkisi bakımından üzerinde durulması gereken asıl husus emeklilik sözleşmesini iki taraf arasında yapılan basit bir sözleşme olarak değerlendirmenin aslında sistemin mahiyetiyle ilgisi olmayan birçok tartışma ve delil üretme çabalarını beraberinde getirdiğidir.

b. Faiz

Emeklilik sisteminin meşruiyetiyle ilgili tartışmalarda söz konusu sistemin iki açıdan faizle ilişkisinin kurulduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi gerek emeklilik primi gerekse bunun karşılığında alınan maaşlar nakit ve aynı cinsten olduğu için emeklilik primi nispetinde maaş verilmesi durumunda aradaki gecikme nedeniyle gecikme faizi, birinin ötekinden daha fazla veya az olması durumunda ise gecikme ve fazlalık faizinin birlikte gerçekleşeceği iddiasıdır.⁸⁸⁹ İkincisi ise bazı sigorta şirketlerinin ihtiyat sermayelerini faiz yoluyla çalıştırmalarıdır.

Emeklilik sisteminin özü itibarıyla faizle ilişkisini kurabilmek için tıpkı gararla ilgili tartışmalarda olduğu gibi öncelikle mahza ivazlı bir akit olarak kabul edilmesi gerekir. Nitekim bazı araştırmacılara göre emeklilik sistemi ivazlı bir akit olup karşılıklı olarak nakitlerin satışıdır. Bu karşılıklar ödenen primler ve karşılığında alınan emekli maaşıdır. Buna göre emeklilik sistemi faiz içermektedir ve caiz görülmemelidir. Sistemi ivazlı bir akit olarak değerlendirmekle birlikte caiz görenler ise maslahat prensibinden hareket etmektedir. Bu yaklaşıma göre söz konusu akitten hiç kimse zarar görmemekte, aksine bu akit toplumun faydasına bir işlev yüklenmektedir. Nitekim

⁸⁸⁷ Abduh, *et-Te'mîn beyne'l hilli ve't-tahrîm*, 127.

⁸⁸⁸ Abduh, *et-Te'mîn beyne'l hilli ve't-tahrîm*, 121, 122; Sağlam, "İslam Hukuk Tarihindeki Âkile Bugünün Sigortası Mıdır?", 284.

⁸⁸⁹ Zuhaylî, *Akdu't-te'mîn*, 12-13.

benzer şekilde İslâm'ın kolaylık, fayda ve ihtiyaca cevap prensiplerine binaen arâyâ⁸⁹⁰ satışına cevaz verilmiştir. Ayrıca faiz, akit esnasında şart koşulan fazlalık olup emeklilik sistemine dâhil olurken şart koşulan herhangi bir fazlalık bulunmamaktadır.⁸⁹¹

Emeklilik sistemlerinin ihtiyat sermayelerini faiz yoluyla çalıştırmaktan hareketle bu sisteme yöneltilen tenkitlerin ise sistemin özüyle alakalı olmadığı açıktır.⁸⁹² Bundan kaçınmak, söz konusu fonları dinen helal ve meşru alanlarda değerlendirmek mümkündür. Zira aslen mubah olan bir şeye haram bir vasfın karışması mubah olan o şeyin genel bir ilke olarak haramlığını gerektirmez. Sadece sınırlı olarak söz konusu münferid akdin fesadına yol açar. Burada bizim ele aldığımız konu, emeklilik primlerinin meşru olmayan alanlarda değerlendirilmesi gibi ilave özellikler bulunmaksızın hukukî bir sistem olması yönünden emeklilik sisteminin kendisidir. Söz konusu sistemlerin meşru veya yasak başka işlerinin ya da akitlerinin olması bir sistem olarak emeklilik sisteminin zaruri neticesi ve ayrılmaz vasfı değildir.

Elbette sosyal sigorta fonlarında üzerinde durulması gereken en önemli meselelerden biri bu fonların reel kıymetinin korunmasıdır. Hele bir yerde paranın satın alma gücü devamlı olarak azalmakta, başka bir ifadeyle fiyatlar yükselmekte ise bu durum daha da önem arz etmektedir.⁸⁹³ Dolayısıyla bazı emeklilik sistemleri topladıkları primleri faizli enstrümanların da içinde olduğu birçok fonda değerlendirebilmektedir. Ancak şu hususu özellikle ifade etmek gerekir ki kanun tecviz etse bile akdi yapanların aralarında kabul ettikleri her şartın sıhhatine hüküm verme gibi bir durum söz konusu değildir. Bizzat sistemin meşru olduğuna hükmetmenin manası, emeklilik sistemlerinin başvurduğu, adet haline getirdiği bütün iktisadî işlem ve tekniklerin her şeklini kabul etmek, meşru görmek değildir. Emeklilik sisteminin kendisi sahih olunca, bundan sonra akit esnasında ileri sürülen her şart, emeklilik sisteminin tatbik edegeldiği her şekil, bizzat sisteme ait sıhhat hükmünden ayrı olup İslâm hukukunun akdin şartları ve konusu hakkındaki ölçü ve prensiplerine tabidir. Nitekim İslâm hukuku meşru akitleri mubah kılmakla beraber akdi yapanların kabul ettikleri fakat dinin esaslarına aykırı bazı şartları men etmektedir. Bazen bu

⁸⁹⁰ “Taze hurmanın henüz ağacın dalında iken ölçü-tartı kullanmaksızın tahmin yoluyla kuru hurma karşılığında satılması. Bu uygulama riba yasağı ilkesine göre caiz olmaması gerekirken, dayanışma ilkesine göre caiz görülmüştür. Çünkü taze hurması olmayan insanların ellerindeki kuru hurmaları karşılığında böylesi muamelelere ihtiyaçları bulunmaktadır.” Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 1998, 18.

⁸⁹¹ Mevlevî, *Nizâmu't-te'mîn*, 1996, 70; Devserî, “el-Râtibü't-tekâudî”, 194.

⁸⁹² el-Hafif, *et-Te'mîn*, 70, 71.

⁸⁹³ Talas, “Sosyal Sigortalarımız Hakkında Bazı Mülâhazalar”, 11.

memnû‘ şartlar akitleri dahi iptal edebilmektedir. Bunun manası, nev’i ve mevzuu bakımından bizzat akdin gayrimeşru olması anlamına gelmemektedir.⁸⁹⁴

Görüldüğü üzere emeklilik sisteminin özü bakımından faizle ilişkisi yukarıdaki gararla ilgili tartışmalarda olduğu gibi ancak prim-maaş mübadelesi şeklinde tasavvur edilmesi durumunda söz konusu olmaktadır. Zira emeklilik sistemi ivazlı bir akit olarak tasavvur edildiğinde garar yanında faizle ilişkisi de sorgulanacak, kabul edenler kendi delillerini, reddedenler de kendi delillerini oluşturma gayreti içine girecek, hatta zorlama yorumlarla haklılıklarına gerekçe aramak durumunda kalacaklardır.⁸⁹⁵

c. Kumar

Emeklilik sisteminin temelde yardımlaşma amacı taşıması ve devletçe zorunlu kılınmasından hareketle literatürde kumarla ilişkisine pek değinilmemektedir. Ancak yaşlılık riskinin gerçekleşmediği durumlarda, emeklilik sistemine prim ödeyenlerin ödedikleri primlerin karşılığını alamaması, risklerin gerçekleştiği bazı durumlarda ise ödenen prim tutarlarını fazlasıyla aşan miktarların maaş olarak alınabilmesi gibi hususların, taraflardan biri için kazanç diğeri için kayıp ihtimali içerdiği düşüncesinden hareketle sistemi bir nevi şans oyunu olarak değerlendirenler de olmuştur.⁸⁹⁶ Bilindiği üzere kumar ve bahsin haram kılınmasının illeti tarafların zararına olacak şekilde garar ve cehalet içermesidir.⁸⁹⁷ Bu yaklaşıma göre emeklilik sözleşmesinde de taraflardan biri karşılıksız kazanç elde etmektedir ki bu sistemin şans ve kumarla ilişkisini akla getirmektedir.

Kanaatimizce emeklilik sözleşmesinin kumarla ilişkilendirilmesi de yine emeklilik sisteminin primler ile maaş mübadelesi şeklindeki basit sözleşme tasavvuruyla alakalıdır. Bu bakımdan emekliliği kumarla ilişkilendirmenin red gerekçelerini sayısal olarak artırmaktan başka bir işlevi olmadığı açıktır. Zira en başta emeklilik sözleşmesinin bir sistem olarak değil sanki iki kişi arasındaki bir sözleşme olarak telakki edilmesi isabetsizdir.⁸⁹⁸ Başlangıç noktası bu olunca konunun özüyle alakalı olmayan birçok yasak unsurla bağının kurulması ve tartışılması kaçınılmaz

⁸⁹⁴ Zerkâ, *Nizâmu 't-te'mîn*, 1994, 55, 56; Zerkâ - Neccar, *İslam Düşüncesinde Ekonomi Banka ve Sigorta*, 213, 214.

⁸⁹⁵ el-Hafif, *et-Te'mîn*, 59-61.

⁸⁹⁶ Vehbe ez-Zühaylî, *Akdü 't-te'mîn* (Dımaşk: Dârü'l-mektebî, 1995), 39; Hadi Sağlam, “Genel ve Özel Sigortalar Zarar (Tazminat) ve Meblağ Sigortalarına Genel Bir Bakış, İslam Hukukçularının Sigortaya Bakışları ve Sigorta Sözleşmelerinin Değerlendirilmesi” (Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-III, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 527.

⁸⁹⁷ Dalgın, “Ticari Sigortalarda Görülen Fıkhi Problemler”, 105.

⁸⁹⁸ el-Hafif, *et-Te'mîn*, 10.

olacaktır. Hâlbuki emeklilik sistemini, prim sahiplerinin emeklilik kurumu ile yaptıkları bireysel akitler gibi görmek yerine, onu bütün akitlerin toplamından oluşan ve oldukça ince ve teknik hesaplamalara dayanan bir sistem ve organizasyon şeklinde ele almak daha doğrudur. Bu yaklaşım bir taraftan sistemin yardımlaşma ve dayanışma özelliğini öne çıkarırken, diğer taraftan onun şans ve tesadüfe bağlı bir akit olduğu yönündeki iddiaları da geçersiz kılacaktır. Belki basit bir tasavvurla tek bir sözleşme olarak bakıldığında söz konusu akitte taraflar için sonuçları talihe ve tesadüfe dayalı kazanç ve kayıp ihtimalinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Ancak büyük sayılar kanunu ve istatistik ilminden yararlanan sigorta tekniği ile bütün akitler birlikte değerlendirildiğinde sistem şans ve talihe bağlı olmaktan çıkmakta, ayrıca bu tekniğin bir sonucu olarak sistemdeki risk ve belirsizlikler büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır.⁸⁹⁹

Öte yandan emeklilik sisteminin temel gayesi tenâsur, dayanışma, yardımlaşma ve risk paylaşımıdır. Aktüeryal denge ve büyük sayılar kanunu çerçevesinde düşünüldüğünde bir bütün olarak emeklilik sisteminde herhangi bir belirsizlik ve ihtimal mevcut değildir. Devletin vatandaşlarının maslahatını gerçekleştirmek için uygulamaya koyduğu bir sistemi kumara benzetmek kıyas maal farıktır.⁹⁰⁰ Tam aksine emeklilik sisteminin gayesi toplumsal dayanışma yoluyla kişilerin tek başına üstesinden gelemeyecekleri sosyal zorlukların üstesinden gelmek amacıyla bir tenâsur sistemine dâhil olmaktır. İnsanın ilmi ve ekonomik değerlerini yok eden kumar ve şans oyunları ile fertlerin can ve mal güvenliğini sağlamayı gaye edinen, insanın tek başına üstesinden gelemeyeceği ağır malî riskleri grup dayanışması yoluyla dağıtıp ona güven ve huzur telkin eden ve genellikle çalışıp kazanamayacağı yaşlılık döneminde insana en azından asgari bir geçim garantisi sunan sosyal sigorta ve emeklilik sistemini birbirine benzetmek, bir şeyi zıddına benzetmek anlamına gelecektir.⁹⁰¹

2. Sosyal Sigorta Primi-Güven

Emeklilik sözleşmesinde karşılıklı bedelleri tıpkı sigorta sözleşmesinde olduğu gibi sisteme dâhil olanların ödediği prim ile bunun karşılığında devletin sunduğu güvence olarak tasavvur etmek de mümkündür.⁹⁰² Buna göre sisteme dâhil olanlar, riskin bilfiil gerçekleşmesiyle bağlantılı olmaksızın akit yaptıkları anda doğrudan çalışamayacakları dönem için güvence elde

⁸⁹⁹ Günay, “Teâvünden Tekâfüle Alternatif Sigortacılığın Fıkhî Temelleri”, 36.

⁹⁰⁰ Devserî, “el-Râtibü't-tekâudî”, 195, 196.

⁹⁰¹ Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn*, 1994, 47, 48; Abduh, *et-Te'mîn beyne'l hilli ve't-tahrîm*, 119; Zerkâ - Neccar, *İslam Düşüncesinde Ekonomi Banka ve Sigorta*, 204, 205; el-Hafif, *et-Te'mîn*, 42, 43.

⁹⁰² Abduh, *et-Te'mîn beyne'l hilli ve't-tahrîm*, 123; Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn*, 46, 80, 97.

edip iç huzura kavuşmaktadırlar. Böylece ödenen primlerin karşılığını alamama durumunda akdin garar taşıma riski de ortadan kalkmış olmaktadır. Bedellerden biri olan sigorta primin somut, diğer bedel olan güven kavramı ise soyut olduğu için farklı cins malların mübadelesi gerçekleşmekte ve bu türden bir akitte riba söz konusu olmamaktadır. Hem emeklilik sistemine dâhil olan prim mükellefi hem de sosyal sigorta kurumu karşılıklı rızaya dayalı olarak sorumluluklarını yerine getirdiklerinden dolayı söz konusu sistemde Kur'an-ı Kerim'de haram kılınan batıl yollarla mal kazanma gibi bir durum da gerçekleşmemektedir.⁹⁰³ Ayrıca akit konusunun mutlaka somut olması gerektiğiyle ilgili naslarda herhangi bir delil de bulunmamaktadır. Nitekim günümüzde ticari isim haklarının satımı gibi birçok uygulama mubah kabul edilmektedir.⁹⁰⁴

Emeklilik sözleşmesinde ivazlardan birini güven olarak tasavvur etmek, söz konusu sözleşmenin mahiyetine büyük ölçüde uygun ve sistem olarak ele alınıp değerlendirilmesi bakımından oldukça önemli bir aşamadır. Nitekim güvenli bir hayat insanın en temel ihtiyaçlarından biridir. İnsan; kendisi, ailesi ve geleceği hakkında güvenlik ve emniyete kavuşabilmek için gayret sarf etmektedir. Bazı klasik akitlerde güven ve huzur elde etmek için akit yapmanın ve bu amaçla ödemelerde bulunmanın meşru olduğuna dair gerekçeler bulunmaktadır. Söz gelimi bekçilik için kiralama akdinde kiralanan bekçi, sözleşmesinde mahiyeti tespit edilen belli bir iş için kiralanmış olsa da işinin yegâne netice ve semeresi kiralayanın malını düşman veya vahşi hayvanların saldırısından korumak, ona malı hakkında güven vermekten ibarettir. Sigorta ve emeklilik akdinin de buna benzetilmesi mümkündür. Sosyal sigortalı veya emeklilik sistemine dâhil olan kişi de korktuğu bazı tehlikelerin neticelerinden emin olabilmek için çalıştığı dönemde malından bir kısmını prim olarak ödemektedir.⁹⁰⁵ Öte yandan Hz. Peygamberin dedelerinden Hâşim b. Abdümenâf'ın ticaret yolları üzerindeki kabilelerden Kureyşli tacirlerin bu kabilelerin ticaret mallarını komisyon almaksızın Bizans pazarlarına götürüp satmaları karşılığında saldırmazlık garantisi alması da güven kavramının ivazlı bir akdin konusu olabileceğine işaret etmektedir.⁹⁰⁶

Güven kavramının akdin konusu olup olamayacağı hususu doktrinde tartışılmıştır. Zira bu yaklaşıma “güvencenin, bedel karşılığında alınacak bir mal olmadığı”, yalnızca bâis olabileceği, zira akdin mevzuunun akit esnasında “mümkün” vasfını taşıması gerektiği şeklinde

⁹⁰³ Mustafa Ahmed Zerkâ - A. Muhammed Abdülaziz Neccar, *İslam Düşüncesinde Ekonomi Banka ve Sigorta*, çev. Hayreddin Karaman (İstanbul, 2003), 209.

⁹⁰⁴ Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn*, 80, 81.

⁹⁰⁵ Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn*, 52-53; Zerkâ - Neccar, *İslam Düşüncesinde Ekonomi Banka ve Sigorta*, 210-211.

⁹⁰⁶ Muhammed Hamîdullah, “Îlâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/63.

itirazlar yöneltmiş,⁹⁰⁷ karşılıklı bedellerden birinin güven olarak belirlenmesi ve güvenin adeta ticari bir meta gibi değerlendirilmesi tenkit edilmiştir.⁹⁰⁸

Kanaatimizce sübjektif bir kavram olan güvenlik ve emniyet hissini, emeklilik akdinin gerçek yapısının ve unsurlarının dışında, akdi yaparı bu işleme sevk eden duygu mahiyetinde düşünmek daha isabetli görünmektedir. Zira sigortalı, primlerinin karşılığının sadece hissedeceği güven olmasını kabul etmeyecektir.⁹⁰⁹ Bu güven, emekli maaşı alacağına yönelik kendisine sunulan güvence olarak düşünüldüğünde ise yine primlerin karşılığının, kişinin güven duygusunun da kaynağı olan somut bir şey olması gerekecektir. Dolayısıyla güven hissini ivazlardan biri değil de sosyal sigortalıda oluşan ve maddi bedelle değerinin tespit edilmesi çok zor olan psikolojik bir durum olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.⁹¹⁰

3. Sosyal Sigorta Primi/Yaşlılık-Malullük Himayesi

Emeklilik sisteminde karşılıklı ivazları, sigorta primi ile sosyal sigortalı ve ailesinin gelecekte himaye edilme borcu veya bunun taahhüdü olarak düşünmek de mümkündür. Buna göre yaşlılık veya malullük himayesi sisteme dâhil olanlardaki güvenlik hissini de kaynağı olup fıkıhta malî bir kavram olarak kabul edilmektedir. Emeklilik sistemindeki yaşlılık himayesi malî niteliğine rağmen emeklilik maaşından farklı bir olgudur. Çünkü devlet, riskin meydana gelmesi halinde belli bir meblağı ödemekten ziyade, yaşlılık veya malullük riskinin yol açtığı gelir kaybını belli bir ölçüde giderme taahhüdünde bulunmaktadır.⁹¹¹ Diğer yandan emeklilik sözleşmesi basit bir satım sözleşmesine de indirgenmemelidir. Bu sözleşme sadece prim karşılığında yaşlılık/malullük himayesi satın almak değildir. Emeklilik sözleşmesi, sisteme dâhil olanların birbirleriyle oluşturdukları tenâsur ve tekâfül anlayışını da içermektedir. Devlet sistemin organizasyonunu üstlenmekte ve himaye borcunu taahhüt etmekte, sigortalılar ise kendi aralarında tenâsur topluluğu oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında emeklilik sistemi içinde yer alan bireylerin her biri, ödediği primleri sadece kendisinin karşılaştacağı risklere yönelik olarak

⁹⁰⁷ Darîr, *el-Ğarar ve Eseruh fi'l 'Ukûd fi'l Fıkhi'l-İslâmî*, 648.

⁹⁰⁸ ez-Zühaylî, *Akdü't-te'mîn*, 9; Mevlevî, *Nizâmu't-te'mîn*, 67, 68; Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn*, 80; Dalgın, “Sigorta”, 37/163.

⁹⁰⁹ Dalgın, “Ticari Sigortalarda Görülen Fıkhi Problemler”, 96, 112.

⁹¹⁰ Hacak, “İslam Hukukunda Sigorta ve Fıkıh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi”, 39, 40; Dalgın, “Ticari Sigortalarda Görülen Fıkhi Problemler”, 96.

⁹¹¹ Hacak, “İslam Hukuku Açısından Sigorta Akdinin Konusu”, 132; Âlû Mahmûd, *et-Te'mînü'l-ictimâ'î fi'dav'i's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 65.

vermemekte, riskle karşılaşanların uğradığı zararın da bu primlerden karşılanmasını örtülü olarak taahhüt ve kabul etmektedir.⁹¹² Buna göre emeklilik akdindeki karşılıklı bedeller prim ile yaşlılık ve malullük himayesi arasında gerçekleşmekte, sosyal sigortalı verdiği primler karşılığında zorunlu olarak herhangi bir karşılık almayı beklememektedir. Bu da emeklilik sisteminde ödenen primlerin ivazla birlikte teberru niteliğini ön plana çıkarmaktadır.

Burada öncelikle kişinin bedel ödeyerek gerçekleşmemiş risklere karşı kendisini korumaya almasının, fıkıhın ilkelerine göre meşru olup olmadığının sorgulanması gerekmektedir. Nitekim bazı İslâm hukukçularına göre himaye borcu bir bedelin karşılığı olamaz. Ancak bu konuda Kitab ve Sünnette bir bilgi bulunmamaktadır. Konu hakkında İslâm hukukçuları içtihad, rey ve örf neticesinde bir hükme varmaya çalışmışlardır.⁹¹³ Hakkında kesin bir yasak olmadığına göre “ibahatü’l-asliyye” kaidesince himaye borcunun bir karşılık olarak belirlenmesinin mubah olması gerektiğini düşünen hukukçular da vardır.⁹¹⁴ Bilindiği üzere özellikle Hanefîlere göre hilf caizdir. Hilf tam olarak kabile, divan ve meslek teşkilatlarıyla sağlanmaya çalışılan grup dayanışmasını (tenâsur) gerçekleştirme ihtiyacından doğmuş bir sözleşmedir. Henüz risk gerçekleşmeden önce insanların kendilerini güvende hissetmek için sigorta kurumu kurmaları ve topluca birbirlerine güvence sunmaları mümkündür. Yine velâ akdi örneği güvence ve himayeden ya da tenâsurden yoksun bireylerin sayısının azaltılması ve bunun gerektiğinde medeni bir sözleşme ile düzenlenebilmesi bakımından önemli bir gösterge niteliğindedir. Dolayısıyla bir kişinin sigorta himayesi için bedel ödemesi meşru olmalıdır.⁹¹⁵ Nitekim tezimizin birçok yerinde emeklilik sistemiyle gaye bakımından ilişkisini kurduğumuz muvâlât akdi de yardım etme borcu yükleyen bir sözleşmedir.⁹¹⁶

Kanaatimizce kişinin çalışamayacağı döneme yönelik himaye sağlama borcu, belirtilen geniş kapsamıyla İslâm hukukunda emeklilik akdinin konusu olarak değerlendirilebilir. Himaye borcu salt bir kefillik ve tazmin garantisinden ibaret olmayıp bunun için bir organizasyon kurma, tenâsur grubu oluşturma gibi borçları da içermekte olup aslında sosyal sigorta sistemine dâhil olurken adeta grup üyeleri de kendi aralarında örtülü bir akit yapmaktadırlar. Devlet ise himayenin yanında sistemi organize etme borcu altına da girmektedir. Bu anlamda emeklilik sözleşmesinin konusu emeklilik himayesi sunma şeklinde beliren ana borç ile birlikte bunu sunmak için gerekli

⁹¹² Hacak, “İslam Hukuku Açısından Sigorta Akdinin Konusu”, 134.

⁹¹³ el-Hafîf, *et-Te'mîn*, 94, 95.

⁹¹⁴ el-Hafîf, *et-Te'mîn*, 96.

⁹¹⁵ Hacak, “İslam Hukuku Açısından Sigorta Akdinin Konusu”, 134.

⁹¹⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 95.

işleri yapma borcu olarak da belirlemektedir. Yani devlet, vatandaşları arasında karşılıklı güvenceyi paylaşırma ve organize etme, risk gerçekleştiğinde maaş ve sağlık hizmeti sunma gibi hizmetleri karşılama borcu altına girmektedir. Buna göre sadece damân değil aynı zamanda bir hizmet borcu da devrededir. Her ikisi birleştirildiğinde aynı riske maruz kalan grup üyelerinin birbirleriyle dayanışmalarını sağlamaya yönelik bir organizasyon söz konusu olmaktadır. Buradan hareketle emeklilik sözleşmesinde prim ödeyenler, sosyal sigortayı organize eden kurumdan aslında bir hizmet de satın almaktadırlar. Buna göre emeklilik sisteminin konusunun, damân ve hizmetten oluşan yaşlılık/malullük himayesi sağlama borcu olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak sosyal sigorta akdinin konusunun, geniş anlamıyla yaşlılık ve malullük himayesi sağlama, bu himayeyi sağlamak için gereken tenâsur organizasyonunu kurma ve gerekli işlemleri yapma borcu.⁹¹⁷ Bu yönüyle emeklilik sözleşmesini tıpkı sigorta gibi Kitab, Sünnet ve klasik fıkıh kaynaklarında yer almayan, bünyesinde maslahat, tenâsur, teâvün, tekâfül, muâvaza ve teberruyu birlikte barındıran, nev'i şahsına münhasır özellikleri haiz modern ve müstakil bir sistem olarak değerlendirmek mümkündür.⁹¹⁸ Konvansiyonel sigortalardan farklı olarak emeklilik sisteminde sigortacı genellikle devlet olduğundan ve çoğu zaman maliyetine hatta bazı zamanlarda devletin desteğiyle yürütüldüğünden bu akitte sosyal güvence ve tenâsur gayesi ağır basmakta ve akit klasik muavaza akdi kalıplarının da dışına çıkmış olmaktadır. Himaye borcunu adeta katılımcılar ve devlet ortaklaşa üstlenmektedir.

II. EMEKLİLİK SİSTEMİNİN İSLÂM'IN TEMEL İLKELERİ AÇISINDAN ANALİZİ

Emeklilik sisteminin, bir fikir ve yaklaşım olarak İslâm dininin temel ilke ve amaçlarıyla uyumlu olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre devletin bütün vatandaşlarını himaye edecek şekilde geniş katılımlı bir sistem kurması ve vatandaşlarına da bu konuda bazı mükellefiyetler

⁹¹⁷ Hacak, “İslam Hukuku Açısından Sigorta Akdinin Konusu”, 134, 135.

⁹¹⁸ Sosyal sigortalardaki kendi kendine yardım ilkesi sigortalılar yanında işveren ve devletin de finansmana katılmasıyla kısıtlı bir şekilde uygulanmakta ve bir tür dışardan yardım ilkesine dönüştürülmektedir. Bu da sosyal sigortaların saf sigortacılık tekniği yanında devletçe bakılma tekniğinden hatta belirli ölçüde sosyal yardım yöntemlerinden bazı unsurlar almış olduğunu göstermektedir. Bu nedenle bazıları sosyal sigortaları, saf sigortacılık yöntemleri, devletin müdahalesi ve belli bir ölçüde sosyal yardım yöntemlerinin birleşiminden oluşan karma bir sistem olarak tanımlamaktadırlar. Dilik, “Sosyal Güvenliğin Yöntemleri”, 80-82; el-Hafif, *et-Te'mîn*, 27, 82; Hacak, “İslam Hukuku Açısından Sigorta Akdinin Konusu”, 134; Devserî, “el-Râtibü't-tekâudî”, 180; Hayreddin Karaman vd. (ed.), *İlmihal* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), II, 456.

yüklemesi İslâm'ın amacına ve ruhuna uygundur.⁹¹⁹ Her şeyden önce İslâm toplumunda insanların mutlaka “makasid-ı hamse” denilen beş temel alanda güvenliğinin sağlanması gerekmektedir. Bunlar can, din, akıl, nesil ve mal güvenliğidir. İslâm dininin bütün hüküm ve öğretilerinin esas itibariyle bu beş temel değeri korumayı amaç edindiği bilinen bir gerçektir. Bir bütün olarak emeklilik kurumunun da bu değerleri korumaya katkı sağladığında şüphe yoktur.⁹²⁰

İslâm dini genel bir prensip olarak insanların güven içinde yaşamasını emretmektedir. Yardımlaşma ve paylaşmayı, en küçük biriminden en büyüğüne ve en genişine kadar Müslümanların birbirleriyle ahenkli bir dayanışma içerisinde olmalarını hedeflemektedir.⁹²¹ İslâm'a göre varlıklı olanın malında ihtiyaç sahipleri belli oranda hak sahibidir.⁹²² Bu hak insanlara, toplumlara ve devletlere muhtemel riskleri öngörme ve sosyal risklere karşı önlem alma amacıyla sosyal güvenlik ve sosyal sigorta yöntemleri geliştirme sorumluluğu yüklemektedir. Ne var ki risk paylaşım kurumlarının müessese olarak ortaya çıkışında ve gelişmesinde genel olarak İslâm'dan ve onun içinde de infak, sadaka, zekât, fitre, fidyeye, adak, kefarete ve mehir gibi kavramlardan ve İslâm medeniyetinde uzun yıllar boyunca risk paylaşımı ve dayanışmanın en güzel örneklerini sunan âkile, velâ, kasâme, vakıf, fütüvvet, ahilik, lonca ve dayanışma sandıklarından pek söz edilmemektedir. Gaye risk paylaşımını gerçekleştirmek ve toplumsal dayanışmayı sağlayarak muhtemel ekonomik tehlikeleri önlemek ise düzenli sosyal güvenlik müesseselerini İslâm'la başlatmamak en azından objektif olmamak anlamına gelmektedir.⁹²³ İslâm dininin risk paylaşımı ile ilgili kavramları ve Müslümanların bu amaçla inşa ettikleri kurumlar, çağdaş anlamda sosyal güvenlik araçları geliştirilmeden önce de toplumsal dayanışma görevini yerine getirmişlerdir.⁹²⁴ Birleşmiş Milletlerce kabul edilen İnsan Hakları Bildirgesi'nde her insanın açlık ve korku karşısında güvence altına alınmasının insan hakları arasında sayıldığı ilk defa genel kabul görmüştür. Hâlbuki İslâm, insanın her devirde maruz kalabileceği korku ve tehlikeleri bertaraf edebilmek için çeşitli mekanizmalar oluşturmuştur ki Birleşmiş Milletler asırlar sonra o da teorik çerçevede bu seviyeye yaklaşabilmiştir.⁹²⁵ Bu itibarla tezimizin bu bölümünde emeklilik

⁹¹⁹ Karaman vd., *İlmihal*, II, 453.

⁹²⁰ Günay, “Teâvünden Tekâfüle Alternatif Sigortacılığın Fıkhî Temelleri”, 37.

⁹²¹ Tabakoğlu, *İslam ve Ekonomik Hayat*, 2020, 40; Seyyid Kutup, *İslam'da Sosyal Adalet*, 94.

⁹²² Zekâtın ihtiyaç sahiplerine verilmesi gereken bir hak olarak telakki edilmesi dikkate değer bir durumdur. Debbâğoglu, *İslam İktisadına Giriş*, 337, 337.

⁹²³ Beşer, *İslam'da Sosyal Güvenlik*, 70, 71.

⁹²⁴ Günay, “Teâvünden Tekâfüle Alternatif Sigortacılığın Fıkhî Temelleri”, 38.

⁹²⁵ Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 105.

sistemine zemin oluşturmaları bakımından İslâm'ın öngördüğü tenâsur, güven, maslahat, sosyal adalet ve emanet kavramlarını ele almanın faydalı olacağını mülâhaza ediyoruz.

A. TENÂSUR

İnsanoğlu her dönemde can ve mal güvenliğini tehdit eden risklerden doğabilecek zararlara karşı kendisini korumak ve güvenceye almak maksadıyla çeşitli yöntemler geliştirmiştir. Bu yollardan birisi ve en etkili olarak görüleni, tenâsur yani risk paylaşımı yöntemidir. Bu yöntemle söz konusu risklerin doğurabileceği zararlar aynı tehlikeye muhatap fertlerden oluşan bir topluluk tarafından karşılıklı tenâsur yoluyla birlikte karşılanmaktadır. Tenâsurun yaygın olduğu toplumlarda başlangıçta risk, riskin gerçekleşmesi halinde ise oluşan zarar bölüşülmektedir. Risk paylaşımı yönteminde her ne kadar başlangıçta kişiler kendi menfaatlerini düşünmekte ise de riskin kime yönelik olarak gerçekleşeceği bilinmediği için grubun her bir üyesi diğerini desteklemekte ve sonuç olarak herkes birbirini destekler hale gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında tenâsur ve risk paylaşımı anlayışında bireysel ve toplumsal menfaatin iç içe geçtiğini söylemek mümkündür.

İslâm dini müminleri her fırsatta tenâsur içinde olmaya çağırmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de Müslümanlar hayırda yarışmaya,⁹²⁶ ana babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik yapmaya davet edilmektedir.⁹²⁷ Sevdikleri mallarından yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcamaya teşvik edilmektedir.⁹²⁸ İyilik ve takva üzerine yardımlaşmaları, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmamaları emredilmektedir.⁹²⁹ Müslümanların birbirlerinin yardımcıları olmaları gerektiği hatırlatılmaktadır.⁹³⁰ Nefislerinin bencilliğinden korunmayı başaranların kurtuluşa erecekleri müjdelenmektedir.⁹³¹

Hız. Peygamber hicretten sonra muhacirler ile ensar arasında kardeşlik ilan etmiştir.⁹³² Allah Resûlü'nün (s.a.s) "Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet ve şefkat

⁹²⁶ Bakara 2/148.

⁹²⁷ Bakara 2/83.

⁹²⁸ Bakara 2/177.

⁹²⁹ Mâide 5/2.

⁹³⁰ Tevbe 9/71.

⁹³¹ Haşr 59/9.

⁹³² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 504, 505; Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, 66-72; Günay, "Teâvünden Tekâfüle Alternatif Sigortacılığın Fıkhi Temelleri", 37.

göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer”⁹³³, “Velisi (dayanışma içinde olacağı kimse) olmayanın velisi devlettir”⁹³⁴, “Mümin, mümin için âdeta birbirini destekleyen bir bina gibidir”⁹³⁵, “Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu tehlikede yalnız bırakmaz. Kim, kardeşinin ihtiyacını görürse, Allah’ta onu kıyamet gününün sıkıntısından kurtarır”⁹³⁶ mealindeki hadisleri, uğranılacak riskler karşısında dayanışmayı ve yardımlaşmayı telkin etmenin yanı sıra İslâm devletinin sosyal güvenlik yükümlülüğünü de ortaya koymaktadır. İşte tenâsur kavramı da, Kur’an-ı Kerim ve Sünnet-i Seniyyenin bu temel ilke ve emirlerinin adeta vücut bulmuş halidir ve İslâm medeniyetinde daha ilk dönemlerden itibaren risk paylaşımı amacı taşıyan kurumların doğmasını ve gelişmesini sağlamıştır. Buna göre her dönemde Müslümanların, aralarında tenâsuru gerçekleştirmeye yönelik kavram ve kurumları olacaktır. Elbette insanların maddi ve manevi bakımdan başkalarının desteğine en fazla ihtiyaç duyduğu yaşlılık/emeklilik dönemi ve Kur’an-ı Kerim’in musibet dediği ölüm⁹³⁷ sonrasında geride kalan eş ve çocuklar bakımından da tenâsura duyulan ihtiyaç öncelik arz edecektir.⁹³⁸ Buna göre İslâm dini, insanların karşılaşılabilecekleri tehlikelere karşı önceden önlem almayı teşvik etmiş, hatta bazı uygulamalarıyla bunu kurumsal hale getirmiştir.

İslâm en başta toplumu tehdit eden temel risklere ve maddi külfetlere karşı bazen zorunlu bazen de gönüllülük esasına dayalı dayanışma, risk paylaşımı ve sosyal güvenlik fonksiyonu icra eden infak, sadaka, zekât müessesesi gibi kavram ve kurumları inşa etmiştir. Toplumda var olan âkile kurumunu koruyup geliştirmiş, köleler ve yabancılar için ise bu sisteme giriş mahiyetinde velâ müessesesini benimsemiştir.⁹³⁹ İslâm topraklarında yaşayan gayrimüslimler de kendi aralarında birbirlerine âkile benzeri bir sosyal dayanışma bağıyla bağlanmıştır. Eğer gayrimüslimlerin âkile benzeri bir teşkilatlanmaları yoksa devlet onları da kendi içlerinde bir dayanışma şemsiyesi oluşturmaya yönlendirmiştir.⁹⁴⁰ Hâsılı; İslâm’a göre öncelikle kişinin kendisi, ailesi, akrabası ve toplum sosyal güvenliği sağlamakla yükümlüdür. Bunların yetersiz

⁹³³ Müslim b. Haccâc, *el-Câmi’u’s-sahîh*, Birr, 66 (No. 2586).

⁹³⁴ İbn Mâce, *es-Sünen*, Nikâh, 15; Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, Nikâh, 20.

⁹³⁵ Müslim b. Haccâc, *el-Câmi’u’s-sahîh*, Birr, 65 (No. 2585).

⁹³⁶ Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “Mezâlim” 4, (No. 2442).

⁹³⁷ Mâide 5/106.

⁹³⁸ Zerkâ, *Nizâmu’t-te’mîn*, 1994, 49-50; Zerkâ - Neccar, *İslam Düşüncesinde Ekonomi Banka ve Sigorta*, 206-207.

⁹³⁹ Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’ fî tertîbi’s-şerâ’i’*, VII, 256.

⁹⁴⁰ Yeniçeri, *İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 653, 654.

kaldığı durumlarda ise beytül-mâl bir üst sosyal güvenlik kurumu olmaktadır. Zira Müslümanların, aralarında tenâsur yani dayanışma ve yardımlaşma içinde olmaları esastır.⁹⁴¹

Özellikle Hanefî fıkında tenâsur kavramı risk paylaşımının temeli olarak görülmektedir. Zira insanların tenâsur içinde olmadan güvenli bir şekilde yaşamaları mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında tenâsur kavramı her toplum için vazgeçilmez bir unsurdur. Nitekim Hanefiler âkile kurumunu tartışırken daima tenâsur içinde olabileceklerini düşündükleri bir yapı oluşturma gayretinde olmuşlardır. Bu çerçevede tenâsur ehli bazen kabile, bazen divan olmuştur. Aynı gayeyi gerçekleştirmek üzere bazen de aynı şehir halkı birbirinin âkilesi sayılmıştır.⁹⁴² Kişinin âkilesinin kim olacağı ile ilgili tartışmalar, dayanışma içinde olabileceği grup çerçevesinde bir seyir göstermiştir.⁹⁴³ Kabile yerine divanların âkile olarak belirlenmesinin temel gerekçesi artık karabet, nesep, velâ, aynı şehirde olmak gibi yakınlıklara nazaran tenâsurun divanlar yoluyla çok daha güçlü şekilde gerçekleşebileceği düşüncesi olmuştur. Aynı şekilde çölde yaşayanlarla şehirdekiler arasında âkile bağı kurulmamasının sebebi olarak yine aralarında tenâsur bulunmaması gerekçe gösterilmiştir.⁹⁴⁴ Bütün bunlar bize her dönemde tenâsuru gerçekleştirme amaçlı olarak insanlar arasında birçok farklı yöntem, uygulama ve sistemin geliştirilebileceği, günümüzde oldukça yaygın bir uygulama alanı bulan sigortacılık veya emeklilik sistemlerinde de özü itibarıyla tenâsur anlayışının temel gaye olması gerektiği hususunda fikir vermektedir.⁹⁴⁵ Ancak Hz. Ömer'in âkileyi divanlara nakletmesinde görüldüğü üzere İslâm'ın ilk dönemine hâkim olan tenâsur anlayışı özellikle 8. yüzyıldan itibaren dinamikliğini kaybetmiş, bireysel çözümler ve kısmi uygulamalar dışında sistem olma özelliğini hemen hemen yitirmiştir. Bu ise sistemli sosyal güvenlik kurumlarının ilk olarak Batıda başladığı gibi yanlış bir algının doğmasına ve yayılmasına yol açmıştır.

Günümüz sosyal güvenlik müesseseleri yardımlaşma ve paylaşmanın sistemli bir şekilde organize edilmesi fikrine dayanmaktadır. Organizatör açısından ticari amaç güdülen türlerinde dahi yardımlaşma ve dayanışma, sonuçları itibarıyla gerçekleşmektedir.⁹⁴⁶ Bu açıdan bakıldığında İslâm'ın sosyal dayanışmaya yönelik temel ilke ve prensiplerinin, güncel ihtiyaçlara bağlı olarak gelişen ve zamanla sistemleşen günümüz sosyal güvenlik müesseseleri ile hedef ve kapsam

⁹⁴¹ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik fî şerhi Kenzi'd-dekâ'ik*, VI, 181.

⁹⁴² Mergînânî, *el-Hidâye*, IV, 508; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, VIII, 455.

⁹⁴³ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik fî şerhi Kenzi'd-dekâ'ik*, VI, 179, 180.

⁹⁴⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, IV, 509.

⁹⁴⁵ Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn*, 116; Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 666.

⁹⁴⁶ Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn*, 147.

açısından büyük ölçüde örtüştüğü söylenebilir. Nitekim modern sosyal güvenlik kavram ve kurumlarına bakıldığında en temel gayelerden birinin tenâsur grupları oluşturmak ve bu yolla risk paylaşımını sağlamak olduğu görülmektedir. Ticari türleri de dâhil olmak üzere sosyal güvenlik, sigorta ve emeklilik sistemlerinin hemen tamamında yardımlaşma ve dayanışma gayesi bir yönüyle gerçekleşmektedir. Söz konusu sistemlerin bazılarında ticaret veya kâr gayesinin bulunması, onların tenâsuru gerçekleştirmeye hizmet etmediği gibi bir algı doğurmamalıdır.

Sonuç olarak toplumda tenâsuru gerçekleştirmek her dönem için temel gayedir. Ancak bunun yöntem ve kurumları zaman ve zemine bağlı olarak değişebilmektedir. Sosyal güvenliği sağlayan araçlar toplumdan topluma değişse de hemen her toplumda insanların ihtiyaçlarının esaretinden kurtaracak farklı yöntem ve kurumlar daima olagelmıştır. İslâm hukuk tarihindeki sosyal güvenlik araçları zamanın gelişmesine paralel olarak sürekli değişmiştir. Zamanın belli bir dönemindeki uygulama ve düzenlemelere bağlı kalınmaması, dünyada ideal bir sosyal güvenlik ağının kurulamaması, sosyal güvenlik alanında sürekli değişmelerin yaşanmasından kaynaklanmaktadır.⁹⁴⁷ Bu açıdan bakıldığında emeklilik sistemini İslâm medeniyetinin farklı dönemlerinde geliştirilen tenâsur vasıtalarının güncel uygulama biçimlerinden biri olarak değerlendirmek mümkündür.⁹⁴⁸

B. GÜVEN

İslâm, insanoğlunun sosyal bakımdan güven içinde yaşamasına yönelik birçok tedbir geliştirmiş ve son olarak da devleti bu güvenliği sağlamakla yükümlü kılmıştır.⁹⁴⁹ İnsanoğlunun dünyada en fazla ihtiyaç duyduğu şeylerin başında güven içinde bir hayat yaşamak gelmektedir.⁹⁵⁰ Tarih boyunca insanlar canlarına ve mallarına yönelik tehlikelere karşı daima bir güvenlik arayışı içinde olmuşlardır.⁹⁵¹ Nitekim Şârî Tealâ Kur'an-ı Kerim'de Kureyş topluluğuna ihsan ettiği nimetleri anlatırken onları aklıktan ve korkudan emin kıldığını haber vermektedir.⁹⁵² Bu bize güvenli hayatın insanın en temel ihtiyaçlarından biri olduğunu göstermektedir.

⁹⁴⁷ Sağlam, “Günümüzdeki Sosyal Güvenlik Kurumunun Tarihsel Kökeni Hakkında Özet Bir Tahlil”, 15 Hazir, 140.

⁹⁴⁸ Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 381; Âlû Mahmûd, *et-Te'mînü'l-ictimâ'î fî dav'i ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 72.

⁹⁴⁹ Abduh, *et-Te'mîn beyne'l hilli ve't-tahrîm*, 35.

⁹⁵⁰ Abduh, *et-Te'mîn beyne'l hilli ve't-tahrîm*, 33.

⁹⁵¹ Günay, “Teâvünden Tekâfüle Alternatif Sigortacılığın Fıkhî Temelleri”, 31.

⁹⁵² Kureyş 106/1-4; Abduh, *et-Te'mîn beyne'l hilli ve't-tahrîm*, 33.

İslâm dini, bütün insanlığı huzur, esenlik ve güvenceler ülkesi anlamına gelen selam yurduna (dârüsselâm) çağırmaktadır ki⁹⁵³ selam yurdunu iman, ahlak ve dayanışma hukukunu içeren ilke, kuram ve kurumlarla işleyen erdemli bir yurt olarak tanımlamak mümkündür. Allah'ın güzel isimlerin birinin “es-Selâm” olması da İslâm'ın güvene verdiği önem bakımından oldukça dikkat çekicidir. Bir başka ayette ise Müslümanlar güvenlik içinde bir hayata davet edilmektedir: “*Ey iman edenler! Hepiniz topluca barış ve güvenliğe (İslâm'a) girin.*”⁹⁵⁴ Bu ayet-i kerime bizatihi İslâm dininin insanın güvenliğini sağlamaya yönelik en temel vasıta olduğunu bildirmektedir. İslâm dininin temel gayesi insanı hem bu dünya hem de ahirette emâna yani güvenliğe kavuşturmadır.

İslâm'ın güvenli bir ortam oluşturma gayesi önceki peygamberlerin hayatında ve dualarında da yer almaktadır. Hz. İbrahim, ailesi için Allah'a yalvardığında sadece düşmandan emin olmayı değil aynı zamanda düzenli gıda gibi diğer ihtiyaçlarının sağlanmasını garantileyecek ekonomik güvenceyi de kastetmektedir.⁹⁵⁵ Zira her insan fitraten kendisi ve çocukları için güvenli ve garantili bir gelecek arzusu taşımaktadır. Kazanç kaynaklarının tükenmesinden kendini korumak, yoksulluk ve sefaletle karşı kendini garantiye almak istemektedir.⁹⁵⁶ Kur'an'a göre ideal bir toplum huzur ve güvenlik nimetlerine sahip olmalıdır. Bunun tersine açlık, fakirlik, güvensizlik ve korku ise arzu edilmeyen şeylerdir. Yaşlılıktaki çaresizlik, malın ve ekinlerin kaybedilmesi ve ticarete azalmanın ise korku ve güvensizlik doğuracağı açıktır.⁹⁵⁷

İslâm'ın güven kavramıyla ilgili yaklaşımı Hz. Peygamber'in (s.a.s) hayatında ve hadislerinde de görülmektedir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber birçok hadisinde müminlere aralarında selamı yaymalarını emretmektedir. Selamı yaymanın sözlü olarak selam verme yanında esenlik ve güvenceleri yaygınlaştırma anlamı da göz önünde bulundurulmalıdır. Selam gerçekten toplumsal yönü çok geniş olan bir kavramdır. Selama ilişkin birçok ayetin bulunması da selametın yaygın olduğu bir toplum inşa etmeye yönelik olarak Müslümanlara bir istikamet çizmektedir.⁹⁵⁸

⁹⁵³ “Allah kullarını esenlik yurduna çağırıyor ve O, dilediğini doğru yola iletir.” Yunus 10/25.

⁹⁵⁴ Bakara 2/208.

⁹⁵⁵ “Ey Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki rabbim, namazı kılsınlar. İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsiner.” İbrahim 14/37.

⁹⁵⁶ Syed Muhammad Hasanuzzaman, *Kur'an-ı Kerim'de İktisadi İlkeler*, çev. Zeynep Özbek (İstanbul: Mahya-İgiad Yayınları, 2018), 389.

⁹⁵⁷ Hasanuzzaman, *Kur'an-ı Kerim'de İktisadi İlkeler*, 390.

⁹⁵⁸ Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 49.

Hız. Peygamber'in ihtiyarlıktan,⁹⁵⁹ fakirlikten ve zilletten⁹⁶⁰ Allah'a sığınması, ihtiyarlığın yol açtığı fiziksel ve sosyal riskleri de içermektedir.⁹⁶¹ Zira insanın yaşlılık dönemi, gücünün zayıfladığı ve çoğu zaman sosyal ihtiyaçlarını dahi karşılamaktan acze düştüğü bir zaman dilimidir. Peygamberimiz bu sözleyle, ihtiyarlığın zorlukları bağlamında sosyal risk içerdiğine ve tedbir alınması gereken bir dönem olduğuna işaret etmektedir. İnsana düşen ise söz konusu risklere yönelik olarak tedbir almaktır. Hız. Peygamber'in gerekli bütün önlemler alındıktan sonra tevekküle başvurulması yönündeki tavsiyeleri bu anlamda insanlığa yol göstermektedir.⁹⁶² Bu açıdan bakıldığında emeklilik sistemini, insanların genellikle acze düştüğü yaşlılık dönemindeki ekonomik ve sağlıkla ilgili riskleri azaltmaya ve kişiye ekonomik yönden güven ve sosyal himaye sağlamaya yönelik modern vasıtalardan biri olarak değerlendirmek mümkündür.

C. MASLAHAT

Maslahat, "hükümün kendisine bağlanması ve üzerine hüküm bina edilmesi, insanlara bir fayda sağlayan veya onlardan bir zararı gideren, fakat muteber veya geçersiz sayıldığına dair belirli bir delil bulunmayan manalar" şeklinde tarif edilmektedir.⁹⁶³ Sosyal risk paylaşımının dünü ve bugünü iyi tahlil edildiğinde hemen her dönemde aynı tür rizikolarla karşı karşıya kalan bireylerin, tehlikeleri bertaraf etmek üzere ortaklıklar kurdukları ve bu hususta zayıf taraf olan bireyin korunması için devlet tarafından çeşitli tedbirler alındığı bilinmektedir.⁹⁶⁴ Söz konusu tedbirleri almak, devletin vatandaşlarına karşı en temel görevlerinden biridir.⁹⁶⁵ Zira İslâm'da içtimai hayat esastır. Yöneticilerin kamu yararını her an gözetmesi ve koruması gerekmektedir. Nitekim "Raiyye yani tebaa üzerinde tasarruf maslahata menuttur"⁹⁶⁶ kaidesi bu gerçeğe işaret etmektedir. Yöneticiler, Kur'an ve sünnete aykırı düşmemek şartıyla toplumu sevk ve idarede kamu yararı

⁹⁵⁹ Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Et'ime", 28.

⁹⁶⁰ Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, "Vitr", 32.

⁹⁶¹ "Allah'ım! İhtiyarlıktan, kederden, âcizlikten, tembellikten, cimrilikten, korkaklıktan, borç sıkıntısından ve güç sahibi olan kişilerin haksızlığına uğramaktan sana sığınırım." Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Et'ime", 28; "Allah'ım! Fakirlikten, yokluktan ve zilletten sana sığınırım." Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, "Vitr", 32.

⁹⁶² Günay, "Teâvünden Tekâfüle Alternatif Sigortacılığın Fikhî Temelleri", 37.

⁹⁶³ Zekiyyüddin Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kafi Dönmez (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 170.

⁹⁶⁴ Sağlam, "Günümüzdeki Sosyal Güvenlik Kurumunun Tarihsel Kökeni Hakkında Özet Bir Tahlil", 15 Haziran 2016, 138.

⁹⁶⁵ el-Hafif, *et-Te'mîn*, 78.

⁹⁶⁶ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (İstanbul, 1330), I, 128-130; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), I, 274.

neyi gerektiriyorsa o sahada önlemler almakla yükümlüdür. Nitekim ilk halifeler de insanların maslahatına uygun olarak sosyal güvenlik ve sosyal adalet alanında pek çok uygulamada bulunmuşlardır.⁹⁶⁷

Sosyal risklerin ortaya çıkaracağı tehlikelerin sonuçlarından insanları korumak, kişisel sorumlulukları birleştirerek riskleri bütün bir topluma yayıp hafifletmek, toplumda dayanışma ve paylaşma anlayışını yaygınlaştırmak maksadıyla çeşitli organizasyonlar geliştirmek, kurumlar ihdas etmek her toplum için en temel ihtiyaçlardan biridir. Nitekim Medine sözleşmesinin 17. maddesinde “Müslümanların barış ve huzuru bir tektir/bölünemez” ifadesi yer almaktadır.⁹⁶⁸ Buna göre fertlerin maddi veya manevi bakımdan çökmesine asla müsaade edilmemelidir. İnsanların aç, korunmaya muhtaç ve aşırı ihtiyaç içinde kalmasına izin verilmemelidir. Zira Müslümanlar arasında iyilik ve takva üzerine yardımlaşmak esastır.⁹⁶⁹ İmam Nevevi, Hz. Peygamber’in “Hepiniz sorumlusunuz ve size tabi olanlardan mesulsünüz”⁹⁷⁰ hadisinden hareketle yöneticilerin himayeleri altında bulunanların selametini yüklenen güvenilir koruyucular olmalarını, onların dünya ve ahiret huzur ve selametini amaçlamaları gerektiğini ifade etmektedir.⁹⁷¹ Hatta yöneticilere Müslümanların yararına olacak şeylerle uğraştıkları zaman nafile ibadetleri dahi bir tarafa bırakmaları ve bir an önce Müslümanların maslahatlarını gerçekleştirmeleri tavsiye edilmektedir. Zira Müslümanların ihtiyaçlarını gidermek her türlü nafile ibadetten üstün nitelendirilmektedir.⁹⁷² Fakirlikle mücadele edilmesi, fakirlerin ihtiyaçlarının giderilmesi Müslümanların için gerekli kılınan en temel sosyal vazifelerden biridir.⁹⁷³ Buna göre devlet fertlere ihtiyaç halinde genel bir teminat sunmaktadır. Bu amaçla öncelikle onların kendi kendilerine yeterli olmalarına yönelik imkânlar oluşturmaktadır. Şayet onlar iş veya güçsüz oldukları için çalışma imkânı bulamazlar ise zengin yakınlarını nafaka yükümlüsü kılmaktadır. Bu destek, ihsan ve minnete değil, farziyet ve vücubiyete dayanmaktadır. Bütün bunlar da yetmezse muhtaçların

⁹⁶⁷ Şafak, *İslam Dini ve Sosyal Adalet*, 45.

⁹⁶⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 501, 504; Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 77; Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, 66-72; Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 220.

⁹⁶⁹ Abdülkerim Zeydan, *İslam'da Ferd ve Devlet Münasebetleri* (İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1995), 138, 139.

⁹⁷⁰ Müslim b. Haccâc, *el-Câmi'u's-sahîh*, İmare, 5; Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 20.

⁹⁷¹ Zeydan, *İslam'da Ferd ve Devlet Münasebetleri*, 140; Âlû Mahmûd, *et-Te'mînü'l-ictimâ'î fî dav'i's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, 147, 148.

⁹⁷² Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *Nasihatü'l-mülûk*, çev. Osman Şekerci (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2020), 62.

⁹⁷³ Fazlurrahman, *İslamiyet ve İktisadi Adalet Meselesi*, çev. Yusuf Ziya Kavakçı (Erzurum, 1976), 23.

ihtiyacını gidermek devletin vazifesi olmaktadır.⁹⁷⁴ Fakir halk için devlet kefaleti yalnız Müslümanlara has olmayıp gayrimüslimlere de şamildir.⁹⁷⁵

İslâm hukukunun konuyla ilgili temel kavram ve ilkelerinden hareketle bugün de dayanışma ve paylaşma anlayışını en tesirli vasıtalarla yaygınlaştırmak, fikhın ruhuna uygun bir yaklaşımdır.⁹⁷⁶ Burada geçmişte âkile düzeninin oluşturulma maksat ve hikmetinden yola çıkılarak kurumsal bir çözüm bulmak elbette mümkündür. Günümüzde aile ve aşirete dayalı kurumlaşma mümkün olmadığından Hanefilerin farklı kurumlaşmalara imkân veren geniş açılımlı görüşleri günümüz için de yeni kurumlar ihdasına imkân vermektedir.⁹⁷⁷ Bu amaçla İslâm hukukunun idare alanına hâkim olan “maslahat” delil ve ilkesine göre düzenlemeler yapmak ve buna yönelik kanunlar ihdas etmek elbette mümkündür. Nitekim İslâm’ın içtimai siyasetinin hedefi bütün toplum kesimlerine barış, adalet, refah ve güvenlik sağlamaktır.⁹⁷⁸ Bu kapsamda devlet, halkın barınma, sağlık ve yaşlılık himayesini sağlamak amacıyla çeşitli organizasyonlar geliştirebilir.⁹⁷⁹ Hanefilerin sünnetten yola çıkarak daha önce değindiğimiz üzere âkileye kazandırdıkları geniş boyut içerisinde çeşitli topluluklar bir araya getirilerek aralarında dayanışma grupları oluşturulabilir. Devlet, vatandaşlarını organize ederek sistemli bir şekilde bir araya getirebilir. Bu gayeyle oluşturulacak kurumların gelirleri çalışan ücretlerinden yapılacak kesintiler, devletin yapacağı katkılar, işverenlerden alınan miktarlar ve kurumun kendi mallarından sağlanan gelirler olabilir.⁹⁸⁰

Tezimizin konusu olan emeklilik sistemi de insanların maslahatına uygun olarak devlet tarafından oluşturulan bir organizasyondan ibarettir. Özü itibariyle, insanlar arasında organize bir dayanışma bağı oluşturmayı ve insan onuruna yaraşır belli bir yaşam düzeyi sağlamayı hedeflemektedir. Kişilerin yaşlılık dönemlerinde kendileri veya ölmeleri halinde geride bırakacakları eş ve çocuklarının mağdur olmaması için bu sisteme üye olmaları maslahat ilkesine

⁹⁷⁴ Zeydan, *İslâm’da Ferd ve Devlet Münasebetleri*, 140-143.

⁹⁷⁵ Zeydan, *İslâm’da Ferd ve Devlet Münasebetleri*, 145.

⁹⁷⁶ Sağlam, “İslam Hukuk Tarihindeki Âkile Bugünün Sigortası Mıdır?”, 291-292.

⁹⁷⁷ Yeniçeri, *İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 690.

⁹⁷⁸ Ahmet Tabakoğlu, *İslam ve Ekonomik Hayat* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 125.

⁹⁷⁹ Tabakoğlu, *İslam ve Ekonomik Hayat*, 126; Yeniçeri, *İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 684, 685.

⁹⁸⁰ Yeniçeri, *İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 685.

uygundur.⁹⁸¹ Dolayısıyla emeklilik sistemi haddi zatında toplumun maslahatını gerçekleştirmeye yönelik sosyal bir tedbir olarak değerlendirilebilir.⁹⁸²

D. SOSYAL ADALET

İslâm'ın ilk aşamada yönlendirme, planlama ve yeniden adil dağıtım konusunda ön gördüğü icraatları gerçekleştirmeye yönelik temel ilkelerinden biri de sosyal adalettir.⁹⁸³ Sosyal adalet, varlıklı olandan alt gelir diliminde bulunanlara doğru kaynakların yeniden dengeli şekilde dağıtılmasını öngören, adalet ve eşitlik kavramlarını bünyesinde barındıran bir ilke ve dayanışma biçimidir.⁹⁸⁴ Sosyal adalet, tam bir imkân ve fırsat eşitliğine dayalı bir cemiyet oluşturmak için toplumda gruplar arası yardım ve dayanışmayı gerçekleştiren adalet düzenidir.⁹⁸⁵ Bu içtimai gelişmenin gerçekleşmesinde; kişi ve aileleri en azından yetecek miktarda (kifayet miktarı) ev ve yiyeceğe sahip kılmak temel amaç olmaktadır.⁹⁸⁶ Nitekim sosyal devlet anlayışında, gelirleri yeniden adaletli bir şekilde dağıtarak kişileri sosyal riskler karşısında korumayı amaçlayan organizasyonlar oluşturmak en temel gayedir. Sosyal devletler, uyguladıkları sosyal politikalarla adalet ve eşitlik temelinde bir gelir dağılımı düzeni oluşturmak ve özellikle toplumun dar gelir sahibi kesimlerini ekonomik açıdan destekleyerek onların refah seviyelerini artırmayı gaye edinmek durumundadır.⁹⁸⁷

İslâm iktisat sisteminde toplumun huzuru ve sosyal dokunun sağlam olması bakımından sosyal adalet ve bireyler arası gelir dağılımının dengeli olması son derece önemlidir.⁹⁸⁸ Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği üzere insan yeryüzünün halifesi ilan edilmiştir.⁹⁸⁹ Dünya işlerinin idaresi insanoğlunun en temel vazifesidir. Kur'an ve Sünnette sosyal adalet merkeze alınmış ve yeterli bir sosyo-ekonomik adalet olmaksızın insanlık için ne maddi ne de manevi sahada herhangi bir ilerlemenin mümkün olmadığına işaret edilmiştir.⁹⁹⁰

⁹⁸¹ Kavak, *İslam Hukukunda Emeklilik*, 42.

⁹⁸² el-Hafif, *et-Te'mîn*, 79, 88, 89.

⁹⁸³ Ali Muhyiddin Karadâğî, *İslam İktisadına Giriş*, çev. Abdullah Kahraman (İstanbul: İktisat Yayınları, 2018), 72.

⁹⁸⁴ Okumuş, *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi*, 2020, 10.

⁹⁸⁵ Âlû Mahmûd, *et-Te'mînü'l-ictimâ'î fî dav'i ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 86.

⁹⁸⁶ Şafak, *İslam Dini ve Sosyal Adalet*, 11.

⁹⁸⁷ Okumuş, *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi*, 9.

⁹⁸⁸ Kaan, *İktisadın Fıkıhtaki Yeri ve Yapısı*, 111.

⁹⁸⁹ Bakara 2/30.

⁹⁹⁰ Fazlurrahman, *İslamiyet ve İktisadi Adalet Meselesi*, 44.

Sosyal adaleti sağlamanın en önemli vasıtası varlık sahiplerinden dar gelirli olanlara doğru bir gelir transferi sağlamaktır. Bu sayede her bir insana asgari bir gelir temin edilmesi mümkün olabilecektir.⁹⁹¹ Bilindiği üzere Allah (c.c.), zenginin malında fakire hak tayin etmiştir. Fakirin ve yoksulun bu hakkını devlet mutlaka alıp hak sahibine teslim etmek durumundadır. Bunun için fakir ve yoksulun yani zayıfın hakkının alınarak hak sahibine teslim edilmesi bir devlet görevi kabul edilmiş ve sosyal güvenlik projelerinin en önemlilerinden biri olarak görülmüştür.⁹⁹² Gelirin yeniden adaletli biçimde dağıtılması sonucunda alt gelir grupları, içinde bulundukları iktisadî zorluklardan kurtulabileceği gibi gelir adaletsizliğinin neden olacağı toplumsal fay hatlarının da önüne geçilmiş olacaktır.⁹⁹³

İslâm'a göre bir kısım insanların ihtiyaçlarını ve hatta daha fazlasını bulabildikleri halde diğer Müslümanların aç ve susuz kalması ya da giyecek elbiseden dahi yoksun bulunması caiz değildir.⁹⁹⁴ Nitekim İslâm iktisadı, servetin belli ellerde toplanmasına, toplum bireyleri arasında ekonomik açıdan aşırı farkların meydana gelmesine karşıdır.⁹⁹⁵ Kur'an'da gelirin yaygınlaştırılması ve iktisadî-malî, zirai imkânların sadece belli ellerde toplanmaması için gerekli hukukî düzenlemelerin yapılması öngörülmüştür. Sahip olunan söz konusu bu imkânların adil dağılımı için gerekli hukukun ortaya konulmasının gerekçesi ilgili bir ayette *"Allah'ın (başka) beldeler halkından alıp Resulüne fey' olarak verdikleri, Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir."*⁹⁹⁶ diye belirtilir. Bu ayet-i kerime sosyal sigortanın ve dolayısıyla emeklilik sisteminin genel ilkesine de işaret etmektedir. Hastalık, yaşlılık ve işsizlik gibi durumlar sebebiyle kendileri ve ailelerinin geçimini temin edemeyenlerin zaruri ihtiyaçları tedarik edilmeli, kendilerine en azından asgari bir satın alma gücü sağlayacak yol ve yöntemler geliştirilmelidir.⁹⁹⁷

Allah Resûlü'nün "Hepiniz çobansınız ve hepiniz tebaasından sorumludur. İmam (Devlet Reisi) çobandır ve sürüsünden sorumludur. Kişi, aile efradının çobanıdır ve bu sürüsünden

⁹⁹¹ Aykanat, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar*, 12-13.

⁹⁹² Sağlam, "Günümüzdeki Sosyal Güvenlik Kurumunun Tarihî Kökeni Hakkında Özet Bir Tahlil", 134.

⁹⁹³ Okumuş, *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi*, 243.

⁹⁹⁴ Ebu's-Suûd, *İslami İktisadın Esasları*, 108.

⁹⁹⁵ Muhammed Hamîdullah, *Modern İktisat ve İslam*, 15; Kaan, *İktisadın Fıkıhtaki Yeri ve Yapısı*, 111, 112.

⁹⁹⁶ Haşr 59/7.

⁹⁹⁷ Fazlurrahman, *İslamiyet ve İktisadi Adalet Meselesi*, 31.

sorumludur”⁹⁹⁸ şeklindeki hadis-i şerifi İslâm’da sosyal bir sorumluluğun olduğunu göstermektedir.⁹⁹⁹ Tezimizin ikinci bölümde detaylı bir şekilde ele alınan infak, sadaka, zekât, vakıf, âkile ve benzeri müesseseler hep bu sorumluluğun gerçekleştirilmesine yönelik düzenlemelerdir. Nitekim Hz. Ömer’in sosyal sorumluluk ve sosyal adalet bağlamındaki uygulamaları oldukça fazladır. O bir defasında dilenmekte olduğunu gördüğü yaşlı ve âmâ bir Yahudiye beytül mâle götürüp ardından bu türden ihtiyaç sahiplerine maaş bağlanması talimatını verirken şöyle demiştir: “Gençliklerinde cizye vergilerini aldığımız bu insanları yaşlılıklarında böyle sefil bırakmamız bizim adaletimizle bağdaşmaz.”¹⁰⁰⁰

İslâm, bireyler arasında “sosyal adaleti” sağlamak için “*Müminler ancak kardeşlerdir.*”¹⁰⁰¹, “*Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder*”¹⁰⁰², “*Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir*”¹⁰⁰³ ayetleri gereği, âdeta Müslümanın Müslümana zimmetlendiği, müteselsilen sorumlu (kefil) kılındığı bir toplum inşa etmeyi hedeflemiştir. Ayrıca Müslümanların kötülük ve düşmanlıkta değil, iyilik ve takvada yardımlaşmaları gerektiği emir kipiyle ifade edilmiştir.¹⁰⁰⁴ Bu bağlamda İslâm ve Hz. Peygamber, insanlık adına emniyet ve güvendir. Hz. Peygamber (s.a.s), bütün insanlığın sosyal ve iktisadî anlamda sorumluluğunu hissetmiş ve adeta insanlığı kendisine zimmetli saymıştır. Mâlî fedakârlıklarla ifâ edilen İslâm dininin paylaşım yönü, günümüzde bireysel ve toplumsal sorumluluk bilincinin yozlaşması neticesinde en çok unutulup ihmal edilen hususların başında gelmektedir. Hâlbuki İslâm’ın öngördüğü toplumda ilke, tehlikede iştirak, nimette taksimattır.¹⁰⁰⁵ Bir başka ifadeyle toplumun tamamına hâkim kılınan bir sosyal adalettir. Böylece muhtaçlar, ihtiyaçlarının karşılanması bakımından eşit olmaktadır.¹⁰⁰⁶ Önlem alınması gereken ihtiyaçlar ise oldukça çeşitli olabilir. Cüveynî, fakirlerin temel ihtiyaçları kapsamında gıda maddelerini,

⁹⁹⁸ Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “İstikrâz”, 20 (No. 2409).

⁹⁹⁹ Şafak, *İslam Dini ve Sosyal Adalet*, 12; Uveyzat, *Ahkamü’r-revâtib ve meâşâtü’t-tekâud fi’l-fikhi’l-İslami*, 240.

¹⁰⁰⁰ Ebû Yûsuf, *Kitabü’l-Harâc*, 205, 206; Yeniçeri, *İslam’da Devlet Bütçesi*, 195, 196; Ulvân, *et-Tekâfulü’l-ictimâiyü fi’l-İslâm (İslam’da Sosyal Güvenlik Sistemi)*, 76, 111, 112; Beşer, *İslam’da Sosyal Güvenlik*, 117; Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 251; Yeniçeri, *İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 85; Kavak, *İslam Hukukunda Emeklilik*, 28.

¹⁰⁰¹ Hucurât 49/10.

¹⁰⁰² Nahl 16/90.

¹⁰⁰³ Tevbe 9/71.

¹⁰⁰⁴ Mâide 5/2.

¹⁰⁰⁵ Sağlam, “Günümüzdeki Sosyal Güvenlik Kurumunun Tarihsel Kökeni Hakkında Özet Bir Tahlil”, 131.

¹⁰⁰⁶ el-Mısırî, *İslam İktisat Metodolojisi*, 263.

ilaçları, meyveleri saydığı gibi elbise ve konut ihtiyacını da saymaktadır.¹⁰⁰⁷ Bu yaklaşım emeklilik sisteminde hak sahiplerine sağlanması gereken imkânlar bakımından dikkat çekicidir.

Görüldüğü üzere İslâm medeniyeti en baştan itibaren öncelikle infak kavramı ile ilkesel bir zihniyet yapısı oluşturmaya çalışmıştır. İnfak bir tür zorunlu veya ihtiyari günümüzdeki sosyal güvenlik kavramını ihtiva eder konumdadır. İnsanların gerek bireysel gerekse toplumun bir üyesi olarak koruma ve güvence altına girmeleri toplumsal hayatın olmazsa olmaz ilkesidir. Toplumsal bir hayat yaşamak, sosyal güvenliğin en önemli öznesidir. Bunun gücü yeten herkesin infak etmesinin gerekliliği ilkesi ashab içerisinde yerleştirilmiştir.¹⁰⁰⁸ Naslarda âkile, kasâme, zekât, öşür, fitre, mehir, kefaretlar, adaklar, kurban gibi pek çok zorunlu sosyal güvenlik araçları bulunmaktadır. Zorunlu olmayan sosyal güvenlik araçları ise oldukça fazladır. Vâkıflar, sandıklar, karz, ariyet, ihsan gibi pek çok ihtiyari sosyal güvenlik araçları bunlar arasında sayılabilir.¹⁰⁰⁹ Müslüman toplumlarında zekât, sadaka ve vakıf gibi kurumlar milli gelirin tabana yayılması ve sosyal dayanışmanın güçlenmesi hususunda önemli katkılarda bulunmuştur.¹⁰¹⁰ Günümüz emeklilik sistemi de gelirlerin dengeli ve adaletli bir şekilde varlıklı olandan dar gelirli olana doğru yeniden dağıtımının en etkili araçlarından biridir. Sosyal risklerin ortaya çıkardığı iktisadî sorunlar, emeklilik sistemi yöntemiyle oluşturulan organize yapı sayesinde hafifletilmekte, oluşturulan dayanışma ve paylaşma ağıyla kişilerin genellikle çalışmadıkları dönemde yarımsız, destektsiz ve tek başlarına kalmalarının önüne geçilmektedir.¹⁰¹¹

E. DEVLET HİMAYESİ

İslâm'a göre yönetim her şeyden önce sorumluluğu çok ağır bir emanettir. Halkın işlerini hakkıyla görmek,¹⁰¹² fakir ve işsizlere yardımcı olmak,¹⁰¹³ yetim ve yaşlıları gözetmek ve devlet hazinesinden onlara hisse ayırmak,¹⁰¹⁴ Müslüman olsun veya olmasın devletin gelirlerinden bütün fakir vatandaşlara sarf etmek İslâm'a göre devletin öncelikli görevlerindendir.¹⁰¹⁵ Toplumun

¹⁰⁰⁷ el-Mısıfî, *İslam İktisat Metodolojisi*, 249.

¹⁰⁰⁸ Sağlam, "Günümüzdeki Sosyal Güvenlik Kurumunun Tarihsel Kökeni Hakkında Özet Bir Tahlil", 135.

¹⁰⁰⁹ Sağlam, "Günümüzdeki Sosyal Güvenlik Kurumunun Tarihsel Kökeni Hakkında Özet Bir Tahlil", 136.

¹⁰¹⁰ Şafak, *İslam Dini ve Sosyal Adalet*, 45.

¹⁰¹¹ Okumuş, *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi*, 35.

¹⁰¹² Zeydan, *İslam'da Ferd ve Devlet Münasebetleri*, 17.

¹⁰¹³ Zaim, *Modern İktisat ve İslam*, 16.

¹⁰¹⁴ Zeydan, *İslam'da Ferd ve Devlet Münasebetleri*, 30, 31.

¹⁰¹⁵ Zaim, *Modern İktisat ve İslam*, 17.

ihtiyaçlarını gidermek devletin en temel vazifelerindendir.¹⁰¹⁶ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) sosyal güvenliği devletin en önemli görevlerinden biri olarak vasıflandırmıştır. O dönemde insanların kendi başlarına altından kalkamayacağı “fidye”, “diyet” ve “erş” gibi risklere karşı toplumsal tedbir alma amacıyla âkile müessesesini koruyup geliştirmiştir.¹⁰¹⁷

İslâm’da devlet, halka hizmet götüren ve her bakımdan onun güvenliğini sağlayan, halkın refah ve mutluluğa erişmesi için gerekli bütün tedbirleri alma vazifesini üstlenmiş olan bir kurumdur.¹⁰¹⁸ Yönetici, halkı bir darlıkla, bir zorlukla ve bilhassa bir kıtlıkla karşı karşıya bulduğu zaman, devlet hazinesinden onlara yardım etmekle sorumludur.¹⁰¹⁹ Vergi memurlarına, tebaadan bir kişi eğer ihtiyaç sahibiyse ona yardımcı olmaları tavsiye edilecektir. Böylece yükü hafifleyen insanların aile düzenleri ve sosyal hayatları bozulmayacak, huzur ve güven içinde yaşamaları mümkün olacaktır.¹⁰²⁰

Çalışma ve ücret hayatının düzenlenmesi yönünde daha Hz. Peygamber dönemi ve hemen sonrasında kaydedilen gelişmeler oldukça dikkat çekicidir. Şu kadar var ki Hz. Peygamber’e göre devlet, hiçbir zaman sadece zayıfların ve yoksulların devleti değildir. O, Yemen ve bu bölgede yaşayan Hımyer halklarına gönderdiği yazılarda; kendisinin hem zenginlerin ve hem de fakirlerin mevlâsı yani koruyucusu olduğunu bildirmiştir. Bu da göstermektedir ki devlet hizmetlerinden toplumun her kesimi faydalanacaktır.¹⁰²¹ Hz. Peygamber, “Her kim mal bırakırsa o mal varislerininindir. Kim de yoksul ve muhtaç kişiler bırakırsa o kişilerin bakımı bana aittir.”¹⁰²² hadisiyle bakıma muhtaç kişilerin ve bakıcısı olmayan çocukların nafakalarının beytûlmâle ait olacağını bildirmekte ve devletin bu anlamdaki sorumluluğuna işaret etmektedir.¹⁰²³ Allah Resûlû (s.a.s) benzer bir hadisinde ise “Zayıflarınız hakkında bana başvurunuz. Zayıflarınıza hemen

¹⁰¹⁶ Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultaniyye*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Bedir Yayınevi, 2015), 52-55; Muhammed b. Hüseyin Ebû Ya'la el-Ferra, *el-Ahkâmü's-sultaniyye* (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1994), 33, 34; el-Mısırî, *İslam İktisat Metodolojisi*, 74; Uveyzat, *Ahkâmü'r-revâtib ve meâşâtü't-tekâud fi'l-fikhi'l-İslami*, 1013.

¹⁰¹⁷ Sağlam, “Günümüzdeki Sosyal Güvenlik Kurumunun Tarihsel Kökeni Hakkında Özet Bir Tahlil”, 135.

¹⁰¹⁸ Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 351.

¹⁰¹⁹ Gazzâlî, *Nasihatü'l-mülük*, 147.

¹⁰²⁰ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 46.

¹⁰²¹ Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 354; Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, 240.

¹⁰²² Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, “İstikrâz”, 11 (No. 2399); Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 236, 251; Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 458; Âlû Mahmûd, *et-Te'mînü'l-ictimâ'î fi dav'i's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*, 148, 149.

¹⁰²³ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 251; Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 458.

yardım edin ve rızık verin.”¹⁰²⁴ emriyle ihtiyaç sahipleri ile ilgilenmeyi öncelikle devletin görevleri arasında saymaktadır.¹⁰²⁵ İslâm hukukuna göre, ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesi devletin asli görevlerindendir.¹⁰²⁶ Nitekim Hz. Ömer, bir ödenek sistemi düzenlemiş ve bu ödeneklerden ülkede yaşayan herkesi yararlandırmıştır.¹⁰²⁷

Bilindiği üzere devletler kanunlar ve düzenlemeler yoluyla karşılıklı dayanışmayı gerçekleştirecek şekilde birey ve kurumların servetine müdahale edebilmektedir.¹⁰²⁸ Kamu otoritesi iktisadî araçlara müdahale ederek toplumun yoksul ve dar gelirliilerinin lehine olacak şekilde bir gelir transferi sağlamaya yönelik yöntemler geliştirebilir. Söz konusu uygulamalardaki temel gaye toplumsal zenginliğin ve refahın toplumun bütün kesimlerini kuşatacak şekilde belli bir seviyenin üzerinde tutulmasıdır.¹⁰²⁹ Sosyal devlet anlayışına sahip kamu idareleri uyguladıkları gelir dağılımı politikaları ekseninde geliştirdikleri vergi veya prim toplama yöntemleri ile veya kamusal yardımlar yoluyla toplumun görece varlıklı olan diliminden alt gelir gruplarına doğru dengeli bir gelir dağılımı oluşturmayı ve bu sayede sosyal refahı toplumun bütün kesimlerine yaymayı hedeflemektedirler. Nitekim yoksulluk ve fakirlikle mücadele etmek sosyal devlet anlayışına sahip çağdaş ülkelerin en temel amaçlarından biridir. Günümüz ülkelerinin çoğu sosyal refahı yaygınlaştırmak ve toplumu yoksulluktan kurtarabilmek amacıyla her birey için asgari geçim şartı sunmaya ve herkese hayatını idame ettirebileceği asgari bir gelir garantisi sağlamaya yönelik çeşitli politikalar geliştirmektedirler.¹⁰³⁰

İslâm hukuk sistemi insana mülkiyet hakkı bahsederden buna karşılık birtakım mükellefiyetler de yüklemiştir. Bu mükellefiyetler, hiçbir zaman kişiyi bu haktan mahrum edecek nitelikte değildir. Mülkiyet sosyal bir ödev değildir, mülkiyet bir “hak”tır, ancak onda sosyal ödevler de bulunmaktadır.¹⁰³¹ İslâmiyet’e göre çalışıp sosyal güvenliğe katkıda bulunmak herkesin hem hakkı ve hem de vazifesidir. Hz. Peygamber “Sosyal refaha katkıda bulunmak (sadaka) her

¹⁰²⁴ Buhârî, *el-Câmi’u’s-Sahih*, “Cihâd” 73 (No. 2896); Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, “Cihâd” 75 (No. 2594).

¹⁰²⁵ Aykanat, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar*, 169-170.

¹⁰²⁶ Muhammed Hamîdullah, *İslam’a Giriş*, 246.

¹⁰²⁷ Muhammed Hamîdullah, *İslam’a Giriş*, 246; Ebû Ubeyd, *Kitâbü’l-Emvâl*, 239-241.

¹⁰²⁸ Karadâğî, *İslam İktisadına Giriş*, 225.

¹⁰²⁹ Okumuş, *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi*, 29.

¹⁰³⁰ Okumuş, *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi*, 30.

¹⁰³¹ Fahri Demir, *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 292; Karadâğî, *İslam İktisadına Giriş*, 225, 226.

Müslümanın vazifesidir” buyurmaktadır.¹⁰³² Kural olarak normal şartlarda bir kimse, zengin birini gelirinden bir miktarını fakirler için dağıtması hususunda zorlayamaz. Fakat akrabalarının ihtiyaç ve zaruret içerisinde bulunması halinde zengin kişilerin nafaka mükellefiyeti çerçevesinde fakir akrabalarının masraflarını karşılamalarına devlet tarafından hüküm verilebilmektedir.¹⁰³³ Ayrıca ihtiyaç duyulması halinde devlet hakkaniyeti gözeterek vergileri de artırabilmektedir.¹⁰³⁴ Bir başka ifadeyle devlet, zenginlere toplumsal ihtiyacı karşılayacak oranda malî yük yükleyebilmektedir.¹⁰³⁵ Nitekim Hanefî fakihi İbn Nüceym siyaseti, “Hâkimin, gördüğü bir maslahat gerekçesiyle hakkında cüz’i bir delil bulunmasına gerek kalmaksızın yaptığı tasarruflar.” şeklinde tanımlamaktadır.¹⁰³⁶ Buradan yola çıkarak toplumda düzen ve emniyeti sağlamak amacıyla maliye ve ceza hukuku gibi alanlarda siyasî otoriteye bilinçli boşlukları doldurma hakkı verildiği söylenebilir.¹⁰³⁷

İbn Hazm’a göre de her şehir halkının zenginlerinin fakirlerin ihtiyacını gidermesi farz türünden sayılmakta ve devlet başkanı bu konuda insanları icbar edebilmektedir. Kamu gelirlerinin yeterli olmadığı hallerde ihtiyaç sahiplerinin gıda, yiyecek ve mesken gibi ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla zenginlere ek malî sorumluluklar yüklenebilmektedir.¹⁰³⁸ Fakirlerin yeterli imkâna kavuşturulması farz-ı kifaye olup bu husus bütün mezheplerin üzerinde önemle durduğu bir konudur.¹⁰³⁹ Kanaatimizce söz konusu yaklaşımlar birlikte düşünüldüğünde, devletin, toplum bireyleri arasındaki dayanışmayı artırmak amacıyla vatandaşlarını emeklilik sistemine zorunlu olarak dâhil edebileceği şeklinde bir sonuca varmak mümkün görünmektedir.

Hz. Peygamber’in (s.a.s) “Kapısını muhtaç ve yoksul bulunanlara kapatan devlet başkanlarına muhakkak Allah da göklerin kapılarını kapatır”¹⁰⁴⁰ şeklindeki uyarısı bu önemli görevin ihmalinin ne denli ağır sonuçlar doğuracağını haber vermektedir. Dolayısıyla konumuz olan yaşlılık riskine karşı güvence sağlamak, bunun için her dönemin şartlarına uygun vasıtalar geliştirmek İslâm’ın bir emridir. Yaşlılık güvencesinin nasıl bir sistemle sağlanması gerektiği

¹⁰³² Fazlurrahman, *İslamiyet ve İktisadi Adalet Meselesi*, 33.

¹⁰³³ S. M. Hasanuzzaman, *İslam İktisadının Fikhi İlkeleri*, çev. Hamdi Çilingir (İstanbul: İktisat Yayınları, 2017), 21.

¹⁰³⁴ Gazzâlî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 99.

¹⁰³⁵ el-Mısırî, *İslam İktisat Metodolojisi*, 248, 249.

¹⁰³⁶ H. Yunus Apaydın, “Siyâset-i Şer’iyye” (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/300.

¹⁰³⁷ Yahya Solmaz, *İslâm’da Yönetim Hukuku (el-Ahkâmüs-sultâniyye)* (Ankara: Kitabe Yayınları, 2023), 294.

¹⁰³⁸ el-Mısırî, *İslam İktisat Metodolojisi*, 250; Fazlurrahman, *İslamiyet ve İktisadi Adalet Meselesi*, 23, 32; Beşer, *İslam’da Sosyal Güvenlik*, 1988, 199.

¹⁰³⁹ el-Mısırî, *İslam İktisat Metodolojisi*, 250.

¹⁰⁴⁰ Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, Harac, 13; Yeniçeri, *İslam’da Devlet Bütçesi*, 352.

husususu ise her dönemde tartışılabilir.¹⁰⁴¹ Zira asıl gaye bir olmakla birlikte buna ulaştıran vasıtalar çok çeşitli olabilir. Kanaatimizce yaşlılıkta sosyal güvenceyi sağlamak asıl gaye olmakla birlikte nasların ruhuna aykırı düşmemek kaydıyla her dönemde farklı uygulamalar ve sistemler geliştirmek mümkündür.

III. DEĞERLENDİRME

Emeklilik sisteminin İslâm'ın temel ilkeleriyle uyumlu olduğunu söylemek mümkündür. Zira İslâm, toplumun her bir ferdinin sosyal ve iktisadî düzen içerisinde asgari geçim bakımından kendisini güven içinde hissedebileceği bir toplumsal yapı inşa etmeyi hedeflemektedir.¹⁰⁴² Toplumun hiçbir ferdini özellikle sosyal yardıma en fazla ihtiyaç duydukları yaşlılık dönemlerinde desteksiz bırakmamak, maddi ve manevi bakımdan kendilerini yalnız hissetmemeleri için önlem almak, bu amaçla gerekli müesseseleri kurmak İslâm'ın en temel öğretilerindendir. Öte yandan dinî kaynakların tamamında sosyal adalet vurgusu yapılmış, iktisadî ve ekonomik adalet sağlanmadan insanlık için ne maddi ne de manevi anlamda gelişmenin mümkün olmadığına işaret edilmiştir.¹⁰⁴³ Buna göre hastalık, işsizlik ve yaşlılık gibi sebeplerle gelir kaybına uğrayan kişilerin kendisinin ya da bakmakla yükümlü olduğu kimselerin iâşesi ve temel ihtiyaçları karşılanmalıdır. İslâm'ın inşa ettiği toplumda temel ilke risk ve tehlikeye birlikte göğüs germek, nimette ise adil paylaşımdır.¹⁰⁴⁴ Yani toplumun tamamına şamil kılınan bir sosyal adalettir. İslâm'ın idare siyasetinde devlet, vatandaşının ihtiyaç duyduğu hizmetleri ona götürmek ve elde ettiği gelirlerden toplumun tamamını adil bir şekilde faydalandırmakla sorumlu tutulmuştur.¹⁰⁴⁵ Yönetim, tebaasını darlıktan, sıkıntıdan ve bilhassa kıtlıktan korumakla, sosyal ve ekonomik zorluk yaşadığı durumlarda gerektiğinde devlet hazinesinden onlara yardım etmekle mükelleftir.¹⁰⁴⁶ İslâm dini, toplumu tehdit eden temel risklere ve maddi külfetlere karşı bazen zorunlu bazen de gönüllülük esasına dayalı olarak yardımlaşma ve dayanışma, risk paylaşımı ve sosyal güvenlik fonksiyonu icra eden infak, sadaka, zekât müessesesi gibi kavram ve kurumları inşa etmenin yanında toplumda zaten var olan âkile kurumunu devam ettirmiş, köleler ve yabancılar için ise bir dayanışma

¹⁰⁴¹ Aykanat, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar*, 221.

¹⁰⁴² Zerkâ - Neccar, *İslam Düşüncesinde Ekonomi Banka ve Sigorta*, 23.

¹⁰⁴³ Fazlurrahman, *İslamiyet ve İktisadi Adalet Meselesi*, 44.

¹⁰⁴⁴ Sağlam, “Günümüzdeki Sosyal Güvenlik Kurumunun Tarihsel Kökeni Hakkında Özet Bir Tahlil”, 131.

¹⁰⁴⁵ Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 351.

¹⁰⁴⁶ Gazzâlî, *Nasîhatü'l-mülûk*, 147.

kurumuna dâhil olmaları amacıyla velâ müessesesini benimsemiştir.¹⁰⁴⁷ İslâm'a göre sosyal güvenliğin sağlanmasından sırasıyla kişinin kendisi, ailesi, akrabaları ve toplum sorumlu tutulmuştur. Ancak bunların yetersiz kaldığı durumlarda ise beytûlmâl bir üst risk paylaşımı kurumu olarak belirlenmiştir. Zira Müslümanların, aralarında tenâsur yani dayanışma ve yardımlaşma içinde olmayı geliştirmeleri esastır.¹⁰⁴⁸

Günümüz risk paylaşımı müesseseleri yardımlaşma ve paylaşmanın sistemli bir şekilde organize edilmesi fikrine dayanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında İslâm'ın sosyal dayanışmaya yönelik temel ilke ve prensiplerinin, her dönemin ihtiyaçlarına bağlı olarak gelişen ve zamanla sistemleşen günümüz emeklilik sistemiyle amaçsal birlikteliğinin olduğu açıktır. Nitekim günümüz risk paylaşım kavram ve kurumları incelendiğinde temel hedeflerden birinin dayanışma yani muhtemel tehlikenin zararlarını önlemek amacıyla tenâsur grupları organize etmek ve bu yolla risk paylaşımını sağlamak olduğu görülmektedir. Günümüz sigorta ve emeklilik sistemlerinin tamamında muhakkak bir yönüyle yardımlaşma ve dayanışma gerçekleşmektedir. Bu sistemlerinin bazılarında organizatör açısından kâr amacının bulunması sisteminin mahiyeti itibarıyla tenâsur özelliğini ortadan kaldırmamaktadır.

İslâm hukukunun temel kavram ve müesseselerinden hareketle günümüzde de tenâsur anlayışını en etkili yöntemlerle yaygınlaştırmak İslâm'ın genel ilkelerine uygun bir yaklaşımdır.¹⁰⁴⁹ Geçmişteki âkile, velâ, kasâme gibi sistemlerin inşa ve ihyasındaki gaye ve hikmetlerden yola çıkılarak kurumsal organizasyonlar geliştirmek mümkündür. Günümüzde aile ve kabile sistemine dayalı müesseselerin inşa edilmesi mümkün olmadığı için Hanefîlerin daha önce ifade ettiğimiz dayanışma amaçlı farklı kurumlaşmalara kapı aralayan görüşlerinden hareketle yeni yöntemler geliştirilebilir.¹⁰⁵⁰ Bu amaçla İslâm hukukunun idare alanına hâkim olan “maslahat” ilkesine göre düzenlemeler yapılabilir ve buna yönelik sistemler inşa edilebilir.¹⁰⁵¹ Söz konusu sistemlerin mahiyet ve yöntemleri ise her dönemde farklılık arz edebilir. Zira toplumda yardımlaşma ve dayanışmayı gerçekleştirmek her dönem için temel gayedir. Ancak bunun yöntem ve kurumları zaman ve zemine bağlı olarak değişebilmektedir. Nitekim İslâm medeniyetindeki risk paylaşım kavram ve kurumları zamanın değişmesine paralel olarak sürekli bir gelişim

¹⁰⁴⁷ Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-sanâ'i 'fî tertîbi 'ş-şerâ'i'*, VII, 256.

¹⁰⁴⁸ Zeylâî, *Tebyînü 'l-hakâ'ik fî şerhi Kenzi 'd-dekâ'ik*, VI, 181.

¹⁰⁴⁹ Sağlam, “İslam Hukuk Tarihindeki Âkile Bugünün Sigortası Mıdır?”, 291-292.

¹⁰⁵⁰ Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 690.

¹⁰⁵¹ Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 684-685.

göstermiştir. Zaten insanların ihtiyaçlarının sürekli değişimi belli bir dönemdeki kavram ve kurumların her devirde aynıyla uygulanmasını imkânsız hale getirmektedir.

İslâm hukukçularının, emeklilik sisteminin fikhî hükmünde farklı görüşlere sahip olmalarının en önemli nedeni, onun mefhumu üzerinde birleşememiş olmalarıdır. Emeklilik sistemini ödenen primler karşılığında alınan maaş şeklinde tasavvur edenler, sistemi garar, faiz, kumar gibi akdi sakatlayan vasıflar bağlamında tartışmışlar ve bu yaklaşımın doğal sonucu olarak söz konusu sisteme olumsuz yaklaşmışlardır. Bunun yerine emekliliği meydana gelebilecek zararın yalnızca felaketzedenin omuzlarında kalması yerine, diğer katkıların yanında sosyal sigortalıların ödedikleri primlerle de karşılanması ve böylece karşılıklı dayanışma ve yardımlaşmanın yaygınlaştırılması olarak değerlendirenler ise bunu İslâm'ın en başından beri teşvik ettiğini ifade etmişlerdir.¹⁰⁵²

İslâm hukukçularının bir kısmının başlangıçta emeklilik sistemine ihtiyatlı yaklaşımları hatta bir takım gerekçeler ileri sürerek sistemin meşru olmadığı kanaatine varmaları, daha sonra ise emeklilik sisteminde hükme tesir edebilecek köklü bir değişiklik olmadığı halde bu görüşlerini kısmen ya da tamamen terk ederek emeklilik sisteminin meşruluğuna hükmetmeleri, önceleri emeklilik sistemini klasik akit unsur ve şartları çerçevesinde tasavvur ettikleri, ancak daha sonra sistemin aslında klasik akit türlerine bazı benzer yönleri olsa da tam olarak benzemediği kanaatinin ağır basmasıyla konuyu klasik akitlerden bağımsız yeni bir sistem olarak ele alıp değerlendirdikleri şeklinde yorumlanabilir.

Esasında devletin emeklilik için bir kesinti yapılıp yapılmadığı fark etmeksizin bütün vatandaşlarını gözetmesi, ihtiyaç duyduklarında bireysel ve ailevi ihtiyaçlarını gidermek için gerekli tedbirleri alması gerekir. Bu, devletin sosyal güvenlik bağlamında bir görevidir. Devlet bu görevini vatandaşlarının özellikle sisteme katkı sunamayacak derecede az geliri olan kısmına yönelik olarak sosyal yardım ve hizmetlerle karşılarken, çalışanların da içinde bulunduğu ve sisteme belli şartlar dâhilinde katkı sunabilme gücü olan diğer bölümüne yönelik olarak sosyal sigorta sistemi/emeklilik yoluyla yerine getirmektedir. Yani emeklilik sistemi sadece belli bir kesime hitap eden özel bir sistem gibi anlaşılmak yerine bütün bir toplumu kuşatma iddiasındaki sosyal güvenlik sisteminin bir ayağı ve tamamlayıcısı olarak düşünülmelidir.

Emeklilik sistemine bireysel olarak iki kişi arasında yapılan basit bir sözleşme olarak bakıldığında taraflar için başlangıçta neticelerinin belirsiz olduğunu, kazanma ve kaybetme ihtimallerinin şans ve tesadüflere bağlı olduğunu söylemek bir yönüyle mümkün olabilir. Ancak

¹⁰⁵² Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn*, 33; Zerkâ - Neccar, *İslam Düşüncesinde Ekonomi Banka ve Sigorta*, 194.

istatistik ilminin verilerinden hareket eden sigorta tekniği emeklilik sistemini şans ve talihe bağlı olmaktan kurtarmaktadır. Ayrıca yine devletin çalışanlarının tümüyle yaptığı emeklilik sözleşmeleri birlikte değerlendirildiğinde risk ve belirsizlikler büyük ölçüde giderilmektedir. Az da olsa muhtemel risk ve belirsizlikler ise akdin sıhhatini etkilemeyecek ve herhangi bir nizaya yol açmayacak ölçüde kalmaktadır.¹⁰⁵³ Bu bağlamda daha çok Malikî fakihler tarafından dile getirilen “İhtiyaç durumunda akitlerde gararın dikkate alınmayacağı” şeklindeki fıkıh kaidesi de bu yaklaşımı destekler mahiyettedir.¹⁰⁵⁴ Kaldı ki emeklilik sözleşmesi iki kişi arasında yapılan bireysel bir sözleşme de değildir. Emeklilik kurumunu bütün akitlerin toplamından oluşan ve oldukça ince ve teknik hesaplamalara dayanan bir sistem ve organizasyon olarak ele almak gerekir. Bu yaklaşım bir taraftan sistemin tenâsur ve birbirine karşılıklı kefil olma özelliğini öne çıkarırken, diğer taraftan onun talih ve tesadüfe bağlı bir akit olduğu yönündeki iddiaları da geçersiz kılmaktadır. Bu itibarla emeklilik sistemini makro planda bir sistem ve organizasyon olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.¹⁰⁵⁵

Kanaatimizce primleri mahza vergi olarak değerlendirmek de isabetli olmayabilir. Zira sosyal sigorta primleri sadece belli kesimi ve belli alanları kapsamaktadır.¹⁰⁵⁶ Söz konusu primlerin matrahının devlet tarafından belirlenmesi ve yine bu primlerin zorunlu olarak tahsil edilmesi de ona bütünüyle vergi niteliği kazandırmaz. Kaldı ki isteğe bağlı veya yurt dışı borçlanma yoluyla sisteme dâhil olma gibi durumlarda herhangi bir zorunluluk da söz konusu değildir. Dolayısıyla sosyal sigorta primlerini, vergi ya da ücret gibi doğrudan bir müesseseye bağlanması gerekmeyen, kamu hukukuna dayalı ve kendine özgü bir ödeme olarak değerlendirmek isabetli görünmektedir.

Emeklilik sistemini devlet ve vatandaşları arasında yapılan mahza ivazlı bir akit şeklinde telakki etmenin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Zira emeklilik sisteminde alınan maaş devlet açısından devletin vatandaşlarına yönelik üstlendiği bir görev, vatandaş açısından ise belli şartlar dâhilinde elde edilen bir haktır. Ne var ki vatandaşlarına karşı sosyal devlet sorumluluğunu yerine getirme ve vatandaşlarının tamamını sosyal güvenlik şemsiyesi altına alma çabasında olan devlet, çalışanlardan ve belli bir limitin üzerinde geliri olanlardan yani iktisadî bakımdan sisteme katkı

¹⁰⁵³ Günay, “Teâvünden Tekâfüle Alternatif Sigortacılığın Fıkhî Temelleri”, 36.

¹⁰⁵⁴ Günay, “Teâvünden Tekâfüle Alternatif Sigortacılığın Fıkhî Temelleri”, 36.

¹⁰⁵⁵ Hacak, “İslam Hukuku Açısından Sigorta Akdinin Konusu”, 132.

¹⁰⁵⁶ Bazı araştırmacılar, devletin herkesin gelire göre ve doğrudan vergilerin bir kısmını emeklilik sistemine (primlere) tahsis etmesinin milli gelirin daha adaletli dağılımına katkı sağlayacağı görüşündedir. Talas, “Sosyal Sigortalarımız Hakkında Bazı Mülâhazalar”, 7.

sunabileceğini öngördüğü kesimlerden sisteme katkı talep etmekte, bu katkının sosyal güvenlik sisteminin devamı açısından yeterli olmadığı durumlarda ise söz konusu sistemi vergi vb. gelirleriyle finanse etmektedir.

Sisteme dâhil olanların ödediği katılım bedeli ile alınan emekli maaşı arasında doğrudan bir ilişki olmadığı, sistemin amacının zengin olsalar bile vatandaşlarına yardım etmek, belli şartlarda bu yardımı ailelerine aktarmak, yani teavün ve tenâsur olduğu anlaşılmaktadır. Sisteme yüksek prim ödeyerek emekli olan bir kimsenin alacağı maaş ödediği primlerle orantılı olarak değil çalıştığı dönemdeki yaşam standardı ile bağlantılı olarak belirlenmekte ve ne kadar yüksek prim ödenirse ödensin emekli maaşı belli bir limitin üzerine çıkmamaktadır. Diğer taraftan emekli olduğu esnada ölen ve geride emekli maaşını almaya ehil yakını da kalmayan bir kimsenin ödediği primlerin tamamı sistemde kalmaktadır. Buna mukabil sisteme dâhil olduktan hemen sonra mesela iş kazası geçirip çalışamaz hale gelenlere maaş bağlanmaktadır. Bu durum emeklilik sisteminin mahza ivazlı bir akit olmadığını göstermektedir. Zira emeklilik sistemi mahza ivazlı bir akit olsaydı, emekli olduktan sonra ölen çocuklu birinin maaşının miras hükümlerine tabi olarak herhangi bir şart ileri sürülmeksizin mirasçıları tarafından alınabilmesi gerekirdi.

Emeklilik sisteminin sosyal nitelikli yönünün ağır basması da onu kaynaklarımızda gördüğümüz sıradan borçlar hukuku sözleşmelerinden ayıran bir özelliktir. Nitekim bu sistemin amacı bir tür tenâsur organizasyonuna dâhil olmaktır. Bununla birlikte borçlar hukuku sözleşmelerinde olduğu gibi akit yapan tarafların belli bir maddi bedel ödemeyi taahhüt etmeleri üzerine bu akit gerçekleştirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında klasik fıkıhtaki muvâlât akdinin emeklilik sistemi için gaye ve hedef bakımından örnek bir uygulama olduğu söylenebilir. Klasik fıkıh doktrinde döneminin en önemli risklerine karşı oldukça işlevsel ve yaygın bir uygulama alanı bulunan muvâlât akdinde zorunlu olarak herhangi bir karşılık elde etme düşüncesinden çok doktrinde tenâsur adı verilen bir yardımlaşma ve dayanışma grubuna dâhil olunması hedeflenmektedir. Bu sebeple muvâlât akdi klasik fıkıh doktrinde sarf veya satım akdiyle ilişkilendirilmemiştir. Hatta velâ sözleşmesini kabul etmeyen fakihler ve fıkıh ekolleri tarafından dahi garar ya da riba ile ilişkisi bağlamında tartışılmamıştır. Muvâlât akdi mahiyeti ve özellikleri doğrultusunda mana bakımından muâvaza, sureta teberru şeklinde bir akit olarak değerlendirilmiştir.¹⁰⁵⁷

Emeklilik sisteminin konusu güven veya sosyal sigorta himayesi olarak kabul edildiğinde gararın yanında kumarla da ilişkisi de kurulamayacaktır. Buna göre bedeller iki ayrı cins olan

¹⁰⁵⁷ Hacak, “İslam Hukuku Açısından Sigorta Akdinin Konusu”, 133.

sosyal sigorta primiyle güven veya sosyal sigorta himayesi arasında olduğundan cins birliğinin neden olacağı ribâ ihtimâli de bulunmayacaktır.¹⁰⁵⁸ Bu da biraz önce ifade ettiğimiz gibi emeklilik sistemiyle ilgili tartışmaların ve varılan hükümlerin sistemin başlangıçta nasıl tasavvur edildiğiyle sıkı ilişkisi bulunduğu şeklindeki görüşümüzü desteklemektedir.

Kişinin genellikle çalışamayacağı döneme yönelik himaye sağlama borcu, emeklilik akdinin konusu olarak değerlendirilebilir. Bu durumda yaşlılık himayesi, sigortalıdaki güvence hissinin de kaynağı mesabesindedir. Devlet, tehlikenin yani çoğunlukla ekonomik riskin gerçekleştiği yaşlılık veya malullük gibi durumların gerçekleşmesi halinde belirli bir miktar parayı vermekten ziyade doğabilecek riski belli ölçülerde gidermeyi taahhüt etmektedir.¹⁰⁵⁹ Öte yandan emeklilik sözleşmesi basit bir satın sözleşmesi veya prim karşılığında emeklilik himayesi satın almaya indirgenmemelidir. Bu sistem, sisteme dâhil olanların kendi aralarında dayanışma, yardımlaşma ve birbirlerine kefil olma fikrini de içinde barındırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında prim sahibi, risk kimin için gerçekleşirse gerçekleşsin ödediği primlerden onun zararının karşılanmasını adeta taahhüt etmektedir. Bir başka ifadeyle ödediği primleri sadece kendisinin karşılaşacağı risklerin bir karşılığı olarak vermemektedir.¹⁰⁶⁰ Sosyal sigortalının prim ödeme borcunun karşılığında sigortacının ana borcu, yaşlılık himayesini sağlama (riziko taşıma) borcudur. Bu borç, riskin gerçekleşmesinden önce durağan halde iken, riskin gerçekleşmesiyle birlikte dinamik hale gelmektedir. Her iki borç akit yapıldığı anda karşılıklı olarak doğmaktadır. Sosyal sigortalı prim ödeme yükümlülüğünü yerine getirirken çoğunlukla devlet olan sosyal sigortacı da diğer tarafa yaşlılık himayesi sağlama taahhüdü altına girmiş olmaktadır. Sosyal sigorta akdi süresince sözleşmede belirtilen risk hiçbir zaman gerçekleşmese bile borç akit anında doğduğu için prim sahibi yaşlılık himayesine derhal kavuşmuş olmaktadır.¹⁰⁶¹ Buna göre emeklilik sisteminin konusunun, geniş anlamıyla sosyal sigorta himayesi sağlama ve bu himayeyi sağlamak için gereken organizasyonu ve işlemleri yapma borcu olduğu söylenebilir.¹⁰⁶²

Bize göre emeklilik sistemini, bu sisteme dâhil olan kişi ile devlet arasında gerçekleşen bireysel bir akit gibi değil bütün sosyal sigortalılar topluluğunun hep birlikte tenâsur, yardımlaşma ve risk paylaşımını gaye edindikleri bir organizasyon ve sistem olarak değerlendirmek isabetli

¹⁰⁵⁸ Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn*, 72; Zerkâ - Neccar, *İslam Düşüncesinde Ekonomi Banka ve Sigorta*, 210.

¹⁰⁵⁹ Hacak, "İslam Hukuku Açısından Sigorta Akdinin Konusu", 132; Âlû Mahmûd, *et-Te'mînü'l-ictimâ'î fî dav'i ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 65.

¹⁰⁶⁰ Hacak, "İslam Hukuku Açısından Sigorta Akdinin Konusu", 134.

¹⁰⁶¹ Hacak, "İslam Hukuku Açısından Sigorta Akdinin Konusu", 129, 130.

¹⁰⁶² Hacak, "İslam Hukuku Açısından Sigorta Akdinin Konusu", 134, 135.

görünmektedir. Bu akit, klasik akit türlerinden herhangi birisinin kapsamına girmeyen yeni bir akit türü görünümünde olup ivaz, teberru, teavün ve tenâsurun içinde mündemiç olduğu bir karakter taşımaktadır. Burada mübadele sosyal sigorta primleriyle emeklilik maaşı arasında değil, primler ile devletin sağladığı sosyal sigorta himayesi arasındadır. Akdin karşılıklı ivazları bu şekilde tasavvur edilince söz konusu sistemi tartışmalı hale getirdiği ileri sürülen garar, riba, kumar vb. mahzurlar da kendiliğinden ortadan kalkmış olacaktır.¹⁰⁶³

¹⁰⁶³ Günay, “Teâvünden Tekâfüle Alternatif Sigortacılığın Fıkhî Temelleri”, 36, 51, 52.

SONUÇ

Sosyal güvenlik sisteminin günümüz uygulamalarından biri olan emeklilik sisteminin mahiyetini, klasik fıkıhta ve İslâm medeniyetinde risk paylaşımı açısından emeklilik sistemiyle fonksiyonel benzerlik taşıyan kavram ve kurumları ele aldığımız, söz konusu sistemi fıkıh kuralları ile İslâm'ın temel ilkeleri bağlamında analiz etmeye gayret ettiğimiz bu çalışmamızı nihayete erdirirken şunları söylemek mümkündür:

Günümüz mevcut emeklilik sistemleri Batıda sanayileşmeyle birlikte ilk nüveleri görülen ve ardından İslâm coğrafyasında da uygulama alanı bulan modern bir konudur. Bugünkü emeklilik sistemine tam olarak benzetilebilecek bir akit ya da sistem İslâm hukukunda bulunmadığından konuya klasik fıkıh kitaplarımızda yer verilmemiştir. Çağdaş fıkıh eserlerinde ise emeklilik konusuna sosyal güvenlik ve sigorta bağlamında ana hatlarıyla değinildiği görülmektedir.

Emeklilik sisteminin gaye bakımından İslâm dininin temel ilke ve amaçlarıyla uyumlu olduğunu söylemek mümkündür. Her şeyden önce İslâm dini insanların güven ve huzur içinde yaşamalarını temel bir prensip olarak ortaya koymaktadır. İçtimai adaleti gerçekleştirmeyi, bireyleri karşı karşıya kalacakları sosyal risklere karşı korumayı, Müslümanlar arasında tenâsur anlayışını yaygınlaştırmayı istemektedir. Bu amaçları gerçekleştirmek için topluma ve devlete, insanların çoğu zaman ekonomik ve sağlık açısından acze düştüğü yaşlılık dönemleri için risk paylaşımı kurumları oluşturma vazifesi yüklemektedir. Kişilerin yaşlılık dönemlerinde kendilerinin veya ölmeleri halinde geride bırakacakları eş ve çocuklarının mağdur olmaması için organize bir dayanışma bağı oluşturmak ve insan onuruna yaraşır asgari yaşam standardı sağlamak İslâm'ın maslahat prensibinin bir gereğidir. Emeklilik sistemini İslâm medeniyetinin farklı dönemlerinde geliştirilen tenâsur vasıtalarının günümüz uygulama biçimlerinden biri olarak değerlendirmek mümkündür.

Çağdaş İslâm hukukçularının çoğunluğu, sigorta sisteminden hareketle emeklilik sistemini temellendirme yoluna gitmişlerdir. Ticari sigortalara olumsuz yaklaşanların bir kısmı da yine aynı gerekçelerle emeklilik sistemine karşı çıkmışlardır. Bununla birlikte fakihlerin çoğunluğu, genellikle taraflardan birinin devlet olması, söz konusu akdin maslahata uygun bulunması, böyle bir sisteme duyulan ihtiyaç ve zaruret gibi gerekçelerle emeklilik sistemini caiz görme eğiliminde olmuşlardır. Yine günümüz İslâm hukukçularının önemli bir kısmı sistemi klasik akit türlerinden

bir ya da birkaçına benzetmeye çalışmıştır. Bu bağlamda emeklilik sisteminin İslâm hukukunun akit teorisine hâkim olan bey' akdinin unsur ve şartları çerçevesinde tartışıldığı görülmektedir.

Araştırmalarımız neticesinde emeklilik sistemiyle ilgili fikhî tartışmaların çoğunun ödenen primler ile bunların karşılığında alınan hizmetlerin niteliği noktasında yoğunlaştığı görülmüştür. Ödenen primler vergi veya vergi karakterli olarak kabul edildiğinde sistemle ilgili hemen hemen hiçbir tartışmaya mahal olmayacağı açıktır. Zira bu takdirde sistemde ödenen maaşlar sosyal güvenlik kapsamında devletin kendi bütçesinden ödediği yardımlar şeklinde düşünülmelidir ki bu birçok devletin ihtiyaç sahibi olduğunu düşündüğü vatandaşlarına yönelik yaygın ve meşru uygulamalarından biridir. Ancak emeklilik primlerini en azından Türkiye uygulaması bakımından mahza vergi bağlamında değerlendirmek isabetli görülmemektedir. Bize göre prim; sosyal sigorta hizmetlerinden faydalanmak amacıyla sisteme zorunlu olarak yapılan, vergi ya da ücret gibi doğrudan bir müesseseye bağlanması gerekmeyen, ivaz ve teberru karakterini birlikte taşıyan, kamu hukukuna dayalı, kendine özgü bir yükümlülük ve ödeme türüdür.

Emeklilik sistemini ödenen primlerle emeklilik maaşının mübadelesi şeklinde tasavvur etmek isabetli değildir. Kanaatimizce bu tasavvurun temel nedeni, klasik fıkıh doktrininde genellikle maddi bedellerin söz konusu olması ve akit konularının çoğunlukla ayn ve menfaat şeklinde bir mal ya da hizmet olarak belirlenmesiyle ilgili olabilir. Hâlbuki söz konusu akit mahza ivazlı bir akit karakteri taşımamaktadır. Ne var ki başlangıçta yapılan söz konusu tasavvur, sistemin mahiyetiyle ilgisi olmayan birçok tartışma ve delil üretme çabalarını da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla emeklilik sistemini garar, kumar veya faiz bağlamında tartışmanın, başlangıçta sistemle ilgili yapılan farklı tasavvurların bir sonucu olduğu söylenebilir. Emeklilik sisteminde karşılıklı bedellerden birinin sisteme dâhil olanlarda oluşan güvenle açıklanması da tartışmaya açıktır. Sübjektif bir kavram olan güven ve emniyet duygusunu, emeklilik sözleşmesinin gerçek yapısının ve asli unsurlarının dışında bu akdin sâiki mesabesinde görmek söz konusu sistemin mahiyeti ve özellikleriyle daha münasip görünmektedir.

Bize göre emeklilik sistemindeki mübadele, sosyal sigorta primi ile sosyal sigortalı ve ailesinin yaşlılık/malulluk himayesi ve bu himaye için gerekli organizasyonu yapma yükümlülüğü arasındadır. Aynı zamanda sistem, grup üyelerinin kendi aralarında karşılıklı olarak birbirlerine yardımcı olma, dayanışma içinde bulunma ve adeta birbirlerine kefil olma düşüncesini de içermektedir. Henüz gerçekleşmemiş risklere karşı kişinin prim/bedel ödeyerek kendisini güvenceye almasını yasaklayan açık bir nas bulunmaması ve “ibâhatü'l-asliyye” kaidesince gelecek/malulluk himayesinin bir karşılık olarak belirlenmesinin mubah görülmesi gerektiği

kanaatindeyiz. Nitekim “hîlf” ve “velâ” gibi kavramlar da her ne kadar mahiyetleri emeklilik sistemiyle tam olarak örtüşmese de benzer özellikler taşıyan, tenâsur gayesiyle kurulmuş ve meşru kabul edilen müesseselerdir. Şu kadar var ki yardımlaşma ve dayanışma için yapılan bu ödemeler, söz konusu sistemlerde risk gerçekleştikten sonra ödenirken emeklilik sisteminde ise risk gerçekleşmeden önce ödenmektedir. Bununla birlikte emeklilik sistemine iki kişi arasında yapılan bireysel bir akit gibi değil de birçok grup üyesinin bulunduğu bir sistem olarak bakıldığında, sistemin kendi içinde daimi bir prim ödeme ve risk paylaşımı döngüsü bulunduğu görülecektir.

Sonuç olarak emeklilik sistemini tıpkı sigorta gibi Kitab, Sünnet ve klasik fıkıh literatüründe doğrudan yer almayan, tenâsur, muâvaza ve teberrû özelliklerini birlikte bünyesinde barındıran, İslam’ın temel ilkeleriyle uyumlu, nev’i şahsına münhasır bir himaye sistemi olarak değerlendirmek isabetli görünmektedir.

Bu tez çalışmamız esnasında dikkatimizi özellikle çeken hususlardan biri de şu olmuştur: Bilindiği üzere insanoğlunun her devirde ihtiyaç duyduğu kavramlar ve kurumlar ile bunların uygulama biçimleri değişebilmektedir. Ne var ki yeni ortaya çıkan her bir meseleye mutlaka klasik fıkıh eserlerinden veya akit türlerinden bir asıl arama ve özdeşleştirme gayreti, yeni çıkan meselelere rehberlik etmek yerine adeta konuyu kısır tartışmalara hapsetmekte ve çözümsüzlüğe mahkûm etmektedir. Nitekim emeklilik sistemiyle ilgili tartışmaların özünde de söz konusu yaklaşım bulunmaktadır. Bu bakımdan temel gayeleri korunmak kaydıyla klasik akitlerdeki unsur ve şartların, günümüz ihtiyaçlarına rehberlik edecek biçimde yeniden ele alınıp değerlendirilmesine ve bu alanda müstakil ilmi çalışmaların yapılmasına ihtiyaç duyulduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Abduh, İsâ. *et-Te'mîn beyne'l hilli ve't-tahrîm*. Daru'l-İ'tisâm, ts.

Ağcakaya, Serpil - Armağan, Ayşe. “Mesleki Parafiskal Kurumlar: Isparta Örneği”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 17/3 (01 Eylül 2012), 99-127. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduibfd/issue/20820/222818>

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. 6 Cilt. Kahire: Müessesetü Kurtuba, ts.

Aktan, Hamza. “Âkile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/248-249. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Akyüz, Vecdi. “Devlet ve İşçi-İşveren İlişkileri”. *Mukayeseli Hukuk ve Uygulama Açısından İşçi-İşveren Münasebetleri*. İstanbul: İlmi Neşriyat A.Ş., 1990.

Alaaddin es-Semerkindi. *Tuhfetü'l-Fukaha*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Baskı., 1994.

Ali Haydar Efendi. *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. İstanbul, 3. Basım., 1330.

Alper, Yusuf. *Sosyal Sigortalar Hukuku*. Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım, 12. Basım., 2022.

Âlü Mahmûd, Abdüllatîf Mahmûd. *et-Te'mînü'l-ictimâ'î fî dav'i ş-şer'ati'l-İslâmiyye*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1994.

Angın, Cem. “Sosyal Güvenlik Reformu, Kamu Personeli ve Emeklilik”. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)* 9/3 (29 Kasım 2019), 427-441. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/odusobiad/627803>

Apaydın, H. Yunus. “Siyâset-i Şer'îyye”. 37/299-304. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Arıcı, Kadir. “Ahi Örgütlenmesi ve Sosyal Düzenin Korunmasındaki Roller”. *1. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu*. ed. Erksin Güleç vd. Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, 2011.

Arın, Tülay. *Kriz, Devlet, İktisat ve Sosyal Güvenlik Politikaları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, 2013.

Asaf, Aydın. *Türkiye’de ve Dünya’da Bireysel Emeklilik Sistemi*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Aslan, Hakan. “Türkiye’de Tekafül (İslami Sigorta) Uygulamaları: Problemler ve Çözüm Önerileri”. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 1/1 (01 Kasım 2015), 93-117. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijisef/313850>

Ayhan, Abdurrahman. “Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Güvenlik İlkeleri”. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi* 2/1 (2012), 0-0. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sgd/issue/28019/297506>

Aykanat, Mehmet. *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî. *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*. 13 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.

Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî. *'Umdetü'l-kârî fî şerhi Şahîhi'l-Buḥârî*. Beyrut: Darü ihyai'turas el-Arabi, ts.

Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî. *el- 'Înâye*. 10 Cilt. Dârü'l-Fikr, ts.

Balli, Haluk Nuri - Necmi, Mustafa İlhan. "Emeklilik Sendikacılığının Hukuki Süreci / Emekli Sendikasının Meşruiyeti". *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi* 7/12 (01 Ocak 2020), 41-61. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iisbf/675371>

Baltacı, Cahit. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 6. Basım., 2016.

Baltacı, Cahit. "Arpalık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/392-293. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Bardakoğlu, Ali. "Hizmet (İş) Akdinin Feshi ve Sonuçları". *Mukayeseli Hukuk ve Uygulama Açısından İşçi-İşveren Münasebetleri*. İstanbul: İlmi Neşriyat A.Ş., 1990.

Bardakoğlu, Ali. "Kasâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/528-530. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Baskıcı, Murat. "Osmanlı Anadolu'sunda Sigorta Piyasası: 1860-1918". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 57/4 (2002).

Baş, Eyüp (ed.). *İslam Kurumları Tarihi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.

Bayram, Mikail. *Ahi Evren Hâce Nasirü'd-din Mahmud ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2018.

Bayri, Osman. "Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sisteminin Kurum ve Kapsam Olarak Gelişimi ve Sosyal Güvenlik Adaleti". *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi* 3/2 (2013), 0-0. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sgd/297523>

Baytar, Serdal. *Türk İdari Teşkilatında Sosyal Sigortalar Kurumu ve İşlevi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Beki, Abdülaziz. *İslam'da Modern Ticari Meseleler*. Kayseri, ts.

Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu'l-büldân*. çev. Mustafa Fayda. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ts.

Berrâk, Abdurrahman el-. "https://www.almoslim.net/node/69459." Erişim 13 Kasım 2024. <https://www.almoslim.net/node/69459>.

Beşer, Faruk. "İslam Şeriatı Açısından Sigorta". *V. Oturum / Sigorta*. Konya: Kombad Yayınları, 1997.

Beşer, Faruk. *İslam'da Sosyal Güvenlik*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1988.

Beşer, Faruk. *Sosyal Riskler Sigorta ve İslam*. İstanbul: Nûn Yayıncılık, 3. Basım., 2016.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiye, ts.

Bilge, Sadık Müfit. *Osmanlı İstanbul'unda Esnaf ve Ticaret*. İstanbul: Kitabevi, 2018.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-sahîh*. 9 Cilt. Darü tavki'n-necât, 1422.

Can, İbrahim. *Türkiye'de Yaşlılık Sigortası; 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun Getirdiği Yenilikler*. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Cengiz, İhtar. "Türk Sosyal Güvenlik Sistemi İçerisinde Yaşlılara Yönelik Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetler". *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi* 8/2 (10 Aralık 2018), 23-40.
<https://doi.org/10.32331/sgd.492876>

Çağatay, Neşet. *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.

Çeker, Orhan. "Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı IV". Ankara, 2010.

Dalgın, Nihat. *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular 2*. Samsun: Etüt Yayınları, 2010.

Dalgın, Nihat. "İslam Hukuku Açısından Karşılıklı Sigortalar". *İslami Araştırmalar Dergisi* 16/4 (2003), 615-629.

Dalgın, Nihat. "Kaza, Hayat Ve İşsizlik Sigortalarına Yeni Bir Yaklaşım". *V. Oturum / Sigorta*. 878-928. Konya: Kombad Yayınları, 1997.

Dalgın, Nihat. "Sigorta". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/159-164. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Dalgın, Nihat. "Sigortanın Meşruiyeti". *İslami Sosyal Bilimler Dergisi* 3/3 (1995), 49-81.

Dalgın, Nihat. "Ticari Sigortalarda Görülen Fıkhi Problemler". *Sigorta Sistemleri Çalıştayı*. ed. Seracettin Yıldız - Mehmet Akkuş. 89-126. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1424.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *es-Sünen*. Suud-i Arabistan: Dârü'l-muğnî li'n-neşr ve't-tevzî', 1412.

Darîr, Sıddık M. Emin. *el-Ğarar ve Eseruh fi'l 'Ukûd fi'l Fıkhi'l-İslâmî*, 1995.

Debbagöğlu, Ahmet. *İslam İktisadına Giriş*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1979. Basım, 1979.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa. *Devlet Adamlarına Öğütler*. çev. Hüseyin Ragıp Uğural. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

Demir, Fahri. *İslam Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım., 2012.

Demir, Fahri. “Sigorta (Akile Müessesesi ve Süftece Muamelesi Işığında Bir Tedkik)”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XLIII/2 (2002), 169-200.

Demiray, Mustafa. “Vaad”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/403-404. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Devserî, Muhammed b. Fahd b. Sa’d. “el-Râtibü’t-tekâüdî”. *Mecelletü’l-cem’iyyeti’l-fıkhiyyeti’s-Suûdiyye*, 2012. https://drive.google.com/file/d/1Z5zKi8Q34_Yzjr_OgTfzSx9f1YRHa02i/view

Dilek, İlker. “Türkiye’de Tekafül (Katılım Sigortacılığı) ve Uygulanabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme”. *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi* 13 (24 Aralık 2019), 44-57. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bsad/655173>

Dilik, Sait. “Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 43/01 (1988). https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001496

Dilik, Sait. “Sosyal Güvenliğin Yöntemleri”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 26/04 (01 Nisan 1971). https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001280

Döndüren, Hamdi. *Çağdaş Ekonomik Problemlere İslami Yaklaşımlar*. İstanbul: Kültür Basın Yayın Birliği, 1993.

Dönmez, İbrahim Kafi. “Cehalet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/219-222. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. Beyrut: Mektebetü’l-asriyye, ts.

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *Kitâbü’l-Emvâl*. ed. Mehmet Azimli. çev. Cemaletdin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Ebû Ya’la el-Ferra, Muhammed b. Hüseyin. *el-Ahkâmü’s-sultaniyye*. Beyrut: Darü’l-Fikr, 1994.

Ebû Yûsuf, Ya’kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa’d nel-Kûfî. *Kitabü’l-Harâc*. çev. Ali Özek. İstanbul: Özek Yayınları, 2. Basım., 1973.

Ebu’s-Suûd, Mahmud. *İslami İktisadın Esasları*. çev. Ali Özek. İstanbul: Hisar Yayınevi, 2. Basım., 1983.

Ekinci, Yusuf. *Ahîlik*. İstanbul: Mihrabad Yayınları, 13. Basım, 2016.

el-Mecma‘u’l-Fıkhiyyü’l-İslâmî. *Karârâtü’l-Mecma‘ı’l-Fıkhiyyi’l-İslâmî*. Mekke, ts.

Erbay, Celal. “Nafaka”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/282-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul, 1998.

Erkal, Mehmet. *İslâm’ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*. İstanbul: İSAM, İslam Araştırma Merkezi, 2009.

Erkal, Mehmet. *Zekât: Bilgi ve Uygulama*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım., 2008.

Ertuğ, Nejdett. *Sultan III. Selim Dönemi İstanbul'unda Esnaf Grupları ve Medreseler*. İstanbul: Kitabevi, 2. Basım., 2019.

Faizsiz Finans Standartları". İstanbul: TKBB Yayınları, ts.

Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı Zanaatkarları*. çev. Zülal Kılıç. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.

Faroqhi, Suraiya - Deguilhem, Randi. *Ortadoğu'da Zanaatlar ve Zanaatkarlar*. çev. Hatice Aslı Tamaç. İstanbul: Alfa Basım, Yayım, Dağıtım, 2017.

Fazlurrahman. *İslamiyet ve İktisadi Adalet Meselesi*. çev. Yusuf Ziya Kavakçı. Erzurum, 1976.

Fer, Muslih. "Beveridge İçtimai Emniyet Planı". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 1/03 (1943), 560-603. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000045

Findley, Carter V. *Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*. çev. Gül Çağalı. Güven. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Funisan, Suud b. Abdullah. "Tekâüt Sandıklarına İştirak". Erişim 14 Kasım 2024. <https://www.islamtoday.net/fatawa/quesshow-60-18239.htm>

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *Nasihatü'l-mülûk*. çev. Osman Şekerci. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2. Basım., 2020.

Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000.

Genç, Tuna. *İkinci Sütun Emeklilik Sistemleri ve Türkiye Uygulaması*. Sosyal Güvenlik Kurumu, 2009.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Sosyal Açından İslam Tarihi*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2015.

Gülerman, Adnan - Taştekil, Sevda. *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*. Ankara, 1993.

Güllülü, Sabahattin. *Ahi Birlikleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1977.

Günay, Hacı Mehmet. "Teâvünden Tekâfüle Alternatif Sigortacılığın Fıkıhî Temelleri". *Sigorta Sistemleri Çalıştayı*. ed. Seracettin Yıldız - Mehmet Akkuş. 31-52. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022.

Güvercin, Cemal Hüseyin. "Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi". *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 57/2 (2004). https://doi.org/10.1501/Tipfak_0000000105

Güzel, Ali vd. *Sosyal Güvenlik Hukuku*. İstanbul: Beta Yayım, 2012.

Güzel, Ali vd. *Sosyal Güvenlik Hukuku*. İstanbul: Beta, 18. Basım., 2020.

Hacak, Hasan. "İslam Hukuku Açısından Sigorta Akdinin Konusu". *Sigorta Sistemleri Çalıştayı*. ed. Seracettin Yıldız - Mehmet Akkuş. 127-135. Ankara: DİB Yayınları, 2022.

Hacak, Hasan. "İslam Hukukunda Sigorta ve Fıkıh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (2006).

Haddâd, Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed. *el-Cevheretü'n-neyyire ala Muhtasari'l-Kuduri*. 2 Cilt. Matbaatü'l-Hayriyye, 1. Baskı., 1322.

Hafîf, Ali Muhammed el-. *et-Te'mîn*. Kahire, ts.

Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm. *Mülteka'l-ebhur*. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Hammâd, Hamd b. Hammâd b. Abdülaziz el-. *Ukûdü't-te'mîn hakikatüha ve hükmüha*. 1 Cilt. Medine: Câmiatü'l-İslâmiyye, ts.

Hasanuzzaman, S. M. *İslam İktisadının Fıkhi İlkeleri*. çev. Hamdi Çilingir. İstanbul: İktisat Yayınları, 2017.

Hasanuzzaman, Syed Muhammad. *Kur'an-ı Kerim'de İktisadi İlkeler*. çev. Zeynep Özbek. İstanbul: Mahya-İgiad Yayınları, 2018.

Hey'et-ü-Kibâri'l-Ulemâ. *Karârâtü Hey'et-i Kibâri'l-Ulemâ*, ts.

Hey'et-ü-Kibâri'l-Ulemâ. *Mecelletü'l-buhûsi'l-İslâmiyye*. Riyad, ts.

Hoca Sâdeddîn Efendi. *Tâcü't-tevârîh*. 5 Cilt. İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1979.

İbn Abidin. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Darü'l-Fikr, 2. Basım., 1992.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm. *Kitâbü'l-Musannefi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. ed. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. 2 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebe, 2. Basım., 1955.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. 2 Cilt. Dârü ihyai'l-kütübi'l-Arabiyye, ts.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Darüsadır, 3. Basım., 1414.

İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Bahrü'r-râ'ik*. 8 Cilt. Darü'l-Kitabi'l-İslami, 2. Basım., ts.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Fethu'l-kadîr li'l-'âcizi'l-fakîr*. X Cilt. Dârü'l-Fikr, ts.

İnanç, Muallim Cevdet. *İslâm Fütüvveti ve Türk Âhîliği İbn-i Battuta'ya Zeyl*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2008.

İpşirli, Mehmet. "Avâız Vakfı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/109. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

İpşirli, Mehmet. "Tekâüt". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/340-341. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Kaan, Enver Osman. *İktisadın Fıkıhtaki Yeri ve Yapısı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.

- Kahraman, Abdullah. *Güncel Dinî Konular ve Fıkhî Hükümler*. Ankara: Nasihat Yayınları, 2. Basım., 2017.
- Kahraman, Abdullah. *İslam Borçlar Hukukunda Kefalet Sözleşmesi ve Günümüzdeki Tatbikatı*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2008.
- Kal'a, Ahmet. "Lonca". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/211-212. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kala, Eyüp Sabri. *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukuku*. İstanbul: Hiperyayın, 2018.
- Kallek, Cengiz. "Mudârebe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/359-363. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Karadâğî, Ali Muhyiddin. *İslam İktisadına Giriş*. çev. Abdullah Kahraman. İstanbul: İktisat Yayınları, 2018.
- Karakoç, Sezai. *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 3. Basım., 1976.
- Karaman, Fikret vd. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. DİB Yayınları, 5. Basım., 2010.
- Karaman, Hayreddin. "Asabe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/452-453. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Karaman, Hayreddin. "Emekli Maaşı". Erişim 07 Ağustos 2024.
<https://www.hayrettinkaraman.net/kitap/helalharam/0220.htm>
- Karaman, Hayreddin. "Emeklilik, Satranç ve Tarikat". Erişim 08 Ağustos 2024.
<https://www.hayrettinkaraman.net/yazi/hayat2/0104.htm>
- Karaman, Hayreddin vd. (ed.). *İlmihal*. 2 Cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Karaman, Hayreddin. *İslam'da İşçi-İşveren Münasebetleri*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.
- Karaman, Hayreddin. *İş ve Ticaret İlmihali*. İstanbul, 2012.
- Kardâvî, Yusuf. *İslam'da Helal ve Haram*. çev. Mustafa Varlı. İstanbul, 1990.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ'i 'u's-sanâ'i fî tertîbi's-şerâ'i*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986.
- Kavak, Abdülcebbar. *İslam Hukukunda Emeklilik*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Lisans Bitirme Tezi), 1992.
- Kayaoğlu, İsmet. *İslam Kurumları Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2. Basım., 1985.
- Kazıcı, Ziya. "Ahîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/540-542. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Koç, Muzaffer. *Sosyal Güvenlik Sisteminin Makro Ekonomik Büyüklüklerle İlişkisi Ve Türk Sosyal Güvenlik Sistemi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

Koçi Bey vd. *Koçi Bey Risaleleri: Sultan IV. Murad'a Devlet Yönetimindeki Bozukluklar ile Alınması Gereken Tedbirler Hakkında Sunulan Risale ve Sultan I. İbrahim'e Osmanlı Devlet Teşkilatı Hakkında Sunulan Risale*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1. basım., 2008.

Korkusuz, M. Refik - Uğur, Suat. *Sosyal Güvenlik Hukuku*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 8. Basım., 2022.

Köprülü, Fuat. *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 4. Basım., 2003.

Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-. *el-Muhtasar*. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.

Kuruca, Mustafa - Özdamar, Murat. *Tüm Yönleriyle Emeklilik*. Ankara: Yaklaşım Yayıncılık, 2013.

Lütfi Paşa. *Asafnâme*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.

Manav, Nursel. "II. Meşrutiyet'te Abdülhamid Dönemi Kadrolarının Tasfiyesi ve Tekaüd Sandıkları". *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (30 Haziran 2017), 240-260. <https://doi.org/10.33905/bseusbed.307907>

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Ahkâmü's-sultaniyye*. çev. Ali Şafak. İstanbul: Bedir Yayınevi, 2015.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvî'l-kebîr*. 19 Cilt. Beyrut: Darü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1999.

Meclisu'l-ûrubbî li'l-iftâ ve'l-buhûs. *El-Karârât ve'l-fetâvâ es-sâdira 'ani'l-Meclisi'l-ûrubbî li'l-iftâ ve'l-buhûs*. Beyrut, 2013.

Mecma'ul-Fıkhi'l İslâmî. *Karârâtü'l Mecma'il-Fıkhi'l İslâmî*. Mekke, ts.

Mecma'ul-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî. *Karârâtü ve tavsiyyatü Mecma'il-Fıkhi'l-İslâmî ed-Düvelî*, 2020. <https://iifa-aifi.org/wp-content/uploads/2022/09/%E2%80%8F%D9%83%D8%AA%D8%A7%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%B1%D8%A7%D8%B1%D8%A7%D8%AA-%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%88%D8%B5%D9%8A%D8%A7%D8%AA-%D9%85%D9%86-2-%D8%A7%D9%95%D9%84%D9%89-24.pdf>

Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye*. 4 Cilt. Beyrut, ts.

Mevlevî, Faysal. *Nizâmu't-te'mîn*. Beyrut, 1996.

Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b Mahmûd b Mevdud el-. *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*. 5 Cilt. Kahire: Halebi Matbaası, 1356.

Mısırî, Refik Yunus el-. *İslam İktisat Metodolojisi*. çev. Hüseyin Arslan. Şam-Beyrut: Birleşik Yayıncılık, 1989.

Muhammed Hamîdullah. *el-Vesâiku's-siyâsiyye*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi, ts.

- Muhammed Hamîdullah. “Hilfu’l-fudûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/31-32. İstanbul: TDV Yayınları, ts.
- Muhammed Hamîdullah. “Îlâf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/63-64. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Muhammed Hamîdullah. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: İmaj, 2003.
- Muhammed Hamîdullah. *İslam’a Giriş*. çev. Cemal Aydın. Ankara: TDV Yayınları, 14. Basım., 2015.
- Muhammed Hamîdullah. *Modern İktisat ve İslam*. çev. Salih Tuğ - Yusuf Ziya Kavakçı. İstanbul: Yağmur Yayınları, 2. Basım., 1969.
- Müslim b. Haccâc, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi’u’s-sahîh*. 5 Cilt. Beyrut: Darü İhyai’t-Turâs el-Arabi, ts.
- Nesefî, Ebü’l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Kenzü’d-dekâ’ik*. 1 Cilt. Darü’beşâir el-İslamiyye, Darü’s-sirâc, 2011.
- Nizâmülmülk. *Siyâsetnâme*. çev. Nurettin Bayburtlugil. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Fütüvvet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/261-263. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Okumuş, Bülent. *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Okur, Kaşif Hamdi. *İslam Hukukunda Sosyal Sorumluluk Âkile Örneği*. Ankara: TDV Yayınları, 2017.
- Orhan, Sadettin. “Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Dönemde Sosyal Güvenlik Düzenlemeleri”. *İş ve Hayat* 1/1 (2015), 193-210.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/isvehayat/310447>
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbend Teşkilatı*. İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti, 2. Basım., 1990.
- Özbek, Nadir. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet: Siyaset İktidar ve Meşrutiyet 1876-1914*. İstanbul: İletişim, 2002.
- Kur’an-ı Kerim*. çev. Ali Özek vd. Medine: Hadimü’l-Haremeyni’ş-Şerifeyn Kral Fehd Mushaf-ı Şerif Basım Kurumu, 1412.
- Özen, Şükrü. “Velâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/11-15. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özer, Hatice Duygu. *Türk Sosyal Güvenlik Hukukunda Yaşlılık Aylığına Hak Kazanma Koşulları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Özkuyumcu, Nadir. “Hilf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/29-30. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Parlak, Nurgün Kul. “Emeklilik Sistemlerinin Reformu ve Geleceği: Güney Avrupa ve Türkiye”. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 71 (28 Aralık 2017), 65-98.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/372414>

Qazi Masood Ahmad. *İslam İktisadında Sosyal Adalet*. ed. Lütfi Sunar. çev. Zeynep Özbek - Firdevs Bulut. İstanbul: İktisat Yayınları, 2017.

Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Darü'l-Kalem, 1412.

Richardson, J. Henry. *İktisadi ve Mali Yönüyle Sosyal Güvenlik*. çev. Turan Yazgan. İstanbul, 1970.

Sağlam, Hadi. “Genel ve Özel Sigortalar Zarar (Tazminat) ve Meblağ Sigortalarına Genel Bir Bakış, İslam Hukukçularının Sigortaya Bakışları ve Sigorta Sözleşmelerinin Değerlendirilmesi”. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.

Sağlam, Hadi. “Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı IV”. Ankara: DİB Yayınları, 2010.

Sağlam, Hadi. “Günümüzdeki Sosyal Güvenlik Kurumunun Tarihsel Kökeni Hakkında Özet Bir Tahlil”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1 (2016), 131-142.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/erzisobil/258799>

Sağlam, Hadi. “İslam Hukuk Tarihindeki Âkile Bugünün Sigortası Mıdır?” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XV/1 (2011), 265-292.

Semerkindî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Tuhfetü'l-fukahâ*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım., 1994.

Serahsî, Şemsüddin Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dârü'l ma'rife, 1993.

Seyyid Kutup. *İslam'da Sosyal Adalet*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Arslan Yayınları, 2. Basım., 1982.

SGK, Sosyal Güvenlik Kurumu. “Tarihçe”. Erişim 10 Aralık 2020.
<http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/kurumumuz/tarihce/tarihce>

Solmaz, Yahya. *İslâm'da Yönetim Hukuku (el-Ahkâmüs-sultâniyye)*. Ankara: Kitabe Yayınları, 2023.

Soydemir, Suat. *Risk Kavramının Sosyal Yansıması: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Soykut, Refik. *Orta Yol Ahilik*. Ankara: Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu Eğitim Yayınları, 1971.

Şa'bân, Zekiyyüddin. *İslam Hukuk İlminin Esasları*. çev. İbrahim Kafi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 3. Basım., 1999.

Şafak, Ali. *İslam Dini ve Sosyal Adalet*. Ankara: DİB Yayınları, 1992.

Şahin, Metehan. “Osmanlı Emeklilik Sistemi'nde Arpalık Uygulaması”. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi* 10/1 (2020), 185-196. <https://doi.org/10.32331/sgd.753089>

Şeker, Mehmet vd. *İslam Kurumları Medeniyeti*. ed. Mefail Hızlı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010.

Şeker, Mehmet. *Türk-İslam Medeniyetinde Ahîlik ve Fütüvvet-Nâmelerin Yeri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011.

Şenocak, Hasan. “Sosyal Güvenlik Sistemini Oluşturan Bileşenlerin Tarihi Süreç Işığında Değerlendirilmesi”. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 56 (2009).

Şenyurt, Ali. “Yeniçeri Ortaları Yardımlaşma Sandıkları”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 33 (30 Haziran 2017), 155-170.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kosbed/issue/43231/524940>

Şeyhîzâde, Dâmad Abdurrahman Gelibolulu. *Mecma ‘u’l-enhur fî şerhi Mülteka’l-ebhur*. 2 Cilt. Darü ihyai’turas el-Arabi, ts.

Şimşek, Nergis. *SSK ve Bağ-Kur’da Emeklilik*. Ankara: Yaklaşım Yayıncılık, 2012.

Tabakoğlu, Ahmet. *İslâm İktisadî’na Giriş*. İstanbul: Dergâh Yayınları, Gözden Gyunueçirilmiş 2. basım., 2008.

Tabakoğlu, Ahmet. *İslam ve Ekonomik Hayat*. Ankara: DİB Yayınları, 2020.

Talas, Cahit. “Sosyal Güvenlik Meselemiz”. *Journal of Social Policy Conferences* 7 (20 Ekim 2010). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusskd/issue/894/9987>

Talas, Cahit. “Sosyal Sigortalarımız Hakkında Bazı Mülâhazalar”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 11/02 (01 Şubat 1956). https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000230

Talas, Cahit. “Türkiye’de Sosyal Güvenlik ve Karşılaşılan Sorunlar”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 31/1 (1975). https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001311

TBMM, Türkiye Büyük Millet Meclisi. “Anayasa”. 15 Aralık 2020. Erişim 16 Mart 2025. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Anayasa/anayasa_2018.pdf

Temel, Nihat. *Kur’an’da Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak İnfak*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001.

Tuncay, A. Can - Ekmekçi, Ömer. *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*. İstanbul, 16. Basım., 2013.

Tuncay, A. Can - Ekmekçi, Ömer. *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*. İstanbul: Beta, 21. Basım., 2021.

Tuncay, Aziz Can. “Geciken Yaşlılık ve Zorunlu Emeklilik Üzerine”. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi* 2/2 (01 Haziran 2012), 0-0. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sgd/297513>

Tunçomağ, Kenan. *Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Sigortalar*. İstanbul: Beta Basım Yayın, 1991.

Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Basım., 1980.

Türkoğlu, İrfan. “Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik”. *Akademik İncelemeler Dergisi* 8/3 (23 Temmuz 2014), 275-305.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademikincelemeler/issue/1543/18951>

Uçma, İsmet. *Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak Ahilik*. İstanbul: İşaret Yayınları, 4. Basım., 2018.

Ulvân, Abdullah Nasih. *et-Tekâfulü 'l-ictimâiyyü fi 'l-İslâm (İslam 'da Sosyal Güvenlik Sistemi)*. çev. Nizameddin Saltan. Erzurum: Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, 2. Basım., 2001.

Uveyzat, Nizar Ahmed İsa. *Ahkamü 'r-revâtib ve meâşâtü 't-tekâud fi 'l-fikhi 'l-İslami*. Amman: Darü'n-Nefais, 2016.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943.

Ülgener, Sabri F. *İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*. İstanbul: Derin Yayınevi, 2006.

Ünalın, Abdülkerim. “İslam Hukukunda Muvalat Akdi ve Sigorta Açısından Değerlendirilmesi”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* X/1 (2008), 1-17.

Yavuz, Yunus Vehbi. *Çağdaş Fıkıh Problemleri*. Bursa: Feyiz Yayınları, 2008.

Yavuz, Yunus Vehbi. *İslamda Zekât Müessesesi*. Bursa: Feyiz Yayınları, 6.Basım., 2008.

Yazgan, Turan. *Sosyal Güvenlik Açısından Zekât*. Ankara: TDV Yayınları, 1995.

Yazgan, Turan. *Sosyal Güvenlik Ders Notları*. İstanbul, 2. Baskı., 2011.

Yazgan, Turan. “Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin Yeniden Gelir Dağılımına Etkisi”. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları* 23 (12 Mart 2012), 0.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iumamk/issue/784/8546>

Yazıcı, Nesimi. “Lonca Sisteminin İşsizlik Sigortasıyla İlgisi Üzerine Bazı Düşünceler”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXXV/1-4 (ts.), 155-165.

Yazıcı, Nesimi. “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/1 (01 Nisan 2007), 1-46.
https://doi.org/10.1501/Ilhfak_00000000927

Yeniçeri, Celal. *H. Muhammed Yaşadığı ve Yön verdiği Hayat*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım., 2007.

Yeniçeri, Celal. *İslam İktisadının Esasları*. İstanbul, 1980.

Yeniçeri, Celal. *İslam 'da Devlet Bütçesi*. İstanbul, 1984.

Yeniçeri, Celal. *İslâm 'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2013.

YI, Eunjeong. *17. Yüzyıl İstanbul 'unda Lonca Dinamikleri*. çev. Barış Zeren. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ts.

Yıldız, Ahmet. *Türkiye 'deki Sosyal Sigortalar Kurumlarının Primli Rejimlerinde Yaşlılık Sigortası Uygulaması ve Eleştirisi*. Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Yılmaz, Ahmet. “İslam Hukuku Açısından Sigorta”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1997), 133-162.

Yusuf el-Karadâvî. “Sigorta”. 15 Aralık 2020. <https://www.al-qaradawi.net/node/3610>

Yüksel, Büşra. “Çalışma İlişkilerine Yönelik İlk Düzenleme: Dilaver Paşa Nizamnamesi Ve Çalışma Hayatına Etkileri”. *İş ve Hayat* 3/6 (25 Aralık 2017), 155-178.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/isvehayat/issue/34275/378851>

Zaim, Sabahaddin. *Modern İktisat ve İslam*. İstanbul, 2. Basım., 1969.

Zerkâ, Mustafa Ahmed. *Nizâmu’-t-te’min*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 4. Basım., 1994.

Zerkâ, Mustafa Ahmed - Neccar, A. Muhammed Abdülaziz. *İslam Düşüncesinde Ekonomi Banka ve Sigorta*. çev. Hayrettin Karaman. İstanbul, 2003.

Zeydan, Abdülkerim. *İslam’da Ferd ve Devlet Münasebetleri*. İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 2. Basım., 1995.

Zeylaî, Osman b Ali. *Tebyînü’l-hakâ’ik fî şerhi Kenzi’-d-dekâ’ik*. Bulak: el-Matbaatü’l-Kübra’l-Emiriyye, 1313.

Zuhaylî, Vehbe. *Akdu’-t-te’min*. Dimaşk: Dâru’l-mektebî, 1995.

65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun, 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun. 2022 Tertip: 5 Cilt: 15 (01 Temmuz 1976).

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2022&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

“102 No’lu Sosyal Güvenlik (Asgari Standartlar) Sözleşmesi | International Labour Organization”. 18 Haziran 2015. Erişim 12 Ocak 2025. <https://www.ilo.org/tr/resource/102-nolu-sosyal-guvenlik-asgari-standartlar-sozlesmesi>

www.diyanet.gov.tr. “Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı”. 07 Nisan 2005. Erişim 04 Mart 2021.
<https://kurul.diyanet.gov.tr/Karar-Mutalaa-Cevap/3656/sigortanin-dini-hukmu>

www.diyanet.gov.tr. “Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı”. 07 Nisan 2005. Erişim 04 Mart 2021.
<https://kurul.diyanet.gov.tr/Karar-Mutalaa-Cevap/3656/sigortanin-dini-hukmu>

Hastalık Ve Analık Sigortaları Kanunu, Hastalık Ve Analık Sigortaları Kanunu. 5502 (04 Ocak 1950).

İhtiyarlık Sigortası Kanunu, İhtiyarlık Sigortası Kanunu. 5417 (02 Haziran 1949).

hsk.gov.tr. “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”. 20 Ekim 2022. Erişim 20 Ekim 2022.
<https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf>

sgk.gov.tr. “İsteğe Bağlı Sigortalılık”. Erişim 09 Mart 2021.
http://www.sgk.gov.tr/yayinlar/09_istegi_bagli_sigortalilik.pdf

İş Kanunu, 3008 (08 Haziran 1936).

İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu, İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu. 4772 (27 Haziran 1945).

İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu, İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu. 4792 (09 Temmuz 1945).

Mâlûliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortaları Kanunu, Mâlûliyet, İhtiyarlık ve Ölüm Sigortaları Kanunu. 6900 (04 Şubat 1957).

Sosyal Güvenlik Kurumuna İlişkin Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun, Sosyal Güvenlik Kurumuna İlişkin Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun. 5502 Tertip : 5 Cilt : 45 (16 Mayıs 2006).

Sosyal Sigortalar Kanunu, Sosyal Sigortalar Kanunu. 506 Tertip: 5 Cilt: 3 (17 Temmuz 1964).

Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu. 5510 Tertip: 5 Cilt: 45 (31 Mayıs 2006). Erişim 31 Ocak 2021.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5510&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu, Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu. 2925 Tertip : 5 Cilt : 22 (17 Ekim 1983).

Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu, Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu. 2926 (17 Ekim 1983).

Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu. 5434 Tertip: 3 Cilt: 30 (08 Haziran 1949).

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu. 1593 Tertip 3 Cilt 11 (24 Nisan 1930).

Yurt Dışında Bulunan Türk Vatandaşlarının Yurt Dışında Geçen Sürelerinin Sosyal Güvenlikleri Bakımından Değerlendirilmesi Hakkında Kanun, Yurt Dışında Bulunan Türk Vatandaşlarının Yurt Dışında Geçen Sürelerinin Sosyal Güvenlikleri Bakımından Değerlendirilmesi Hakkında Kanun. 3201 Tertip : 5 Cilt : 24 (08 Mayıs 1985).

sgk.gov.tr. “Yurtdışındaki Vatandaşların Sosyal Güvenlik Hakları ve Yurtdışı Borçlanma”. 09 Mart 2021. Erişim 09 Mart 2021. http://www.sgk.gov.tr/yayinlar/03_yurtdisi_borclanma.pdf